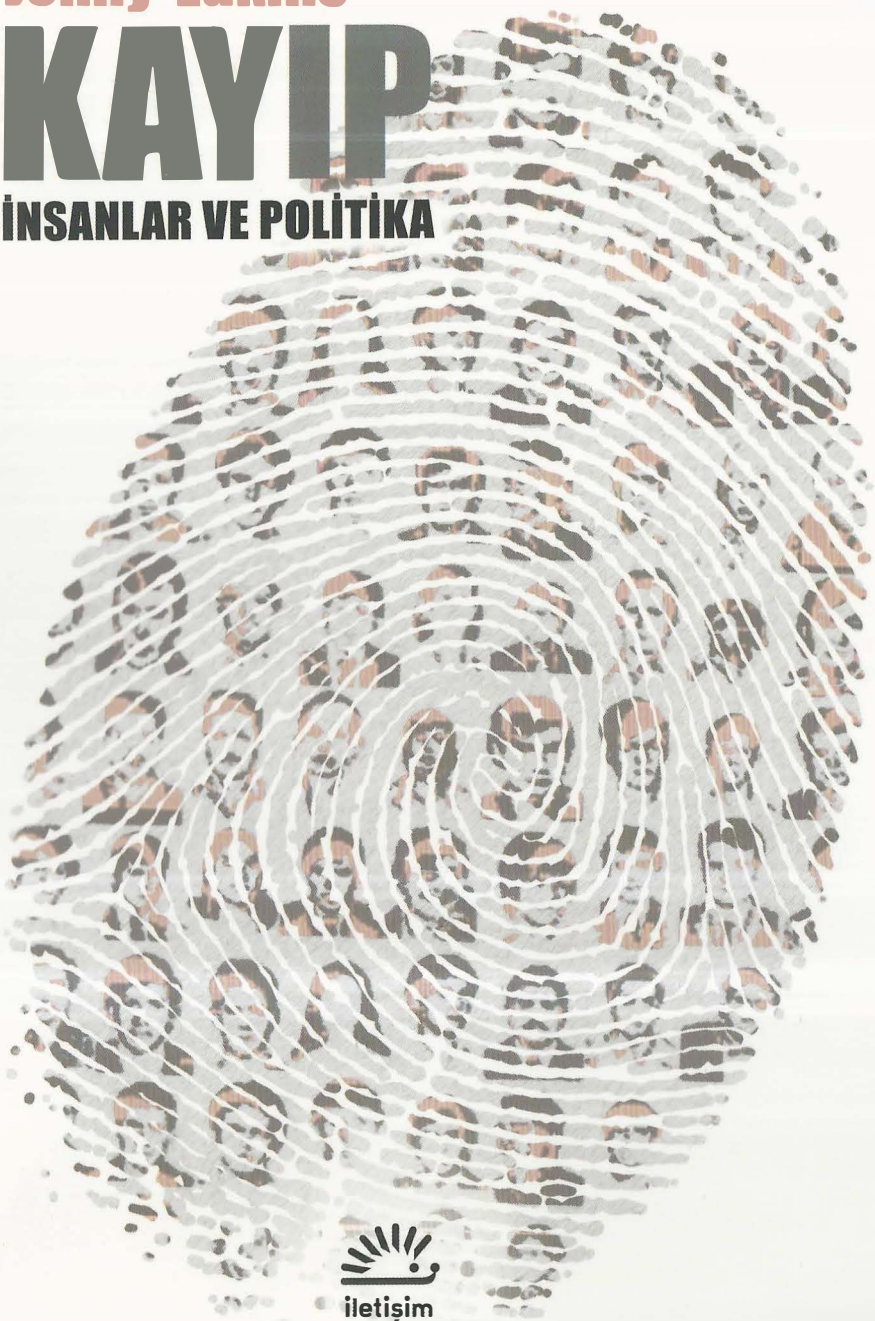
Jenny Edkins

KAYIP

İNSANLAR VE POLİTİKA

iletişim

Jenny Edkins KAYIP

JENNY EDKINS • **Kayıp**

JENNY EDKINS 1997'de Aberystwyth Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra 2004 yılında Uluslararası Siyaset profesörü oldu. Çeşitli üniversitelerde ders verdi, bazı kuruluşlara danışmanlık yaptı, çeşitli yayınevleri ve dergilerin yayın kurullarında yer aldı. Muhtelif sebeplerle kaybolan-kaybedilen insanların toplumsal ve kültürel açıdan ele alınması, yerinden edilenler gibi konularda uzmanlaşan Edkins, travma, hafıza çalışmaları ve estetik gibi alanlarda da çalıştı. Aberystwyth Üniversitesi'nde ders veren Edkins'in kitaplarından bazıları: *Poststructuralism and International Relations; Trauma and the Memory of Politics; Whose Hunger? Concepts of Famine, Practices of Aid; Face Politics.*

Missing. Persons and Politics
© 2011 Cornell University
Bu kitabın yayın hakları Nurcihan Kesim Lisans ve Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 2395 • Bugünün Kitapları 213
ISBN-13: 978-975-05-2105-8
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JENNY EDKINS

Kayıp

İnsanlar ve Politikalar

Missing
Persons and Politics

ÇEVİREN ***Zeynep Atamer***

iletişim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER 9

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 25
Batılı birey 27
Aranmayan kayıplar 31
Yeri doldurulamayacaklar olarak insanlar 36
Kayıpları kategorize etmek 42

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIPLAR, MANHATTAN 47
Kayıpları aramak 50
Çoktan görünmez olanlar 58
Tanıklık etmek, yas tutmak, protesto Etmek 66
9/11 sonrası yaşam 76

İKİNCİ BÖLÜM

YERİNDEN EDİLMİŞ İNSANLAR, SAVAŞ SONRASI AVRUPA 85
Özgürlüğe kavuşma 87
Kampları düzenlemek 92

Kayıpların yerini belirlemek 103
Ortadan kaybolmayı seçmek 111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIP ARAŞTIRMA BÜROLARI 119
Planlama şeması 121
Kayıp araştırma düzeneği 126
Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu 138
Düşman milletler 144
Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu (ITS) arşivinin açılması 151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAYIP KİŞİLER, LONDRA 165
Esirgenen bilgi 169
Felaket mağdurunu kimliklendirme 178
Cezai soruşturma 186

BEŞİNCİ BÖLÜM

ADLİ TEŞHİS 203
Kayıp yakınları 208
Toparlanma süreci 220
Adli kimliklendirme 225
Bedenin yasını tutmak 234

ALTINCI BÖLÜM

GÖREV ESNASINDA KAYBOLANLAR 243
Fromelles'teki toplumezarlar 248
Askerî personelin izini sürmek 258
Hastane aramaları 265
Tarihî düzeltmeler 273

YEDİNCİ BÖLÜM

ORTADAN YOK OLANLAR, ARJANTİN 283
Plaza de Mayo anneleri 287
Aparición con vida! Sağ salim geri istiyoruz! 298

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜPHEM KAYIP 317
Haklarında kayıp bildiriminde bulunulan kimseler 319
Daimi arayış 332
Ortadan yok olan çocuklar 339

SONUÇ 353

KAYNAKÇA 361

TEŞEKKÜRLER

Kayıplar üzerine yazdığım bu kitabı bitirirken, bu süreçte bana yardımı dokunan insanların tam bir listesini çıkartamadığım için bir parça utanıyorum. David Edkins bir keresinde Londra'daki bir kafede gördüğü alıntıyı aktarmıştı: "Mutluluk, sağlıklı olmak ve kötü bir hafızaya sahip olmaktır." İkincisinden payıma düşeni aldığım kesin ve eğer mazeret sayılırsa, kitabın yazım aşamasının bu denli uzun sürmüş olmasının yegâne mazereti de budur.

Kew'deki Birleşik Krallık Ulusal Arşivi çalışanları, Londra'daki Kızılhaç Müzesi ve Arşivi'nden Emily Oldfield, New York'taki Birleşmiş Milletler arşivlerinden Ndahambelela Hertha Lukileni ve ekibi, Ocak 2009'da Kraliyet Savaş Müzesi'nde gerçekleştirilen "Kampların ve Zorla Çalıştırılmanın Ötesinde" konferansının katılımcıları, özellikle Paul A. Shapiro, Lynne Taylor ve Nancy Hamlin Soukup, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki kayıplar ve yerinden edilmiş insanlar üzerine yürüttüğüm araştırmalar sırasında bana en çok yardımcı olanlardı. Aberystwyth'deki tarihçi meslektaşlarım desteklerini esirgemediler ve beni yüreklendirdiler; özellikle uzmanı olmadığım konularda bana yüce gönüllülükle yardım eden ve kapsamlı yorumlarda bulunan R. Gerald Hughes. Maja Zehfuss, Almanca

belgelerden fazlasında yardımını esirgemedi. Bu belgeler üzerine Hester Hardwick, Susan Lillienthal, Debbie Lisle ve Andreja Zevnik ile son derece verimli sohbetlerim oldu. Aberystwyth Üniversitesi Araştırma Fonu'nun hibe desteği arşiv çalışmasını mümkün kıldı.

New York, özellikle de Manhattan, hakkındaki bölümler yine Aberystwyth Üniversitesi tarafından fonlanan ve Mart 2002 ile Haziran 2007 arasında gerçekleştirdiğim bir dizi ziyaret sonrası yazıldı. Kendi ziyaretlerim yanı sıra New York'a giden arkadaşlarım ve meslektaşlarımdan da belli bazı yerlerin fotoğraflarını çekmelerini ve bazı eserleri getirmelerini istedim. Michael Feldshuh, Malcolm Hamer, Colleen Kelly, Laura Kurgan, Jan Ramirez ve Michael Schulan ile kimi konular üzerinde tartışmalar yaptık. Birinci ve Beşinci bölümlerde anlatılanların bir kısmı editörlüğünü Elizabeth Dauphinee ile Cristina Masters'in yaptığı *Living, Dying, Surviving: The Logics of Biopower and the War on Terror* adlı kitapta "Missing Persons: Manhattan 2001" başlığıyla yer almıştı (New York: Palgrave, 2006). Aynı bölümlerde "Ground Zero: Reflections on Trauma and In/distinction", *Journal for Cultural Research* 8, no. 3 (Temmuz 2004), s. 247-70 ve "The Rush to Memory and the Rhetoric of War," *Journal of Political and Military Sociology* 31, no. 2 (Kış 2003), s. 231-51 makalelerinden de faydalandım.

Londra'daki bombalı saldırılarla ilgili ilk çalışmamı 2005 yılında Londra'daki Birbeck Koleji'nde gerçekleştirilen "Terör Zamanında Londra: Mukabele Siyaseti" isimli uluslararası konferansta sunmuştum. O gün Londra'da, daha sonra da başka yerlerde, toplantının düzenleyicileri Angharad Closs Stephens ve Nick Vaughan-Williams ve diğer katılımcılarla ilginç tartışmalarımız oldu. Marie Fatayi-Williams'a sadece gerçekleştirdiğimiz sohbetler için değil, geniş anlamıyla çalışmasından dolayı özellikle teşekkür etmek isterim. Lucy Easthope, felaket sonrası planlama konusundaki deneyimlerini paylaştı benimle. Dördüncü Bölüm'de ele alınan konuların bir kısmı ilk olarak "Biopolitics, Communication, and Global Governance", *Review of International Studies* 34, no. S1 (Ocak 2008), s. 211-32'de ya-

yımlandı. Mick Dilon bu bölümün taslağını okudu; bunu mecazen bir iki kadeh viski eşliğinde bir sohbet takip etti.

Aberystwth'ten Lucy Taylor ve Vassar Koleji'nden Katherine Hite, Latin Amerika üzerine uzmanlıklarını benimle paylaştı ve Arjantin üzerine yazdıklarım hakkında itinalı yorumlar yaptılar; Naeem Inayatullah'ın benzersiz yorumları, çalıştığım kitap hakkındaki farkındalığımı arttırdı; Himadeep Muppidi ve öğrencileri perspektifimin özgünlüğünün farkına varmamı sağladı; Tim Edkins, Rancière'den faydalanmam için teşvik edici oldu; Simona Rentea kayıplarla ilgili birikimini benimle paylaştı; Véronique Pin-Fat ve Tom Lundborg, nerdeyse son halini almış taslakları okudu ve can alıcı geri bildirimlerde bulundu. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerimle Aberystwyth'ten mezun öğrenci çevresi bana sağlam okuma önerileri sunan, daimi bir ilham kaynağı. Eleştirel ve Kültürel Politikalar Grubu'nun üyeleri, bölümlerarası Performans ve Politikalar Grubu ile Uluslararası Politikalar Bölümü'nün gayriresmî yazı grubu süreç içinde çalışmalarımı okudular ve yorumlar yaptılar. Kitapta geliştirdiğim fikirlere ilişkin makaleler, başkaları yanı sıra, Uluslararası Çalışmalar Derneği'nin konferanslarında, Rhode Island'daki Brown Üniversitesi'nde, Toronto'daki York Üniversitesi'nde, New York eyaletindeki Vassar Koleji'nde, Birleşik Krallık'taki Durham, Hull, St. Andrews, Warwick üniversitelerinde sunulmuş; katılımcılar yapıcı ve her zaman teşvik edici yorumlarda bulunmuştur.

Geçen yıllar içinde, başka pek çok insan da çalışmalarımı okudu ve farklı versiyonları üzerine yorumlar yaptılar; birçokları da düşüncemi etkiledi. Umarım burada isim isim zikredemediğim için beni bağışlarlar; hepsine teşekkürü borç bilirim. Entelektüel bilginin değeri apayrı olmakla birlikte belki de en çarpıcı olan, ne kadar çok insanın o ya da bu şekilde kayıp insanlara dair bir hikâyesinin olduğunu ve insanların projeyi desteklemeye istekliliğini görmekti. Son olarak, bu kitap son halini büyük oranda Roger Haydon'un ödünsüz kararlılığına, Cornell University Press'in iki anonim eleştirmenine ve Ange Romeo-Hall ile Marian Rogers'ın titiz asistanlığına borçlu.

ÖNSÖZ

Savaş sonrası döneme ait arşivler üzerine çalışmamı bitirmek üzereyken sıra dışı bir belgeyle karşılaştım. Kayıp Araştırma Bürosu'nun, toplama kamplarında tutulduktan ve ölüm yürüyüşlerinden sonra çoğundan geriye iz kalmamış milyonları bulan kayıplarla ilgili raporları arasında bir tren kazasından bahsediliyordu.[1] 30 Mayıs 1945'te, yerinden edilerek Hannover yakınlarındaki Hildesheim'a götürülen insanları taşıyan tren, Vestfalya'daki Rheda İstasyonu çıkışında durdurulmuştu. Gece yarısını yaklaşık on geçe, bir başka tren bu trene çarpmış; dört kişi ölmüş, biri ağır olmak üzere yaralananlar olmuştu. Amerikan Hastanesi'ne kaldırılan ağır yaralının 24 Ağustos 1909 St. Petersburg-Rusya doğumlu olan ve Paris'te ikamet eden Serge Rafalovich olduğu tespit edilmişti. Ölen dört kişiden birinin kimliği de saptanmıştı. Kimliği saptanamayan üç kişi; otuz yaşlarında bir adam, kırk yaşlarında bir kadın ve yedi ya da sekiz yaşlarında bir oğlan çocuğuydu. Dört ceset 6 Haziran 1945'te gömülmek üzere Katolik Hastanesi'ne götürülmüştü. Ölenlerin kişisel eşyaları polise teslim edilmiş ve belediye başkanı tarafından saklanmıştı. Ölen üç kişinin kimliğini saptama çabaları sonuçsuz kalmış, her biri için kişisel özelliklerinin tanımlandığı detaylı birer form doldurulmuştu.

1 Rapor, Rheda, 30 Mayıs 1945, BM Arşivi, S-0413-0002-07.

New York'taki Birleşmiş Milletler arşivindeki dosyada, kimliği belirlenememiş bu üç kişinin yüzlerinin fotoğrafları, özel olarak tasarlanmış başka bazı kartlara iliştirilmiş şekilde; üzerinde parmak izlerinin bulunduğu kartlar ve üzerlerindeki giysilerin her birine ait altı buçuk santimetrekareye yakın giysi parçasıyla birlikte bulunuyordu.

Bu dosyayla karşılaşmak olağanüstü derecede heyecan vericiydi. İleriki bir zamanda gerçekleştirilecek olası bir kimlik teşhisi için saklanmış olan ve küçük parçalardan oluşan bu malzeme, şu anda burada arşivin derinliklerinde saklı şekilde duruyordu. Belki de bu ipuçlarının kendisine bir anlam ifade edeceği biri, dünyanın bir yerinde yaşamaktaydı. İşin en çarpıcı kısmı bu değildi ama benim açımdan. Beni çarpan, bu muazzam yerinden edilmiş insanlar, toplama kampları, zoraki yürüyüşler kaosunun ortasında –birer nesne haline getirilmiş, ırklarına göre tasnif edilmiş, kitleler halinde öldürülmüş insanlar– birisinin bir yerde bu kayıtları tutma zahmetine girmiş olmasıydı: Belirli üç kişinin kimliğini saptamaya yarayabilecek, sadece onları tanıyanların umurunda olacak, kırk milyon insan içinden üç kişiye ait kayıtlar. Wislawa Szymborska şöyle yazıyor:

> Tarih iskeletleri sıfırla söyler.
> Bin bir daima bindir.
> Bu *artı bir* hiç var olmamış gibidir.[2]

Ama bu arşivde, birinin bir yerlerde onları arıyor olabileceği varsayımından hareketle, bu *artı bir*in bir nesne olarak değil, bir insan olarak değeri var.

Bu kitap, insanı hem nesneleştiren hem de araçsallaştıran yaygın politik ya da biyopolitik yönetim formlarına duyulan öfkeden hareketle ortaya çıktı. Çağdaş sistemlerde politik yönetim, nüfus idaresine dayalıdır; insanlara yekpare bir bütün olarak muamele etmeye yönelik, insanları yönetilecek nesne-

2 Wislawa Szymborska, "Starvation Camp near Jaslo", *Poems New and Collected* (Orlando, FL: Harcourt, 1998), s. 42.

ler olarak gören bir anlayışa.[3] İyi ihtimalle duygusallıktan uzak olup *kişisellik gözetmezken*, en kötü ihtimalle soykırımcı olabilirler. Kişi, idareye ait bir nesne olarak ele alınır: Politik bir duruşu olmayan, sesi önemsenmeyen, bağlamdan kopuk ve tekilleştirilmiş biri olarak. Çağdaş politikalar, kişiyi bir birey olarak değil, bir nesne olarak görür.

Bu nesneleştirme, insanların kaybolduğu durumlarda en yalın haliyle görünür olur: İdari sistemlerimiz ve yönetim, bu problemi göremez. İnsanlar kaybolduğunda, yakınları harekete geçilmesini ister. Özel, biricik, yeri doldurulamaz bir kimse ortadan kaybolmuştur ve yakınları ona tekrar kavuşmayı istemektedir. Kaybın yerini kimse dolduramaz. Ne var ki, harekete geçmesi beklenen yetkililer için yeri doldurulmayacak kimse diye bir mefhum söz konusu değildir: Bir kişi, pek çok bakımdan bir diğerine denktir. Eğer ailenin geçimini sağlayan kimse ortadan kaybolduysa, bunu telafi etmenin bir yolu bulunabilir ama eve ekmek getiren o *özel* ferdin geri dönmesi talebi, anlaşılmazdır.

Kaybın aranması talebi, kişiyi bir nesne olarak algılayan yaklaşıma, kaçınılmaz olarak meydan okur ve daha fazlası olarak da görülebilir: Kişinin bir birey olarak tanındığı, politikanın başka bir formuna yönelik bir talep olarak görülebilir. Peki kimdir bu birey? Bir kimse kaybolduğunda geride kalanlar, eldeki ipuçlarının izini sürerek ne olmuş olabileceğini, kayıp kişinin ne düşünüyor ve hissediyor olabileceğini ve kaybolmasının ardındaki sebepleri anlamaya çalışır. Sonunda, bir anlamıyla, kaybolan kişinin her durumda bilinemez ve bilinmeyen biri olduğu açığa çıkmış olur. Ayrıca bir kimsenin kimliğinin büyük oranda temas halinde olduğu insanlarla kurduğu ilişkiler üzerinden şekillendiğinin farkına varılır. Bir kişiyi yeri doldurulamaz yapan şeyi tam olarak ifade edebilmek imkânsızdır – bu, artık erişilemez olan şu ya da bu karakteristik özellik yahut bundan böyle yerine getirilemeyecek şu ya da bu işlev değil bi-

3 "Nesne" ve "kişi" terimlerini kullanırken, genellikle, kişi olma hali yerine cansız şeyleri düşünüyor oluşumuzu yadsımak eğiliminde değilim. Bana kalırsa şeyler de "kişi olma" konumundan yararlanabilir. Canlı ile cansız arasındaki ayrım hayli problemli bir ayrımdır.

ricik ve anlaşılmaz olandır: Hatta belki de bizim dünyamıza nazaran kayıp kişinin anlaşılmaz oluşudur. Kişi tam olarak belirginleştirilemez zira *artık kayıptır*. Bir açıdan bakıldığında, tam da bu "namevcut olma hali"nin o kişiyi yeri doldurulamaz biri yaptığı söylenebilir.

Kişiyi yönetme girişimleri her durumda hezimete uğramaya mahkûmdur. Birey, kategorize ya da yönetilme teşebbüslerini atlatmanın her zaman bir yolunu bulur. Bunu kaybolanın mevcudiyetinin, varlığı bizatihi kaybolmasının sebebi olan otoriteryen sistemi sıkıştırdığı noktalarda görmek mümkündür. Şeytani biçimde etkili olduğu görülen kaybetme taktiklerinin yansımaları tahripkâr derecede öngörülemezdir. İnsanlar gündelik hayatta birbirlerini birer birey olarak muhatap almakta ısrar ettiklerinde; yönetim sistemlerinin ve nesneleştirmenin sınırına ulaştığı bu durumlarda, bu yansımaları gündelik hayat düzeyinde görmek de mümkündür. Örneğin New York'taki arşivde söz konusu *artı bir*in değeri vardır.

Kitabın Birinci Bölüm'ü, kayıp yakınlarının ne olmuş olabileceğini öğrenme çabalarına ve kayıplara ilişkin bilgi edinmeye yönelik çağrılar içeren afişlerin üretimine odaklanarak Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin 2001'de yıkılmasını izleyen dönemdeki kayıpların aranmasını ele alıyor. Bu bölüm, ileriki bölümlerde geliştirilecek pek çok temayı da ortaya koyuyor – kayıp yakınlarının çabalarıyla resmî otoritelerin cevabı arasındaki tezatlık; çağdaş politik düzen içinde kişiler olarak bir anlamda nasıl zaten "namevcut" olduğumuz ve kayıpların aranmasının nasıl olup da farklı bir politika tarzını talep etmeye dönüştüğü. Kayıp fotoğraflarının yer aldığı afişler, kayıpların hayatlarının *yeri doldurulamaz* hayatlar olduğunu hatırlatmak üzere yıkımı izleyen haftalar boyunca New York'ta sergilenmeye devam etti – 9/11'in failleri tarafından hiçe sayılan; aynı zamanda kamusal politika ve korporatizmin nesneleştirici zorunluluğu tarafından da görünmez kılınan, bir bakıma zaten çoktan namevcut kılınmış hayatlar. Misliyle kayıplar da söz konu-

suydu: Kulelerdeki varlığının kaydı bulunmayan, resmî evraklara sahip bile olmayan kayıplar. Ama belki de usulüne uygun biçimde kulelerde çalışanlar bile sadece idareye ait objeler olarak ya da korumaktan ziyade etkilemek üzere dizayn edilmiş bir mimarinin arkasında saklı kalan çalışanlardan ibaretti. Kayıp afişlerinin ısrarlı varlığı, kayıpların hayatının, öç almayı haklı çıkartacak kahramanlar olarak değil, hayatlarının ne sıradan bir hayattan ne de sayılardan ibaret kılınması değil ama *bireyler olarak*; tekil hayatlar, biricikliği ve yeri doldurulamazlığıyla politik olan hayatlar olarak tanınmasına dair bir talebi dile getiriyordu.

9/11'den sonra New York'taki kayıp sayısı göz korkutucu olsa da İkinci Dünya Savaşı sonrası kayıplar düşünüldüğünde sayı küçük kalır; 1945'te çarpışmalar bittiğinde geride ailesiyle irtibatı kopmuş, aç biilaç ve oradan oraya sürüklenen onlarca milyon insan kalmıştı. Kitabın İkinci Bölüm'ü, insanların topluca kamplardan kamplara gönderildiği, askerî ve sivil otoritelerin, problemin boyutu karşısında son derece yetersiz kaldığı, insanların karnını doyurma ve memleketlerine iadelerinin gerçekleşme sürecini anlatıyor. Kamp bürokrasisinin nasıl çalıştığını betimliyor; hakketmeyenler olarak değerlendirdiklerini dışlayarak, ulusal kimliklere göre ayrıştırarak, insanların politik istemlerini hiçe sayarak – yerinden edilmiş insanların bir etiketleme ve kontrol sistemi üzerinden, *kişiler* olarak kayıp haline getirildiği bir sistem üreterek. Kamplardakiler, bu kontrol altına alma çabalarını, kendileri için politik kampanyalar organize etmekten, kayıp yakınlarını bulma teşebbüslerine kadar kendi sorunlarını halletmeyi kendileri üstlenerek geçersiz kıldılar. İnsanlar yakınlarının orada görülmüş olduğuna dair söylentilere istinaden bir kamptan diğerine taşınıp durdular. Bazıları, ellerindeki küçük fotoğraflarla karşılarına çıkan herkesten yakınları hakkında bilgi almaya çalıştı. Diğerleri bu durumu, geçmiş yaşantılarından ve olan bitene iştirak etmiş olmaktan kurtulmanın fırsatına dönüştürdü ve onları bundan alıkoymaya yönelik pek cılız bir çaba söz konusuydu.

Yerinden edilmiş kimselerin tutulduğu kamplardaki çoğunluğunu kadınların oluşturduğu gönüllüler, buradaki insanla-

rın problemleriyle ilgilenmiş ve aile bireyleriyle iletişime geçmelerini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardı. Fakat kamplardakiler esas olarak kendi imkânlarını kullanmak durumundaydılar, en azından ilk başlarda. Kitabın Üçüncü Bölüm'ü, ileriki zamanlarda kurulan resmî ve gayriresmî kayıp araştırma bürolarını ele alıyor ve kayıpların aranmasına yönelik talebin yarattığı gerilimlerin, anlaşmazlıkların izini muhtelif askerî, sivil ve gönüllü organizasyonlarda sürüyor. Yetkili organların çoğu tarafından yerinden edilmiş kimselere bir *güruh* muamelesi yapılması, kayıpların birer *kişi* olarak görünmez kılınmasına yol açmıştı; yetkililer nazarında yapılması gereken, düzen ve kontrolü yeniden tesis etmekten ibaretti. Gönüllü organizasyonların çalışanları, başından itibaren kayıp kimselerin tek tek aranması gerektiğinde ısrarcı olmakla birlikte, sürekli olarak dışlanmışlardı. "Düşman millet" ya da değil, kim olursa olsun yardım etme istekleri, insanları kategorilere ayırarak seçici bir yardım politikası izleyen resmî politikaya ters düşüyordu. İnsanların kayıp aile bireylerinden haber alıncaya kadar memleketlerine gönderilmeyi ya da başka bir yere yerleşmeyi kabul etmeyecekleri anlaşıldığında, kayıp araştırma büroları da diğer organizasyonlar nazarında, yeniden yapılanmanın önünde bir engel olarak görülmekten çıkabilmiş ve sürecin hayati bir unsuru olarak faaliyetlerinin herkesi kapsayacağı öngörülmüştü.

Kayıp yakınlarının ya da hayatta kalmayı başarmış olanların –aslında geniş anlamıyla kamuoyunun– talepleriyle muhtelif yetkililerin öncelikleri arasındaki çatışma 1990'larda Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun İkinci Dünya Savaşı'na ait oldukça hacimli arşivine yönelik ihtilafla yeniden canlanmıştı. Kayıp yakınları ve arkadaşlarına ne olmuş olabileceği hakkında bilgi edinmeye çalışanların kaygıları, arşivden sorumlu yetkililer tarafından dikkate alınmıyordu. Yahut belki de yetkililer arşivleri açmanın, tazminat ve adalet taleplerine yol açacağından korktukları için bu kaygılara kayıtsız kalıyorlardı. Geçmişte olduğu gibi bugün de kayıpların izini sürmenin önündeki engelleri kaldırmak, geçmişteki suiistimalleri detaylı biçimde ifşa etmek, kişisel ve ailevi ilişkilerin önemini ısrarla vurgu-

lamak için güçlü bireysel çabalara ve uzun soluklu kampanyalara ihtiyaç olduğu görülüyor. Sonuçta, insanları nüfusa indirgeme çabasındaki bir düzeni sekteye uğratacak olan, kayıplarını arayan insanların kendi kararlılıklarıdır.

Dördüncü Bölüm'de, felaket sonrası devreye giren profesyonellerle kayıplarını arayan insanlar arasındaki gerilime, yakın döneme ait bir olay –2005 Londra bombalı saldırıları– üzerinden yeniden dönüyoruz. Bu örnek, kayıplarını arayanların derin ıstırabıyla yetkililerin nüfuz edilemez bürokratik kayıtsızlığı arasındaki kontrastı görünür kılıyor. Kayıp yakınları tamamıyla nesneleştirilmiş ve araçsallaştırılmıştı. Telefondaki yardım hattına ulaşmak için saatlerce beklemeleri gerekti, hastanelerden bilgi alamadılar, kayıp kişinin giysilerini ya da yanında bulunan eşyaları, tipik özelliklerini ve fiziksel yapısını detaylı şekilde anlatmaları istenen uzun ve karmaşık formlar doldurmaya zorlandılar. Polis, kayıp yakınlarına ketum davranmakla kalmadı, taleplerini dinlemek bir yana onları gerisin geriye yolladı: Aranan kayba dair bilgi sahibi olduğu durumlarda dahi, kayıp yakınlarını kendilerinden yanıt beklemek üzere evlerine yolladı. Sistemler ve protokollerle eli kolu bağlanmış vaziyetteki yetkililerin belirgin kayıtsızlığını gösteren bu raporlar yanı sıra bombalanan trenlerde, yapabilecekleri hiçbir şey olmadığı halde, saatlerce ölmekte olan ve yararlı insanlar arasında beklemiş kimselere dair hikâyeler de bulunmaktadır. Ölümlerle sonuçlanan bombalı saldırılarla ilgili açılan soruşturmalar, yetkililerin saldırıların hemen sonrasındaki tavrına ilişkin bariz bir tezadı ortaya koyuyor. Soruşturmalar, insanların birbirlerine yardım etmek için seferber olduğunu göstermenin yanı sıra ister bir akrabası, ister hayatta kalmış biri, ister bir kurban olsun orada bulunan herkesin bir diğeri için endişelendiğini açığa çıkartıyor – her bir ölümün nasıl gerçekleşmiş olduğuna ve kendilerine ne olacağına dair bir endişe.

Beşinci Bölüm, tıpkı 2005 bombalı saldırılarından sonra Londra sorgu hâkimliğinde olduğu gibi, New York'taki 9/11 saldırılarından sonra adli tıp uzmanlarının kayıp yakınlarına aynı saygıyı gösterdiklerinin altını çiziyor. 11 Eylül saldırılarının akabinde kayıp yakınları kaos içinde bir sistemle yüz yüze

gelmişlerdi: Yetkililer, kurbanlar için kendilerine akan parayı yönetmekle cebelleşiyordu ve kimlik tespitleri için gerekli olan DNA toplama prosedürleri o kadar aksayarak gerçekleştirilebiliyordu ki, pek çok örnekte tüm süreç sil baştan tekrar edilmek durumunda kalmıştı. Kayıplar, sistem tarafından bir yandan ölü, diğer yandan birer kahraman olarak kayda geçirilirken adli tıp çalışanlarının odağındaysa geriye kalanlar üzerinden yapılacak kimlik belirleme çalışması vardı. Yetkililer, kayıp yakınlarına dikkatlice ve hassasiyetle yaklaşıyordu. Bu sürece muazzam miktarda para ve zaman hasredilmişti; yıkım alanındaki araştırmalar ilerledikçe, kimlik tespitine yönelik karşılaşılan zorlukları alt etmek üzere yeni prosedürler geliştirildi. Harcanan paranın, "kahramanlaştırılan" ölüler için harcandığı söylenebilmekle birlikte, adli tıp yetkilileri ve kayıp yakınları için amacın, onca hiçe sayılmış yaşamların iade-i itibarının sağlanması, en azından ölenlere gerekli saygının gösterilmesi olduğu kuşku götürmez. Bu amaçla süreci hızlandırmak için ağır iş makinalarının sokulduğu, canlı ve cansız her türlü kalıntının ayrım gözetilmeksizin daha sonradan tanzim edilmek üzere alandan kaldırıldığı Sıfır Noktası'nda (*Ground Zero*) düzen ve kontrolü yeniden tesis etme saiki birbiriyle çatışıyordu. Travmatik bir yıkımın anısını, kahramanca bir fedakârlık anlatısına dönüştürme çabası hem kayıp yakınlarının kayıplarının yeri doldurulamazlığıyla, kayıplarının yasını tutma talebiyle hem de adli tıp görevlilerinin kayıp yakınlarının ıstırabına yaklaşımı açısından bir çatışma doğuruyordu.

9/11 sonrasında kimlik tespiti için harcanan muazzam miktardaki para, başka bir örnekte kayıpların teşhisi için harcanan çabayı anımsatıyor: Vietnam Savaşı sonrası. Vietnam'da kaybolmuş askerî personeli arama çalışmaları, hem insan kaynağı hem de para bakımından hasredilen muazzam bir kaynakla, bugün de devam ediyor. Görev esnasında kaybolanlar, kayıp insanlar içinde özel bir kategoridir: Askerî personel statüsüyle sivillerden farklı biçimde devlete aittirler. Bu askerler görev süresince emirlere uyarlar; inisiyatif almaları söz konusu değildir; öldürürler ve ölürler. Her ne kadar askeriye, ölülerin ve kayıp-

larının hesabını verme konusunda sorumluluk üstlenmekteyse de beyanları tartışma yaratmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın kuzeyindeki Fromelles'deki kayıplarda olduğu gibi kimlik tespiti için mezarın açılması, kimi zaman resmî görevliler dışından talep edilmiştir. Sadece cesetlerden kimlik tespitinin nasıl yapıldığının değil, aynı zamanda gömülme şekli ve savaşta hayatını kaybedenlerin anılma biçiminin de tartışmalı olduğunu gösteren bu vaka Altıncı Bölüm'de incelenmiştir. Cansız bedenler üzerinden sürdürülen bir mücadeledir bu. Bu bedenler yetkililere mi, yakınlarına mı aittir? Bu aynı zamanda kayıplar hakkındaki gerçeklere dair yürütülen bir mücadeledir. Yaşananlardan, detayların araştırılmasından ve değerlendirilmesinden kim sorumludur? Bu bilgiler, nasıl ve kim tarafından kayıp ailelerine ulaştırılacaktır? Bu mücadeleler bir tarafıyla gönüllü birliklerinin statüsünün belirsizliği nedeniyle gün yüzüne çıkmaktadır. Yakınları, çatışma sonrası cesetlerin gönderilmesinde ısrar ediyor – savaşta ölenlerin tekrar sivil statü ve kimliğe kavuşmasında; cenazelerin, yaşadıkları yerde gömülmek için geri yollanmasında. Hükümet temsilcileriyse askerî mezarlıkları, kahramanca kazanılmış milli başarılara ait anıtlar olarak görüyor ve ölenlerin yakınlarından da ölümü bu çerçevede bir fedakârlık olarak algılamalarını bekliyor.

Kayıpların aranmasında kadınların rolü çarpıcıdır. Kadın gönüllüler, kayıpların aranması sürecinde aktif rol oynamakla kalmayıp aynı zamanda kayıpların aranmasına yönelik sistemlerinin inşasında ve kayıp yakınlarının seslerinin duyulur kılınmasında da aktif rol almıştır. Kitabın pek çok bölümü, kadınların varlığının boyutlarını gözler önüne sererken, Arjantin'deki kayıpları ele alan Yedinci Bölüm'ün merkezinde kadınların aktivizmi yer alıyor. Arjantin'de kadınların politik aktivizmi, sadece kayıpları görünür kılma konusunda son derece etkili olmakla kalmamış ayrıca daha geniş anlamıyla, tüm bir politik manzaranın değişmesini sağlamıştır. Plaza de Mayo Anneleri, rejimin klişe söylemlerini karşılarına alarak çocuklarının politik özneler olarak tanınmasını, tutuklanmalarının kabulünü ve onlara atfedilen suçların kanıtlanmasını talep etmişti. Korkutu-

larak sindirilmeyi ya da çılgın insanlar olarak yaftalanmayı reddetmiş; kayıpların yeri doldurulamaz, politik varlıklar olarak görünür kılınması ve ortaya çıkartılmasında ısrar etmişlerdir.

Arjantin'deki kayıplar, ilişkisellik ve kuşaklararası geçişkenlik politikaları ya da *kişilerin birey addedildiği bir politikayla* insanları nesneleştiren, *kişileri namevcut/görünmez kılan bir politika* arasındaki bariz tezadı açığa çıkartır. Arjantin örneği, aynı zamanda, araçsallaştırma ve otoriteryanizmle nasıl mücadele edilebileceği ve edildiğine dair somut bir örnek olarak karşımızda duruyor. Arjantin'de kadınlar, onlardan bekleneni yapmadı – suskun kalmak ve sessizce acı çekmek. Sokaklara çıktılar, travmaya odaklandılar; kayıpları görünür kılarak bir taraftan kayıpların olağanlaştırılmasını, diğer taraftan kayıpların sorumlular hesap vermeksizin ölülere dönüştürülmesini reddettiler. Kimlik teşhisi için cesetler mezarlardan çıkartılmaya başlandığında Anneler, bir yanıyla en çok istedikleri şeyi kabul etmeyi reddettiler – yaşadıkları kahredici belirsizliğe verilecek bir cevabı. Çocuklarını, yeri doldurulamaz politik varlıklar olarak kabul etmeyen bir politika hüküm sürdüğü müddetçe çocuklarının kayıp olarak kalmasında ısrar ettiler.

Kaybedilenler, başka bir anlamda kayıp kalmaya devam ettiler. Eric Carlson'un Arjantin'de kaybedilenlerden biri hakkındaki kitabı *Julia'yı Hatırlıyorum*'da (*I Remeber Julia*) arkadaşları ve ailesi, geçmişe dair anı parçalarını bir araya getirerek, Julia'nın bir portresini çizmeye çalışır. Ama bu, mümkün olmaz. Ortaya tutarlı bir imaj çıkmaz: Julia kayıp olarak kalır. Pauline Boss'un terimini ödünç alarak söylersek, birinin kaybedilmesi, kaybı müphemleştirir zira kayıp kimsenin hayatta olup olmadığını hiç kimse bilmemektedir. Birinin kaybolması, bir başka anlamda da müphemdir, zira bazı insanlar geçmişle tüm bağlarını kopartarak gönüllü olarak ailelerini ve dostlarını terk edip yeni bir hayat kurmayı seçmektedir. Sekizinci Bölüm hem ailelerini terk eden insanları ve bunun geride kalanlar üzerindeki etkisini, hem İkinci Dünya Savaşı sonrasında irtibatları bir şekilde kaybolan insanların süregiden arayışlarını, hem de ebeveynlerinin biri ya da ikisinden de kopartılmış çocukların ara-

yışlarını inceliyor. Bu tip durumlar, insanların onları en iyi tanıdığını düşünenler için bile nasıl bilinmez olduğu ve öyle de kaldığını gösteriyor. Arşivlerde ve sahada gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırma, genellikle bir yanıt olmadığını, bir sonuca varılamayacağını ortaya koyuyor. Birey, hiçbir zaman tam olarak bilinemeyecek, kategorize edilemeyecek, kontrol edilemeyecek bir kimse olması hasebiyle zaten bir anlamıyla her zaman için kayıptır. Kitabın son bölümü, bir insanı kayıp olarak düşünmenin ve kayıp kişi olarak insana dair tavrın ne anlama gelebileceğini araştırıyor.

GİRİŞ

> Politika, görünür olmak için sebebi olmayan şeyleri görünür kılar, bir dünyayı diğerine katar.
>
> – JACQUES RANCIÈRE, "Politika Üzerine On Tez"

Birisinin kaybolması, kolayca anlaşılabilir bir durum değildir: Kimse durduk yere ortadan kaybolmaz. Bazen, kayıp birinin varlığını kanıtlayan tek şey ona ait bir fotoğrafın varlığıdır. Onu arayanlar, bu fotoğrafı karşılaştıkları herkese gösterirler. "Bu benim ağabeyim. Onu gördün mü?" derler. Bunlar, otoriteryan rejimlerdeki kayıpları protesto eden insanlar tarafından taşınan, büyütülmüş fotoğraflardır. İlettikleri mesaj "Onları sağ aldınız. Sağ olarak geri istiyoruz"dur. Aile albümünden çıkartılmış bu fotoğraflar kayıp kimsenin, bir dakika öncesine kadar buradayken bir dakika sonrasında kaybolmuş olsa da var olan bir insana ait olduğunda ısrar ederler. Zaman ve mekânda gerçekleşen travmatik kesintiye meydan okurlar. Kayıp kişiyi görünür kılarlar. Ama fotoğrafların kendisi bir muğlaklığa işaret eder: Bir taraftan birer nesne olarak mevcutken, diğer taraftan kaçınılmaz olarak var olmayana dair bir kayıttırlar. Tıpkı kayıp insanlar gibi zamanda ve mekânda bir yarılma meydana getirirler. Geride kalanlar için zaman durmuş, mekân belirsizleşmiştir: Kayıplar bulunabilecek bir yerde değildir.

Kayıp afişleri, 2001 Eylülü'nde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kuleleri yıkıldıktan sonra hazırlanmıştı. Kayıpların yakınlarının ve arkadaşlarının toz içindeki enkazdaki arayışı yeterince içler acısı bir görüntüydü ama afişlerin görüntüsü daha fazlasına işaret ediyordu, en azından bana öyle göründü. Kayıplara ait fotoğrafların yer aldığı afişlerde, o gün olanlarla birlikte yerle bir olmuş bu insanların bedenlerine ve hayatlarına dair gündelik detaylar da bulunuyordu. Gerek afişteki fotoğrafta gerek kayıp kişi için zaman durmuş, ne şimdi ne de geçmişe ait olan o anda zaman donmuştu; kişi ne hayattaydı ne de ölmüştü.

Umut ve tedirginliğin eş zamanlı yaşandığı bir anda süratle bir araya getirilen bu afişler, kimsenin ne olduğunu anlayamadığı o ilk günün kafa karışıklığını ve içinde bulunulan kaotik ortamı görünür kılıyordu. Bununla birlikte, kısa sürede kargaşaya son verildi: Bize Amerika'nın saldırıya uğradığı ve kulelerde hayatını kaybedenlerin birer kahraman olduğu söylendi. Dahası, bu kahramanların ölüsü üzerinden onlar adına girişilebilecek savaşlara meşruiyet sağlanmaya çalışıldı. Ama afişler, haftalar ya da aylar boyu değil, yıllar boyu orada kaldı: Yeniden dayatılan düzeni protesto etmek, anlatılan hikâyenin basitliğini sorgulamak, yitirilenlerin kahramanalar değil sıradan insanlar olduğunda ısrarcı olmak için.

Başka bir olayın –2005 Temmuzu'nda Londra'da gerçekleştirilen bombalı saldırıların– akabinde de benzer afişler hazırlanmıştı, ancak o zamana gelindiğinde gerekli ders çıkartılmış ve yetkililer kayıplar bulundukça afişlerini kaldırmıştı. Bu sefer protestoyu görünür kılan afişler değil kayıpları arayan yakınları ve arkadaşlarıydı. Sokakları tarayan, hastaneleri arayan ve kayıplarını bildiren insanlara, felakete hazırlık protokolleri dahilinde bir haftadan uzun süre boyunca yakınlarına ilişkin hiçbir bilgi verilmedi. Bunun nedeni, bedenlerin teşhis edilmesinin zor ya da imkânsız olması değildi, hayatını kaybedenlerin çoğu, ölmeden önce yardım ekiplerine isimlerini verebilecek kadar yaşayabilmişti. Bombalı saldırı sonrasında yetkililer için öncelik, ıstırap içindeki kayıp yakınlarıyla ilgilenmek de-

ğil, ölenlerin *kim* olduğundan ziyade *ne* olduklarını saptamaktı: Ölenler masum kurbanlar mıydı yoksa terörist mi?

Kayıplara dair siyaset ya da insanlar kaybolduğunda ne olduğuyla –savaş, soykırım benzeri şiddet içeren durumlar sonrasında olabileceği gibi, daha sıradan şartlar altında da– Batı'da mevcut politik düzenin *kişileri görünmez kılan/ıskalayan*, nesneleştiren ve araçsallaştıran bir politikayla sürekli yeniden ürettiği kişilik (*personhood*) arasında araştırılmaya değer bir ilişki vardır. Londra'daki bombalı saldırılar sonrasında kayıplarını arayan perişan vaziyetteki insanları nesneleştirici yaklaşıma bir tepki oluşmuştu: Sürece değil insanlara odaklanmaya bir çağrı – düzen ve güvenliğe odaklanıp insanı es geçen siyasetin değişmesine yönelik bir çağrı. Kayıpların aranması ve daha geniş anlamıyla kayıpları kuşatan protestolar, başka türlü bir siyaset talebi ya da bu talebi ortaya koyan bir ifade şekli olarak görülebilir – kişilerin, belirli bir *kişi* olarak önemsendiği bir siyaset: Bu, *kişiye dair bir kayıp siyaseti* (*a politics of the person as missing*) olarak adlandırılabilir. Bu kitap, bu yeni politikanın ne olabileceği ve kayıplar sonrasındaki arama pratikleriyle protesto biçimlerinin bu yeni politikayı bir yandan üretirken bir yandan da onu talep etme şekillerini araştırıyor.

Batılı birey

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Avrupa kaos içindeydi. On milyonlarca insan ölmüş ya da yerinden edilmiş ve oradan oraya konar göçer vaziyette; şehirler ve insanların geçim kaynakları harap olmuş, tüm bir kıtanın sosyal dokusu tahrip olmuş vaziyetteydi. Ailelerinden ayrı düşmüş milyonlarca insan kayıptı. Medeniyet olarak adlandırdığımız şeyin temeliyle düşünce sistematiğimizi ve varlığımızı sorgulatacak şeyler yaşanmıştı. Bununla birlikte, savaştan hemen sonraki dönem, büyük oranda unutulmuştu. Savaşın tarihi yazılmış, savaşta hayatını kaybedenler için anıtlar dikilmiş, ulusal ve uluslararası organizasyonlar oluşturulmuştu. Ama resmin bütününe bakıldığında, savaş sonrasının tahribatı belleklerden silinmişti. İn-

san topluluklarının toplu halde imha edilmesi ya da neredeyse tamamen imha edilmesinin tarihi, büyük kalabalıkların zorla yerlerinden edilip başka yerlerde yaşamaya zorlanmalarıyla tazminat ve adaleti sağlamaya dönük politikaların çok yönlü başarısızlığı, yeniden inşa sürecinin zaruretleri ve savaşın hemen sonrasında şekillenen Soğuk Savaş döneminin koşulları altında büyük oranda yazılamadan kaldı. O dönemin, dönemi yaşamış insanlar üzerindeki etkilerinin –ayrıca pek çok açıdan Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaşayan bizler o dönemin en azından varisleri sayılırız– değerlendirilmesi için epeyce beklenmesi gerekecekti. Örneğin, ancak şimdi, aradan 60 yıl geçtikten sonra o zaman çocuk yaşta olan bazı insanlar geriye bakmaya ve kişisel tarihlerini yazmaya başladılar.

Uzun süren sessizliğe karşın yaşanan şiddetin, yerinden edilmişliğin ve bozulan tüm bir sistemin kurulu Avrupa düzeninin altını oyduğu söylenebilir. 1945 sonrasıyla 20. yüzyılın geri kalan döneminde Avrupa'da kişi algısına dair hâkim konuma yerleşen fikirler arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Şiddet ve kargaşa, incinebilirliğin unutulduğu bir formu doğurmuş ve böylelikle varoluşun sınırlı bir alanına yöneltilmiş hale gelen şiddet bir yana ortaya savaş zamanının bozgunuyla artık şüpheyle yaklaşılır hale gelen karşılıklı ilişkiler yoluyla tesis edilecek ya da topluluk içinde sağlanacak bir tatminden ziyade, kendi kendine yeterlilik üzerinden sağlanacak bir tatminin geçerli olduğu bir düzen çıkmış olabilir mi? Bir bütün olarak bakıldığında Avrupa, 1945'in kaosunda yaşananlardan geriye nelerin kaldığını –ki yansımaları, bu tarihten çok sonrasında da görülebiliyor– yerli yerine oturtamıyor. Bu yansımalar, düzen ve güvenliği garanti eden bir polis mantığının varlığını güçlendiriyor ve bunun tersini mümkün kılacak bir politik aklın çok daha makul görünme olasılığını dışlıyor olabilir mi?

Tahayyül dahi edilemeyecek kadar dehşetli şeyler yaşandığında –travmatik olarak adlandırılan olaylar– bir argüman geliştirebilmek için iki çeşit olası tepkiden söz etmek mümkündür.[1]

1 Bu argümanı *Trauma and the Memory of Politics* kitabımda detaylı biçimde işlemiştim (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

İlki, dehşetin unutulması ve hafızanın reddidir – daha doğrusu hafızayı son tahlilde unutmaya eşdeğer bir standarda indirgemektir. Burada söz konusu olan, yaşanan dehşetin bizatihi müsebbibi olan kurumlara yeniden işlerlik kazandırılmasına yönelik bir çabadır. İkincisi, daha zor ve nadiren gösterilen bir tepkidir: Travmanın kuşatılması, yaşananlardan çıkartılan derslerin unutulmasının reddi ve ne olduğu anlaşılamasa da yaşanmış olanın yaşanmışlığına dair farkındalık üzerindeki ısrar. Travmatik olaylar, varoluşun kırılganlığıyla bedenlerin ve varoluşun incinmişliğini telafi etmenin imkânsızlığını, hem açığa çıkartan hem de ifşa eden olaylardır. Birinci tarz tepki travmanın üstünü örter, hiç gerçekleşmemiş gibi davranır, onu hafife alır ya da tedaviyi gerektiren bir rahatsızlık addeder. Resmin bütününe bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'da yaşanan belki de budur ve bunun bazı sonuçları olmuştur. Ancak 1945 sonrasına dair hikâyeler –özellikle kayıplara ilişkin olanlar– dört bir taraftan karşımıza çıkmaktadır. Bu kitabı yazarken, çalışmam hakkında konuştuğum herkesin bana anlatacağı şeyler olduğunu fark ettim.

1940'ların sonunda yaşananların tanıkları için her şey sona erip çatışmanın tozu dumanı dindiğinde –suçluluk, masumiyet, öç alma, onarım ve tazminata dair çatışmalar ve sorular, sadece bir süreliğine dahi bir tarafa bırakılabildiğinde– gerçekte ne olmuş olduğu sorusu, ısrarla yüzeyde kalmaya devam etmektedir. İnsanlar, akrabalarına ne olduğunu bilmek ister – ne yaptıklarını, yaptıklarının onlar için ne sonuçlar doğurduğunu. Aradan onca zaman geçmiş olmasına rağmen ve bir araya gelmenin artık mümkün olmadığı durumlarda dahi insanlar bunu bilmek ister. Bazı durumlarda insanlar, bulacakları şey utandırıcı olsa dahi –başkalarıyla paylaşılmamak üzere– ne olduğunu bilmek ister. Hikâyenin sonunu getirebilmek için insanlara ne olduğunu bilmek isteriz; bu, aynı zamanda kendi hikâyemizi kurmamızda bize yardımcı olur. Başlarda bir isteksizlik görülebilir – insanlar geçmişlerini saklayarak ya da geçmişten bahsetmek acı verdiği için konuşmaktan imtina ederek yeni bir hayat kurmuşlardır. Bazen de sadece anlatacaklarını dinleyecek kim-

seyi bulamazlar. Bununla birlikte, sorular baki kalır ve zaman içinde tekrar gün yüzüne çıkar: İnsanların öylece ortadan kaybolması kabul edilebilir bir şey değildir.

Bu ısrar, travmanın kuşatılmasına benzer şekilde, polis mantığına ya da yerinden edilme ve kayıplara yol açan şiddeti bizatihi doğuran kategorize edip dışlamaya dayalı hâkim güce yönelik bir itiraz olarak görülebilir. Bu, tazminat meselesinden bağımsız bir durumdur. Belki de, suç ve ceza önemli bir konu olmakla birlikte, bundan ayrı olarak kişileri, sahip oldukları özellikleriyle birlikte gözeten, biriciklikleri içinde onları saygın addeden bir adalet talebiyle ilgilidir. Bunu sağlayabilmek için ilkin, kayıp milyonlarca insanın bir kart dizini şeklinde kataloglanması gereklidir: Birinin bir yerde onları arıyor olduğu gerçeğinden başka hiçbir ortak paydası bulunmayan insanların bir araya getirildiği bir seçki. Hükümsüz bir topluluk (*inoperative community*) belki de.[2]

İkinci Dünya Savaşı *sonrasında*, Avrupa'nın çatışmanın etkisinin görece az hissedildiği bölgelerinde ve bu çatışmalardan görece etkilenmeyen bir aileye doğacak kadar şanslı olan bizler için savaşın yansımaları silik, hatta büyük oranda bilinmez kaldı. Ailesi nasyonal sosyalizmi destekleyen 1944 Almanya doğumlu W.G. Sebald'ın aksine, Dresden'de yaşanana benzer bir şekilde her şeyi dümdüz edecek bir ateş fırtınasına dair bir imaj –ki Hitler'in bunu yapmaya niyetlendiği rivayet olunur–, Londra için gözümüzün önünde canlanmaz.[3] Sadakatimiz, belli belirsiz bir suçluluk duygusu ya da o dönemden sağ çıkmış olmayı başarmanın utancıyla zedelenmemiş durumda. Ayrıca devletin uyguladığı şiddete ve işlenen suçlara ortak oluşuna dair soru işaretleri, yankısı bizim kuşaklara ulaşamayacak kadar gerilerde kalmış durumda. "Kayıplar" o zamandan bu yana unutulmuş –hafızamızdan silinmiş–; yerinden edilmiş olanlar, geride bir iz bırakmaksızın –en azından sıradan birinin fark edebile-

2 Bu ifadeyi Jean-Luc Nancy'den ödünç alıyorum elbette. *The Inoperative Community*, çev. Peter Connor, Lisa Garbus, Michael Holland ve Simona Sawhney (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991).

3 W.G. Sebald, *Vertigo*, çev. Michael Hulse (Londra: Harvill, 1999), s. 262-63.

ceği bir iz– yeni bir hayat kurmuş durumdalar. Belki haddinden hızlı şekilde unuttuğumuz şey, kendi yüzümüz dahil her yüzün ardında geçmişten kalan izlerin olduğu, henüz keşfedilmemiş bir şeylerin olduğudur – çoğu durumda içinde şiddetin gizlendiği bir şeylerin. Barış zamanında yetişen bizler, tehlikeli biçimde, hayatın ve kişiliğin istikrarsız varoluşunu unutuyoruz. Hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bir yer ve zamana dair şiddeti, vakıf olmadığımız bir alan olmasına rağmen anlamaya çalışırken bulabiliyoruz sıklıkla kendimizi. Kendi suçlarımızı unutmuş durumdayız; bugün sıcak evlerinde oturmakta olan biz müreffeh Batılılar ve Kuzey Amerikalılar, geçmişin esaslı şiddet eylemlerinin iştirakçisi olmaya bugün de devam ediyoruz.[4]

Aranmayan kayıplar

Buraya kadar kayıplardan bahsettim; peki ya aranmayan kayıplar? Kayıpların hepsi bildirilmiş değildir. Bazılarının akıbeti belirsizdir. Birleşik Krallık'ta insanlar yalnız ölür; cesetleri günler, haftalar, hatta bazen yıllar sonra bulunur. Yokluklarını kimse fark etmez. Sanki akrabaları, bir çevreleri, onlar için endişelenecek birileri yok gibidir. Kayıtlar, 2000 ile 2004 yılları arasında Birleşik Krallık'ta on altı binden fazla insanın, cenaze masraflarını ödeyecek bir yakınına ulaşılamadığı için yerel yetkililer tarafından defnedildiğini ve problemin büyümekte olduğunu gösteriyor.[5]

Bununla birlikte, aranmayan insanları düşünmeye yarayacak daha geniş bir perspektif mevcut: Batılı tahayyülde hiçbir zaman esamesi okunmamış olanlar, uluslararası ilişkiler araştır-

4 Primo Levi'nin "Bu Da Bir İnsan Mıdır?" şiiri şu satırlarla başlar "Güven içinde yaşarsınız/Ilık evlerinizde", Primo Levi, "*If This Is a Man*" *and* "*The Truce*", çev. Stuart Woolf (Londra: Abacus, 1979), s. 17. [Şiir dizesini çev. Tuğrul Asi Balkar, http://www.siir.gen.tr/siir/p/primo_levi/bu_da_bir_insan_midir.htm – ç.n.]

5 Paul Burstow, "Dying Alone: Asserting Isolation, Loneliness and Poverty," http://www.paulburstow.org.uk/resources/index/; John Waite, "A Death Unnoticed", Face the Facts, BBC Radyo 4, 23 Temmuz 2009, http://www.bbc.co.uk/programmes/b00lr2g8#synopsis.

malarının çoğu nezdinde görünmez olanlar; dünyaya spesifik bir perspektiften bakıldığında o perspektifin dışında kaldıkları için ıskalananlar.[6] Bu insanların farklı türden ve muhtemelen buraya kadar tartıştıklarımdan daha önemli bir boyuta işaret eden "kayıplar" olduğu söylenebilir. Tartışmamıza dahil olmayışları, o denli mühim bir eksikliğe işaret ediyor ki, sınırlı algı dünyamız içinde bunun farkına bile varmıyoruz.[7] Onlar, kayıp kayıplar; çifte kayıplar (*doubly missing*). İlerleyen bölümlerde bir kısmına değineceğiz; İkiz Kuleler yıkıldıktan sonra kayıp oldukları, Birleşik Devletler'deki varlıkları zaten yasal olmadığı için bildirilememiş olanlara. Benzer örneklere Birleşik Krallık'ta da rastlamak mümkün: Sınır dışı edilmekten çekindikleri için gözden kaybolan iltica başvurusu sahiplerine. Batı dışı dünyada, Batı nezdinde varlığının esamesi okunmayan pek çok insan mevcut. İlgimizin, sunacağımız insani yardımın ve müdahalemizin nesnesi olabildiklerindeyse bu, politik fikirlere sahip bireyler olarak kabul edildikleri için olmuyor.[8] Judith Butler, bu kimselerden bahsederken yası tutulamayacak hayatlar terimini kullanır; "varlıkları tanınmadıkça yaralanmış ya da ölmüş oldukları idrak edilemeyecek olanların hayatları."[9] *Death without Weeping* kitabında Nancy Scheper-Hughes, Brezilya'da çocukların açlıktan ölme oranlarının yüksekliği nedeniyle ölülerin yasının dahi tutulmadığını etkileyici bir şekilde anlatır.[10]

Sonuç olarak kayıpların, yerinden edilmişlerin ve kaybedilmiş insanların izini sürmeye, yerini tespit etmeye ve kimlikle-

6 Himadeep Muppidi, *The Politics of the Global* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004); Muppidi, "Shame and Rage: International Relations and the World School of Colonialism", *Interrogating Imperialism: Conversations on Gender, Race and War*, ed. Robin L. Riley ve Naeem Inayatullah (New York: Palgrave, 2006), s. 51-62.

7 Bu noktaya dikkatimi çeken Himadeep Muppidi'ye minnettarım.

8 Jenny Edkins, "Humanitarianism, Humanity, Human", *Journal of Human Rights* 2, no.2 (2003), s. 253-58

9 Judith Butler, *Frames of War: When Is Life Grievable?* (Londra: Verso, 2009), s. 1; ayrıca bkz. Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence* (Londra: Verso, 2004).

10 Nancy Scheper-Hughes, *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil* (Berkeley: University of California Press, 1992).

rini teşhis etmeye odaklanan bir bakışın orta yerinde bazı insanlar görüş alanımızın dışında kalmaktadır. İkici Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yerinden edilmiş milyonlarca kayıptan bahsettik – şüphesiz ki, ilgi alanımızı bu ya da başka çatışmalar sonrası dünyanın başka yerlerindeki kayıplara uzanacak şekilde genişletebilirdik. Arjantin'deki kayıplardan bahsedeceğiz, lakin daha yakın zamana ait Pakistan'daki kayıplara değinmeyeceğiz. Ama hesaba katmadığımız tek örnek bu ya da 9/11 sonrasının çifte kayıpları değil. (Post) kolonyal bakış açımızdan görünmez olan ya da orta yerde durdukları halde tam da fark edilebilir olmalarının onları görünmez kıldığı örnekleri de hesaba katmadık.[11] Üstelik, ırkçı bir bakış açısını barındıran bu perspektifle kişilerin nesneleştirilmesi arasında bir bağ kurmak mümkündür: Frantz Fanon, Fransa başkentine adım attığında, "diğer nesneler arasında herhangi bir nesne" olarak algılandığına – ancak "tamtamlar" ve "kanibalizm"le ilişkilendirilerek görünür kılındığı bir bakışla karşı karşıya kaldığına işaret eder.[12] Himadeep Muppidi, Belçika'daki Kral II. Leopold müzesinde sergilenen numunelerin arasında hissettiği öfkeyi ve kendisini bir yere yerleştirememe hissini açık yüreklilikle yazar. Muppidi, Belçika'nın Tervuren şehrindeki Orta Afrika Kraliyet Müzesi'nin, Leopold'un ölümünden önce inşa edilen ve müzenin büyük bir projeye ait yegâne bölümünü –"Kolonyalizme Dair Dünya Okulu"– gezerken sorar: "Avrupa düzeni içinde ben herhangi bir hayvan-nesneden mi ibarettim; sadece bir hayvan-nesneden ibaret olabilir miyim?"[13] Bu tarz müzelerde, sömürgeleştirilmiş olanların birer nesne olarak sunumu yaygın bir durumdu. Sömürgeciler, mezarından çalınarak getirilen ve Fransız ve İspanyol müzelerinde sergiledikleri kimliği belirsiz bir Afrikalıya ait kalıntılara uzun yıllar boyunca bir nesne muamelesi yapmışlardı. Kalıntılar, yeniden defnedilmek üzere ancak 170 yıl sonra Botswana'ya gönderildi. Botswana yöneti-

11 Ralph Ellison, *Invisible Man* (Londra: Penguin, 2001).

12 Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, çev. Charles Lam Markmann (Londra: Pluto, 1986), s. 109, 112.

13 Muppidi, "Shame and Rage", 3.

mi, yersiz bir acelecilikle davranmakla suçlandı – kalıntı, kimlik tespitinin gerçekleştirilmesi beklenmeksizin bir parka defnedildi; böylece söz konusu kalıntı, bir kez daha "nümayişli bir kamusal teşhir"in nesnesi haline gelmiş oldu.[14]

Politika, Jacques Rancière'nin öne sürdüğü gibi aleni olma hakkı bulunmayanın görünür kılınmasıysa, kayıp siyaseti üzerine bir kitabın görünmez olan, esamesi okunmayan insanlar hakkında da söyleyecek sözü olmalı. Beyaz Avrupalılar ya da Amerikalılar olarak, paylaştığımız mirası sorgulamaya ihtiyaç duyduğumuza şüphe yok: Temelinin, büyük oranda, *birer birey olarak* hesaba katılmayarak bir nesneye indirgenen insanlar üzerine atıldığı bir miras; savaşın olduğu kadar sömürgeciliğin de mirası. Amerikalı okuyucularıma, Avrupa'nın sömürgeleştirme tarihine iştirakları tezine itiraz etmeden önce çoğunluğunun sömürgeleştirenlerin torunları olduğunu ya da geçmiş baskıcı dönemin semeresini aldığını, dahası bugün de sömürgeciliğin mirası üzerine oturuyor olduklarını hatırlatmak isterim.

Bununla birlikte, bu kitabın tezi, bir kimsenin mevcut Batılı sistem nezdinde *görünür olmasının* dahi çoğu durumda o kimsenin (benliğin hiçbir zaman için tam olarak kavranamazlığı dahilinde) *kim* olduğu değil *ne* olduğuyla ilişkili olduğudur. Mevcut Batı siyasetinin görünür kılma/hesaba katma pratikleri geçerli olduğu müddetçe, bu pratiklerin toplumun tamamını kapsayacak biçimde genişlemesinin de ileri bir aşama olacağından emin değilim. Kayıt altına alma, kimliklendirme ve kontrol sistemleriyle nesneleştirme süreciyle insanların idarenin birer *nesnesine* indirgenmesi arasında belli bir benzerlik olduğunu göstermek istiyorum. Karmaşık, bünyesinde çelişkiler barındırabilen, dik başlı *birey* ise işleri karmaşık hale sokuyor: Kayıp siyaseti, başka türlü bir hesaba katma/görünür kılma formunu gerektiriyor. Bu kitapta incelediğim kayıplar, herkesin aradığı kayıplar değil. Yalnızca onları arayan insanlar nezdinde kayıp kimseler. Onların hayatı, çoğunluk açısından bir şey ifade

14 Alinah Kelo Segobye, "Missing Persons, Stolen Bodies and Issues of Patrimony: The El Negro Story", *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16, no. 1 (2002), s. 16.

etmiyor da olabilir lakin yine Butler'ın terimiyle söylersek, yakınları ve arkadaşları nazarında *bu kayıplar* yası tutulacak kimselerdir.[15] Kayıplara odaklanmak, şahsi ve tekil olana odaklanmayı gerektirir.

İnsanlar, *kim* oldukları değil *ne* olduklarının önem kazandığını hissettikleri bir durumda –ya da kendilerine sadece yerine getirdikleri fonksiyon açısından bir değer atfedildiğini hissettiklerinde; koca olmak, maaşlı çalışan olmak, anne olmak gibi– bu durumun kaldırılamaz olduğunu düşünerek, ortadan kaybolmayı seçebilirler. Ralph Ellison'ın *Görülmeyen Adam*'ındaki anlatıcı, sırra kadem basmaya karar verir zira zaten halihazırda kimse varlığının farkında değildir: "İnsanlar beni görmeyi reddettikleri için görünmez biriyim...İnsanlar yakınıma geldiklerinde, sadece etrafımdakileri, kendilerini ya da kendi hayal mahsulleri olan şeyleri görüyor – gerçekten de benim dışımdaki her şeyi görüyorlar." Durumu için "Çoğunlukla yıpratıcı bir durum olmakla birlikte görünmez olmak, bazen de avantajlı bir konum sağlıyor... Sık sık var olduğundan şüphe duyuyorsun" der.[16] Fanon'un *Siyah Deri Beyaz Maske* kitabına konu olan sömürgeleştirmenin öznellik üzerindeki etkisi, Adil Jussawalla'nın "Kayıp İnsan" şiirinde de belirgindir.[17] Görünmez adamda olduğu gibi Jussawalla'nın öznesi de *kim* olduğuna değil, *ne* olduğuna odaklanan ilişkilerle sarmalanmıştır. Bir yorumcuya göre o, "kayıp biri"dir; kayıptır çünkü öznelliği ve failliği sömürgeci geçmiş ve sömürgecilik sonrasının şimdisi tarafından mutlak suretle elinden alınmıştır.[18] İnsanların, kimileyin taktıklarının farkında bile olmadıkları maskeler, onların yerini almıştır.

Bu bağlamda *kişi*, ne liberal düşüncenin *ferdi* ne de yönetimselliğe eleştirel yaklaşan bakışın *öznesidir*.[19] Mary Doug-

15 Butler, *Frames of War*, s. 1.

16 Ellison, *Invisible Man*, s. 3-4.

17 Adil Jussawalla, *Missing Person* (Mumbai: Clearing House, 1976); Fanon, *Black Skin, White Masks*.

18 Vinay Dharwadker, "Poetry of the Indian Subcontinent", *A Companion to Twentieth-Century Poetry*, ed. Neil Roberts (Oxford: Blackwell, 2003), s. 273.

19 Kişi, yaşayan bir varlık olmak zorunda da değildir – burada kast ettiğim an-

las ve Stephen Nay, antropologların sosyal ilişkileri bağlamında ele aldığı insandan ayrı olarak sosyal bilimlerin kişiyi, sosyal çevresinden bağımsız tekil bir varlık olarak değerlendirmediğini savlarlar.[20] Benzer şekilde, biyografi ve otobiyografi de kişinin her yönüyle ortaya konulduğu yanılsaması üzerine kurulu oldukları için çoğunlukla inandırıcı olmaktan uzaktır: "Biyografi de, otobiyografi de temsil etme iddiasında olduğu şeyi –bir insanın hayatının 'tamamını'– temsil etmekten uzaktır." Fakat şunu belirtmek önemlidir ki, "bir insanı 'tümüyle' anlatma iddiası, her durumda oto/biyografinin tam da kendisinin yarattığı bir kurgudan ibarettir."[21] Bununla birlikte, tozlu arşivler kayıpların yalnızca izini barındırsa da –pek çok anlamda maddi izler– tarihçiler, bu izlerin kendisi kadar arşivlerde kendine yer bulamayanlara, her durumda onların amacına hizmet etmek üzere oraya konulmamış verilere de dikkat kesilebilirler ve dikkat kesilmektedirler.[22] Tam da bu tozun, parçaları bir araya getirme çabasının içinde, buradan bir anlatı oluşturmanın imkânsızlığı belirir. İdari bürokrasinin ulaşılabilir kıldığı dokümanlarla "o dokümanlar içinde yer almayanlar" arasındaki yarık tam da yeni bir siyasetin izinin sürüleceği yerdir.[23]

Yeri doldurulamayacaklar olarak insanlar

Bir yakının kaybının, oldukça özel bir tecrübe addedilip, bu özelliğiyle çoğunlukla kamusal alanı ilgilendiren meselelerin alanı olarak görülen siyasetin alanına girmediği düşünülebilir. Fakat aksine bir yakının kaybı, "karmaşık bir düzeni bünye-

---

lamda cansız nesneler de kişi sayılabilirler. Ayrıca kişiyi bir nesne olarak değil kişi olarak ele alma eğilimine nadiren rastlanmakla birlikte, bir nesneye nesne muamelesi yapmak daha yaygın bir eğilimdir.

20 Mary Douglas ve Stephen Nay, *Missing Persons: A Critique of the Social Sciences* (Berkeley: University of California Press, 1998).

21 Mary Evans, *Missing Persons: The Impossibility of Auto/Biography* (Londra ve New York: Routledge, 1999), s. 1.

22 Carolyn Steedman, *Dust* (Manchester: Manchester University Press, 2001).

23 *A.g.e.*, s. 68.

sinde barındıran siyasi birliktelik"in ta kendisine işaret etmektedir.[24] Bunu, dikkatimizi siyasetin, etiğin ve sorumluluğun merkezinde yer alan sorulara, ilişkilere ve bağlantılara çekerek yapmaktadır. Varlığımız, diğer varlıklarla mütemadiyen etkileşim halindedir ve varoluşumuz, kurduğumuz ilişkiler üzerinden ve onlar sayesinde şekillenir. Birisi kaybolduğunda verdiğimiz tepkiler –ya da insanlar kaybolduğunda verdiğimiz tepkiler, yalnız bunu bu şekilde söylerken dikkatli olmalıyız, zira insanlar birer birer kaybolurlar– bize, insanları ikame edilebilir varlıklar olarak gören bir siyaset yerine insanlar arasında kurulan bu ilişkilere vurgu yapan bir siyasete dair fikir verebilir. O ya da bu şekilde kaybolmuş her kimse, biricik ve yeri doldurulamaz bir kimsedir ve yakınları kadar uzağındakiler tarafından da özlenmektedir. Bu kimseler soyut tekil varlıklar olarak özlenmezler.

Bazı hedeflere yönelik olarak ve çoğu durumda sıradan bir şekilde siyaset olarak adlandırdığımız şey açısından kişinin, tekil bir varlık olarak önemi yoktur – teorik olarak ihtiyaç duyulan, belli bazı beceriler ve vasıflarla donanmış herhangi bir kimsedir. Söz gelimi işe almada, liyakat ve herkese eşit imkân tanıma kriterleri, kişilerin bireysel özelliklerini göz ardı etme pahasına değerlendirilip, kişiler hazır şablonlar olan deneyim ve beceri kriterleri üzerinden değerlendirilmektedirler. İktisadi fert de bir diğeriyle ikame edilmeye müsaittir ve varlık, sahip olunan güç ya da ehliyetine göre konumlandırılır.[25] Piyasa mantığı, parası olmayan ve bu nedenle ekonomik sistem içinde ihtiyaçlarını sağlaması mümkün olmayan bir kimsenin ihtiyaçlarının yok sayılmasına imkân sağlar. Demokratik siyasette kişilerin oyları önemlidir fakat seçim sonlandıktan sonra kazanan taraf, azınlıkta kalanların taleplerini ya da duygularını da hesaba katmaya yönelik bir sorumluluk taşımaz. Demokratik sistemin "bir kişi, bir oy" mantığına dayalı tartışmalı seçim modeli, fikirlerin bir aradalığından ziyade kutuplaşmaya yol açar. Önemli olan, kendi fikirlerinin geçerli olması için destek-

24 Butler, *Precarious Life*, s. 22-23.

25 Douglay ve Nay, *Missing Persons*.

lenen partinin kazanmaya yetecek oy toplamasının sağlanmasıdır; çoğunlukla aynı fikirde olmayabilecek olanların düşüncelerinin de hesaba katılması değil. Salt çoğunluğun oyuna dayalı sistem, bunu gerekli görmez. Mevcut hukuk sistemi de herkese eşit davranma prensibini gözetmez. Adalet arayışında, *herhangi birinin* cezalandırılması elbette yeterli olmayacaktır; kişinin işlediği bir suç nedeniyle suçlu bulunması gereklidir. Bu bağlamda, soyut görüntüsüne rağmen mahkemede tecelli eden adaletin, kanıtların detaylarına ve suçun kim tarafından işlendiğine dair verilecek hükümde nüanslara dikkat kesilmesi gereklidir. Bununla birlikte, çoğu durumda, olağan siyaset ve piyasa ekonomisi, ikame edilebilirlik üzerine inşa edilmiştir: *Kim* değil, *ne* olunduğu üzerinden işleyen; *kişiyi görmezden gelen* bir siyaset anlayışımız var.

Bir kimse kaybolduğunda, hikâyelerimizi ve tarihimizi birbirine kenetleyen bağlar zedelenir hatta kopar. Sevdiğimiz birinin kaybı bize kim olduğumuz hakkında bir şeyler anlatır ve birbirimize ne denli bağımlı olduğumuzu görünür kılar. Gerçekten de bize kim olduğumuzun, büyük oranda diğerleriyle kurduğumuz ilişki tarafından belirlendiğini gösterir. Judith Butler'ın gözlemlediği gibi: "Durum, sanki burada bağımsız bir 'ben' varmış ve basitçe oradaki 'sen'i kaybetmişim gibi değildir, özellikle de o 'sen', 'ben'i oluşturan parçalardan biriyse... Bir anlamda, 'sen'i kaybettiğimi düşünürken 'ben'i de yitirmiş olduğumun farkına varırım."[26] Burada Butler, kendimize en yakın hissettiğimiz, canımızdan bir parça olarak gördüğümüz birinin kaybının, bizi en çok sarsacak olan şey olduğunu anlatıyor gibidir. Fakat bizi biz yapan karşılıklı bağımlılığımız ya da bu biz olmamıza vesile olan tesadüfi karşılaşmalarımız bağlamında düşündüğümüzde kendimizi bununla sınırlamak; kaybının, kendi neliğimize dair bir etki yaratacak olanın yalnızca bize yakın olanlar söz konusu olduğunda geçerli olup, diğerlerinin kaybının bizi etkilemeyeceğini söylemek mümkün müdür? Yakın arkadaşlarımızın ve yakınlarımızın kaybı karşısındaki tavrımız, daha fazlasına dair bir şe-

26 Butler, *Precarious Life*, s. 22.

yin göstergesi değil midir? Kendimizi dolayımıyla inşa ettiğimiz karşılıklı ilişkisel bağlarımız, belli bir sınırı olmaksızın çevremizde sonsuza kadar genişlemiyor mudur? Bu bağlılık ilişkisi roller, kategoriler ve dışlama üzerine kurulu bir düzen mefhumuna, bu nesneleştirme ve araçsallaştırma düzenine karşı koymuyor mudur? Bu durumda bir kimseyi kaybettiğimizde kaybettiğimiz şey, bizi biz yapan ilişkilerin bir parçasıdır; bize, ikame edilemez varlıklar olarak, kim olduğumuzu anlatan parçadır.

Bu, hakkaniyet ve eşitliğin önemli olmadığı yahut böylesi değerler uğruna mücadele vermenin gerekmediği anlamına gelmez. Burada vurgulanmak istenilen, adil ve hakkaniyetli olmaya odaklanmanın, kişiye bir nesne ya da meta muamelesi yapılmasına sebep olabileceğidir. Bazen kayıp kimseye dair kesin bilgiden yoksunluk, mali zorluklara neden olabilir – maaşı yatırılmayabilir ya da sigorta poliçesi gereği ödeme yapılmayabilir. Fakat kayıp birini arayan insanların çoğu için para önemli bir kalem değildir; onlar ne olduğunun peşine düşmüşlerdir. Çoğu, kayıp kişinin yerinin doldurulmayacağında ısrarcıdır. Bir kaybın akıbeti netleştiğinde ve tazminat ödendiğinde, ödenen meblağın cüziliği "hakaret" olarak algılanabiliyor ve insan bu durumun ödenen miktarın kayıp yakının kazandığı meblağın çok altında olmasından kaynaklanmadığını hissediyor. Bu, daha ziyade öne çıkartılması gerekenin kayıp kişinin tekilliği ve biricikliğinin kabulü olduğunu ortaya koymanın bir yoludur. Yitirilen, daha sonra bir diğeriyle ikame edilebilecek herhangi bir çocuk değil yeri doldurulamayacak belirli bir çocuktur. Marie Fatayi-Williams, Londra'daki bombalı saldırılar sonrasında Suça Bağlı Yaralanmaları Tazmin Kurumu'nun (*Criminal Injuries Compensation Authority*) "genç bir bekâr erkek" için uygun gördüğü 11.000 sterlinlik tazminat karşısında "ne sayısız tazminat formu doldurma çilesine ne de Anthony'nin daha fazla adaletsizliğe ve haksızlığa maruz bırakılmasına tahammül edebilecek bir ruh hali içinde değildi." Fatayi-Williams, olaydan üç yıl sonra, şaşkınlığını şöyle ifade ediyordu: "Söz konusu tazminata dair bir başvurumun olmayışı, yetkililerin umu-

runda bile değildi."[27] Ancak başvurusunu resmî bürokratik kanallar üzerinden gerçekleştirmemiş olsaydı varlığından haberdar dahi olunmayacaktı.

Yerinden edilenler, kayıplar ve kaybedilenlere yönelik protestolar, siyasal bir öznellik üretiyor –kişi– ve filozof Jacques Rancière'nin polis düzeni dediği, kişiyi birey olarak göremeyen sosyal düzeni sekteye uğratıyor.[28] Kişiden farklı olarak bireyi kullanırken altını çizdiğim, onun her zaman bir noksanlık, tamamlanmamışlık, ilişkisellik, hiçbir zaman tamamıyla bilinemezlik, hiçbir zaman "evde" olmama haliyle malul oluşudur – metaforik anlamda kayıp kimse ise bunun ideal örneğidir. Bireyin bu anlamdaki kullanımı, Lacancı bir düşünceye dayanır.[29] Bu yaklaşıma göre, sosyal düzen ya da sosyal gerçeklik dediğimiz şey de görünmez kılınmış travmatik bir aşırılık üzerinden ya da yoksunluk tarafından inşa edilmiştir. Rancière'nin polis düzeni de benzer şekilde, bir dizi rol ya da kategorinin görünürde bir aşırılık ya da yoksunluk ihtiva etmeyecek şekilde –tastamam olarak– toplum ya da sosyal gerçekliği oluşturan üretimine dayanır. Rancière'ye göre siyaset, dünyayı kısmi bir algılama tarzı üzerine şekillenmiş mevcut düzenin, o düzen içinde yeri olmayan, belirli bir "duyarlılık alanının parçası" olmayan tarafından sekteye uğratılmasıdır.[30] Kişi, eşit haklara sahip bir birey olarak kurulduğunda –ve ancak bu durumda– bu birey, polis düzeninde çatlağa yol açan siyasal bir öznellik anlamına gelir.

Rancière'ye göre, "siyasal öznelleşme –var olanı, aynı zamanda yok olan ya da yok olanı aynı zamanda var olanla yan yana getirmek suretiyle–, polis aklı (*police logic*) ile siyasal akıl (*political logic*) arasındaki zıtlığı açığa çıkartma becerisi üretme...

27 Marie Fatayi-Williams, *Terrorism and the Politics of Response*'un önsözü, ed. Angharad Closs Stephens ve Nick Vaughan-Williams (Londra ve New York: Routledge, 2009), s. x-xii.

28 Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*, çev. Julie Rose (Minneapolis: Univeristy of Minnesota Press, 1999).

29 Bkz. örneğin Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology* (Londra: Verso, 1989); Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, çev. Alan Sheridan (Londra: Routledge, 1977).

30 Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics and Aesthetics*, çev. Steven Corcoran (Londra: Continuum, 2010), s. 36.

bir polemik sahnesi..."dir.[31] Arjantin'de insanlar "kaybedildikten" sonra –"var olmayan ama aynı zamanda var olan" insanlar haline geldiklerinde" paradigmasına uygun biçimde– Plaza de Mayo Anneleri, ilkin karakollara gidip çocuklarının nerede alıkonulduğunu öğrenmeye çalışarak, bu paradigmayı görünür kılan sahneler ortaya koydular; yasal haklarını kullanarak yetkililerden çocuklarının akıbetinin açığa çıkartılmasını –bu sayede ilk etapta çocuklarının mevcudiyetlerinin kabulünü– talep ettiler. Daha sonraları, protestolarını kamusal alana taşıyarak ve başlarını örterek, çocukları yanı sıra kendi mevcudiyetlerinin de kabulünü talep ettiler. Anneler ve büyükanneler kendilerini –taşıdıkları anne ve büyükanne kimliklerini– görünür kılarak, bir şeyler yapabileceğini gösterdiler. Başka bir deyişle, toplumu oluşturan her bir ferdin eşit haklara sahip olduğu *varsayımından* hareketle, "toplumun mevcut yapısını tanımlayan *yapıp etme*, *var olma* ve *kendini ifade etme* biçimleri arasındaki bağı; insanların bir şeyleri yapmaya ehil oldukları mekânlarla insanlara kapalı mekânlar arasındaki, birilerinin bir şeyleri yaptığı mekânlarla başka birilerinin başka şeyleri yaptığı mekânlar arasındaki; yapıp etme tarzlarıyla kamusal mekân arasındaki ilişkileri belirleyen kodları dönüştürmüş oldular."[32]

Giorgio Agamben'e göre, –egemen iktidar olarak adlandırdığı– Batı'nın siyasal düzeni, hayatın özel bir formunu oluşturan bir dışlama üzerine kurulmuştur: "Çıplak hayat" ya da *homo sacer;* siyasetle bir ilişkisi bulunmayan, kamusal alana ait olmayan, özel alana dair ve özel alandan ibaret kılınmış bir form.[33] Bununla birlikte, hayatın bu özel formu, "iktidarın artık üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacağı bir varoluş"a dönüşme potansiyeline de sahiptir. Kendisini, bizatihi bir güç olarak addetmesiyle birlikte "*homo sacer*'ın çıplak hayatı..." "açıktan ve dolaysız bir biçimde siyasal bir hal alıyor" gibidir.[34] Çıp-

31 Rancière, *Disagreement*, s. 41.

32 *A.g.e.*., s. 40.

33 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, çev. Daniel Heller-Roazen (Stanford, CA: Stanford University Press, 1998), s. 7.

34 Agamben, *Homo Sacer*, s. 153.

lak hayat ya da *homo sacer*'in ona tahammül edemeyecek bir sosyal düzenin ürünü olmasına benzer şekilde, kayıp insanların varlığı (ya da aslında yoklukları) da, bir başka şeye gerek kalmaksızın sekteye uğrattıkları bu sosyal düzenin ürünüdür. İster Agamben'in çıplak hayat terminolojisi, ister Rancière'nin toplumun her bir ferdinin eşit haklara sahip olduğu bir durum varsayımından yola çıkalım yakınlarının, artık yanlarında olmayanlar (yerinden edilmiş insanlar, kayıplar ya da kaybedilmiş insanlar) adına konuşması, siyasal bir öznellik yaratıyor (bir eksikliğin öznesi olarak kayıp kimse). Yerinden edilmiş yahut kaybedilmiş insanlar adına konuşmak ya da eylemde bulunmak, siyasetin bu kişileri birer birey olarak tanımasına yönelik bir talebi ortaya koyuyor. Fakat Rancière'nin bizi uyardığı gibi "Polis düzeni olarak kurulmuş her türlü düzen... her durumda bu talebin karşısında konumlanacaktır."[35] Gerçekten de toplumun kırılgan kesimleri ayrıştıkça, bu durumun, her zaman için yeni bir polis düzeninin devreye gireceği bir kategorizasyona yol açma riski vardır. "Kayıpların" ilkin görmezden gelinip, sonrasındaysa polis aklı çerçevesinde bir kategoriye dönüştüklerini gözlemleyebiliriz.

Kayıpları kategorize etmek

Bir kayıp vakası söz konusu olduğunda, yetkililerin hamlesi olayın açığa çıkartılması yahut eldeki bilginin paylaşılması, geride kalanlara ekonomik güvence sağlayacak bir tazminat sağlanması, bazen de cezai kovuşturma yoluyla adaletin bir şekilde sağlanması olurken, kayıp yakınlarının odağı epey farklı: Yitirdikleri biricik kimse. Yokluğundan bahsedilen, *hukuki bir tanımlama olarak şahıs* değil *biricik olan bireydir*; talep edilen de tazminat değildir. Gönüllü kuruluşlar dahi kayıplara ilişkin izlenen prosedürler söz konusu olduğunda, kayıpları bir kez daha birer nesneye indirgeme tuzağına düşebilmektedir – siyasetin ölçüye gelir, tarif edilebilir birer nesnesine. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (UKHK) 2002'de kayıplara ilişkin kendisi yanı

35 Rancière, *Disagreement*, s. 39.

sıra diğer kuruluşların faaliyetlerini de kapsayan bir değerlendirme yayımlamaya ve konuyu aydınlatmak üzere somut hedeflerin ortaya konulduğu, bir yol haritası hazırlamaya başladı. İşe haliyle bir tanımlama yaparak başlamak gerekliydi. Yapılan tanım şu oldu: "'Kayıp kimse', silahlı bir çatışma ya da kendi ülkesinde maruz kaldığı şiddet sonucunda akıbeti/ne olduğu bilinmeyen (*unaccounted*) kimsedir."[36] Uluslararası Kızılhaç Komitesi, çatışmadan etkilenenleri –savaş esirleri, yaralılar ve siviller– uluslararası hukuk kaideleri dahilinde ele alırken, kayıpları çatışma ya da ülke içi şiddetle ilişkilendirmektedir. Fakat tanımdaki "akıbeti/ne olduğu bilinmeyen kimse" ifadesi kayıp kimseyi, –görev esnasında kaybolanların listeleri gibi öldüğü var sayılan ancak bunun ispatlanamadığı insanların listelerinin hazırlanması benzeri– bir çeşit formel "çetele tutma" prosedürünün nesnesine indirgemektedir. Bu tanımlama, bir kimsenin ("herhangi bir kimse"nin değil) varlığından ancak *bir ilişkisellik dahilinde* bahsedilebileceğini göz ardı ediyor. İnsanlar soyut bir düzlemde kayıp sayılamazlar; onları tanıyan, onlar için endişelenen ve onların nerede olduğunu bilmek isteyen başka insanlar olduğu için *birileri nazarında kayıptırlar*. Uluslararası Kızılhaç Komitesi raporunda, kayıpların önlenmesi ve araştırılmasının hükümet yetkililerivle silahlı gruplara ait bir sorumluluk olduğunu belirtmiştir. Söz konusu olan nüfusun yönetilmesidir: Siyasi iktidar, nüfusa dair bilgileri kayıt altında tutmayı önemsemektedir. Ancak bu süreç içinde insanlar, yönetimin birer nesnesi haline gelirler. Kayıp kimseleri, Uluslararası Kızılhaç Komitesi raporunun başlığında yer aldığı şekliyle "Kayıplar" olarak tanımlamak "yurttaş", "mülteci", "sığınmacı" benzeri evrensel olduğu varsayılan yeni bir sınıflama yapmaktır; böylelikle *kim* olunduğu değil, *ne* olunduğu vurgulanmış olur. İnsanlar "herhangi bir kimse" olarak değil, belirli bir kimliği taşıyan tekil varlıklar olarak teker teker kaybolurlar. Kayıpların çetelesini tutmak, kayıp yakınlarının kaybın *biricik bir birey* olduğunun önemsenmesine dair ısrarlı talebini karşı-

36 Uluslararası Kızılhaç Komitesi (UKHK), *The Missing: ICRC Progress Report* (Cenevre: ICRC, 2006), s. 2.

lamaya yönelik atılan bir adım olarak değerlendirilebilir fakat kayıp kimseleri tanımlamak ve onlarla ilgilenmek için birtakım bürokratik mekanizmalar üretmek, pek çok yönden takdir edilebilirse de, hem konunun esasını hem de bireyi ıskalama riski taşır. Böylesi bir yaklaşım, polis düzenini yeniden geçerli kılarak, kayıp kimsenin bir birey olduğunda ısrarcı olan yaklaşıma meydan okumaktadır.

Bununla birlikte, kayıplar tedirgin edicidir; durumlarının belirsizliği, sadece onları arayanlar için değil idari ya da siyasal bir sınıflandırma yoluyla bir tasnifi empoze etmeye çalışanlar için de rahatsız edicidir. 10 Eylül 1945'te, o zaman işgal altındaki Almanya'nın İngiltere kontrolündeki bölgesinde bulunan Araştırma Bürosu'nun başındaki Albay Bowring, "Kayıpları Araştırmakla Görevli Tüm Memurlar İçin Toplu Talimatlar"ı yayımladı. Büronun görevlerinin listelendiği talimatta birincil görev, "Birleşmiş Milletler'in sivil ve askerî kayıplarının aranması"ydı. İşin ilginç yanı oldukça mantıklı görünen bu birincil görevin ardından sıralanan ikinci görevin "bulunamayan kimselerin akıbetinin belirlenmesi" oluşuydu.[37] Bu, tanım itibarıyla imkânsızdı. Daha da ilginç olanı talimatların altında toplandığı başlıklardı: Hayatta kalanların aranması, çocukların aranması, ölülerin aranması ve kayıpların aranması. Liste, Michel Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler* kitabının başında ele aldığı "Çin Ansiklopedisi"nin bir bölümünden alınmış gibidir.[38] Çeşitli şekillerde adlandırılmış farklı şeylerin, hiçbir ortak paydada buluşamayacağı bir heterotopyayla karşı karşıya gibiyiz. Foucault'nun vurguladığı gibi, "Heterotopyalar, muhtemelen, dilin

37 "Search Bureau, Control Commission for Germany (BE) Bunde, British Army of the Rhine", "General Instructions for All Officers Engaged in Tracing and Search", 10 Eylül 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

38 Ansiklopedide hayvanlar şu kategorilere ayrılmıştır: "(a) İmparatora ait olanlar (b) mumyalanmış olanlar (c) evcilleştirilmiş olanlar (d) sütten kesilmemiş domuzlar (e) deniz kızları (f) olağanüstü olanlar (g) başıboş köpekler (h) mevcut sınıflandırma içine girenler (i) çıldırmış olanlar (j) sayılamayanlar (k) çok ince devetüyü bir fırçaylaçizilmiş olanlar (l) *diğerleri* (m) az önce sürahiyi kırmış olanlar (n) uzaktan bakıldığında sineğe benzeyenler." Michel Foucault, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (Londra: Tavistock/ Routledge, 1970), s. xv.

gizlice altını oyduğu, o *ve* bu türünden bir adlandırmayı imkânsız kıldığı, uzlaşılabilecek bir ortak paydayı geçersiz kıldığı için rahatsız edicidir."[39]

"Kayıp kimseleri", mevcut sınıflandırmalar için kullanılan mantık dahilinde yeni bir kategori olarak tanımlama girişimi, bu mantığın kendisini bozguna uğratıyor; her şeyi bir sınıflandırmaya tâbi tutan mevcut polis düzenini tarumar ediyor. Kayıplar, polis düzeninin sınıflandırma mantığı içinde bir yere oturtulamıyor ancak polis düzeni açısından sınıflandırmaya tabi tutulamayacak bir kategori bulunmuyor. Fakat kayıplar, "var olan aynı zamanda yok olan ya da yok olan aynı zamanda var olan" polis aklı dahilinde görünmez olanlar, tam da bu özellikleri sayesinde "iki akıl arasındaki çatışmayı görünür kılar": Polis aklı (*police logic*) ile siyasal akıl (*political logic*).[40] Rancière, siyasal bir öznelliğe sahip oldukları için kolektif bir kategori olarak "insanlar"ı, bu vasıflarıyla mevcut sistem açısından kusursuz bir rahatsızlık kaynağı bulurken, "birey" muhtemelen daha farklı ve derin bir rahatsızlığa yol açma potansiyeline sahiptir. Kayıp bir kimse, mevcut polis aklı dahilinde anlaşılamaz; bu açıdan bakıldığında, hepimiz namevcut kılınma riski altında yaşıyoruz.

Kayıp, durumu farklı bir şekilde karmaşıklaştırır. Kayıplar iki ölüm arasına sıkışmıştır: Biyolojik varlıklarının son bulduğu, en azından varsayılabilse dahi, işgal ettikleri sembolik alan yok sayılamaz.[41] Onlar bilfiil, hayat ve ölümün birbirinden ayırt edilemediği bölgedeki *homines sacri*'lerdir.[42] Olağanüstü halin kural haline geldiği durumda, "hepimiz bilfiil *homines sacri*'yiz."[43] Bu durumda, egemen iktidar açısından, kayıplarla geride kalan bizler arasında bir fark kalmamaktadır. Şu farkla ki, *kayıp, tam da geri kalanların statüsünü ifşa edendir*. Tercih edilebilecek iki seçenek vardır: Yetkililer kayıpları umursama-

39 Foucault, *The Order of Things*, s. xviii.

40 Rancière, *Disagreement*, s. 41.

41 Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, s. 131.

42 Agamben, *Homo Sacer*.

43 *A.g.e.*, s. 115.

yıp, unutulmalarını umabilir ya da politik açıdan önemsiz bir konu addedebilir ya da kayıplar mevzuunda inisiyatifi tamamıyla kendi ellerinde tutmak için kayıpların izini sürmeye olağanüstü kaynaklar hasredebilirler.

Kayıplar, birileri için sevilen insanlar ve "devletin ana düşmanları"dır – belki de, tam da bu sebeple kayıpların bulunması, hayatta olanlarla ölmüş olanlar olarak ayrıştırılabilmeleri için olağanüstü kaynaklar hasredilir.[44] Böylece, rahatsızlık yaratacak bir karşıtlık içinde, yakınlarının kayıplarını arama saikiyle yetkililerin kayıpları bulma ve kayıt altına alma saiki, birbirinden tamamen farklı amaçlarla, iki paralel hatta ilerler. İlki, mevcut yönetime, polisiye yapılanmaya ve onun mantığına meydan okurken; ikincisi bunların tesisini amaçlar. İdari yapı, kayıpları sınıflandırabildiğinde, onları "kayıp" olarak niteleyip, onlara böylece bir kimlik atfedebildiğinde amacına ulaşmış olur. Kayıp yakınlarıysa kayıp kimselerin birer birey olduklarının önemini ısrarla vurgularlar. Ancak yetkililerin taleplere cevaben geliştirdiği arama ve tanıma –"kayıp kimseler"den bir kategori olarak "kayıp"a giden hat– sürecine eşlik eden, sıklıkla yeni bir polis düzeni olur. Kayıp kimseleri birer birey olarak ele almak, devletin sınıflandırmasından farklı bir mantığı, o mantığın görmediği, bu kitapta tartışıldığı şekliyle, kaybı birey olarak ele alan bir siyaseti gerektirir.

44 Agamben, *The Coming Community*, çev. Michael Hardt (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993), s. 87.

KAYIPLAR, MANHATTAN

> Sizleri yitirdik ve hep birlikte yastayız. Biz, olan biteni "kenardan izleyen" kimseler değiliz.
>
> – MARIETTE, Dünya Ticaret Merkezi Gözlem Platformu, 26 Ocak 2002

2001 Eylülü'nde yerle bir olan Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin molozu içinde yitip gitmiş insanların fotoğraflarına bakmak, benim pozisyonumda olduğu gibi olayların yakinen içinde olmamış olanlar için bile rahatsız edici bir deneyim. 11 Eylül günü Londra'da birkaç sergi gezmek üzere eski dostlarımla buluşmuştum ve New York'ta olanlar Londra'da hızla duyuldu. Olayı duyanlar, duymayanlara haber vermeye kendilerini âdeta mecbur hissediyorlardı. O öğleden sonra Britanya Müzesi'ni geziyorduk ve özel bir Roma mozaiğini nerede bulabileceğimizi soracağımız bir görevli bulmuştuk. Görevli, mozaiği nerede bulabileceğimizi söyledikten sonra alçak bir ses tonuyla ve aceleyle ilave etti: "Dört uçağı kaçırmışlar ve ikisiyle Manhattan'da bir gökdelene, ikisiyle de Pentagon'a dalmışlar. Altı yüz yolcusuyla birlikte beşinci bir uçak da şu anda havada turalıyor..." İlk anda düşündüğüm bunun gerçek olamayacağıydı; ortada bir yanlış anlama vardı ya da bu, kötü bir şakaydı: Görevli de-

linin teki olmalıydı. Yoksa söyledikleri gerçek olabilir miydi? Daha fazlasını öğrenmemiz gerekiyordu. O andan itibaren olağan meşguliyetimizi sürdürmek imkânsız hale gelmişti. İçimden bir an önce eve gitmek geliyordu. Dışarıda sıra dışı bir şey göze çarpmıyordu ama Londra sokaklarından gelen bölük pörçük konuşmalar tam da inanılmaz olanın gerçekleşmiş olduğunu doğruluyordu: "...en az dört uçak...", "Borsa binasını tahliye etmişler...", "Londra da hedefte..." Eve dönüş yolunda trendeki manzaraysa ağızlarını elleriyle kapatmış, ne olup bittiğini anlamaya çalışarak akşam baskısı gazeteyi okuyan, koltuklarında sessizce oturan insanlardı.

New York'a ilk olarak, 11 Eylül saldırılarından yaklaşık altı ay sonra gittim; bu, izleyen aylarda ve yıllarda gerçekleştireceğim ziyaretler silsilesinin başlangıcıydı ve bu bölüm, büyük oranda o gezilerden süzdüğüm malzemeyle yazıldı. Bu geziler sırasında çektiğim fotoğraflara tekrar bakmak, o zamanlarda neyle yüz yüze kalmış olduğumu hatırlatıyor bana. En azından benim için afallatıcı derecede beklenmedik, hatta inanılmaz olan bir şeydi yaşanan: İçinde onlarca insan olan yolcu uçaklarını silah olarak kullanarak gökdelenlere bile isteye çarpmak. Tahsilini, her biri bir biçimde insan hayatının değeriyle ilişkili süreçlerden rehin alma, tehditler ve taleplerle karşılıklı yürütülen müzakerelerin siyaseti üzerine yapmış biri olarak, yapılanı anlamakta zorlanıyordum. İnsan hayatı bu kadar mutlak suretle nasıl hiçe sayılabilirdi? Susan Sontag'ın meşhur imasında dile getirdiği üzere cesaretten bahsedebileceğimden emin değilim ancak bunun, benim açımdan tahayyül edilebilir olanın çok ötesinde bir düşünme şekli gerektirdiği kesin.[1] Kulelerin bir gün yıkılabileceğine hiç ihtimal vermemiş olmanın etkisi-

1 "Etik olarak bir erdem sayılamayacak olan cesaret bahsinde: Salı günü gerçekleştirilen katliamın failleri için pek çok şey söylenebilir, ancak birer korkak olmadıkları kesin." Susan Sontag, "The Talk of Town", *New Yorker*, 24 Eylül 2001; ayrıca bkz. Sontag, "Of Courage and Resistance", *Nation*, 5 Mayıs 2003. Cesaret üzerine son derece etkileyici bir tartışma için bkz. Anna Funder'ın Slow TV'deki konuşması: Sydney, PEN Voices: The 3 Writers Project, Kasım 2008, *The Monthly: Australian Politics, Society and Culture*, http://www.themonthly.com.au/node/1330

ni daha da arttırdığı dehşet ve hayretten serseme dönme halini hatırlayınca, getirilecek binlerce yaralıya ek olarak cesetler için alarma geçirilmiş hastaneler, kan vermek için akın eden insanlar, moloz yığınlarının altında sağ kalabilmiş insanlara ulaşmak için çabalayan kurtarma ekipleri insanın hafızasında yeniden canlanıyor. Binlerce ölüden geriye, kaldıysa da çok az iz kaldığının anlaşılması için biraz zaman geçmesi gerekti. Enkaz altındaki kayıplar, yok oluvermişti ve ölülerden geriye, Manhattan göğünden günlerce gitmeyecek bir toz bulutu kalmıştı.[2]

Yaşanan felaketin ardından, yakınları ya da arkadaşları kaybolmuş kimseler ve belki bizler için de, en azından bir süreliğine, varlık ve yokluk arasındaki sınır kolayca çizilemez hale gelmişti. Fotoğraflar bu bağlamda ilginçtir. Bir fotoğraf, kaçınılmaz olarak geçmişe ait bir anı belgeler, bununla birlikte elle tutulan bir fotoğraf aynı zamanda şimdiye aittir. Fotoğraftaki gözler, bu bakışın imkânsızlığından yılmaksızın, hareketsiz biçimde ve kararlılıkla gözümüzün içine bakmaktadır.[3] Fotoğraf kişinin "kendisidir". Roland Barthes'ın işaret ettiği gibi,

> Birine fotoğraflarınızı gösterdiğinizde, size hemen kendininkileri gösterecektir: "Bak, bu benim ağabeyim, bu benim çocukluk fotoğrafım" vb.; fotoğrafın kendisi ardı sıra gelen "bak", "gör", "işte burada"dan başka bir şey değildir; bir yüz yüze gelme haline işaret eder ve bu saf ilişkisellikten kaçınabilmesi mümkün değildir.[4]

Yukarıdaki tasvirin, New York fotoğrafları için de geçerli olduğunu görürüz: "Bu adamı gördün mü?", "Bu kişiyi görürsen...", "Bu kişiyi gördüysen ya da görürsen, lütfen şu kişiye

2 Bkz. Laura Kurgan, *New York, 11 Eylül 2001: Four Days Later...*, 15 Eylül 2001'de New York'ta kaydedilen yüksek çözünürlüklü İkonos uydu görüntülerinin kullanıldığı enstalasyon, Control_Space, ZKM, Karlsruhe, Almanya, Ekim 2001, http://www.100k.org/september_11th_project

3 Fotoğraf bu imkânsızlığı görünür kılmaktadır; bkz. Jean-Luc Nancy, *Le regard du portrait* (Paris: Galilee, 2000). Fotoğrafın görünür kıldığı özne, artık hayatta değildir. Bu noktayı şu makalede ayrıntılı biçimde tartışıyorum: "Exposed Singularity", *Journal for Cultural Research* 9, no. 4 (Ekim 2005), s. 359-86.

4 Roland Barthes, *Camera lucida*, çev. Richard Howard (Londra: Vintage, 1993), s. 5.

haber ver..." "Fotoğraftaki X'dir" ifadesine pek az rastlanır. Kayıpların fotoğrafları, onlardan geriye kalmış değerli bir şey, bir iz, kayıp kişinin varlığına dair bir kanıttır. Fotoğraflar, bir insanı, kaybolmuş bir insanı ifşa eder. Bu benim kız kardeşim, kocam, oğlum, arkadaşım. İşte buradalar: *Onları zihnimde tasarlamadım*. Eve dönmediler ama mutlaka bir yerlerde olmalılar. Fotoğraflara iliştirilen bu tür cümleler, "Lütfen yardım edin!" demektedir. "Herhangi bir şey biliyorsanız, lütfen arayın."

Kayıpları aramak

Kayıp afişleri, Ticaret Merkezi kuleleri yıkıldıktan birkaç saat sonrasının kaotik ortamında hazırlanmaya başlanmıştı. Eve dönmeyen, haber de alamadıkları yakınları ve arkadaşları için çılgınca endişelenen insanlar, aynı görüntüleri tekrar tekrar veren ve olup biteni "saldırılar", "teröristler"den ibaret zayıf bir dağarcık içinde anlamlandırma gayretindeki televizyonun başından kalktı ve sokaklara çıktı. Sokağa çıkanlardan biri olan Tommy Mackell şöyle demişti: "Artık televizyon izlemekle ilgilenmiyoruz. Bir zaman sınırlamamız yok. Sokaklarda olmaya devam edeceğiz."[5] İnsanlarda, kamusal alanlarda toplanmaya dair genel bir eğilim oluşmuştu, özellikle Birlik Meydanı'nda (*Union Square*). Ticaret Örgütü'nün bir süre öncesine kadar bulunduğu alana, bu parktan itibaren insanlar yaklaştırılmıyordu – Manhattan Adası, bu noktadan yani 14. Sokak'ın aşağısından itibaren kapatılmıştı.

Birlik Meydanı, grupların konuşmak ve olup bitenin muhasebesini yapmaya başlamak için bir araya geldiği ana toplanma mekânı haline gelmişti. Saldırıların ardından meydan, kayıpları anmak için bırakılan çiçek ve mumlarla donatılmıştı. Alanlarda toplanmak Manhattan sakinlerine, olup bitenler üzerine birlikte düşünme imkânı sağlıyordu. Spontane bir şekilde gerçekleşen bu buluşmalar, politik tartışmaların açıklıkla yapılabildiği, medyada yapılmasına izin verilmeyen türden tartışmaların gerçek-

5 Jane Gross ve Jenny Scott, "The Missing: Hospital Treks, Fliers and the Cry: Have You Seen...?", *New York Times*, 13 Eylül 2001.

leştirildiği bir arena işlevi gördü. Bu tartışmaların takdire şayan yanıysa hararetli tartışmalar yapılırken dahi gösterilen hassasiyet ve toleranstı.[6] Öyle ki, insanlar âdeta gerçekleştirilen korkunç eylemlere yönelik bir karşı atağa geçmiş gibiydi. Bu buluşmalar aynı zamanda, çarpma anını ve kulelerin yıkılışını tekrar tekrar gösteren televizyon kanallarını bir tarafa bırakıp, yüz yüze tartışmalar yapmaya duyulan kolektif ihtiyacın bir göstergesiydi. Birlik Meydanı, "kamusal alanının mükemmel bir örneği haline geldi – New York sakinlerinin fikir alışverişinde bulunduğu, politik ve duygusal paylaşımlarda bulundukları bir mekâna dönüştü."[7] Bazıları, üzerine isteyen herkesin düşünce ve mesajlarını yazabileceği rulolarca kâğıt getirdi; başkaları kaldırımları tebeşirle yazıladı ya da hazırladıkları notları parmaklıklara, lamba direklerine astı. Bu koşullar altında ortama galeyana gelinmeye dahi müsait oldukça gergin bir hava hâkimdi; öte yandan kayıp için tutulan, kabullenilmekle birlikte henüz tamamıyla algılanılamamış, derin ve sessiz bir yas vardı.[8] İnsanlar siyasetin alanına giriyor; toplum yeni bir şekil alıyordu.

İlk zamanlarda, kayıplarını arayanlar için oluşturulmuş merkezî ve resmî bir irtibat noktası yoktu. New York Silah Deposu, kulelerin yıkılması üzerinden yirmi dört saatten fazla bir zaman geçtikten sonra, ancak Çarşamba gününün ilerleyen saatlerinde, kayıp yakınlarıyla arkadaşları hakkında bilgi almaya çalışan insanlara kapılarını açabildi; kayıp kişilere ait detaylar içeren formların doldurulması isteniyordu.[9] Aynı esnada in-

---

6 Bu buluşmaların bir kısmı kayıt altına alınmıştı. New York Historical Society, 2002 Eylûlü'nde bu kayıtlardan oluşturulan bir seçkiyi gösterdi.

7 Museum of the City of New York, Virtual Union Square, 2001; ayrıca bkz. Josie Appleton, "A Very Strange Time Capsule", 14 Mart 2002, http://www.spiked-online.com/Printable/00000002D466.htm; konuyla ilgili bir tartışma için bkz. Joel McKim, "New York's Spontaneous 9/11 Memorials and the Politics of Ambivalence", *Borderlands e-dergi* 9, no. 2 (2010).

8 Birlik Meydanı'ndaki buluşmalara dair videolar için bkz. Steven Rosenbaum, *7 Days in September* (2002); Ken Jacobs, *Circling Zero, Part One: "We See Ansence"* (2002). Ayrıca bkz. 2002 Mart ayında New York Historical Society'de gösterilen Union Square videosu.

9 David Usborne, "It Has Taken Me My Whole Life to Find Him", *Independent*, 14 Eylûl 2001; Usborne, "Normal Life Resumes", *Independent*, 15 Eylûl 2001.

sanlar sokaklara dökülmüş, bilgi alabilecekleri, kulelerden kaçmayı başarabilmiş ya da aradıkları kişiyi görmüş olabilecek birilerini arıyordu. Karşılaştıkları insanlara göstermek üzere kayıp yakınlarının fotoğraflarını yanlarında taşıyorlardı. Bir sonraki adım, fotokopiyle çoğaltarak ve bilgisayardan çıktı alarak hazırlanan küçük el ilanlarının dağıtılması ve insanların içerdeki hastaların adları yazılı listeleri kontrol etmek için geldiği hastanelerin duvarlarına asılması oldu. Bu şartlar altında insanlar elinden geleni yapmaya çalışıyor; kırtasiyeler istenilen miktarda kopyayı ücret almaksızın basıyordu.

David Friend, "Bu kadar çok insanı, bu kadar çok sayıda benzer görseller üretmeye iten saikin" ne olduğunu sorar.[10] Baz istasyonları hizmet veremediği için cep telefonlarının çekmediği, çağrıların yoğunluğundan acil yardım hatlarının kilitlendiği, radyo ve televizyonun "olaylara tek taraftan yaklaşan" yayınlar yaptığı bir zamanda,

> ilk günler hazırlanan kayıp afişleri, o karışıklık ortamında kayıpları tek tek, birkaç sözcükle kısa ve net biçimde teşhir etmeye yönelik iğreti çabalardı. (Insanların) kayıpların *–kendi* kayıplarının– künyelerini yaygınlaştırmak için somut *bir şeyler* yapması gerekiyordu. Bu durumda, diğerlerinin de aynı şeyi yaptığını görerek... ellerinden geleni, kolektif bir şekilde hayata geçirdiler.[11]

Patty Lampert'ın kuzeni Bobby Baierwalter da kayıplardan biriydi. Lampert televizyonda afiş asan insanları gördükten sonra bir fotoğraf bularak kendisi de bir afiş hazırladı. Lampert gibi diğer aile fertleri de el ilanlarının Baierwalter'ın bulunmasını sağlayacağına inanıyordu: Hastanelerden birinde olmalıydı. Cuma günü ellerinde bir tomar "mucizevi" afişle şehir merkezine gittiklerinde umut doluydular. Ancak şehir merkezine ulaştıklarında

---

10 David Friend, *Watching the World Change: The Stories behind the Images of 9/11* (New York: Picador, 2006), s. 40.

11 *A.g.e.*

ortama ölüm sessizliği hâkimdi. Burası Manhattan'dı ama çıt çıkmıyordu. Kimse bir diğeriyle konuşmuyordu. Ürkütücüydü... Her şey tozla kaplanmıştı. İnsanların arasından geçiyordunuz, sizin gibi el ilanı taşıyan, afallamış vaziyetteki insanların arasından. Ama yüzlerine bakmaya neredeyse korkuyordunuz çünkü onları görmek, yaşananların gerçek olduğunu hatırlatacaktı, oysa bir rüyanın içinde gibiydik. Yürürken tahta parçasına tutturulmuş bir el ilanı gördüm. Sonra bir tane daha, sonra bir tane daha. Karşınıza çıkanı okuyor ve yolunuza devam ediyordunuz. Onlarca afişi bir arada görüyor olmak çok acı vericiydi. Yürümeye devam ettik ve dört bir yana dağılmış kâğıtları gördük: Ucu bucağı görünmeyen uzun bir kâğıt tüneli. Sokaklar boydan boya üzerinde fotoğraflar olan kâğıtlarla donatılmıştı, bırakılmış post-it notları gibi. İdrak edebilmem zaman aldı ama bir süre sonra ortada bizimki gibi onlarca fotoğraf olduğunu fark ettim. Bobby'i bulamayacaktık. Sinirlerimiz boşaldı ve sokağın, şimdi neresi olduğunu tam hatırlayamadığım, bir köşesine çökerek ağlamaya başladık. Bir rüyadaydık ama fotoğraflar gerçekti. Gerçek olan *tek şey* fotoğraflardaki yüzlerdi. O zaman anlamıştım. Bobby ölmüştü ve onu bir daha asla göremeyecektik.[12]

Kayıp yakınları, hazırladıkları afişleri dağıtmak yanı sıra basınla ve yakınlarını arayan diğer insanlarla da konuşuyordu. Basına yapılan açıklamaları hatırlıyorum. Daha önce belirttiğim gibi, olayın üstünden bir süre geçtikten sonra New York'a gittim, o nedenle sokaklarda, otobüs duraklarında, arabalarda, pizzacılarda asılı afişleri görmedim. Ama kayıp yakınlarıyla yapılan televizyon röportajlarını gördüm. Basının elinde gösterecek başkaca bir şey yoktu. Hastanelere taşınan ya da moloz altından kurtarılan ağır yaralılar, bakışlarımızı başka yöne çevirmemize sebep olacak, enkaz altından çıkartılan cenazeler yoktu. Gerçi sokaklardaki ve binaların çatılarındaki vücut parçalarından ve kulelerden düşenlerin tekrar tekrar verildiği görüntülerden gözlerimizi kaçırmıştık. Ortada sadece ellerinde afişle-

12 Patty Lampert, David Friend, *Watching the World Change*, s. 45.

riyle sokaklarda bitmez tükenmez şekilde, umutsuzca kayıplarını aramaya ihtiyacı olan kaos halinde bir insan topluluğu vardı. Aradığı kimseyi bulan bir kadınla yapılan bir röportajı hatırlıyorum. Detayları tam olarak hatırlamıyorum ama sanırım kavuşma anı kaydedilmişti. İlk sahnede bir kadın ve oğlunu, kayıp babayı ararken görüyorduk. Bir sonraki sahnedeyse baba mucizevi bir şekilde ortaya çıkıyordu. Bunun bir kurgu olup olmadığını bilmiyorum. O zaman bunun bana oldukça imkânsız göründüğünü düşündüğümü hatırlıyorum. Belki de hayal görüyordum. Çoğunlukla gördüğümüz şey, görüntüye girmesi için tuttukları fotoğrafı göğüslerine yapıştırarak, endişeli ama kararlı bir şekilde aradıkları kişiye dair detaylar veren insanlardı; umut adına ne kalabildiyse ondan vazgeçmeyi ve feryat figan etmeyi reddeden insanlar.

İnsanların yaygın olarak ürettikleri, basit el ilanlarıydı ve birbirlerine benziyorlardı: Altında kısa birer metin bulunan fotoğraflı ilanlar. Bazen göbek adları ya da takma adların da yazıldığı afişlerde, isim ve soyadlar mutlaka yazıyordu; bazılarında ismin doğru telaffuz şekli dahi kodlanmıştı. Ayrıca kişinin nerde çalıştığına dair ayrıntılar; yaş, boy, kilo ve yara izi gibi belirgin özellikleri içeren kişisel bilgiler, en sonda da irtibat numarası ya da numaraları belirtiliyordu. Bazıları elde hazırlanmıştı ama çoğu word dokümanı formatında çıktılardı. Fotoğraflar, nadiren siyah beyaz, çok büyük oranda renkliydi. Afişlerin tamamı aynı ebattaydı ve bu beyaz A-4 kâğıda basılı çıktılar, bakanı ambale ediyordu.

Afişlerin dili dolaysız ve sarihti: "AON Sigorta. 101. kat. Kayıp Aranıyor. Lütfen X numarayı arayın. En son 78. katta asansör beklerken görüldü. AON çalışanlarından Edward'ı tanıyan varsa lütfen X numarayı arasın"; "1.77cm, 80 kg, kahverengi saçlı, kahverengi gözlü; Dünya Ticaret Örgütü 104. kat - Junk Bonds. İletişim..." Kişisel detaylar, tüm ayrıntılarıyla veriliyordu: "1.80 boyunda, yapılı, sarışın, soluk benizli, parmağında alyans var"; "Fazlasıyla kilolu, yaklaşık 1.80 boyunda, lacivert kısa kollu gömlek, siyah pantolon, bağcıklı siyah Rockport ayakkabıları var"; "Dövmeler: Sol dirseğinde pars (daha zi-

yade köpek kafasını andırıyor), 'Jim' – sağ kolunun üst kısmında (ikisi de solmuş durumda); altın alyans, altın kayışlı kol saati, işe uygun şık kıyafetler var üstünde"; "Kadın, Hintli (kahverengi tenli)... sağ yanağın üst kısmında, gözün hemen altında belirgin bir ben, sağ kalçada ben"; "Üstteki iki ön diş arasında küçük boşluk."

Kullanılan zaman kipleri arasındaki tezat, kayıp yakınlarının içinde bulunduğu belirsizlik halini açığa çıkartıyordu. Arananların üstündekiler ya da çalıştıkları yerler tarif edilirken, çoğunlukla geçmiş zaman kipi kullanılırken ("Hugo İkinci Kule'nin 84. katında çalışıyordu. En son görüldüğünde üzerinde siyah gömlek ve kot pantolon vardı"), arananların ayırt edici özellikleri detaylıca anlatılırken şimdiki zaman kipi kullanılıyordu ("Sağ omzunda dövme var..."). Umutlar azalmaya başladıkça, afişlerin üzerindeki malumatın niteliği de değişti. İlk zamanların sadece isim, fotoğraf ve iş yerlerinin belirtildiği afişlerinde umut vardı; sonraları, umut azaldıkça, yara izleri, diş implantları, dövmeler sıralanmaya başlandı.[13] Tabii ki, şu andan geriye dönüp bakıldığında, bazı bölgelerde hayatta kalmanın neredeyse mutlak suretle imkânsız olduğu aşikâr. İnsanlar o zaman bunun farkında değildi.

Bazen de kayıp kişiyi tespit etmeye yarayacak bilgilere ek olarak kimi detaylar veriliyordu: "Bu hafta içinde ilk çocuğunu doğuracaktı", "Karısı ikizlere gebe ve bir hafta sonra doğum yapması bekleniyor. Evde de henüz konuşmaya başlayan ve ilk cümlesi 'Babamı istiyorum' olan iki yaşında bir oğlu var", "Kadının ailesi Bermuda'da ve yasaklar nedeniyle Amerika'ya giremiyor. LÜTFEN YARDIM EDİN." Sıklıkla, insanların en son nerede olduğu belirtiliyordu: "Muhtemelen, çarpmadan sonra Dünya Ticaret Örgütü yakınlarında görüldü", "En son ikinci kulenin 86. katını terk ederken görüldü." Bazen de, bilenebildiği kadarıyla, tüm bir kronoloji aktarılıyordu: "Onunla telefonda son konuştuğumuzda ikinci kulenin 12. katındaki asansörde mahsur kalmıştı ve yaklaşık 8.50'ye kadar asansördeydi.

13 Jonathan Wallace, "The Missing", *Year Zero*, 29 Eylül 2001, "The Ethical Spectacle", http://www.spectacle.org/yearzero/missing.html

O andan itibaren irtibatımız kesildi. Eğer o sırada onunla birlikte olan ve asansörden çıkmayı başarabilmiş biri varsa, lütfen bizimle iletişime geçsin ve neler olduğunu anlatsın." İnsanlar, sadece yakınlarının ya da arkadaşlarının hayatta olup olmadığını bilmek değil, aynı zamanda onlara ne olduğunu da bilmek istiyordu. Nasıl öldüler? Nasıl oldu da kulelerden dışarı çıkamadılar? *Neler yaşadılar*? Bunları elbette hiçbir zaman bilemeyeceğiz ve bunu biliyoruz; yine de ne olmuş olabileceği hakkında ulaşabileceğimiz her türlü veriye ulaşmaya çabalıyoruz.

Bu detaylı anlatımları okumak insana zor geliyor lakin fotoğraflara bakmak daha da zor.

Ölenlerin çoğu, kulelerde çalışanlar, o ya da bu sebepten o gün kulelere gitmiş olanlar yahut onları kurtarmak için oraya gidenlerdi. Kayıp ilanlarındaki fotoğraflar, başka bir hikâye anlatıyordu. Bir bahçede çocuğuyla birlikte bir anne; elinde tuttuğu bir buket çiçekle askılı elbisesi içinde bir başka kadın; papyonu ve smokiniyle bir adam. Deri bir kanepeye kurulmuş, yüzünde kocaman bir gülümsemeyle kollarını açmış bir adam. Koyu güneş gözlükleri takmış ve birbirlerine sarılmış gülümseyen bir çift. Bir bahçe içindeki orta yaşlı, gülümseyen mutlu bir başka çift. Bir mezuniyet fotoğrafı. Papyonlu bir başka adam. Bebekleriyle birlikte bir çift. Masanın etrafında, doğum günü pastasının mumlarını üflemeye hazırlanan iki çocuklarıyla başka bir çift – çocuk çok daha küçük görünmesine rağmen, anlaşıldığı kadarıyla üçüncü yaşı kutlanıyor. Kızı babasının omzunda, sahilde çekilmiş bir aile fotoğrafı. Bir düğün fotoğrafı. Şampanyalı bir kutlama. Restoranda akşam yemeği sırasında çekilmiş bir fotoğraf. Evde geçirilen bir yılbaşı, kadın adamın kucağına oturmuş. Yeni doğmuş çocuğunu kucaklayan bir baba. Parti fotoğrafları. Sırt çantalı bir yolculuk fotoğrafı. Bir tekne gezisi. Ve aklımdan çıkmayan bir tanesi: Tanıdığım birine çok benzeyen birinin fotoğrafı.

Zaman zaman poz verilmiş fotoğraflara rastlanmakla birlikte, fotoğrafların kahir ekseriyeti, insanların New York şehrinin duvarlarına asılsın diye değil, kendi şahsi albümlerine konulsun diye çekilmiş, özel hayatlarından kareleri yansıtan fotoğraflar. Aile

içinde ya da arkadaşlar arasında çekilmiş tatil, kutlama, doğum, evlilik fotoğrafları. Kameraya poz vermeye çalıştıkları durumlarda biraz acemice görünen bu insanlar, geleceğin nelere gebe olduğu hakkında hiçbir fikre sahip olmaksızın mutlu ve rahat görünüyor, gülümsüyorlar bu fotoğraflarda. Bu insanlar, Dünya Ticaret Merkezi'nde çalışan, New York sakinlerinin her gün metroda, otobüslerde, kaldırımlarda, parklarda; etraflarında gördükleri insanlardı. Ama fotoğraflardakiler, o insanların kamusal alana ait yüzleri değildi. İnsanların dış dünyaya gösterdikleri, herhangi bir New York sakini olarak verdikleri fotoğraflar değil; özel hayatlarından kopartılıp, şehrin duvarlarına, otobüs duraklarına, lamba direklerine yapıştırılmış yüzleriydi. Ayırt edici özelliklerinin, kimileyin utandırıcı olabilecek derecede detaylarıyla görünür biçimde kamunun bakışına sunulduğu bu fotoğraflar, çekildikleri bağlamdan tamamen kopartılmış vaziyetteydiler.[14]

İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman Kızılhaçı'nın hazırladığı kayıp afişleri, İkinci Bölüm'de göreceğimiz üzere, postanelere ve tren istasyonlarına asılmıştı. Aralık 2003'te Asya'da gerçekleşen tsunami ve 90'ların sonunda baş gösteren Kosova krizinden sonra da kayıplara ait benzer afişler kullanılmıştı.[15] Washington'daki Birleşik Devletler Soykırımı Anma Müzesi'nde Yüzlerden Kule isimli bir eser bulunuyor.[16] Kulede, Yaffa Eliach Shtetl Koleksiyonu'ndan alınmış ve Litvanya'nın küçük bir kasabasındaki Yahudi hayatını tasvir eden yüzlerce fotoğraf sergileniyor.[17] Üç katlı kule, "sıradan insanları, olağan hal-

14 Diana Taylor'ın hatırlattığı gibi, fotoğrafçı Lorie Novak, kayıp afişlerindeki fotoğrafların insanları standart cinsiyet kimliği rolleri içinde göstermediğine dikkat çekiyor. Diana Taylor, *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas* (Durham, NC: Duke University Press, 2003), s. 249.

15 Fred Abrahams ve Eric Stover, *A Village Destroyed, 14 Mayıs 1999: War Crimes in Kososvo* (Berkeley: University of California Press, Human Rights Watch ve University of California'daki Human Rights Center ile birlikte, Berkeley, 2001), s. 108-9.

16 Jeshajahu Weinberg ve Rina Elieli, *The Holocaust Museum in Washington* (New York: Rizzoli, Birleşik Devletler Soykırımı Anma Müzesi ile birlikte, 1995)

17 The Tower of Faces, the Yaffa Eliach Shtetl Koleksiyonu, Birleşik Devletler Soykırımı Anma Müzesi, Fotoğraf #N03043, http://www.ushmm.org/uia-cgi/uia_doc/query/10?uf=uia_RdpfZw

leri içinde gösteren fotoğrafların pastişiyle kaplı: Düğün, doğum, okul hayatı, dinî ritüeller, çalışma hayatı, eğlence – insan yaşantısından olağan kareler."[18] Ziyaretçiler burada, kasaba sakini Yahudilerden hayatta kalmayı başaran yirmi dokuzu dışında tamamının 1941'de öldürüldüğünü ve günümüzde kasabada yaşayan Yahudi kalmadığını öğreniyor. New York'taki kayıp afişlerine benzer şekilde, bu fotoğraflar da başlarına gelecekleri den tamamen habersiz olan insanların felaketten önceki hallerini, bağlamından tamamen ayrı bir düzlemde sergiliyor. Bu sergi, müzedeki en etkileyici sergilerden biri.[19] Fotoğraflar, günümüzdeki şekliyle anlık çekilebilen fotoğrafların henüz yaygın olmadığı bir döneme ait. İnsanların poz verdiği ve bir profesyonel tarafından çekilmiş bu fotoğraflar, bir arada bulunan aile fertlerini ve Yahudi cemaatinden tek tek bireyleri gösteriyorlar. New York'taki kayıp afişlerinde olduğu gibi, poz vermiş bu insanlar, başlarına geleceklerden habersiz bir şekilde gülümseyerek bize bakıyor; bazılarınınsa düşünceli bir hali var. Bu fotoğraflar, müzede bulunan diğer fotoğraflarla –tutsakların kamplara alındığı sırada ya da Kamboçya'daki Tuol Sleng Soykırım Müzesi'ndekiler gibi kurbanların vurulduğu sırada çekilmiş fotoğraflar– çarpıcı bir tezat oluşturuyor.

Çoktan görünmez olanlar

Dünya Ticaret Merkezi çalışanları, binaların görünen cephesinin ardında, görünmez vaziyetteydi. 11 Eylül'ün yaşattığı şokun izlerini, kulelere dair en temel fantezilerimizde sürebiliriz.[20] Mark Wigley'in belirttiği gibi, "Bu yapılar, tehlikeden ya-

18 Billie Jones, "Employing Identification in Online Museums", 17-19 Nisan 2000 arasında Minneapolis'te gerçekleştirilen Museums and the Web 2000'de sunulan makale. http://www.archimuse.com/mw2000/papers/jones/jones.html

19 Richard Crownshaw, "Performing Memory in Holocaust Museums", *Performance Research* 5, no. 3 (2000), s. 18-27.

20 Mark Wigley, "Insecurity by Design", *After the World Trade Center: Rethinking New York City*, ed. Michael Sorkin ve Sharon Zukin (New York: Routledge, 2002), s. 69-85.

lıtılmış olan, bir çeşit koruma sağlayan yerler olarak görülüyordu. Sağlam olmaları gerekiyordu çünkü içindekiler kırılgandı. Dışsal unsurları ve düşmanları kendilerinden uzak tutarak, içerdekilere var olma imkânı sağlıyorlardı."[21] Bir yandan modayı da gözeten giyim eşyalarına benzer biçimde, insan bedenlerini özenle korumak amacıyla yapılmışlardı. Elaine Scarry'nin dediği gibi, "Bu şekliyle tasarlanan yapı, insan bedeninin bir yansımasıdır."[22] Scarry dünyayı "inşa eden" pratiklerle –insan bedeni ve onun kırılganlığını hesaba katarak soğuktan korunmak için bir palto dikmek örneğin– dünyayı "parçalayan" pratikler –işkence ve savaşın şiddeti ya da şiddetin farklı şekilleri– arasındaki tezada işaret eder. Örneğin, palto diken bir kadın,

> bunu ancak birisini sıcak tutması için yapar: Becerisini ve ilgisini ipliklere, astara, dikişlere yönelttiğinde bunu, bir insanın üşüme problemini ortada kaldırmak için yapıyordur. Bunu, üşüyen bir insana sarılarak da yapabilirdi... ama onun yerine, daha akıllıca davranıp, dolaylı bir yoldan gitmeyi tercih ederek – ürettiği nesneyi insan yararına sunarak, amacına ulaşmış oluyor... Paltoyu, sırf bir şey üretmiş olmak için değil, onu insanın yararına sunmak için dikiyor... Böylece yek diğeriyle bir ilişki içine girmiş oluyor.[23]

Bir bina inşa etmek, insanın hassas bünyesini, soğuktan, yağmurdan, rüzgârdan etkilenmeye müsait yapısını korumak için onu bir çatı altında koruma altına almak olarak görülebilir. Bu "inşa" edimi, insanın kırılgan yapısına, duyumsayan yanına hitap eder. Karşıdakine eziyet etmekle savaşın içerdiği şiddet ve acımasızlıksa bunun tam tersidir. İnsan türünün kırılgan olan, duyumsayan yanının hesaba katılmadığı durumun yansıması olarak dünyayı "parçalayan" pratiklerdir: Bu tarz eylemlerin sorumluları, eziyet ettikleri insanların duygularını hiçe sayan

---

21 *A.g.e.*, s. 71.

22 Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* (New York: Oxford University Press, 1985), s. 281.

23 *A.g.e.*, s. 307.

bir umursamazlık içinde olmak zorundadır. Bu anlamda, Wigley'in ileri sürdüğü gibi, "teröristin, inşa eden olarak mimarın tam karşıtı bir figür" olduğu söylenebilir.[24]

Bununla birlikte binalar, giysilerin görünür kıldığından farklı biçimde kırılganlığımızı unutmamıza yol açabilir hatta bunu körükleyebilir. Giysilerimiz de binalar gibi Scarry'nin tarif ettiğinden başka amaçlara hizmet etmek için yapılmıştır: Mimar kadar moda tasarımcısının da ticari kaygıları olabilir ve müşterilerinin kırılganlığının hiçe sayılması hatta duygusal yanlarının sömürülmesi söz konusu olabilir. Örneğin bir işyeri binasında "çalışanlar... binadan bağımsızdır"; binanın tasarımı, içerde çalışanları perdeleyecek bir paravan işlevi görür: "Yapı, mevcudiyeti sayesinde bir arada bulunan içerideki çalışanların bedenlerini perdeleme işlevi görür; uzaktan onları kontrol eder, hatta çalışanları kontrol edenleri dahi kontrol eder."[25] Böylesi bir yapıya örnek olarak gösterilebilecek olan Dünya Ticaret Merkezi'nin, orada bulunanları olumsuz hava koşullarından korumak gibi bir işlevi yoktu. Sorun sadece tasarımın, mimari açıdan müşterilere cazip gelebilecek bir yapı olarak –şık, modernist bir dış görünüm; geniş bir alandan ucuz bir maliyetle kotarılan yekpare çalışma alanları– inşa edilirken yapının, aynı zamanda hızlıca tahliye edilebilecek ve yangına dayanıklı olmasının göz ardı edilmesi değildir. Binanın dışardan görünen kısmı, içeride çalışan insanları perdeleyerek onları kimliksiz, görünmez bir yığına indirger. Böyle bir açıdan teröristlerle mimarlar birbirine denk bir işlev görüyor: "Var oluşun olağan parçası olan beden ve kana mesafe alıyorlar" ve her ikisi için de "gerçeklik, fiziksel güçlerin soyut bir hedefin hizmetine sunulduğu bir araçsallıktan ibaret kalıyor." Gerek "bombacılar, gerek bu büyük mimarlar... genel olarak hayatı, daha spesifik olarak beşeri hayatı, oldukça yüksek düzeyde bir soyutlama düzeyinde algılıyorlar."[26]

---

24 Wigley, "Insecurity by Design", s. 72.

25 *A.g.e.*, 75.

26 Eric Darton, "The Janus Face of Architectural Terrorism: MinoruYamasaki, Mohammed Atta and Our World Trade Centre", Sorkin ve Zukin, *After the World Trade Centre*, s. 89, 88-89.

Kuleler çöktüğünde iki şey gerçekleşti. İlkin, orada ölenleri güya koruyor olması gereken – böylesi bir durumda ayakta kalabilecek kadar sağlam olması gereken yapılar, buna güvenen insanların tepesine çökerek, onları yok etti. Böylece bariz olan ama o zamana dek fark edilmemiş olan şey açığa çıkmış oldu: "11 Eylül'ün gösterişli yok ediciliği, eş zamanlı olarak beden ve yapının; aynı zamanda da ikisi arasındaki ayrımın ortadan kalkmasıydı."[27] Bu sadece her şeyin ne kadar kırılgan olduğunu ifşa etmekle kalmadı.[28] İfşa olan aynı zamanda, beden ve yapı, insanoğlu ve nesne, korunan ve koruyucu, kırılgan olan ve olmayan, canlı hayatına ait olan ve olmayan arasında geçerli bir ayrımın imkânsızlığıydı:

> Yapının, tehlikeye karşı koruma sağlayacağı genel kabulünün bir fantezi olduğu görülmüş oldu. Şiddet hiçbir zaman uzak bir ihtimal değildir. Güvenlik, hiçbir zaman için kırılgan bir illüzyondan fazlası değildir. Yapılar bize, kabul etmek istediğimizden daha yabancılar. İnsanları, şiddet ekonomisinden korumaktansa ona hizmet etmeye yarıyorlar.[29]

İkinci olarak yıkım, birdenbire çalışanların daha öncesinde görünmez kılınmış olan yüzlerini görünür kıldı.[30] Kurumsal kültürün araçsallaştırdığı ve sömürdüğü insanlar görünür oldu. O zamana dek farkına varılmayan bu insanların yüzleri, sokaklara taşındı. Wigley'in görsel hafızayı harekete geçirecek biçimde gösterdiği gibi,

> Binalar yerle bir olduğunda, içerdeki görünmez çalışanların, kayıpların yüzleri, çoğaltılmış fotokopiler olarak şehrin duvarlarında ve televizyon, bilgisayar ve gazete gibi mecralar yoluyla tüm dünyada görünür oldu. Yekpare bir bütün yerine, çeşitliliğin fark edilebildiği, her bir yüzün, kişinin, hikâyenin birdenbire odağa yerleştiği, dağınık yeni bir görüntü çıktı ortaya...

27 Wigley, "Insecurity bu Design", s. 72.

28 Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*.

29 Wigley, "Insecurity bu Design", s. 84.

30 Bu yüzlere de yer verilen bir makale için bkz. David Eng, "The Value of Silence", *Theatre Journal* 54, no. 1 (2002), s. 85-94.

> Bu, binaların korumadığı, korkunç yok oluşlarının ani bir görünürlük sağladığı kayıpların ta kendilerinin görüntüsüydü.[31]

Başka bir deyişle, içinde yer aldıkları sistem tarafından kendilerine bir kimlik atfedilmemiş ve görünmez kılınmış insanlar, birdenbire görünür hale geldiler. Sokakları dolaştığımızda, o gün o binalarda olan insanların çeşitliliğini çok net görebiliyoruz. Bu fotoğraflarda insanları, kendi özel hayatları içinde, aileleri, çocukları, köpekleriyle ya da özel bir kutlama sırasında görebiliriz. Kurumsal yapının, sayesinde iş görebildiği ve üzerinden kâr sağladığı ama değer vermediği insan hayatları böylece açığa çıkmış oldu. Bu insanlarla ortak bir şeyler paylaşmadığımızı hissedebiliriz ya da bize ahbaplık kurabileceğimiz insanlar gibi görünmeyebilirler, ama bunun bir önemi yoktur. Şimdi kim olduklarını ve artık aramızda olmadıklarını, yok olup gittiklerini biliyoruz. Bu insanların yitişinin ifşa ettiği şeyi, onların mutlak görünmezliğini fark etmek, şoke ediciydi – onlar şehrin çıplak haliydiler, her durumda çoktan görünmez olanlar.[32]

Kulelerde ölen insanların bir kısmının fotoğraflarına kayıp afişlerinde rastlanmıyordu: "Kayıt altında olmaksızın çalışanların aileleri, kayıpları için üzerinde fotoğrafları olan afişler hazırlamaya cesaret edememişti."[33] Diana Taylor bunu çifte yok oluş olarak adlandırıyor: Hem kulelerin çöküşüyle yok olmak, hem de kayıp afişlerinde var olmamak. Taylor, Meksikalıların kimileyin, kayıp kişinin fotoğrafı yerine Guadeloupe bakiresinin resmini koyduğunu anlatır. Sahipsiz bir bisiklet, çoğunlukla sevkiyat işlerine bakan kayıtsız çalışanlar anısına sokağa bırakılmıştı. Angelika Bammer'ın Emory Üniversitesi yerleşkesinde bulunan Schatten Galeri'deki 2003'te açtığı "Bellek Mahalleri: Yıkım, Kayıp ve Dönüşüm" isimli sergisinde bu temsili bisiklete dair iki tasvir vardı. İlkinde, "metruk bisiklete asılmış... Amerikan ve Meksika bayrakları, bir mezar taşı ve plas-

31 Wigley, "Insecurity by Design", s. 82-83.

32 "Çıplak hayat" terimi Giorgio Agamben'in *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life* kitabında kullanılmaktadır.

33 Taylor, *The Archive and the Repertoire*, s. 247-48.

tik ambalajla sarılmış şekilde Guadeloupe bakiresinin resmi bulunuyordu."[34] Göçmen işçilerin içinde bulunduğu vahim durum, çok önceden medyada yer almıştı; şimdi ortaya çıkan raporlardaysa kurbanlar arasında, borsa simsarları ve yatırımcı bankerler yanı sıra "cüzi ücretler karşılığı çalıştırılan onlarca İspanyol asıllı göçmen" bulunduğuna yer veriliyordu.[35] Bu insanlar, Dünya Ticaret Merkezi'ndeki restoranlarda ve dükkânlarda temizlik görevlisi olarak ya da başka yerlerden binalara dağıtım yapan kuryeler olarak çalışıyordu. Saldırı gerçekleştiğinde bu insanların yakınları, resmî kaynaklardan yardım alamadı ve işverenler, gelebilecek tepkilerden çekindikleri için kayıtlı olmaksızın çalışanların isimlerini çoğu durumda vermediler. Bu kayıpların yakınları kendilerini temsil eden örgütlerle temas kurarak yardım aldılar ve kayıtlı olmaksızın çalıştırılanların da resmî kayıp listelerinde yer almaları için kampanya başlattılar. Bu örgütlerin başını çeken Meksika cemaatinin mensup olduğu Tepeyac Derneği "şehirdeki hayatı ve emeği ellerinden alınmış göçmen işçiler, aileleri ve çifte vatandaşlık sahibi cemaatler için alternatif bir acil durum sistemi kurdu."[36] 1997'de mevcut grupların bir araya gelerek kurmuş olduğu Tepeyac, New York'taki Meksika cemaatine kaynak aktaran ve özellikle kayıt dışı çalışan Latin göçmenlere yardımcı olan bir dernekti.[37]

Ticaret Merkezi çöktükten sonra, hayatta kalanlardan Tepeyac ile birlikte çalışan bir grup insan, derneğin merkezinde bir araya gelerek bir acil eylem planı oluşturdu ve kayıt dışı çalı-

---

34 Angelika Bammer, "Memory Sites: Destruction, Loss and Transformation - A Reflection in Words and Images", görsel panelleri, The Schatten Gallery, Robert W. Woodruff Kütüphanes, Emory Üniversitesi, 9 Eylül-9 Kasım 2003, http://web.library.emory.edu/libraries/schatten/previous/memorysites

35 Örneğin bkz. Kieran Murray, "Poor Migrant Workers among Victims of US Attacks", Reuters, 12 Eylül 2001, http://www.tepeyac.org/sep12reuters.htm; Steven Greenhouse ve Mireya Navarro, "Those at Towers' Margin Elude List of Missing: The Hidden Victims", *New York Times*, 17 Eylül 2001.

36 Mirian Ching Louje, "The 9/11 Disappeareds", *Nation*, 3 Aralık 2001.

37 Bkz. Asociación Tepeyac de New York, http://www.tepeyac.org.ns50.alentus.com/intro.asp; ayrıca o zamana dair bir gazete kupürleri seçkisi için bkz. http://www.tepeyac.org/notasprensa.htm

şanları, gelip kendilerine yardım etmeye çağırdı. Göçmenlik ve Vatandaşlık Bürosu, "kurtarma çalışmaları sırasında elde edilecek bilgileri, kendisinin de yerel yetkililerin de ifşa etmeyeceğini duyurdu."[38] İşverenlere, illegal çalışanlarını beyan etmeleri çağrısı yapıldı ve ortaya 65 kişilik bir *desaparecidos*, çifte kayıplar, listesi çıktı. Bu isimlerin çoğu, 2002'de sağlık ekiplerinin elinde bulunan kayıp listesindeydi.[39] Faaliyetleri duyuldukça Tepeyac, başka örgütlerden mali destek almaya başladı ve bu bağışları, başka herhangi bir kaynağı olmayanlara verilecek acil destek için kullandı. Kısa sürede Amerikan Kızılhaçı da devreye girdi. Tepeyac, kimlik tespitlerinde kullanılmak üzere kayıp yakınlarından DNA örnekleri toplamaları için gönüllülerini Güney Amerika ülkelerine yolladı. Hayatta kalabilmiş ancak işini kaybetmiş olanlara destek oldu; 9/11 sonrasında oluşan göçmen karşıtı iklimde, kayıt altında olmaksızın çalışanların durumunun regülarize edilmesine yönelik girişimler askıya alındığında onlarla dayanıştı. Bununla birlikte, büyük olasılıkla, kayıt altında olmaksızın çalışanlar içinde yakınları ve arkadaşları tarafından durumu bildirilmeyenler de vardı. Tepeyac'ın tespit ettiği 65 vaka arasından 20 küsuru, kesin olarak teşhis edilemedi ve sağlanan federal yardımından yararlanamadı. Bu kayıpların çoğu Meksikalıydı ama en azından üç Kolombiyalı, iki Perulu, üç Ekvadorlu, dört Dominik Cumhuriyeti vatandaşı ve iki Honduraslı resmî kayıp listesine giremeyen 25 kişi arasındaydı.[40]

Bu insanların hikâyeleri, *New York Times*'ın tefrika ettiği "Acının Yüzleri"nde görünür kılınan kayıp New Yorkluların pek çoğundan oldukça farklıydı. 11 Eylül öncesinde, New

38 James Ziglar, Göçmenlik ve Vatandaşlık Bürosu Komiseri, Suzanne Gamboa, "Victims May Include Illegal Aliens", *Newsday*, 20 Eylül 2001.

39 Center for History and New Media and American Social History Project/Center for Media and Learning, The September 11 Digital Archive, Asociación Tepeyac de New York Collection, List of WTC Missing Victims, http://911digitalarchive.org/repository.php?collection_id=18

40 Edwin Andrés Martínez Tutek, "Undocumented Workers Uncounted Victims of 9/11", *Chicago Tribune*, 7 Eylül 2006, http://redeye.chicagotribune.com/am-gone0907,0,2135361.story

York'ta istikrarsız şartlarda yaşayan göçmen ailelerinin çoğu, ciddi mali sorunlar ve aile bireylerinin geri kalanından uzakta olmakla katmerlenen zorluklarla başa çıkmakta bir hayli zorlanıyordu. New York'ta çalışarak kendi ülkesindeki akrabalarına para yollayan bir oğul ya da kocanın kaybının söz konusu olduğu durumlardaysa bu, hem gelen mali desteğin hem de ona bağlanmış gelecek planları ve hayallerin bir anda sonlanması anlamına geliyordu. Tepeyac, bu durumdaki ailelere, kayıpla birlikte kesilen gelirin yerine geçecek ve bir iş kurmayı sağlayacak sınırlı meblağda yardım yapabiliyordu.[41]

Hepsi de Ticaret Merkezi'ndeki şirketlerde çalışan bu insanlar, sadece korporatizmin ortaya çıkardığı mimari yapı tarafından görünmez kılınmadılar; yetkililerden saklanarak yaşadıkları kaçak hayatın içinde zaten görünmez konumdaydılar. Bununla birlikte, dikkatimizi bu şekilde çifte kayıplara fazlasıyla odaklamak, son derece rahatsız edici olan, kayıtlı çalışanların dahi aslında görünmez olduğu gerçeğini görmezden gelmemize yol açabilir. Onlar, çalışanlar, seçmenler, tüketiciler olarak çıktılar karşımıza; bireyler olarak değil. Bu, kayıp afişleriyle ilgili en şok edici şeylerden biriydi: Ölenlerin meçhul çalışanlar ya da kahramanlar değil, komşularımız olduğunu ifşa ediyorlardı.

Hava korsanları açısından binalarda bulunanların kim olduğunun zerre kadar önemi yoktu; belki de binalarda o esnada kaç kişinin bulunduğunun da fazlaca bir önemi yoktu. Onlar için önemli olan gösterinin kendisi ve karşılık vermeyi imkânsız yahut etkisiz kılacak şekilde kendi intiharlarını bir "taarruz silahı" haline getirmiş olmalarının yaratacağı etkiydi.[42] Hayatını kaybedenlerin kim olduğunun bir önemi yoktu. Uçaktakiler ve hedef binalardakiler ölmekle kalmayıp, "yok oldular", varlıkları ortadan silindi. Hayatları tamamıyla hiçe sayıldı. Değersiz varlıklar addedildiler – çıplak hayat olarak, bir anlamda zaten görünmez olan bir hayat. Ortada erişilebilecek bedenler

41 Center for History and New Media and American Social History Project/Center for Media and Learning, The September 11 Digital Archive, Asociación Tepeyac de New York Collection, Missing but Not Counted, http://911digitalarchive.org/repository.php?collection_id=18

42 Jean Baudrillard, *The Spirit of Terrorism* (Londra: Verso, 2002), s. 16.

yoktu.[43] Çoğu, yakınlarıyla konuşacak zamanı bulamadan ölmüştü. İnsanların çıplak hayat olarak araçsallaştırıldığı bu durumda dehşet verici olan, kurbanların elinden sadece hayatlarının değil, ölümlerinin de alınmış olmasıydı. Bu insanlar ölmemişlerdi. Bu insanlar kaybolmuşlardı.

Başkan, 20 Eylül'de Amerikalılara, olayın siyasi boyutuna kafa yormamalarını ima eden, hayatlarını eskisi gibi sürdürmeye devam etmeleri ve çocuklarını kucaklamaları yolunda bir çağrıda bulundu.[44] İnsanların bu resmî beyanata içerlemiş olduğu, 2008'de Barack Obama'nın başkanlık için yürüttüğü kampanyaya kadar açığa çıkmamıştı; bu zaman zarfında, siyasal sürece dahil olma arzusu baskın ve yaygın bir şekilde açığa çıktı. Gerçekten de 9/1 l'in hemen akabinde New Yorklular, siyasal sürecin içinde yer alma arzularını göstermenin yollarını buldular. Kurtarma ekiplerinde gönüllüye ya da kan verecek birine ihtiyaç olmadığında, bu sefer kurtarma ekiplerine moral destek vermek için sokaklara çıktılar; Sıfır Noktası'nda bir araya geldiler; öç alma siyasetine muhalefet etmek amacıyla örgütlendiler. Tanıklık etmek, yas tutmak ve protesto etmek için onlarca harikulade –ve politik– eylem gerçekleştirdiler.

Tanıklık etmek, yas tutmak, protesto etmek

New Yorkluların kayıp afişlerinden ne derece etkilenmiş olduğunun farkına ancak 9/11 sonrası yazılanları okurken vardım. Marshall Sella, hafızasından çıkmayan bir fotoğraftan bahsediyordu – sakallı, yaşlı bir adam olan Mark Rasweiler'in fotoğrafından.[45] Bu, Sella'ya özgü bir durum değildi: "Herkes, belir-

43 Bedenlerin erişilemez oluşu, saldırıdan hemen sonra Dünya Ticaret Örgütü'nün pencerelerinden düşen insanları, akabindeyse enkazdan toplanan ceset parçalarını göstermekten imtina eden Birleşik Devletler medyası tarafından uygulanan otosansür vesilesiyle daha da abartılı bir gerçeğe dönüşmüştü. (Malcolm Hamer ile gerçekleştirdiğimiz sohbetten, 23 Ekim 2001.)

44 Başkanın Kongre'deki Birleşik Oturum'da Amerikan halkına hitaben gerçekleştirdiği konuşma, 20 Eylül 2001, Maja Zehfuss, "Forget September 11!", *Third World Quarterly* 24, no.3 (2003), s. 525.

45 Marshall Sella, "Missing: How a Grief Ritual Is Born", *New York Times Magazine*, 7 Ekim 2001.

li bir yüzden özel olarak etkileniyordu." Bir arkadaşına "mutlu yaşlı adam"dan bahsettiğinde, arkadaşı kimden bahsettiğini hemen anlamıştı. Adam Sella'nın tanıdığı birisini andırdığı için değil, sadece "simaen bildiği komşusu Mark" olduğu için etkilemişti fotoğraf onu. Bir anlam veremediği o "ateş ve moloz yığını" arasında Mark'ın yüzü, tanıdık bir şeydi. Sella şöyle devam ediyor: "Mark Rasweiler'a ait 'kayıp aranıyor' afişini gördüğüm andan itibaren, bir tanesini yürütmek istedim. Onu, bir parçasıyla kendime ait hissettim. Ona sahip olmak istedim ama çocuksu bir duygusallıkla sahipleneceğim bir anı olarak değil; ussal olmayan bir motivasyonla bunun, onun sahip olabileceğim en iyi ve tek fotoğrafı olduğunu düşünerek." Afişi çalmak – onu sağlam bir şekilde yapıştırılmış olduğu duvardan sökmek– yapılacak iş değildi tabii. Ama Marshall sonunda afişlerden birine otobüs durağının bulunduğu kaldırımda rastlar. Afişi yerden alır ve eve götürür. "Birdenbire sanki onu yitiren benmişim gibi hissettim" diyor.

12. Sokak ile 7. Cadde'nin kesiştiği yerin yakınlarında bir yerde oturan yazar Vivian Gorlick, 9/11'in üstünden üç hafta geçtikten sonra bile her gün kayıp afişlerine uzun uzun baktığını anlatıyor: "Onlarla artık aramda samimi bir bağ var. Ne yapacağımı bilemediğim zamanlarda, onların dostluğunu arıyorum."[46] Bunu yapanın sadece kendisi olmadığını fark etmişti; aynı insanlar afişlere bakmak için düzenli olarak bir araya geliyordu. Gorlick'e göre afişlerde dikkati çeken ilk şey detaylardı, öyle ki zaman içinde afişlerdeki açıklamalara el yazısıyla, parantezler içinde eklemeler yapılmıştı:

> Bu afiş Colleen Supinski için, 27 yaşında, en son ikinci kulenin 104. katında görüldü. Aile fertlerinden iletişime geçilmesi istenen Noreen Supinski'nin aktardığına göre "büyük mavi gözleri, uzun ve koyu kirpikleri, uzun sarı saçları, ince bilekleri ve parmakları var, minyon yapılı, üst iki ön dişi arasında küçük bir boşluk var." Ve unutmadan, "karnının sağ alt kıs-

46 Vivian Gorlick, "First Person: Why the Posters Haunt Us Still", *New York Times*, 23 Eylül, 2001.

mında küçük bir çiçek dövmesi var." Dövmeye dair cümlenin yanına, el yazısıyla "dövme siyah" notu el yazısıyla eklenmiş.

Gorlick şöyle devam ediyor:

> Noreen'e dair kafamda kurguladığım şu sahne, aklımdan çıkmıyor bir türlü: (sadece "uzun ve koyu kirpikler" ve "ince bilekler"le bile yeterince etkileyici olan) tasvirin üzerinden gittikten sonra başını sallayıp yoluna devam eden, derken sürekli yazdıklarının üzerinden giden bir yazar gibi, afişin başına tekrar gelip "Hayır, bu tam olmadı; biraz daha detaya ihtiyacı var. Birkaç detay daha eklenirse hedefine ulaşacak" diyen bir Noreen.

Gorlick, afişlere yapılan bu eklemelerin kendisini neden bu kadar etkilediğini ve tekrar tekrar gidip onlara bakmaya zorladığını şöyle açıklıyor: Uçaklar Ticaret Merkezi kulelerine çarptığında "türümüze ait anlatma yeteneği âdeta son bulmuştu." Noreen'in elinde kalemi, kendi afişinin başına, diğerlerinin de kendi afişlerinin başına tekrar tekrar gidip yeni detaylar eklemeleri, hiçbir detayı atlamamaya çalışmaları; bu "anlatma dürtüsü", yok oluşa yöneltilen bir itiraz: "Burada ortaya konulan eksiksiz bir tasvir yapabilme, birini diğerinden ayıran can alıcı farklılıkları sözcüklere dökebilme gayreti, ifadelerin net olmasında ısrarcı olma istenci önemli. Afişin varlığının bir teselli hissi yaratması! Hepimizde, tüm kentte bir ferahlama yaratması." İnsanları gündelik yaşamdaki halleri yanı sıra özgün fiziksel özelliklerinin de detaylandırıldığı bir şekilde yansıtan bu afişler, sanki 11 Eylül'ün yok ettiği her bir insana değerini ve öznelliğini tekrardan kazandırıyor gibidir.

Afişler, aynı zamanda acilen bilgilendirilme talebini ortaya koyuyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, insanlar sadece yakınlarının ya da arkadaşlarının hayatta kalıp kalmadığını değil, aynı zamanda *nasıl* öldüklerini, başlarına ne geldiğini de bilmek istiyordu. Dehşet verici olan, yalnızca bedenlerin paramparça bir vaziyette dört bir yana savrulmuş olması değil aynı zamanda o anda orada bulunanların *tamamının* yok oluver-

miş olmasıydı. Yaşananları bize anlatabilecek kimse kalmamıştı geride. Herkes olanları görmüştü –dışardan izleyebilmişti– ama o sırada binalarda bulunan hemen hiç kimse dışarı çıkarak, ne olup bittiğini anlatamamıştı. Telesekreterlere bırakılan ve sesli mesajlar, gönderilmiş e-postalar, kuleler çökerken aşağılara süzülen kâğıtlar, bedenlerden ve kulelerdeki eşyalardan geriye kalanlar dışında elde bir şey yoktu. Hikâyenin sonunu getirebilmek ve gerekli yas çalışmasını yapabilmek için elde oldukça sınırlı malzeme vardı. Afişler, muhtemelen, bir yandan eldeki eksik bilgiyi tamamlamaya yarayacak bir çağrı ve ölümün söze dökülmesinin başlangıcı, öte yandan ve belki de en önemlisi, ölenlerin her birinin kendi tekillikleri içinde yeri doldurulamaz bireyler olduğunu inkâr edebilecek yaklaşıma yönelik bir tavırdı. Amy Waldman'ın yazdığı gibi, "Dünya Ticaret Merkezi'nden şehrin üstüne yağan ilk kâğıt dalgası, bedensiz ölülerin vekâletnameleri gibiydi. Buna cevap verircesine gelen ikinci dalga, ortaya dökülüveren fotoğraf albümleri ve binlerce umutsuz ailenin söze döktükleriydi."[47]

Görüntülerle altüst olan ve afişlerdeki çağrı sahiplerine ulaşanlar, sadece New York'ta yaşayanlar değildi elbette. Amy O'Doherty'nin, fiziksel özelliklerinin belirgin olduğu ve annesinin irtibat numarasının iliştirildiği fotoğrafını tutan iki arkadaşının haberlerde görünmesi aylar boyunca dünyanın farklı yerlerinden taziye telefonlarının gelmesine yol açtı.[48]

Gazeteler, en başından itibaren kurbanların şahsi hikâyelerini yayımladı. Bu, ölenlerin tek tek kimliklerine yaptığı vurgu hasebiyle takdire şayan bir girişim olarak görünse de ben bunun daha müphem bir şeye işaret ettiğini düşünüyorum. *New York Times*, "Acının Yüzleri" başlığıyla saldırılarda hayatını kaybedenlerin hikâyelerini anlatan günlük kısa dökümler yayımlamaya başladı. Bu, alışılmadık bir şeydi. *New York Times*'ta normalde, insanların biyografilerine yer verilen bu tarz yazılar, sıradan insanlar olarak tarif edilebilecek insanlar söz konu-

47 Amy Waldman, "A Nation Challenged: The Fliers; Posters of the Missing Now Speak of Losses", *New York Times*, 29 Eylül 2001.

48 Friend, *Watching the World Change*, s. 36-37.

su olduğunda değil yalnızca ünlü biri yahut o ya da bu şekilde toplumda özel bir önem taşıyan kimseler söz konusu olduğunda yayımlanır. Bu yazılarda, söz konusu insanın başarıları sıralanır: Varlığı bu yolla takdir edilen kimseyi, sıra dışı ve anmaya değer kılan özelliklerine yer verilir. "Acının Yüzleri"nde yer alan profillerse farklıydı. İstisnai olana değil sıradan olana odaklanıyorlardı: "Şahane bir giyim tarzı vardı ve haftada bir manikür yaptırıyordu. Evde yemek yapmaktan keyif alıyordu. Kendisine ait küçük dairede sürdürdüğü hayattan gurur duyuyordu."[49] Başka bir deyişle, sıradan, olağan olan, bir orijinallik taşımayan görünür kılındı. Bu, klişeye uymayan bir şeydi ama aynı zamanda söz konusu sıradan hayatların politik yanını da görünmez kılıyordu. İnsanların sıradan yaşamı, günlük hayatı üzerine yapılan vurgu, onların olası siyasi duruşları ya da siyasi eğilimlerinin üstünü örterek, insanların muhalif olabilecek taraflarının görünür kılınmasını engelliyordu. İnsanları çıplak hayat olarak sunuyordu; siyasi bir duruşu içermeyen bir hayat. Bu yazılar, sıradanlığı öne çıkartarak, kurbanlar arasındaki benzerliğe vurgu yapıyordu. "Acının Yüzleri", "kültürel bir ideal" sunuyordu; önemli addedilen değerleri ve nitelikleri, özel bir bağlama oturtarak ortaya koydu: "Aileye adanmışlık; iş hayatı haricinde sahip olunan tutkular, yetenekler ya da ilgi alanları; çalışma ahlâkı; cömertlik, mizah anlayışı; insan sevgisi; sağlıklı sürdürülen enerjik bir yaşam."[50] Bunu, insanlar arasındaki farklılıkları ve bireysel özellikleri açığa çıkartmaya yarayacak daha özgün ve muhalif olabilecek vasıfları hesaba katmama pahasına yaptılar. David Simpson'un ifadesiyle bahsi geçen değerler ve nitelikler yoluyla bir bakıma, "sistematize edilmiş bir tasnife uygun biçimde insanlar aynı torbaya konulmaktadır.[51] Simpson'ın argümanı, benimkinden farklı olmakla bir-

49 *New York Times*, "Joanne Ahladiotis: Going All Out, All the Time", 29 Kasım 2001.

50 Janice Hume, ""Portraits of Grief", Reflectors of Values: The *New York Times* Remembers Victims of September 11", *Journalism and Mass Communication Quarterly 80*, no.1 (2003), s. 166-82.

51 David Simpson, *9/11: The Culture of Commemoration* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), s. 23.

likte yine çıplak hayat nosyonu üzerine oturuyor. "Acının Yüzleri" gibi diğer 9/11'i anma tasarruflarında da görüldüğü şekliyle, ölülere kahraman payesi biçmenin ve hayatlarını belirli bir forma uygun şekilde resmetmenin, hayatı sürekli çıplak hayat olarak yeniden üretiyor oluşumuzun yarattığı sıkıntıyı ifşa ettiğini, ikna edici bir biçimde tartışıyor:

> 9/11 kurbanlarının çıplak hayata örnek teşkil etmedikleri, hayatlarının belirli bir standart forma uygun olduğu ve varlıklarının ulusal bir değer taşıdığı önermesinin abartılışı, kurbanların sadece iyi yönlerinin dillendirilmesi eğilimini beslemiyor, aynı zamanda bir endişeye dair de ipucu veriyor; belki de bizler, yaşıyor olmamız gerekenden daha çıplak bir hayatı sürdürme eğilimindeyiz – dünyanın başka yerlerinde yaşanan çıplak hayatlar yanı sıra belki de kendi ulusal tatminkârlığımızın orta yerinde, hatta belki 9/11 kurbanlarının bazıları için söz konusu olabilecek çıplak hayatlar söz konusudur – kurtarma ekibi içindeki doğru dürüst çalışan radyo ekipmanıyla donatılmamış itfaiyeciler gibi.[52]

Judith Greenberg, gerek "*New York Times*'ta tefrika edilen 'Acının Yüzleri'nin gerek 'aile albümlerinden' çıkartılarak afişlere taşınan fotoğrafların ifşa ettiği mahremiyetin, parçalanmış özel alana ait acıyı, parçalanmış kamu alanına taşımaya yönelik bir girişim olduğunu" ileri sürer.[53] "Acının Yüzleri" de fotoğraflar gibi aile hayatına odaklanıyordu. Anlatıların çoğunda kadın ve erkek, aile şemasına oturtularak anılıyor ve hayatta kalanlardan bahsetmek yerine, bu tarz yazıları sonlandırırken adet olduğu üzere müteveffanın aile ilişkileri en ince ayrıntısına kadar tasvir ediliyordu. Ancak "Acının Yüzleri", normalde ünlüler yahut o ya da bu sebepten özel bir önem taşıyan insanlar için hazırlanan yazıların gördüğü işlevin, bir yanıyla, tam tersine hizmet ediyordu. Bu yazıların temel özelliği "merhumun, onu diğer insanlardan ayıran özelliklerinin

52 *A.g.e.*, s. 51.

53 Judith Greenberg, "Wounded New York", *Trauma at Home: After 9/11*, ed. Judith Greenberg (Lincoln: University of Nebraska Press, 2003), s. 23.

altının çizilmesiyken, buradaki portreler *sıradan olanı* öne çıkartıyordu."[54]

Başka gazeteler de kayıp portrelerine geniş yer ayırdı, burada da vurgulanan sıra dışı olan değil, sıradan hayatlardı. Bir gazeteci, makalesiyle ilgili görüşmek üzere aradığı kişiyi şöyle tanımlıyordu: "Yakınını kaybetmiş halis bir New Yorklu arıyorum."[55] Bulunan kişinin, Barbra Walsh'ın, kısa biyografisinin başlığı "Sıradan Bir Hayat"tı. Bu haberlerle yapılmak istenen sıradan insan hayatlarının ne derece önemli olduğunu vurgulamaktı. Bu bakış açısı, kaybedilmiş insanları masum birer kurbandan ibaret görmeyi kolaylaştırıyor. Bu, yaşamını yitiren çocukların ele alınışına benzer bir yaklaşım. Burada söylenmek istenen, zinhar, kurbanların başına gelenlerden sorumlu oldukları gibi bir şey değil. Sorulması gereken soru, ölenleri çıplak hayata indirgeyen bu tarz anma pratiklerinin, tam da onlar öldürülürken yapıldığı gibi, onları tekillikleri içinde değerli birer birey olarak ele almaktan uzak olan yaklaşımı yeniden üretip üretmediğinin sorgulanmasıdır. Dünya Ticaret Merkezi'ne dalan uçakların pilotları için öldürdükleri insanların milliyetinin, politik duruşunun, dinî mensubiyetinin bir önemi yoktu; saik yalnızca bizatihi varlıklarının ortadan kaldırılmasıydı. Ölenlerin sıradan insanlar olduğu vurgusu üzerinden gerçekleştirilen anmanın muhtelif şekilleri, ölen insanların kimliklerini önemsemeyen bu yaklaşımın tekrar edilmesi, hatta pekiştirilmesi riskini taşıyor.

Birlik Meydanı'nda ve başka yerlerdeki spontane buluşmalara paralel şekilde, 9/11 sonrasına ait fotoğraflar üzerinden geliştirilen, benzer hedefleri gütmekle birlikte hedeflere ulaşma yöntemi konusunda farklı yaklaşımlara sahip iki kayda değer proje vardı. İkisinin de hedefi, fotoğrafların sunumunu demokratikleştirmek ve görüntülerin kullanım tekelini ana akım medyanın elinden almaktı. Amaç insanların fotoğraflarını sergileyebilecekleri, aynı zamanda diğer insanların bıraktıkları fo-

54 Hume, "Portraits of Grief", s. 170.

55 David Usborne, "The Most Important Story of My Life", *The Independent Saturday Review*, 15 Eylül 2001.

toğrafları da görebilecekleri bir platform oluşturmaktı. 11 Eylül Fotoğraf Projesi ilkin New York'ta gerçekleştirildi, ardından Mart 2002'de Virginia'daki Arlington Ulusal Mezarlığı'nda bir sergi açıldı, sonra da Birleşik Devletler'in birçok yerinde sergilendi. Bu proje, isteyen herkesi fotoğraf bırakmaya davet ediyordu.[56] İnsanlar üç fotoğrafı, dilerlerse yazılı bir metin eşliğinde teslim ediyorlardı ve teslim edilen tüm fotoğraflar sergileniyordu. Sonrasında bu fotoğraflardan oluşan bir seçki yayımlandı.[57] Bir başka proje olan "Burası New York"un da benzer hedefleri olmakla birlikte küratörlüğü esnasında izlenen yol farklıydı.[58] Manhattan'ın merkezinde geniş camları sokağa bakan, düzayak boş bir mekânda açılan sergi için hem profesyonellerden hem de amatörlerden fotoğraflar istendi. Organizatörler, projenin toplumun yeniden şekillenmesinde oynayacağı rolün bilincindeydiler; bunu şöyle ifade etmişlerdi: "Burası, zaman içinde sadece civar halk için değil, farklı yerlerden gelen insanlar için de bir toplanma mekânı haline geldi."[59] Bununla birlikte, projenin demokratikliği bir noktaya kadardı. Gelen fotoğrafların tamamı sergilenmiyordu; projeyi yürüten gönüllüler gelen fotoğraflar arasından bir seçim yapıyordu. Fotoğraflar dijital ortama aktarılıyor, her biri aynı formatta yeniden basılıyor ve herhangi bir metin ya da başlık olmaksızın sergileniyordu. Bu sergileri gezen insanları gözlemlerken, bu insanların yalıtılmış bir halde değil ama başkalarıyla birlikte ve medyanın aktardıklarından bağımsız şekilde, orada kendine yer bulmayan imajlar üzerinden ne olmuş olduğunu anlamaya çalışan bir topluluk oluşturduğunu hissettim.

İki proje de fotoğrafların, sansüre takılmaksızın ve medyanın

56 11 Eylül Fotoğraf Projesi, "The September 11 Photo Project Launches National Tour at Washington, D.C's Military Women's Memeorial", Basın bülteni, 12 Şubat 2002, http://www.sep11photo.org/. 11 Eylül Fotoğraf Projesi bugün artık New York Halk Kütüphanesi koleksiyonu içinde yer almaktadır.

57 Michael Feldschuh (ed.), *The September 11 Photo Project* (New York: Regan Books, Harper Collins, 2002).

58 Michael Feldschuh ile söyleşi, New York, 13 Kasım 2002.

59 Alice Rose George, Gilles Peress, Michael Schulan, Charles Traub, *Here Is New York: A Democracy of Photographs* (Zürih: Scalo, 2002).

çıkarına alet olmaksızın erişilebilir kılınmasının yollarını bulmaya çalışıyordu. Bununla birlikte "Burası New York" projesi, televizyonda projeden bahsedilmesi ve *New York Times*'ın projeyi duyurmasıyla ilgi odağı haline geldi. Böylece ironik biçimde, amaç fotoğrafları yaygın medya organları dışında bir mecrada görünür kılmakken, fotoğraflar tam da bu yaygın medya aracılığıyla görünür oldu.[60] Mamafih fotoğrafların kendisi, travmatik olanın ancak imajlar üzerinden anlatılabileceği, güçlü materyaller olarak kalmaya devam etti.[61]

Birlik Meydanı'ndaki buluşmalar, ne olduğu ve nasıl bir tavır takınılması gerektiği üzerine ateşli ve samimi politik tartışmaların yapılmasına vesile oluyordu. Meydanda, hâlâ spontane gerçekleşmekle birlikte, daha organize politik eylemlerin yapıldığı da oluyordu. Bunun bir örneği, yüz kadar sanatçının şok ve acının federal hükümet tarafından rehin alınıp bir intikam çağrısına dönüştürülmesini protesto etmek için gerçekleştirdikleri performanstı. Siyah giysileri ve beyaz toz maskeleriyle yarım daire oluşturarak sessiz bir eylem yaptılar. Boyunlarına astıkları dövizlerde "Acımız, bir savaş çağrısı değildir" yazıyordu. 22 Eylül'de Birlik Meydanı'nda gerçekleştirilen bu performans, 25 Eylül ve 5 Ekim'de Times Meydanı'nda yinelendi.[62] 5 Ekim'de Times Meydanı'nda gerçekleştirilen performans, meydandaki dev ekranlarda haber bültenlerinde yer alan teröre karşı girişilen savaşa dair yayınların yapıldığı saat 18'de yapıldı. Buradaki sembolizm ilginçti. Eylemciler suskundu; ağızlarını bağlamış vaziyetteydiler, travma karşısında dillerini yutmuşlardı belki de ama aynı zamanda savaş retoriğinden ve onun farklı düşünenleri, vatanseverlik ve öç çağrıları üzerinden susturmaya çalışma girişiminden de serseme dönmüşlerdi. Sesini duyuramama ve çıplak hayat bir arada gider; kendini sözle ifade edebilmek, politik hayata ait bir niteliktir; yurttaşın hayatına, konuşarak kendini ifade eden ve bu yolla eşitlik talep eden insanların hayatına dair bir

60 Michael Schulan ile söyleşi, New York, 21 Kasım 2002.

61 George ve diğerleri, *Here Is New York*.

62 Artists Network of Refuse and Resist, "Our Grief Is Not a Cry for War", performans 2001, http://www.refuseandresist.org/newresistance/092301 grief.html

nitelik. Acılarını sessizce yaşayan aktivistler, başkalarının onlar adına konuşmasına tepki göstererek, kendi politik duruşlarını savunma hakkı adına meydanlara çıktılar. Meydanlara, hem kendi çıplak hayatlarını –ve onun duygusal yaşantıdaki köklerini– öne çıkartmak, hem de onu politize ederek kullanmak için çıktılar. Acıları, dillerini ketlemiş olsa da bu, *onların* acısı ve onu ifade etme hakkının kendi tasarruflarında olması gerektiğini savunuyorlar; ya da, aslında mevcut durumda, ifade edilenin kendi acıları olmadığını ortaya koyuyorlar.

Resmî anma törenlerinin çoğunda kayıpların isimleri tek tek okunuyordu. Bu, savaş anıtlarında ölenlerin isimlerinin sıralanmasına benzer şekilde, her kaybın tekil bir birey olarak anılmasına yönelik bir girişimdi. Bununla birlikte, bireyselliği öne çıkartan *New York Times*'ın "Yüzler" serisi benzeri diğer girişimlerde olduğu gibi, burada da bir belirsizlik mevcut. İsimlerin bu şekilde tek tek zikredilmesi, bir yandan bireylerin eşit ve değerli var oluşlarını öne çıkartırken, öte yandan bir anlamda da, kişileri çıplak hayata indirgemektedir. Politik görüşler arasındaki farklılıkların, dinsel aidiyetlerin ya da toplumsal rollerin üstü örtülmektedir. Anma listesinde, hayatını kaybeden kurtarma görevlilerinin de isimlerinin yer alması, gönüllü olarak hayatını riske atan insanlarla o gün orada bulunduğu için hayatını kaybedenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı için itirazlara yol açmıştı. Böylece zımnen "o gün orada sadece kurbanlar vardı" denmiş oluyordu.[63] Bu yaklaşımla oluşturulan "kurban" listeleri insanları, politik bir kimliği olmayan, çaresiz ve masum kişilere indirgemektedir.

Bir ismi listeye katmak, onun pekâlâ rıza göstermeyebileceği eylemlere zımnen destek vermek anlamına gelebilir. Amber Amundson'un Başkan Bush'a yazdığı açık mektup 25 Eylül 2001'de *Chicago Tribune*'de yayımlanmıştı.[64] Mektupta, kocasının isminin bu şekilde kullanılmamasını kesin bir dille talep

63 Lower Manhattan.info, "Memorial Draws Comments from Fire-Fighters, Others", 29 Mayıs 2003, http://www.lowermanhattan.info/news/memorial_draws_comments_from_87335.asp#top

64 Amber Amundson, "A Widow's Plea for Non-Violence", *Chicago Tribune*, 25 Eylül 2001.

ediyordu: "Istırabım, kocamın ölümünün başka masum kurbanlara yönelecek şiddeti meşrulaştırmak için kullanılabileceği düşüncesiyle birlikte katmerlenerek artıyor." İntikam çağrısı yapan liderlere seslenerek, şöyle diyordu: "Bu anlaşılmaz acımasızlığa karşılık olarak başka masum insanlara şiddet uygulamayı seçerseniz, bunu kocam için adaletin sağlanması adına yapıyor olmayacaksınız."[65] Duruşunu motive eden şey, kocasının politik tavrı ve Pentagon'da çalışırken takındığı barışçı tavırdı. Craig Scott Amundson, Amerikan ordusunda askerî uzman olarak çalıştığı dönemde, yaptığı işi savaşmaktan çok barışa katkı sağlamak addediyordu. Amber Amundson, kocasından devraldığı bu tutumundan dolayı bir hayli eleştirilmişti.[66]

Hayatta kalmayı başaranlar ya da kurban yakınları dışında, Bush yönetiminin tüm ulus adına inisiyatifi tekeline alma iddiası karşısında susturulduklarını düşünen pek çok insanın da içinde yer aldığı "Benim Adıma Değil" sloganıyla daha yaygın bir kampanya örgütlendi. Katılımcılardan, "Birleşik Devletler'de yaşayan insanlar olarak inanıyoruz ki, hükümetin bizim adımıza gerçekleştirdiği adaletsizliklere karşı çıkmak, bizim sorumluluğumuzdur" diye başlayan metne destek vermeleri istendi. Metin, "Bizim adımıza savaşı sürdüremezsin, bizim adımıza ülkeleri işgal edemezsin..." diye sıralanan uzun bir listeden oluşuyordu.[67] Bu, en azından başlangıçta, yeni bir siyasal duruşun güçlü bir örneğiydi.

9/11 sonrası yaşam

11. Sokak'ın batı yakasında bulunan St.Vincent's Hastanesi'nin dış cephesine yapıştırılmış kayıp afişlerinin fotoğraflarını çekmeye başladığım zaman, trajedinin üzerinden bir yıldan fazla

65 *A.g.e.*

66 Örneğin bkz. Bill Moyers, "Bill Moyers Interview with Mrs. Admundsen", *Now with Bill Moyers*, PBS, 25 Ocak 2002, http://www.pbs.org/now/transcript/transcript102_full.html

67 Not in Our Name, "The Pledge of Resistance", 2003, http://www.notinourname.net/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=5. Proje 2008'de sonlandırıldı.

zaman geçmişti. Yapıştırılan ilk afişlere üzerinde sadece "Kayıp Aranıyor" yazmayan, "Hepimiz tarafından özleniyor ve seviliyor... 12.22.69-9.11.01" gibi notlar iliştirilmiş yenileri eklenmişti. Gazete kupürleri ("Reality şov şampiyonu da kayıplar arasında") ya da kartlar bırakılmıştı (" anısına saygıyla"). Etkili olacağı düşüncesiyle şiirler ("Aramızdan ayrıldı ama unutulmadı"), çocukların yazdıkları notlar, dinî içerikli semboller ya da milliyetçilik vurgusu olan mottolar ("Amerikalı olmaktan gurur duyuyorum") bırakılmıştı. Ama afişlerin çoğu, olaydan hemen sonra asılmış ve birbirinin aynı olanlardı: Haber almaya odaklanmış, doğum tarihini, göz rengini belirten, belirgin bir fiziksel özellikleri tasvir eden afişler. New York gerçekten de "kayıpları ve ölüleriyle birlikte yaşayan" bir kent haline gelmişti.[68] Mart 2005'te New York'a gittiğimde, iki buçuk yıl önce fotoğraflarını çektiğim afişlerin hâlâ yerli yerinde duruyor olması beni şaşırtmıştı. Renkleri solmuş, bazılarına mavi bir ton hâkim olmuştu. Marshall Sella'nın dediği gibi: "Bir bozulmanın olması kaçınılmazdı. Acının sembolleri, neşeyi görünür kılacak vasıtalar değildir. Mumların örneğin görünür kıldığı şey, ortaya çıkarttıkları oynak ışığın canlılığı olmaktan çok uzak. Eriyerek yok olmalılar. Capcanlı koyulan çiçekler, zamanla solacakları bilindiği için bırakılıyor."[69] Bununla birlikte, 11 Eylül Salı gününü izleyen Cuma günü ağır bir yağmur bastırdığında, insanlar afişlerin zarar görmemesi için seferber oldular. Afişler, 9/11'den sonra yıllar boyunca sokaklarda asılı kaldı ve insanları derinden etkilemeye devam etti. Kimse sökülmelerine razı gelemiyordu.

New Yorklular neden böyle davranmıştı? Kayıp afişleri, neden bu kadar uzun bir süre sadece asılı kalmayıp, üzerlerine notlar eklendi, yıpranalar yenileriyle değiştirildi? Bu durum genellikle şöyle izah ediliyordu: "Kayıp" insanların tam da "öldüğünün varsayıldığı" noktada bu afişler, öldürülmüş bu insanları anmanın kutsal bir vasıtası haline gelmişti. New York Tarih

68 Jeanne Henry, "What Madness Prompts, Reason Writes: New York City, 11 Eylül-2 Ekim, 2001", *Anthropology and Education Quarterly* 33, no. 3 (2002), s. 285.

69 Sella, "Missing"

Topluluğu ve City Lore'un "Kayıp" sergisinde de görülebileceği gibi New York'un farklı yerlerinde insanların oluşturduğu onlarca farklı anma noktası vardı.[70] Gerçi bana kalırsa bunlar, birer anma noktası olmaktan fazlasını ifade ediyordu.

New York'ta kayıpların birer ölüye dönüştürülmesine yönelik hızlı bir dönüşüm yaşanmıştı. Ölüm belgeleri hızla düzenlenmişti. Bu, alışıldık bir durum değildi; 2003'te Asya'da gerçekleşen tsunami sonrasında böyle yapılmamıştı örneğin. Bu farklılığın nedeni neydi? Ve bu durumda neden kayıp afişleri, olayın üstünden bir yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen hâlâ New York sokaklarındaydı? Afişlerde sadece fotoğrafların olmadığını; geçirilmiş bir operasyona dair izlerin, mahrem bölgelerdekiler dahil tasvir edilen dövmelerin, hamilelik gibi pek çok şahsi bilgi ve detayın yer aldığını unutmayalım. Bunlar, bir anma bağlamında genellikle dile getirilmeyecek tarzda bilgiler.

Afişlerin ısrarla sökülmemesi, belki de kolektif bir haykırış anlamına geliyordu; kaybın yarattığı travmanın üstünün örtülmesine bir reddiye, açık bir yaranın görünür kılınması, kayıpların bedenlerinin devlet nezdinde birer kahramana indirgenmesine gösterilen bir tepki. Televizyonun başından kalkıp sokaklara çıkan insanların yaşananlara bakışı, hükümetin ve medyanınkinden oldukça farklıydı:

> Başkan "duyduğu inanılmaz üzüntü"den bahsettiğinde bu, New Yorklular için bir şey ifade etmemişti. Malum gün olanlara dair klişeleri arka arkaya sıraladığında çoğumuz hiddetlenmiştik. Başkan konuşurken, orada bulunanlardan biri "Ne olduğunu gayet iyi biliyoruz" diye bağırmıştı. Hükümetin gerekeni yapacağından, ekonominin yolunda olduğundan bahsederken... "Kimi kandırdığını sanıyordu ki? Wall Street yerle bir olmuştu." En azından aşağı Manhattan bölgesinde olanlar için başkanın bugün burada ne olduğuna dair hiçbir fikri olmadığı gayet netti. "En korkunç olanı da bu" diyordu bazı

70 City Lore, "Missing: Streetscape of a City in Mourning", http://www.citylore.org/911_exhibit/911_home.html. Bkz. Karen J. Kroslowitz, "Spontaneous Memorials: Forums for Dialogue and Discourse", *Museums and Social Issues* 2, no. 2, (2007), s. 243-56.

insanlar. Bu akşam politikacılardan, aklıselim bir liderlik adına işitebildiğimiz hiçbir şey yok.[71]

12 Eylül sabahı, Dışişleri Bakanı Colin Powell, ABC kanalında yayımlanan *Günaydın Amerika* programında şöyle dedi: "Amerikalılar, yaşananın bir savaş olduğunun gayet net bir şekilde farkındalar. Onlar olanları böyle görüyor." Bunun üzerine Laura Flanders şöyle yazmıştı: "Yaşananın bir savaş olduğu algısının değişmesi için yalvarıyorum. Manhattan'da bizler bir savaş halini değil, yas halini yaşıyoruz. Ülkenin de bize katılması, gerçekten iyi hissettirirdi."[72] Gerçekleştirilenlerin "bir dizi saldırı" olarak nitelendirilmesinin ardından federal yetkililer vakit kaybetmeksizin ulus, kurban gitmek ve kahramanlık üzerinden bir anlatıyı dolaşıma soktular. Aslında henüz olaylar yaşanırken bu yapılmaya başlanmıştı bile.[73] Çağdaş politik düzen, ancak şiddetin yol açtığı travma hasır altı edilebilirse meşruiyet kaybı yaşamaksızın varlığını sürdürebilir. Israrla sökülmeyen kayıp afişleri, yaşanan travmanın, yetkililerin kolladıklarını iddia ettikleri insanların yaşamını korumada ne kadar etkisiz kalmış olduklarının ve kurban gitmekle kahraman olmak üzerine üretilen tüm bir yalan söylemin bir dışavurumuydu. Bu afişlerdeki insanlar, bir gün işlerine gittiklerinde başlarına bir felaket gelen sıradan insanlardı; hayatlarını Amerika'ya kurban eden kahramanlar değil. *Bunu görmek için resimlere şöyle bir göz atmak yeterli.*

Çıplak hayat, kayıp ilanlarında, portre fotoğraflarında, tüm detaylarıyla ortaya çıkıyordu – yara izleri, göz rengi, ten rengi. El ilanlarının dağıtılması, özel alana ait olanın kendine kamusal alanda da yer açma talebinin ısrarla dile getirilmesiydi.[74] Özel olanı, kamusal alanda görünür kılmaya yönelik kolektif bir haykırış olan bu ısrarlı çaba, bize önemli olanın tam da bu

---

71 Laura Flanders, Manhattan'da gerçekleştirilen canlı söyleşilerden, 11 Eylül 2001, Salı, 10.35, WorkingAssets, WorkingforChange, http://www.workingforchange.com/printitem.cfm?itemid=11899

72 *A.g.e.*, 12 Eylül 2001, Çarşamba, 13.05.

73 Jenny Edkins, "The Rush to Memory and the Rhetoric of War", *Journal of Political and Military Sociology* 31, no. 2 (2003), s. 231-51.

74 Greenberg, "Wounded New York", s. 23.

çıplak hayat olduğunu hatırlatıyor. İzlenen politikalar, yönetim sistemlerimiz ya da ekonomi politikalarının tamamı, kişisel hayatlar mevzu bahis olduğunda anlamını büyük ölçüde yitiriyor. Bu afişler bize, o gün X ofisten kimin sorumlu olduğunu, en yüksek maaşlı çalışanın, en prestijli aileden gelenin ya da en donanımlı olanın kim olduğunu anlatmıyor. İlanlardaki her bir kişinin nitelikleri farklı – afişler, başka insanlarla birlikte örülmüş ve bir daha asla aynı şekilde devam edemeyecek hayatları görünür kılıyor.

Bu afişler, söz konusu insanların gerçekten de *kayıp olduğunu* vurgulayan sembolik hatırlatıcılar aynı zamanda. Onlardan geriye kalmış bir şey yok, "ölü" değiller; zira ölülerin bir naaşı olur. Yaklaşık bin kişinin kayıp olarak kalacağı, adli tıp uzmanların tüm çabalarına rağmen onlardan geriye kalacak en ufak bir kalıntının dahi teşhis edilemeyeceği tahmin ediliyor. Darbenin etkisiyle bedenlerin çoğu yanmış, parçalanmış ya da devasa alan içindeki enkazın içinde kalmıştı. Olaydan hemen sonra, toplanabilen ve DNA'ları tespit edilebilen beden kalıntıları, kimliği tespit edilebilmiş insanların DNA örnekleriyle eşleştirildi; iki yüzden fazla vücut parçasından tek bir kişiye ait olduğu durumlar vardı.[75] Kayıp, ölmüş addedilemez; bununla birlikte kayıp kimsenin hayatta olduğu da varsayılamaz. *Eldeki fotoğraflar dışında, bir zamanlar bu insanların yaşamış olduğuna dair geride kalan hiçbir iz yok.* Plaza de Mayo Anneleri'nin yanlarındaki fotoğraflar gibi şunu diyorlardı: "Onları sağ olarak aldılar – onları sağ olarak geri istiyoruz!"[76]

Daha önce de değinildiği gibi, ölüm belgelerinin hazırlanmasına sürecin henüz başındayken, görünürde kayıp yakınlarına yardımcı olmak adına başlanmıştı. Toplam ölü sayısına karar verilmesiyse zaman aldı. Saldırıdan iki hafta sonra, 6.886 kayıp bildirimi yapılmıştı. Bu sayı hızla azaldı ve akıbeti belirleneme-

75 CBS Haberler, "Dünya Ticaret Merkezi'ndeki Kayıpların Çoğunun Kimliği Belirlenemedi", 14 Ağustos 2003, http://www.cbsnews.com/stories/2003/08/14/attack/main568168.shtml

76 Marguerite Guzman Bouvard, *Revolutionizing Motherhood: The Mothers of the Plaza de Mayo* (Lanham, MD: SR Books, 1994). Plaza de Mayo Anneleri ve protestoları Yedinci Bölüm'de ele alınmıştır.

yen 40 vakanın listeden çıkartılmasıyla, Aralık 2002'den Ekim 2003'e kadar 2.792 olarak kaldı. Üç ismin daha listeden çıkartılmasıyla, Ocak 2004 itibarıyla ilan edilen rakam 2.749'du; bu rakam hazırlanan ölüm belgelerine denkti.[77] Bu, şüphesiz muntazaman bulunmuş bir çözüm, bununla birlikte ortada kalmaya mecbur belirsizlikleri yansıtmadığı da açık. Tazminat alabilmek için sahte bir şekilde kayıp bildiriminde bulundukları gerekçesiyle cezai kovuşturmaya tâbi tutulan insanlar olduğu gibi daha önce değinildiği üzere, 11 Eylül'de ölen fakat hakkında kayıp bildiriminde bulunulmayan insanlar da bulunuyordu.

Kayıp afişleri, ölümü hızla rakama indirgeyen bu çözüme karşı bir itirazdı ve kaybın sebep olduğu yoğun travmayı öne çıkartıyordu. Fotoğraf, ölümün yol açtığı anlamsızlık halini abartılı şekilde ortaya koyar. Nasıl olur da bir dakika öncesine kadar orada olan biri, birden bire yok olabilir? Fotoğraf, işin kolayına kaçmaksızın harekete geçilmesini talep eder, kayıp bulunmalıdır. Öte yandan bir anlamda tüm ölüler zaten birer kayıptır. Ölüler ve henüz doğmamış olanlar, siyaseten dışlanmış birer kategorileri oluşturur. Acıyı hissedemeyecekleri ya da ne olup bittiğinden haberdar olamayacakları için yahut olup bitenin onları zaten ilgilendirmeyeceğini düşünerek, bu kategorileri hesaba katmama eğilimindeyizdir. Ölülerin de doğmamış olanlar gibi, hukuk nezdinde bazı hakları teslim edilmekle birlikte, bu oldukça sınırlı yaklaşımda onların payına gösterilen saygı da oldukça sınırlıdır. Oysa birini kaybetmiş insanlar açısından durum farklıdır. Çoğunlukla, artık yakınlarında bulunmayan biriyle, bir biçimde ilişki kurmayı sürdürürler. Sahiplenilmeyen ölülerse, siyasi projeler için birer araç; ulvi bir amaç uğruna hayatlarını feda etmiş kahramanlar ya da yeni hamlelere meşruiyet sağlamaya vesile edilecek kurbanlar haline getirilebilirler tabii.

Sokaklardaki afişler, fotoğraftakilerin hiçbirinin bulunamayacağı artık kabul edildikten çok uzun bir zaman sonra da-

77 Associated Press, "Final WTC Death Toll Said Down to 2749", 23 Ocak 2004, http://www.voicesofsept11.org/medical_examiner/012304.html. Ayrıca bkz. Eric Lipton, "New York Settles on a Number That Defines Tragedy: 2749 Dead in Trade Center Attack", *New York Times*, 23 Ocak 2004.

hi asılı kalmaya devam etti, insanlar fotoğrafların fotoğraflarını çekmeye devam ettiler: "Afişlerin, afişlere bakan insanların, fotoğraf çeken insanların fotoğraflarını çektim."[78] Bu şekilde davranmak, pek anlaşılır görünmüyordu ama yaygın bir pratik haline gelmişti. Bu, bir yanıyla, çıplak hayatın politize oluşu, bir yanıyla da gazetecilerin görmediğini kayıt altına alma ihtiyacı olarak görülebilir. Eksik olan, felaketin görüntüleri değil, felaketin tanıklarının görüntüleriydi – kayıpların, siyasetin alanından dışlanmasına itiraz eden tanıkların görüntüleri. Mevzu, ölülerin anılması değil, felakete tanıklık etmiş olmanın ağırlığının hissedilmesi ve insanların nasıl ölmüş olduklarının ortaya çıkartılmasıydı. Bu, her zamanki yöntemlerle gerçekleştirilemezdi zira söz konusu olan olağan ölümler değildi.

Fotoğraflara, hükümetin internet sitesinde de rastlamak mümkün.[79] Ayrıca kayıp afişlerinden oluşan ve kimi tartışmaları da beraberinde getiren iki gezici sergi ülkeyi dolaşmış,[80] kayıpların fotoğrafları, çeşitli sergilerde ve kitaplarda bir araya getirilmişti. Bununla birlikte ilgi, fotoğrafı çekene değil, fotoğrafın fotoğrafını çekene yönelikti. Ayrıca tıpkı benim de burada bu fotoğraflardan bahsederken yapmadığım gibi, fotoğraftaki kayıpların yakınlarından izin alınması da söz konusu değildi.

Sadece İkiz Kuleler yerle bir olmamış; kulelerdekiler de bu esnada "yok olmuştu": "9/11'in yarattığı kakafoni içinde yas tutmaya imkân verecek bedenler yok olmuş, şehrin kirlenmiş havasına katışmış ya da molozların arasına gömülmüştü."[81] Felaketten geriye kalan, sadece kayıp afişleriydi.

---

78 Marianne Hirsch, "I Took Pictures: September 2001 and Beyond", Greenberg, *Trauma at Home*, s. 69.

79 ABD Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Bilgi Programları, *New York City: Three Months After: Pictorial Essays Developed during Three Days in December 2001 Capture the City's–and the Nation's– Indomitable Spirit*, http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/album/newyork

80 Louis Nevaer, *Missing: Last Seen at the World Trade Center on September 11, 2001*, Mesoamerica Vakfı desteğiyle gerçekleştirilen kayıp ilanlarının sergilendiği gezici sergi, http://www.bronston.com/missing/

81 Patricia Yaeger, "Rubble as Archive or 9.11 as Dust, Debris and Bodily Vanishing", Greenberg, *Trauma at Home*, s. 189.

Kamuoyunun tepkisizliğine ve bir ihtiyacı karşılamaya binaen hazırlanan kayıp afişleri, başka türlü bir siyaset üretmeye yönelik bir çağrıya dönüştüler; evde başlayan, sokaklara taşınan, Manhattan'ın sokaklarında ve meydanlarında çeşitli şekillerde açığa çıkan yeni bir siyaset formu oluştu. Afişler, yetkililer tarafından, ölüm belgeleri yoluyla empoze edilmek istenen katı sınıflamaya itiraz ediyordu. Bize, kayıplar karşısındaki sorumluluğumuzu hatırlatıyor, her bir kaybın ancak tekilliği içinde ele alındığında gereği yerine getirilmiş olunacak sorumluluğu; kayıpları, ulvi bir amaç için ya da milliyetçilik ülküsüyle yitirilmiş bir kitle addeden yaklaşıma karşı durmaya çağıran bir sorumluluğu hatırlatıyordu. Afişlerin gönderme yaptığı milliyetçi yaklaşımlar basit bir duygusallığa indirgenemez. Ciddi bir tehlike arz ettiklerini teslim etmek gerekir. Dünya Ticaret Merkezi çalışanlarının, çalışma mekânları tarafından ihanete uğratılmış olduklarını ve içine sokulmak istendikleri resmî anılma ritüeline yönelik bir tepkiyi ortaya koyarken, eylemin failleri tarafından birer kurban haline getirildikleri yollu retoriğe yönelik bir itirazın dillendirilmesi de söz konusuydu. Bu insanlar ne adına yok edilmişti? Bunun ikili bir yanıtı var: Bu insanlar, onları öldürenler tarafından olduğu kadar ölümlerini bir fedakârlık anlatısına dönüştürenler tarafından da yok edildi. Oysa onlar hayatlarını feda etmedi. Bu, her halükarda ne anlama gelebilir ki? Onlar her gün yaptıkları gibi, o gün de işlerine gitmişti. Zaten çoktan fark edilmeyen, bir anlamda kayıp insanlardı – siyasetin alanından dışlanmış insanlar.

9/11 sonrasında New York'ta sergilenen anma, tartışma ve protesto pratikleri, merkezinde *belirli bir kişi olarak bireyin* olduğu yeni bir siyaset biçimine yönelik bir ısrar olarak görülebilir. Bu ısrarı, kayıpların aranmasında ve arama sırasında başlangıçta sadece kayıp yakınlarının kullandığı kayıp afişlerinin, nihayetinde kayıpların araçsallaştırılması ve siyasetin alanından dışlanmasına yönelik bir protesto aracına dönüşmesinde görüyoruz. Söz konusu belirli bir kişi olarak bireyin hesaba katılmayışını İkiz Kule saldırganlarında, saldırıda ölenleri bir kurban, öç ve savaş anlatısına indirgeyenlerde ve Amerika'nın ku-

rumsal yüzünün arkasında çoktan görünmez kılınmış olan insan hayatlarında gördük.

Belirli bir kişi olarak bireyin siyaseten hesaba katılmayışının bir örneğini, İkici Dünya Savaşı sonrası Avrupası'nda da görürüz. Savaş sırasında yerinden yurdundan edilen ve Nazi rejiminin kamplara tıktığı milyonlarca insan, bu kamplarda nesneleştirildi ve en ufak bir politik statüden mahrum kılındı. Bitlerinden arındırıldılar, dezenfekte edildiler, beslendiler, bakıldılar; sonra da yeniden ülkelerine gönderilmek üzere milliyetlerine göre tasnif edildiler. Ama yerinden edilmiş bu insanların başka öncelikleri vardı. Bazıları savaş sonrasının kaotik ortamında umutsuzca, kaybettikleri yakınlarını ararken; bazılarıysa savaş zamanı işledikleri suçlardan ya da ihanet etmiş olmaktan dolayı ağır cezalara çarptırılmaktan kurtulmak için tam da kaosun içinde gözden kaybolmayı seçecekti. Takip eden iki bölüm, ilkin yerinden edilmiş insanların tutuldukları kampları ve kayıpları aramaya yönelik ferdi teşebbüsleri; daha sonraysa arama faaliyetleri için oluşturulan kurumsal yapıları ele alıyor. Söz konusu kayıp araştırma büroları, kayıplarını arayanlardan gelen yardım çağrılarını karşılamaya yönelik girişimler olarak yola çıkmış olmakla birlikte, savaşın darmadağın ettiği coğrafyanın yeniden inşasının ve nüfusu denetlemeye yönelik biyoplitikanın yeniden tesisinin ana aracı olarak da görülebilirler.

Beşinci Bölüm'de tekrar New York'a döneceğiz ve uzun soluklu bir iş olacak kayıp yakınlarının, gönüllü kuruluşların ve resmî kurumların kayıpların izini sürmek ve kimliklerini tespit etmek üzere giriştikleri süreci ele alacağız.

YERİNDEN EDİLMİŞ İNSANLAR, SAVAŞ SONRASI AVRUPA

> Ailesinin diğer fertlerini, savrulan yapraklar misali Almanya'nın dört bir tarafında bulabilmiş olduğu için babasını da bulacağından emindi. Nerede olabileceklerine dair kulağına gelen rivayetlerin peşinde, kamptan kampa giderek onları tek tek aramıştı.
>
> – KATHRYN HULME, *The Wild Place*

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, çoğu sivil yaklaşık 40 milyon insan, perişan haldeki Avrupa'da kendisine sığınacak bir mekân, bir yurt arayışıyla yollara dökülmüştü. Çoğu, kamp kamp dolaşarak o kargaşada irtibatlarını yitirmiş oldukları yakınlarını arıyordu; bir kısmı yerlerinden edilerek Doğu'dan zorla sürülmüştü, bir kısmıysa Rusya hâkimiyetindeki bölgeye gönderilmemek için kaçıyordu. Mütemadiyen aç, hasta, bitkin vaziyetteydiler. Savaş esirleri salıverilmeyi ve zafer kazanmış orduların Asya'ya olası bir çıkartmasını bekliyordu. Aileler birbirinden ayrı düşmüş, insanların yakınları öldürülmüş, çocuklar kaybolmuş ya da bir başlarına kalmışlardı. Yapılan tahminlere göre 1945 yazı itibarıyla Batı Avrupa'da nerdeyse 7 milyon yerinden edilmiş sivil vardı, bir 7 milyon Orta ve Doğu Avrupa'da Sovyetlerin kontrolündeki bölgelerde bulunuyordu; 95 bin ki-

şi İtalya'da, 141 bin kişi de Norveç'teydi. İlaveten 7.8 milyon Wehrmacht (Alman ordusu) savaş esiri Batılı müttefiklerin, 2 milyonu da Sovyetler Birliği'nin elindeydi. Yaz sonuna gelindiğinde bu rakamlara yaklaşık 12 milyon sürgün edilmiş Alman da eklenmişti – Doğu Avrupa'dan ve 1937'de Almanya'nın parçası olan bölgelerden, Almanya'ya dönmeye zorlanan Alman vatandaşları.[1] Bir kaos durumuna işaret eden bu tablo, savaş sonrası yeniden yapılanmaya ilişkin hazırlanan planların öngördüğü tahminleri katbekat aşıyordu ve yerlerinden edilerek ailelerinden ayrı düşmüş insanlara yardım için oluşturulan mekanizmalar yeterli olmanın çok uzağındaydı. Yaşanan zorluklar ordunun, hükümetin ve gönüllü kuruluşların önceliklerinin ve çalışma yöntemlerinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanıyordu. Kimi zaman ortaya çıkan manzara, yardıma ihtiyacı olanların sesinin sanki en son duyulduğu bir manzaraydı.

En iyi durumda, yerinden edilmiş insanlara yiyecek ve barınma imkânı sağlanıyor; en kötü durumdaysa, ölümle ya da memleketlerindeki zulümle baş başa bırakılmak üzere zorla geri gönderiliyorlardı. Toplama kamplarındakiler için serbest bırakılmak acılarına son vermediği gibi hayatta kalmalarının garantisi de olmadı. Çoğunun hayatı, temel ihtiyaçlarının karşılandığı fakat kendi geleceklerine dair söyleyecek sözü olan özneler değil bürokrasinin ve yönetimin nesneleri muamelesi

1 Mark Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945-1951* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989; Associated University Presses, 1998 [yeni bir giriş yazısıyla]), s. 17, 19. Burada belirtilen rakamlar üzerinde kesin bir mutabakat sağlanabilmiş değildir. Bu ve bir sonraki bölüm üzerine yaptığı yorumlardan dolayı R. Gerald Hughes'e minnettarım. Savaş sonrası dönemde yerinden edilmiş insanlara ilişkin diğer kaynaklar için özellikle bkz. Malcolm J. Proudfoot, *European Refugees*, 1939-1952: *A Study in Forced Population Movement* (Londra: Faber and Faber, 1957); Michael R. Marrus, *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (New York: Oxford University Press, 1985); ayrıca bkz. Anna C. Bramwell, ed.,*Refugees in the Age of Total War* (Londra: Unwin Hyman, 1988); Johannes-Dieter Steinert ve Inge Weber-Newth, (ed.), *European Immigrants in Britain, 1933-1950* (Münih: K.G. Saur, 2003); Ian Connor, *Refugees and Expelles in Post-War Germany* (Manchester: Manchester University Press, 2007); zorla Doğu'ya sürülenler için bkz. Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers, 1939-1945* (New York: Oxford University Press, 1946); Alfred J. Reiber (ed.), *Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950* (Londra: Frank Cass, 2000).

gördükleri başka kamplarda devam etti. Toplama kampındaki çıplak hayat, yerinden edilmiş insanların tutulduğu kampların çıplak hayatına dönüştü. Çeşitli düzenlemeler ve sınırlamalar yoluyla hareket etmelerinin tamamen engellenmediği durumlarda insanlar başlarının çaresine bakmak durumundaydı ve çoğu için öncelik arz eden konulara, kendi çabalarıyla eğildiler: Aile fertleriyle yeniden bağlantı kurabilmek ve onları dışlayan mevcut siyaset içinden kendilerine bir çıkış yolu bulabilmek.

Bu bölümde kamp bürokrasisinin ve yapılanmasının, insanların hayatını nasıl sınırladığını ve onları nesneleştirdiğini, "serbest kaldıktan" sonra eve dönmenin bir yolunu bulmaya çalışanların gözünden, onlardan biri olan Primo Levi'nin yazdıklarından hareketle ele alacağım ve kamplarda gönüllü olarak çalışıp daha sonra yaşadıklarını anlatanların metinlerine odaklanacağım. Hiçbir şey yapmaksızın beklemeyi reddederek, türlü gayriresmî yoldan yakınlarını aramaya girişenlerle kimliğinin açığa çıkmasını önlemek için karmaşaya kendini bırakanların hikâyelerini inceleyeceğim.

Özgürlüğe kavuşma

Nazilerin uyguladığı vahşet bir süreden beri biliniyor olmasına rağmen, terk edilmiş toplama kamplarını görmek, Müttefik orduları ve Kızılhaç görevlileri için şoke ediciydi.[2] İngilizlerin 15 Nisan 1945'te girdikleri Belsen kampında manzara ürkütücüydü: Ortada duran ya da alelacele kazılmış çukurlara konulmuş

2 Toplama kamplarının varlığı, tehcir ve katliamlar 1942 yılından itibaren biliniyordu. Bkz. 1942 sonbaharında Uluslararası Kızılhaç Komitesi bünyesinde tartışılan konulara ilişkin Caroline Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross* (Londra: Harper Collins, 1998), s. xxv-xxxi. 10 Ağustos 1942'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Dünya Yahudileri Kongresi Sekreteri Gerhart Reigner tarafından yollanan telgrafta Yahudilerin imha edilmesi ve Avrupa'daki Yahudi meselesinin çözümüne ilişkin planlar detaylı biçimde anlatılıyordu. Bakanlık avukatlarından biri telgraf için "oldukça vahşi bir senaryo" demişti. Tom Bower, *Blind Eye to Murder: Britain, America and the Purging of Nazi Germany-A Pledge Betrayed* (Londra: Andre Deutsch, 1981), s. 43. Aralık ayında Dışişleri Bakanlığı tarafından bir deklarasyon ve kınama yayımladı. (United Nations Declaration, House of Commons Debate, 17 Aralık 1942, *Hansard*, c. 385, cols. 2082-87)

cesetler ve "son derece güçsüz ve zayıf vaziyette olan hayattakiler, boş gözlerle etrafa bakıp, ne olup bittiğini algılayamayan, aslında etraftaki onlarca cansız bedenden çok da farklı görünmeyen insanlar."[3] Belsen'deki birinci kampta, gömülmemiş 10 bin, sığ çukurlara atılmış 17 bin ceset bulunuyordu; günde 500 kişi kampta hayatını kaybediyordu ve 40 bin kişi arasından hayatta kalmayı başarmış 25 ila 30 bin kişinin de acil tıbbı müdahaleye ihtiyacı vardı.[4] İngiliz Kızılhaçı görevlilerinden Evelyn Bark, karşılaştıkları manzarayı şöyle anlatıyor:

> Beti benzi atmış insan görüntüleri, tahayyül edebileceğim her şeyin ötesinde dehşet vericiydi... Enkaz haline gelmiş acınacak vaziyetteki bu insanlar ortada öylece geziniyordu; bir deri bir kemik kalmış bedenleri, üniformaları haline gelmiş çizgili pis pijamaların askılığına dönüşmüştü âdeta... Her yerde yayılmış çöp tepecikleri, kokuşmuş su birikintileri, ıskartaya çıkartılmış ayakkabı yığınları, paçavraya dönmüş kumaşların altına saklanmış, düştükleri yerlerde öylece kalmış cesetler, orada bulunan yaşayan ölüler tarafından fark edilmeksizin duruyordu... Hayatta kalmış olanların ölüleri gömecek fiziksel gücü kalmamıştı; cesetleri yakacak bir düzeneğe de sahip değillerdi.[5]

Kamplarda hayatta kalmayı başarmış olanlar, tellerin gerisinden, dışardan gelen insanları hayal meyal seçebiliyorlardı. Dört Rus askeri atların sırtında, Auschwitz-Birkenau'nun üç ana kampından biri olan Buna-Monowitz'e 27 Ocak 1945'te girdi. Güç bela hayatta kalmış olanlardan biri olan Primo Levi o anı şöyle anlatıyor:

> Dikenli tellere yaklaştıklarında duraksadılar, ağızlarından utangaç bir tavırla birkaç sözcük çıktı, etrafa yayılmış biçimsiz bedenleri de harabeye dönmüş barakalardaki cansız bedenleri ve benim gibi hayatta kalabilmiş ufak bir grubu da tuhaf, utan-

3 F.S.V. Donnison, *Civil Affairs and Military Government: North West Europe*, 1944-1946 (Londra: HMSO, 1961), s. 220 içindeki rapordan.

4 Donnison, *Civil Affairs and Military Government*, s. 220.

5 Evelyn Bark, *No Time to Kill* (Londra: Robert Hale, 1960), s. 50.

> gaç bir tavırla süzdüler... Bize ne selam verdiler ne de gülümsediler; kaskatı kesilmelerinin tek nedeni acıma duygusu değildi, oldukça sıkıntılı bir halleri vardı... Bu, çok iyi bildiğimiz bir duyguydu; utanç duygusuydu. İçimizden birinin seçildiği, onun götürülüşünü izlediğimiz, yapılan korkunçluklara karşı koyamadığımız her seferinde hissettiğimiz utanç duygusu. Böylesi bir suçun işlenebiliyor olmasından ötürü duyulan suçluluk duygusu, böylesi bir vahşetin dünya üzerinde var olabilmesinden duyulan utanç duygusu.[6]

Levi, hayatta kalanların "özgürlüklerine kavuştukları anda" kendilerini nasıl "kayıp, hissizleşmiş, körelmiş" hissettiklerini anlatır: "Özgürlüğe ulaşmaktan duyulan mutluluğa eşlik eden... beklenmedik derecede ölümcül bir yorgunluk."[7]

Levi için bundan sonrası, yük vagonlarına istiflenmiş bir şekilde arka arkaya yapılan uzun tren yolcukları olur; Nazi tehciriyle ilkin yanlışlıkla doğuda Rusya'daki sonra kuzeydeki geçici ya da o kadar da geçici olmayan kamplara yapılan yolculuklar. Kuş uçuşu 1.300 kilometreden az bir mesafe olan Auschwitz'den evine, Torino'ya varması neredeyse dokuz ay alır. Kaos ortamında askerî yetkililer, yığınlar halindeki yerinden edilmiş insanları el yordamıyla yönlendirmeye çabalıyordu; işler kesinlikle planlandığı şekilde gitmiyordu. Hayatta kalanları istihdam edecek kamplar için hareket halindeki insanların yerleşmesine "uygun olabilecek, bazen de elverişsiz olan, her türlü mekân kullanılıyordu... barakalar, çalışma kampları, toplama kampları, okullar, spor salonları, fabrikalar, havaalanları, ahırlar, ambarlar, Almanların terk ettiği kasabalar." Bu mekânların çoğu ciddi şekilde hasar görmüş mekânlardı ve "yıkıntılarla molozların arasında su, elektrik ya da hijyenik koşullar nadiren sağlanıyordu. Herhangi bir teçhizat ya da mobilyaysa daha da nadiren bulunuyordu."[8] Yerinden edilmiş insanlar Warendorf'taki kampta, bir damızlık hayvan çiftliğine yerleştirilmişti

6 Primo Levi, *If This Is a Man and The Truce*, s. 188.

7 *A.g.e.*, s. 189-90.

8 Donnison, *Civil Affairs and Military Government*, s. 353.

"ve bölmelerin bazılarında kadın, erkek, çocuk tüm bir aile kalıyordu... Dışarıda, maşrapa ve çaydanlıklar yardımıyla yemek yapılarak hayat sürdürülüyordu."[9] Kamplarda yapılacak işler için oluşturulan gruplar da herhangi bir plan dahilinde oluşturulmuyordu. İnsanlar sivil Almanlardan tedarik edilen yiyecek ve teçhizatı kullanarak kendi başlarının çaresine bakmak durumundaydı. "İçinde bulunulan koşullar... serbest kalmış olmanın getirdiği umut ve heyecanın giderek yok olmasına yol açtı" ve sığınmacılar "çoğu durumda Nazi uygulamalarından beter koşullarda yaşamak zorunda kaldılar."[10]

Levi, yeni bir kampa ulaştıkları her seferde "bu seferki yetkililerin hangi taleplerine maruz kalacaklarını düşündüklerini" anlatır ve "bizi kendi kurguları içinde bir yere oturtan, bir önceki hayatımızdan kalan alışkanlıkları değiştiren, bize kendi kurallarını dayatan yetkililer"den bahseder.[11] "Dua okuyarak kötü ruhları kovma ve günahlardan kurtulmanın bir formu" olan arınma işlemi, Levi için alaycı bir tür eğlence kaynağına dönüşmüştür: İçinde bulunduğu İtalyan grubun son olarak gönderildiği, Amerikalılar tarafından yönetilen Avusturya'daki St. Valentin kampına kabulü sırasında, "işe yarayan yegane teçhizat banyolardakiler ve arınma odasındakilerdir":

> Bu ritüelden iri yarı, sessiz, silahsız ama neye hizmet ettiğini anlayamadığımız onlarca aygıtla donatılmış birkaç Amerikan askeri sorumluydu... Bizi, üzerinde on aletin tuhaf bir şekilde asılı olduğu –belli belirsiz şekilde havalı matkaba benzeyen aletler– bir telle ikiye bölünmüş, tuğla örülü devasa bir odaya götürdüler; dışarda çalışan hava kompresörünün sesini duyabiliyorduk... Beyaz tulumları, kaskları ve gaz maskeleriyle bir bilim kurgu filminden fırlamış gibi görünen on görevli belirdi. İlk grubu ayırdılar ve vakit kaybetmeksizin üzerlerinde ası-

9 Kamu Güvenliği Birimi'nden E.C. Nottingham'ın Müttefik Seferi Kuvvetler AEF Operasyonel Bölgesi'ne yaptığı ziyaret sonrası 10-14 Nisan 1945 arasını kapsayan rapordan alıntı, *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950*. Çevrimiçi arşiv, FO 1052/336.

10 Donnison, *Civil Affairs and Military Government*, s. 355.

11 Levi, *If This Is a Man* ve *The Truce*, s. 194.

lı bulunan aletlerden olan tüpleri, giysilerinin üzerindeki her bir boşluğa soktular: Yaka ve kemerin altına, ceplere, pantolon içlerine, etek altlarına. İlaç üfleyen bir çeşit hidrolik pervane vardı: İlaç, bizim için tam bir muamma olan DDT'ydi;[12] tıpkı bir süre sonra öğreneceğimiz cipler, penisilin ve atom bombası gibi.[13]

8 Mayıs 1945'te savaş bittiğinde Levi, Katowice'de transit bir kampta olduğu zamanı şöyle anlatıyor: "O günden itibaren... evlerimiz artık bize yasaklı değildi, savaş artık bizi evlerimizden uzakta tutmuyordu, ortada somut bir engel yoktu, sadece bürokratik formalitelerin halledilmesi kalmıştı; artık eve dönmek zorunda olduğumuzu hissediyorduk ve sürgünde geçen her saat üzerimize kurşun gibi çöküyordu."[14] Bu esnada onu güçten düşüren bir hastalıktan dolayı yatağa düşmüş olan Levi, kamptakilerden geri gönderilmeyi beklemektense kendi imkânlarıyla evine, Torino'ya gitmeye karar veren birine, eve ulaştırılmak üzere bir mektup vermeye karar verir. Mektup Levi'nin ailesine ulaşır ancak elçi geri dönüp Levi'yi eve getirmek için 200 liret talep eder. Neyse ki, Levi'nin annesi ve kız kardeşi "elçi tarafından kandırılamamıştı."[15] Ona, parayı bulacaklarını, birkaç gün sonra gelmesini söylediler. Elçi, bir daha ortalıkta görünmedi, ancak giderken kız kardeşin bisikletini çalmayı da ihmal etmedi.

Levi'nin de aralarında bulunduğu Katowice'deki İtalyan topluluğunun ülkelerine gönderilmek üzere trene bindirilmesi için 1 ay daha geçmesi gerekti. Levi evine, Torino'ya, 20 ay sonra, 19 Ekim'de ulaşabildi. Evi yerli yerinde duruyordu ve ailesi hayattaydı. Fakat "kimse geri dönmemi beklemiyordu. Kütük gibiydim, sakallarım çıkmıştı ve paçavralar içindeydim. İnsanlar beni tanımakta zorlanıyordu." Çile henüz bitmiş değil, aksine henüz başlıyor gibiydi. Levi, hesapta özgürleştiği zamanla

12 DDT (dichlorodiphenyltrichloroethane) böcek ilacı olarak kullanılan renksiz, tatsız ve neredeyse kokusuz organik klorür bazlı bir maddedir – ç.n.

13 *A.g.e.*, s. 374-78.

14 *A.g.e.*, s. 262.

15 *A.g.e.*, s. 275.

Torino'ya dönüşü arasındaki "medeniyetin marjlarında gezindiği" dönemi, bir ateşkes dönemi olarak adlandırıyor; geri dönüşün gerekli kılacakları ve belirsizliklerle yüzleşmeden önceki bir ara dönem olarak.[16]

Kampları düzenlemek

Levi'nin bulunduğu kamplardan birindeki görevlilerden biri Francesca Wilson'du. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hollanda, Fransa, Korsika, Tunus, daha sonra Sırbistan, Avusturya, Rusya ve İspanya'da yardım görevlisi olarak bulunmuş, Cambridge mezunu bir öğretmen olan Wilson, Ocak 1945'te Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'ne (UNRRA) sosyal hizmetler görevlisi olarak katıldı. UNRRA, Kasım 1943'te Birleşmiş Milletler bünyesindeki sivillerin, savaş mağdurlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştu.[17] Üçüncü Bölüm'de göreceğimiz gibi, savaş sonrası yeniden inşa sürecine dair planlamaya oldukça erken bir zamanda başlanmıştı: 1940'ta kurulan Britanya Hükümeti İhtiyaç Fazlası Ürünler Komitesi 1941'de Savaş Sonrasının İhtiyaçları İçin Müttefikler Arası Komite'ye dönüştürüldü ve Londra'da konuşlandı. Müadili bir oluşum Washington'da da bulunuyordu.[18] "Birleşmiş Milletler" terimi, UNRRA bağlamında, anlaşmayı imzalayan 44 (sonra 47) müttefik hükümete gönderme yapıyordu: Mihver devletleri buna dahil değildi ve UNRRA, iki yıl sonra kurulacak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün selefiydi.[19] UNRRA'nın bütçesi, diğer üye ülkeler yanı sıra katılımcılardan en geniş imkânlara sahip olan Amerika ve İngiltere tarafından sağlanıyordu ve UN-

16 *A.g.e.*, s. 378.

17 Donnison, *Civil Affairs and Military Government*, s. 342-43.

18 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 502; Jessica Reinisch, "Preparing for a New World Order: UNRRA and the International Management of Refugees", *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950* (Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007), s. 3, http://www.tlemea.com/postwareurope/essay4.asp

19 Reinisch, "Preparing for a New World Order". UNRRA'nın resmî tarihi için bkz. George Woodbridge, *The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (New York: Columbia University Press, 1950).

RRA hükümetler ya da müttefiklerin askerî yetkililerinin talepleri doğrultusunda faaliyetlerini yürütüyordu.[20] UNRRA, "üye hükümetler vasıtasıyla ve üye hükümetlerin işbirliği yoluyla" hareket eden "hükümetlerarası bir kurum"du.[21] Bu, örneğin şu anlama geliyordu: Hükümetlerin, vatandaşlarının memleketlerine geri gönderilmesi talebinin reddetmesi, kimileyin vatandaşların açıktan isteksizliğine rağmen –özellikle memleketleri Sovyet kontrolünde olan vatandaşların– zordu.[22] UNRRA yardım faaliyetlerini Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Çekoslovakya, Polonya, İtalya yanı sıra başka bölgelerde de yürütüyordu.[23] Almanya'nın işgal altındaki bölgelerinde, geri yollama prosedürü yalnızca sınırlı bir şekilde, Birleşmiş Milletler vatandaşları için geçerliydi; "düşman" siviller için değil – bunun istisnası, Nasyonal Sosyalist rejim tarafından, daha önceden dinî ya da politik eğilimleri nedeniyle zaten cezalandırılmış olan "düşman" sivillerdi.

UNRRA başından itibaren pek çok bakımdan eleştirildi. Yetki alanının sınırlı oluşu, bünyesindeki çalışanlara ödenen yüklüce miktar para, yürüttüğü operasyonlarda yetersiz kaldığına dair oluşan algı, sağladığı kimi yardım malzemelerinin kara borsaya düşmesi ve özellikle vaktiyle düşman işgali altında olmuş bölgelerde yardım faaliyetlerini yürütmedeki isteksizliği dile getirilen şikâyetler arasındaydı.[24] Zaman içinde UNRRA'nın, işbirliğinin mahiyeti başlangıçta öngörülmemiş olmakla birlikte, askerî yetkililerle işbirliği içinde çalışabileceği anla-

20 Reinisch, "Preparing for a New World Order", s. 5.

21 Herbert Lehman'ın Şubat 1945'te Washington Chapter'a yaptığı açıklama, BM Arşivi, S-1021-0143-35,14, Reinisch, "Preparing for a New World Order", s. 4. Lehman, UNRRA'nın ilk yöneticisiydi.

22 Jessica Reinisch, "'We Shall Build Anew a Powerful Nation': UNRRA, Internationalism and National Reconstruction in Poland", *Journal of Contemporary History* 43, no. 3 (2008), s. 466.

23 UNRRA Avrupa Bölge Ofisi, "Fifty Facts about the UNRAA", (Londra: HMSO, 1946), European Navigator, Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE), http://www.ena.lu

24 Çocukların da ilgisini çekecek şekilde bolca desene yer verilen ve "toplanma alanları"nı cazip mekânlar olarak tasvir eden "Fifty Facts" ("50 Gerçek") broşürü, insani yardıma vurgu yapan diliyle de bu eleştirilere bir yanıt niteliğindeydi.

şıldı. İngiltere Maliye Bakanı 25 Ocak 1944'te Avam Kamarası'nda, UNRAA'ya fon sağlamak üzere destek isteyerek, "işgal güçlerinin püskürtülmesinin ilk aşamasında... durumun gerektirdiği, tamamı önceden planlanmamış adımların atılması gerektiğini ve hiçbir şeyin, ordunun ilerlemesi demek olan, ana hedefe ulaşılmasının önünde geçmemesi gerektiği" açıklamasını yaptı.[25] İlkin, sahada bulunan askerî amirler, yardım faaliyetini, sivil işler personeli aracılığıyla yürütecekti. Bakanın konuşmasını izleyen tartışmada, UNRRA'nın karşılaşacağı bir dizi olumsuzluk dile getirildi – yardım faaliyeti, hükümet tarafından yürütüleceği için siyasi bir iradeye tâbi olacaktı, inisiyatif almak, sınırlı sayıda ülkenin bir ayrıcalığıydı ve oluşturulan fonlar, yardım malzemeleri ve yetkili personel, yerine getirilmesi gereken göreve uygun olmayabilirdi. İşlerin yürütülmesinin, Kasım 1918'de, Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğundan daha iyi kotarılması gerektiği konusunda bir konsensüs oluşmuştu.

Geçici bir örgütlenme olarak oluşturulan UNRRA, yerinden edilmiş insanlara ilişkin yürüttüğü faaliyetleri, ilkin 1947'de Uluslararası Mülteci Örgütü'ne (IRO), dört yıl sonra da 55 yılın sonunda mültecilerden sorumlu örgüt olmaya devam eden Birleşmiş Milletler Sığınmacılar Yüksek Komiserliği'ne (UNHCR) devretti.[26] İlkin Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF); sonrasında Almanya'nın farklı bölgelerinde ayrı ayrı faaliyet yürüten askerî yetkililer de yerinden edilmiş insanlarla ilgilendi. Öngörüldüğü üzere askerî birimler, ilk zamanlarda bağımsız hareket ederek UNRRA'nın yardımını ancak sonraları kabul etti. Hem Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) hem de başka yerler yanı sıra İngiltere'deki Ulusal Kızılhaç Cemiyetleri de aktifti. İngiliz Kızılhaçı, İngiltere hükümetinin isteği üzerine 1942 sonbaharında bir çatı örgütü kurdu: Gönüllü yürütülen faaliyetleri koordine etmek üzere, bağışlarla fonlanan Yurtdışına Yardım için İngiliz Cemiyet-

25 United Nations (Relief Administration), *Hansard*, 25 Ocak 1944, Avam Kamarası Oturumu.

26 Reinisch, "Preparing for a New World Order", s. 7.

leri Konseyi (COBSRA).[27] İşlerin nasıl yürütüleceği konusunda bir netlik sağlanamamıştı ve sonuç genellikte kaotik oluyordu. Askerî ve sivil, hükümete bağlı ya da gönüllü çeşitli organizasyonlar, kurumlar ve yetkililerin her birinin farklı öncelikleri ve iş tanımlar bulunuyordu. Yapıların kendi bünyelerindeki çalışanların birbirleriyle rekabeti yanı sıra izlenecek yola dair öneriler, farklı uzmanlık alanlarıyla yetkiler ve işler yolunda gitmediğinde başarısızlığın ortaklaşa üstlenilmesine yönelik örgütlerin birbirleriyle de uzlaşamadığı gerilimli bir ortam söz konusuydu.

Francesca Wilson, Normandiya Granville'de bulunan UNRRA Eğitim ve Seferberlik Merkezi'nde birkaç hafta geçirdikten sonra, yakın zamanda boşaltılan Dachau'daki toplama kampına gitmek üzere oluşturulan ve kendisinin de parçası olduğu sekiz kişilik ekibin hikâyesini anlatıyor.[28] Göreve başlamak için sabırsızlanmakla birlikte "aşırı derecede heyecanlı" olmasını, sadece "İngiltere'den kaçmış" olmasına değil, "yapılacak işlerin heyecan verici olması"na bağlıyor.[29] Granville'de zamanını, kendisi gibi göreve başlamak üzere oraya gelmiş olan, çoğunluğu emekli ordu mensubu kimseleri tanımakla geçirirken gruplardaki kadın sayısının azlığı dikkatini çekiyor. Bu zamana dek edindiği deneyimlerden hareketle, yardım faaliyetlerinde "koşullara göre çözüm üretme ve yardım faaliyetinin gereklerini yerine getirme" konusunda kadınların erkeklerden daha becerikli olduğunu düşünüyordu. "Erkekler daha ziyade tanımlanmış, sınırları belli işlere talip olurken, yardım faaliyetleri öngörülemez ve karmaşık işleri kapsıyordu."[30] Wilson'un grubu, Normandiya'dan 7 Mayıs 1945'te nihayet hareket etti. Bu görev için elden geçirilmiş iki ordu kamyonu, Wilson'un ifadesiyle, "sadece bizimle istiflenmiş vaziyette değildi; aynı zaman-

27 P.G. Cambray ve G.G.B. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem*, 1939-1947 (Londra: Red Cross and St. John, 1949), s. 479.

28 Francesca M. Wilson, *Aftermath: France, Germany, Austria, Yugoslavia, 1945 and 1946* (West Drayton, Middlesex: Penguin Books, 1947), s. 31.

29 *A.g.e.*, s. 10

30 *A.g.e.*, s. 25.

da kişisel eşyalarımız, kamp yataklarımız, battaniyeler, su termosları ve savaş henüz devam ettiği için kask ve gaz maskeleri yüklüydü."[31] Fransa'dan geçtikleri esnada, "artık barış yapılmıştır ve pencerelere çıkmış insanlar bayraklar sallayarak kendilerine tezahürat yaparlar."[32] Almanya sınırından geçtiklerindeyse gördüğü manzara Wilson'u şaşırtmıştır: Zafer kutlamasının yerini "tuhaf bir durgunluk almıştı, insanlar şaşkın bir vaziyetteydi... Gülümseyen ya da el sallayan tek kişi yoktu."[33] Heidelberg'e vardıklarında ekip Starnberg'e ve Feldafing'de Dachau'dan getirilmiş insanların tutulduğu kampa yönlendirildi. Ekibin üyelerinin temasa geçtiği Amerikalı yetkililerin ne yapacakları konusunda hiçbir fikri yoktu; "UNRRA'yı daha önce hiç duymamışlardı", UNRAA ekibiyle birlikte ne yapacaklarını da bilmiyorlardı.[34] Bununla birlikte, ekipler hızla Almanların evlerine yerleştirildi ve yeni gelenlere, vaktiyle Hitler Gençlik Okulu olarak kullanılan kamp gezdirildi.[35] Wilson'un tanıklığı, Levi'nin Auschwitz'deki Ruslar'da gördüğü belirsizlik halini yansıtıyor. Wilson şöyle yazıyor:

> Kamptaki insanlara, ilk zamanlarda belli bir iğrenme duymadan bakmak zordu. Açlık çeken insanları daha önce de görmüştüm... ama bu, beter bir durumdu; bu insanlar açlıktan fazlasına, gaddarlığa maruz kalmıştı. Üzerlerinde hapishanede hükümlülere giydirilen çizgili mavi beyaz pijamalar vardı, saçları kazınmış ve sol kollarında Auschwitz'in simgesi olan bir numara dövme yapılmıştı. Bazıları yürüyen iskeletlere dön-

31 *A.g.e.*, s. 32.

32 *A.g.e.*

33 *A.g.e.*, s. 34.

34 *A.g.e.*, s. 37.

35 Feldafing'deki evde daha önce hali vakti yerinde biri olan ve eski bir diplomat olan babası Temmuz 1944'te Hitler'e suikast girişimi gerekçesiyle Almanlar tarafından infaz edildikten sonra kendisi de Nazi kamplarına yollanan bir kadın olan Fay von Hassell oturuyordu. Hikâyesini anlattığı otobiyografik kitabı *A Mother's War*'a (Londra: John Murray, 2003) daha sonra değineceğim. Savaş sonlandığında bir grup insanın başından geçenleri, o insanların anılarına dayanarak anlatan David Stafford'un *Endgame 1945: Victory, Retribution, Libeartion* (Londra: Little Brown,2007) isimli kitabı Francesca Wilson ile Fay von Hassell'in hikâyelerine de yer veriyor.

müştü, çoğunun avurtları çökmüştü ve irileşmiş, donuk siyah gözleri sabit nazarlarla bakıyor ama hiçbir şey algılamıyordu. Yabanıl bir görüntüleri vardı ve hareketleri, avlanmış hayvanlarınkine benziyordu. Yıllar boyu maruz kalınan gaddarca muamele, yakınlarını kaybetmiş olmak, ölüm korkusunu sürekli ensesinde hissetmek neticesinde insanî vasıfların tamamı bu insanlardan söküp alınmıştı.[36]

İlkin Feldafing kampında, ardından Bavyera'nın yukarı bölgelerindeki kasaba ve şehirlerde, dört bir yana yayılmış DP'ler – kamplardakileri "özgürleştirenler" tarafından yerinden edilmiş insanlar için kullanılan DPs (*displaced persons*) kısaltması hızla benimsenmişti–[37] için çalıştıktan sonra Wilson ekibinin bir bölümüyle, 1939'da Alman levazım işçileri için inşa edilmiş olan bir köydeki Föhrenwald kampına geçti. Wilson, Feldafing ve Föhrenwald'daki deneyimlerine dayanarak, yetkililerin kamplardaki kaosa bir son vermek ve düzeni sağlamaya yönelik teşebbüsleriyle yerinden edilmiş insanların ihtiyaçları arasındaki gerilime dikkat çekiyor. Kamptaki sığınmacıların çoğu, kendi başlarının çaresine bakmayı tercih ederken –buna "organize olmak" adını vermişlerdi; Wilson'a göreyse bu, "yağmaya verilen kibar isimdi"–, yardım kurumları "onların tıbbı muayeneden geçmiş, bitlerinden ayıklanmış, kayıt altına alınmış vaziyette kamplara götürülmesini istiyordu."[38] Sosyal yardım hizmetleri, sıklıkla verilen askerî emirlerle sekteye uğruyordu. Yeni geleceklere yer açılması için bazı grupların kamptan götürülmesine yönelik bu emirlere UNRRA çalışanlarının karşı gelmesi elbette söz konusu değildi.[39]

Kathryn Hulme, *The Wild Place (Vahşi Yer)* adlı kitabında, Wildflecken kampındaki Polonyalı DP'lerle yürüttüğü çalışmayı anlatıyor. Kampa ulaştığı 1945'ten, kamptan ayrıldığı 1950 Aralık ayına kadar geçen zamanda "yeryüzündeki tüm sığınmacılar" için üzüntü duyduğunu ve her birinin "kendine has halin-

36 Wilson, *Aftermath*, s. 40-41.

37 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 500.

38 Wilson, *Aftermath*, s. 43.

39 *A.g.e.*, s. 133 n.1

den" ayrı ayrı etkilediğini aktarıyor.[40] Wildflecken'deki ilk görevi, kamptan bir süreliğine ayrılmak için bir izin belgesine ihtiyacı olanlarla ilgilenmekti. "Fotoğrafta olsa dahi, bir sığınmacı topluluğunu bir daha asla kolektif bir bütün, insanlığın homojen bir kütlesi gibi ele alınacak, şahsilikten ari bir mühendis bakışıyla algılayabilmem mümkün değil... Her birey, aynı ıstırabı belli belirsiz farklılıklarla görünür kılıyor... 'DP problemi', DP'leri oluşturan insan kadar farklı boyutlara sahip bir konu."[41]

Mültecilerle kişisel ilişkiler kurmak ve onları birer birey olarak tanımaya çalışmak, kamplardaki görevlilerin önceliği değildi. Bununla birlikte, Hulme ve Wilson gibi yardım görevlileri ellerinden geleni yapmışlardı: Francesca Wilson, kampları tek tek dolaşarak sığınmacılarla diyalog kurmuştu. Bununla birlikte, kurulan ilişkinin ne ölçüde başarılı olduğu tartışılabilir. Bir örnek vermek gerekirse, en azından Wilson'ın anlatısında ayrıntılı bir şeklide yer verdiği –hem olumlu hem olumsuz yönleriyle– Yahudilerin ayırt edici özellikleri, "yıllar sürmüş bir propagandanın sonuçları" olarak tarif ettiği Polonyalılara ve Avusturyalılara dair örtük anti-semitizmin izlerini taşımaktadır.[42] Savaş sonrası döneminin erken anlatılarını okurken, ulusal özelliklerin keskin terimlerle tanımlanmasının ne kadar yaygın bir pratik olduğunu ve anti-semitizm kalıntılarının, toplama kamplarından kurtulmuş olanlara sempatiyle yaklaşanlarda bile bariz biçimde bulunduğunu görmek, çarpıcı bulduğum bir durumdu.

Kamp bürokrasisi nezdinde iki eğilim arasında belirgin bir gerilim bulunuyordu: Yerinden edilmiş insanları, ulusal kimliklerine binaen gruplara ayırma eğilimiyle "Yahudiler", Alman, Yunan, Polonyalı ya da Fransız oldukları için değil tam da Yahudi oldukları için Nazi zulmüne maruz kaldıklarından dolayı, onlara yönelik ayrı bir kategori oluşturmanın gerekli olduğu yönündeki eğilim. Yetkililer, Yahudi oldukları için tutsak edilmiş olan insanları, kamplara ne şekilde yerleştireceklerine

40 Kathryn Hulme, *The Wild Place* (New York: Cardinal, 1960), s. 211.

41 *A.g.e.*, s. 8-9

42 Wilson, *Aftermath*, s. 139-41.

karar veremiyordu: Nazi uygulamasını tekrar edercesine, farklı bir muameleye mi tâbi tutulmalıydılar, yoksa şu ya da bu ölçüde sahip oldukları anti-semitik yönelimlerini muhafaza ediyor olabilecek olan Alman rejiminin zulmünden payını almış diğer milletlerin yurttaşlarıyla bir arada mı tutulmalıydılar? İnsanları ulusal tabiyetlerine göre sınıflandırmak, UNRRA'nın temel hedefi olan memleketine geri gönderme işini kolaylaştırabilirdi. "Yahudiler", homojen bir sınıflama olamazdı elbette. Yarbay R.B. Longe'un Bergen-Belsen toplama kampı olarak kullanıldıktan sonra yerinden edilmiş insanların ikamet ettiği Hohne kampına dönüştürülen kampa yaptığı ziyaret sonrası derlediği notlarında, "Yahudi Meselesi" başlığını taşıyan bir bölüm bulunmaktadır. Bu terminolojiyi kullanabilmesi, en azından benim için, inanılır şey değil. Bununla birlikte, mevcut duruma ilişkin bazı zorluklar yok değildi. Hohne DP merkezi, dört ayrı "kampı" bünyesinde barındırıyordu ("kirli" Belsen kampından ayrı olarak, kamptakiler kurtarılıp, başka bir yere gönderildikten birkaç hafta sonra yerle bir edilen 1. Kamp): Polonyalıların olduğu 2. Kamp; Polonyalılarla birlikte farklı milletlerden Yahudilerin bir arada olduğu 3. Kamp ve "Yahudi Merkez Komitesi tarafından yönlendirilmiş Polonyalı Yahudiler"in bulunduğu 4. ve 5. kamplar. Longe şöyle yazıyor: "Macar ve Romanyalı Yahudiler, kendilerini önce milliyetleri sonra Yahudi oluşları üzerinden tanımlıyordu... Polonyalı ve Alman Yahudilerin çok büyük bir kısmıysa kendilerini sadece Yahudi kimliği üzerinden tanımlıyordu ve Filistin'e gitmek, hepsinin ortak talebiydi." 3. Kamp'ta "Filistin dışında bir yere gitmek isteyen Yahudileri kollamak üzere", "siyonist olmayan" bir yapı oluşturulmuştu. Buna bir karşı hamle olarak, "4. ve 5. Kamplardaki Yahudiler, 3. Kamp'ta bulunan ve Filistin'e gitmeyi tercih etmeyen Yahudileri protesto eden bir eylem gerçekleştirdi."[43] Yahudi olmayan Polonyalılar da fikir birliğine varmış değildi; bir kısmı UNRRA'nın yönelimine ve üye hükümetlerin vardığı an-

43 Albay R.B. Longe'un 14 Şubat 1946'da Hohne Toplanma Merkezi'ni ziyareti sırasında tuttuğu notlar, 16 Şubat 1946, *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement*, 1945-1950. Çevrimiçi arşiv, FO 1052/336.

laşmaya uygun olarak Polonya'ya dönmek isterken, bir diğer kısmıysa Sovyet yönetimindeki Polonya'ya dönmemekte son derece kararlıydı. Bu "meselelere" bir çözüm bulunabilmiş görünmüyordu. Bununla birlikte, ırka, milliyete ya da dine dayalı bir çeşit sınıflandırmaya duyulan ihtiyaç, sonlanmamış bir tartışma olarak ortada duruyordu.[44]

Kamplara verilen isimle "toplanma merkezlerindeki" işlerin düzenlenmesine yönelik detaylı planlama, yerinden edilmiş insanların ne şekilde sınıflandırılacağına verilen önemi ortaya koymaktadır.[45] Dezenfekte edilip, tıbbi kontrolden geçirilen insanlar, milliyetin de belirtildiği bir DP.2 kartının doldurulmasını da içeren bir kaydolma prosedüründen geçmek durumundaydı. Başvuruların kabul ya da reddi bir sonraki aşamada gerçekleşiyordu. Kamp yetkilileri, düşman milletlerden olanları, Sovyet vatandaşlarını ve şüphelileri ayrıştırma peşindeydi. Düşman milletlerden olanlar toplama kamplarına, Sovyet vatandaşları SSCB'ye sürülmek üzere "antlaşma merkezlerine",[46] şüpheliler de tâbi oldukları uyruğun yetkilisine teslim ediliyordu. Birleşmiş Milletler üyesi ülke vatandaşları olan savaş tutsakları ve siviller, savaş esirlerinden sorumlu idari amire teslim ediliyordu. Yapılan planlama prosedürüne uygun şekilde gerçekleştirilen bu seçme, insanları sınıflandırma süreci, muhtelif aşamalar uyarınca tamamlandıktan sonra, yerinden edilmiş in-

44 Bu tür sorunların daha detaylı bir tartışması ve Belsen isminin İngilizler tarafından Hohne olarak değiştirilmesine ilişkin bkz. Rainer Schulze, "A Continual Source of Trouble": The Displaced Persons Camp Bergen-Belsen (Hohne), 1945-50", *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950* (Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007), http://www.tlemea.com/postwareurope/essay1.asp. Yerinden edilmiş insanların kamplarda verdikleri mücadeleye ilişkin bkz. Michael Brenner, "Displaced Persons and the Desire for a Jewish National Homeland", *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950*, http://www.tlemea.com/postwareurope/essay2.asp

45 "Flow chart: Inside an Assembly Centre for United Nations DP's", Displaced Persons Branch G-5 SHAEF, Nisan 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

46 Yalta Paktı ve sonrasında yerinden edilmiş Sovyet vatandaşlarının ayrılarak yeniden memleketlerine gönderilmesi sürecine dair anlaşmalar için bkz. Wyman, *DP's*,62-63; yeniden memleketine gönderme sürecinde İngilizlerin dahline eleştirel bir yaklaşım için bkz.Nikolai Tolstoy, *Victims of Yalta* (Londra: Hodder and Stoughton, 1977); ayrıca bkz. Proudfoot, *European Refugees*, 152-57; Marrus, *The Unwanted*, s. 313-16.

sanlar için son aşamaya gelinmiş oluyordu: sanki istenmeyen bir çeşit nesnelermiş gibi "elden çıkartılma" – ki yetkililer nezdinde gerçekten de öyle algılandıklarını düşünüyorum. Bu insanların birçoğu zaten Nazilerin ya da Ustaše'lerin[47] yönetimindeki kamplarda, insanlıktan çıkartıcı korkunç bir sınıflandırma prosedürüne ve "ayıklama" ya maruz kalmıştı.

Kamp yetkilileri, buradaki yerinden edilmiş insanların kendilerini politik bir tarzda örgütleme halleri ve –yardım kurumlarının temel yapısının bir yansıması olarak– talep, düşünce ve varsayımlarına beklentileri doğrultusunda yanıt vermemeleri karşısında şaşkınlık içindeydi: Görevlerinin, insanların hayatta kalmak için ihtiyaç duyacağı maddi gereksinmeleri karşılamaktan ibaret olduğunu düşünüyorlardı. Kamplarda kalanlara yönelik genel yaklaşım, onları ne yapılması gerektiği hakkında kendi fikirleri olan bireyler olarak görmek yerine edilgen konumda olan yardım tüketicileri, yardımseverlik pratiğinin nesneleri ya da dezenfekte edilecek nesneler olarak görmekti.[48] UNRRA temel görevinin, yerinden edilmiş insanlara sağlık hizmeti sunmak, yiyecek ve barınma imkânı sağlamak ve bu insanları, otomatik bir prosedüre uygun şekilde, bir zamanlar evleri olan yerlere geri yollamak olduğunu düşünüyordu. UNRRA'nın işi, kaotik ortamı düzene sokmak, işlerin yürümesini organize etmekti; politik bir hamle değil tamamıyla sosyal yardımdan ibaret bir iş tanımına sahipti. Oysa kamplardaki yerinden edilmiş insanlar, durumu bu şekilde algılamıyordu. Birçoğu "eve" dönmemeye karar vermiş ve bundan böyle nerede yaşayacağına; gelecekte kendilerinin ve yakınlarının nasıl bir hayatı olacağına dair kararlarını vermişlerdi. UNRRA'nın yaklaşımı, Hohne'deki kamp yöneticilerini, bazı anlaşılmaz hamleler yapmaya yöneltmişti. Alman Yahudiler, açlık ve hastalıktan yıpranmış bedenleri biraz toparlanır toparlanmaz, Birleş-

47 "Ustashe", "Ustashas", "Ustashi" olarak da bilinen Ustaše Hırvat Devrim Hareketi mensuplarıydı. 1929 ile 1945 arasında aktif olan ultranasyonalist örgüt, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'da yüz binlerce Sırp, Yahudi ve Roman vatandaşı öldürdü. https://en.wikipedia.org/wiki/Usta%C5%A1e – ç.n.

48 Jenny Edkins, "Sovereign Power, Zones of Indistinction and the Camp", *Alternatives* 25, no.1 (2000), s. 3-25.

miş Milletler bünyesindeki vatandaşlar olarak değil, akıl almaz bir şekilde, düşman millet olarak görülmeye başlandı. Sağlıklarına kavuştukları andan itibaren, artık UNRRA'nın sorumluluk alanına girmiyorlardı ve onları içine kabul edeceği var sayılan çevredeki Alman ahalinin içine salıverilebilirlerdi.[49]

UNRRA daha sonraları, ulusal kimliğe göre tasnif meselesinden bağımsız olarak, işlevini somutlaştırmak, belki meşruluğunu ortaya koymak, belki de kampları yöneten askerî otorite yanı sıra kendi özerk faaliyet alanını görünür kılmak adına yerinden edilmiş insanlar hakkında daha fazla istatistiki bilgi talep eden formlarla insanları ulusal kimliğe ek olarak, farklı kategorilere göre sınıflandıran ilave anketler kullanmaya başladı. Francesca Wilson'ın anlatımıyla "Münih yakınındaki Pasing'de bulunan Bavyera bölgesinden sorumlu genel merkez bize anketler yağdırmaya başladı. Kişisel Danışma Merkezi'miz hakkında bilgi istiyorlardı. Her gün kaç kişiye danışmanlık hizmeti sağlıyorduk? Merkeze başvuran kaç tane engelli vardı?" Wilson, bunu bariz bir şekilde, kendi alanlarına gereksiz yere ve tuhaf bir şekilde burun sokma olarak değerlendiriyor: "Sosyal bilimlerin insanları yaftalamaya yarayan kendine özgü ve usturuplu kategorileri vardır: Engelli, dezavantajlı, uyum sağlamakta zorlanan, içedönük, dışadönük, muhtelif imkânlardan yoksun bırakılmış. Bu sınıflandırmada mevzu bahis olanın insanlar olduğu unutuluyor olabilir mi acaba zaman zaman?" Yerinden edilmiş insanlar, birer kişi olarak algılanmaz hale gelmiş olabilir mi? İronik olan, böyle düşünüyor olmakla birlikte Wilson'un anlatısını ulusal kimliğe dair bir sınıflandırmayı içgüdüsel bir şekilde kullanarak yapmayı sürdürmesi: "Pasig'de baskın konumda olan Amerikalılar, bu yaftalama işine çok büyük önem atfettiler."[50]

Tarihçi Caroline Moorehead, yaşananlar üzerinden epey vakit geçtikten sonra yazarken, söz konusu veri toplama yöntemleri üzerinde duruyor. Ona göre tüm bu evrak işi, kurumsal yapıya bir çeşit "Alice Harikalar Diyarında niteliği" kazandırıyordu:

49 Schulze, "A Continual Source of Trouble".

50 Wilson, *Aftermath*, s. 132.

> Sanki tüm bu tutulan anketler, belgeler, eksiksiz doldurulmuş formlar bir biçimde kaosun kontrol altına alınmasını sağlayacaktı. Bununla birlikte, o zaman uygulanan bu yöntem, hâlâ en uygun yöntem görünmektedir. Bir formda şu ibareye rastlıyoruz: "Kimdir yerinden edilmiş olan?" "Ne zaman? Nerede? Ne sebeple? Yerinden edilmiş olduğu zaman içinde ölenler, evlenenler ya da çocuk sahibi olanlar kimlerdir? Hâlâ yerinden edilmiş vaziyette olanlar kimlerdir? Nerededirler? Neden?[51]

Francesca Wilson, getirdiği eleştirilere rağmen, uygulanan bu yöntemlerin bir dereceye kadar işlevsel olduğunu teslim ediyor. Örneğin UNRRA'nın standartlarının geliştirilmesi, istatistik ve belgelemenin, yetim kalmış çocukları tespit etmede ve "UNRRA'nın kaçırılmış ve kayıp çocukları arama çalışmalarında işe yaradığını...Yüzlerce vakada, çocukların yakınlarına bu yöntemle ulaşıldığını ve çocukların kendilerine teslim edildiğini" aktarıyor.[52]

Kayıpların yerini belirlemek

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yerinden edilmiş insanlarla birlikte çalışan yardım kuruluşlarının çoğu için kayıpların yerini belirlemek, görevlerinin sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu. Ancak yerinden edilmiş insanlar için bu, işin en önemli kısımlarından biriydi. 1945 Nisanı'nda Warendorf'taki DP kampını ziyaret eden resmî bir yetkili, ahırlarda kalan ailelerin talebinin daha geniş bir alan ya da daha kaliteli gıda değil kâğıt ve zarf olduğuna tanık olmuştu: "Yakınlarıyla iletişim kurmanın bir yolunu bulmak, oradaki herkesin ortak isteği gibi görünüyordu."[53] Mark Wyman'ın işaret ettiği gibi, DP'ler için "yiyecek ve giysi temini, hatta sağlık ihtiyaçlarının karşı-

---

51 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 507.

52 Wilson, *Aftermath*, s. 132-33. Avrupa'da 13 milyon çocuğun ailesini kaybettiği ya da ailesinden ayrı düştüğü tahmin edilmektedir. (Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 503).

53 Rapordan alıntı, E.C. Nottingham, *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement, 1945-1950*. Çevrimiçi arşiv, FO 1052/336.

lanması, sevdiklerinin bulunması karşısında ikincil önemdeki konulardı."[54]

Arananlar sadece çocuklar değildi. Primo Levi'nin ifadesiyle, "binlerce mülteci ve yerinden edilmiş insanın pençesine düştüğü bu karman çorman girdabın ortasında"[55] insanlar yakınlarından ayrı düşmüş, karılarının ya da kocalarının, kız ya da erkek kardeşlerinin, kızlarının ya da oğullarının, büyükannelerinin, büyükbabalarının hayatta olup olmadığını; sürgünlerden, zorla götürüldükleri çalışma kamplarından sağ kurtulup kurtulamadıklarını bilmiyordu. Gerçekten de savaş bittiğinde hayatta kalmayı başarmış olanların çoğu, evlerine ya da yerleşmek üzere başka bir yere ulaşamadan hayatını kaybetti: 40 milyon sığınmacının yaklaşık 3 milyonu, savaş sonrasının "çalkantılı ortamında yaşamını yitirdi."[56]

Savaş esnasında birbirinden ayrı düşmüş insanları kavuşturmak için sahada görev yapanların, bir çeşit umutsuzluk içinde oldukları anlaşılıyordu. Evelyn Bark, 1945 yazında Belsen'e yardım için çağırılanlardan biriydi. Kamptakilerin acil gereksinimlerinin karşılanmasıyla birlikte, günlük ölü sayısı sekiz yüzlerden hızla sıfıra indi ve "kirli kamp" yakılarak imha edildi. Bark'ın görevi, kayıpların izini sürmek ve onları bir araya getirmeye çalışmaktı.

Naziler geri çekilirken, Belsen'deki toplama kampına ait tüm belgeleri yok etmişlerdi. Salıverilmenin ilk günlerinde, 18 bin ceset, kollarına dövmeyle yazılmış kamp numaraları kaydedilmeksizin gömüldü. Bu dövmeleri taşıyan insanların kaydı, başka herhangi bir şekilde de tutulmuş değildi. Bu durumda isim listeleri derlemek için yapılması gereken "hastane kayıtlarını incelemek, oradan her gün gelen cesetleri kayıt altına almak ve kamptan sağ kurtulanlarla iletişim kurmaktı":

> İnsanların soyadlarına ulaşmak, muazzam güçlükte bir işti, doğum yeri ve tarihi, bilinen son adresi, yakın akrabaları-

54 Wyman, *DPs*, s. 55.

55 Levi, "*If This Is a Man*" ve "*The Truce*", s. 378.

56 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 528.

nın çetelesi; kampta hayatta kalmayı başarmış herkes için bu bilgilerin tek tek toplanması gerekiyordu. Hayatta olmayanlar hakkında güvenilir bilgiye ulaşmaksa imkânsızdı... Bitmez tükenmez görünen zorluklar karşısında, nerdeyse umudumu tamamen yitirmiştim: Kampın farklı bölümlerinden, son derece hırpalanmış kâğıt parçaları üzerine onlarca dilde not edilmiş kimlik bilgileri geliyordu; hiçbir şey alfabetik olarak dizilmiş vaziyette değildi ve bize ulaştırılan bilgilerden anlamlı bir şey çıkartamaya uğraştığımız sırada kampın içinden ve dışarıdan sürekli olarak yeni bilgiler geliyordu. Binlerce insan, kayıp şu ya da bu kişi hakkında bir ize rastlayıp rastlamadığımızı öğrenmek istiyordu.[57]

Francesca Wilson'un dikkati çektiği gibi, "Danışma Büroları oluşturma yöntemlerine dair mükemmel bir eğitimden geçmiştik. Ama ortada verilebilecek bir bilgi olmadıktan sonra bu neye yarayacaktı?" İnsanlar kayıplarına dair detaylar veriyordu –"Sara Rotstein, 50 yaşında, en son 1943'te Teresienstadt'da görüldü, oğlu Josef tarafından aranıyor, Auschwitz ve Dachau'ya baktı, şimdi Feldafing'de– ancak o zaman merkezî bir kayıp araştırma kurumu oluşturulmamıştı ve yapılan, kamplardaki yerinden edilmiş insanlar hakkında derlenebilen detaylı bilginin kamp içinde ve kamplar arasında paylaşılmasından ibaretti.[58] Kamplara yeni gelenlere, halihazırda orada bulunanlar tarafından sorular soruluyor ve alınan isimler ve gelenlere ait detaylı bilgiler kamp gazetesinde yayımlanıyor ya da ilan panolarına asılıyordu. İnsanlar radyo yayınlarında verilen kayıp listelerini dinliyordu ve bu isimler de ilan panosuna ekleniyordu.[59] Her gün yarın saat süreyle hoparlörden yapılan anons sırasında tüm kamp sessizliğe bürünüyordu:

> Yapılan her şeye o an için ara veriliyor, insanlar hareketsiz biçimde yapılan anonsu dinliyor ve umutla bekliyordu. Kimi za-

57 Bark, *No Time to Kill*, s. 53.

58 Wilson, *Aftermath*, s. 52. Teresienstadt, Auscshwitz ve Dachau toplama kamplarıydı.

59 Wyman, *DPs*, s. 55.

man biri "Benim! Bu benim!" diye haykırıyor ve kayıp olarak aranan bu kişi yönetim binasına koşmaya başlıyordu. Kimi zaman da anons bittiğinde, birkaç kişi göz göze geliyor sonra da içlerinden biri yönetim binasına giderek anonsta adı geçen X kişisinin Dachau kampında nasıl öldüğünü anlatıyordu.[60]

Gelen haberler çoğunlukla kötü oluyordu, nadiren sevindirici bir haber geliyordu. Çok nadirattan olmakla birlikte, umutsuz görünen arayışların bile mutlu sona erdikleri oluyordu. Francesca Wilson, Joseph adındaki genç bir Polonyalı sığınmacıyı, sığınmacılar arasında kız kardeşinin ve kuzeninin orada olduğu söylenegelen, Feldafing'den çok uzakta olmayan bir kampa götürmüştü. Joseph'in kız kardeşi ve kuzeni, Wilson ile Joseph kampa ulaşmadan hemen önce oradan ayrılmıştı. Kamptaki söylentilerden hareketle Joseph ve Wilson yeni götürüldükleri kampa doğru yola çıktı. Ulaştıkları kampta, iki kadının kaydına rastlamadılar ve arayışları başarısızlıkla sonuçlanmış görünüyordu. Bununla birlikte Joseph vazgeçmeye niyetli değildi ve "aniden...bir kapı (açıldı) ve işte, kaşla göz arasında, ağabeyle kız kardeş birbirinin kollarındaydılar." "Çok dokunaklı bir sahneydi," diye aktarıyor Wilson, "sanki ahir zamana ait bir anın içindeydik ya da yazı öncesi çağa ait bir zamanın; telgrafın, trenlerin, modern zamanın iletişim araçlarından hiç birinin olmadığı bir çağın." Wilson için bu "sıradan manzara –kız kardeşiyle buluşan ağabey– o kadar mucizevi" bir manzaraydı ki, savaş sonrası ortamın Avrupa için "Karanlık Çağa" dönüş olduğunu tüm vahametiyle ortaya sermeye yetmişti.[61]

Pek çok ebeveyn, kayıp çocuklarının izinde o kamp senin bu kamp benim dolaşıp durmuştu. Hohne kampına, "gün içinde yakınlarını arayan yüzlerce insan geliyordu."[62] 1945 yazında,

---

60 "Central Tracing Bureau Finds Many Missing DPs", (UNRRA) *Team News*, 22 Mart 1947, s. 5 (Oscar Schisgall'in "'T' Stands for Dead: UNRRA Traces Hitler's Victims", *Coronet* 20, no. 6 (1946) yazısından kısaltılarak alıntılanmıştır); İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 735/1.

61 Wilson, *Aftermath*, s. 54.

62 18 Aralık 1945'te Hohne kampı ziyareti sonrası raporlar, *Post-War Europe: Refugees, Exile, and Resettlement, 1945-1950*, Online arşiv, FO 1052/336.

"mülteci merkezleri, aile tatillerinden ya da yuvada çekilmiş fotoğraflardan geriye kalmış pörsümüş, küçük fotoğraflar getirmiş ve her yeni gelene çocuğunu görüp görmediğini soran kadın ve erkeklerle doluydu."[63] Bazı başkaları, bugün de örneklerini gördüğümüz tarzda, kendi kayıp ilanlarını hazırlamıştı. Ebeveynler, kayıp çocuklarının ilanlarını asıyordu:

> Sigrid Bork, 1940 doğumlu. Gri-kahve gözler; koyu sarı kıvırcık saçlar... Onu son gördüğümüzde üzerinde küçük siyah bir ceket, mavi bir kasket, ayağında kırmızı terlikler, koyu gri bir bilezik, kırmızı bir eşarp, gri-kahve eldivenleri vardı... 2 Mart 1945'te onu hastanede bırakmak zorunda kaldık... Oradan hemşireler tarafından götürüldü... Bize yardım edebilecek kimse var mı? Getrud Bork. Annesi.[64]

1945'te, "perişan haldeki ebeveynlerin hiddetli itirazları" yanı sıra "her postane, otobüs durağı ve tren istasyonunda vesikalık ebatta kayıp fotoğraflarını görmek mümkündü."[65]

Bazı zamanlarda, kayıp kimse için başvurunun nereye yapılacağını bulmanın kendisi, o kimseyi bulmak için sarf edilecek efor kadar zor olmalıydı. Ortada birbiriyle eşgüdüm halinde çalışmayan onlarca kuruluş vardı. Kayıp yakınları şayet başvurularını yanlış kuruma yaparlarsa başvuruları, ağır aksak da olsa, başvuruyu doğru kuruma yapmaları için tekrar kendilerine gönderiliyordu. İnsanlar, çaresiz biçimde ve bir o kadar anlaşılabilir şekilde, kayıp başvurularını, ulaşabildikleri bütün kurumlara yapıyordu. Fey von Hassell, 1944'te sürgün ediliyor olduğundan annesini nasıl haberdar edebildiğini anlatıyor. SS tarafından yakalanmıştı ve iki çocuğundan zorla uzaklaştırılmıştı. Eski bir diplomat olan babası Ulrich von Hassell, İtalya'da Almanya büyükelçisiydi. Temmuz 1944'te, Hitler'e yönelik suikast planının tertipleyicileri arasındaydı ve bir infaz edilmişti. Fey, annesinin adresini ve durumu özetleyen notu, bir kâğıt parçasına alelacele karalayarak, ufak bir istasyonda tre-

63 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 513.

64 *A.g.e.*, s. 512.

65 *A.g.e.*, s. 513.

nin vagonundan aşağı perona atmıştı: "Hayret verici bir şekilde... attığım not, yaklaşık bir ay sonra pulsuz bir şekilde annemin adresine ulaştı."[66] Fey için savaş sonrasında çocuklarının izini sürmek kolay olmamıştı. Güzergâh, seyahat sınırlamaları ve posta servisinin işlemiyor oluşu nedeniyle, her tarafından bloke olmuş vaziyetteydi. Fey ve İtalyan kocası Detalmo, diplomatik bağlantılarına rağmen Almanya'ya geçemiyor olmaları ve hareket kabiliyetlerinin bu şekilde engellenmiş olması karşısında öfkeye kapılmışlardı:

> Çaresizliğimizin üstesinden gelmek için Corradino ve Robertino'ya ait detaylı bilgiler içeren el ilanları hazırlayarak fotoğraflarının altına iliştirdik. Bunları aklımıza gelen her yere yolladık: Almanya ve Avusturya'daki tüm piskopos ve başpiskoposlara; İtalyan ve Alman Kızılhaçları ile Uluslararası Kızılhaçı Örgütü'ne; Amerikan, İngiliz ve Fransız gizli servislerine; Washington ve Varşova'daki İtalyan Büyükelçiliğine; Vatikan Radyosuna ve yüzlerce başka adrese. Her bir küçük ilan Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İtalyanca hazırlanmıştı. Ama hiçbir geri dönüş olmadı. Yaptığımız, denize çakıl taşı atmak gibi bir şeydi.[67]

Von Hassell iki oğlundan, yakalandığı zaman ayrı düşmüştü ve bir yıl sonrasına, 1945 Eylül'üne kadar da onlara kavuşamamıştı. Von Hassell'inki, yardım örgütleri ya da kayıp araştırma büroları işin içinde olmaksızın, kişisel imkânlarla yürütülen bir araştırmaydı. Kendisi seyahat edemediği zamanlarda araştırmayı, iki çocuğun çoğalttığı resimleri kolunun altında, annesi sürdürüyordu: Almanya'daki yetimhaneleri ziyaret ediyor ve çalışanları çapraz sorguya çekiyordu.

Tekrar etmek gerekirse, aranan elbette sadece kayıp çocuklar değildi. Amerikalı gazeteci I.F. Stone, *Underground to Palestine* kitabında, Çekoslovakya'daki UNRRA binasındaki merdivenlere bitişik duvarlara yazılmış isimler ve sorular olduğunu anlatır: "Bu tarz kargacık burgacık yazılara, Avrupa'daki her

66 Von Hassell, *Mother's War*, s. 113.

67 *A.g.e.*, s. 196.

merkezin duvarında rastlanıyordu... Mülteciler, bir tanıdıkları görebilir umuduyla, isimlerini ve geldikleri şehri bulabildikleri her duvara yazıyordu."[68] Kayıpların fotoğrafları, kimileyin bir mesaj eşliğinde, sinemalarda gösteriliyordu: "Bu benim kocam. Dört yıldır ondan haber alamıyorum. Nerde olduğunu yahut hayatta olup olmadığını bilen kimse var mı?"[69] Çoğu durumda insanlar kayıp yakınlarını, yeniden bir araya gelebilmek için çaresizce arıyordu. Ama bilebildiğimiz en az bir örnekte bir kadın, bir İngiliz Kızılhaçı görevlisiyle evlenip, onunla birlikte Birleşik Krallığa dönmek istediği için kocasının akıbeti hakkında bilgi edinmeye çalışıyordu. Evlilik, kocasının öldüğü kanıtlanmaksızın gerçekleşemeyecekti. Bu kadın, kendi imkânlarıyla Doğu Avrupa'ya gitmek gibi zorlu ve tehlikeli bir seyahati üstlenmeye zorlanmıştı.[70]

Yakınlarını arayanlar sadece ebeveynler değildi. Kathryn Hulme, Polonyalı bir oğlan çocuğuyla karşılaşmasını anlatır: Bu çocuk, annesinin bir kamptan diğerine güvenle transferini sağlamış, yine kız kardeşinin ve ağabeyinin başka bir bölgede bulunan bir kampa güvenle transferini sağlamış, şimdi de harabeye dönmüş olan Münih'te olduğu haberini aldığı babasını aramaya gitmek üzere izin belgesi peşine düşmüştü. O kamptan bu kampa aramayı sürdürmüş, "Almanya'da yoluna çıkan meyve bostanlarından çaldığı meyvelerle ve ona ait olan insanların hâlâ hayatta olduğuna dair tutkulu inancıyla beslenmişti."[71]

Caroline Moorehead, Uluslararası Kızılhaç tarihini anlattığı kitabında, bir grup kayıp çocuk afişini şöyle betimler:

> Bruno Schwartz diye bir çocuk vardı. Fotoğrafındaki kaygılı yüzü, kimsesiz bir çocuğu çağrıştırıyordu, kulakları kısacık kesilmiş saçları arasından fırlamış gibiydi. "4.3.42'de doğdu. Mavi gözlü, sapsarı saçlı. Heiligenbeil Doğu Prusya'da ya-

68 I.F. Stone, *Underground to Palestine* (New York: Boni and Gaer, 1946), s. 87-88, Wyman, *DPs* içinde, s. 55.

69 Wyman, *DPs* içinde, s. 55.

70 Hester Hardwick ile söyleşi, Eylül 2008.

71 Hulme, *Wild Place*, s. 10.

ralandı ve bölgedeki hastaneye kaldırıldı." Stella Falck bir diğer çocuktu. Dikkat çeken bir ses tonu olan, "sessiz sakin" bir çocuktu. Yanından ayırmadığı, sapsarı saçlı ve Anne Baba diyebilen bir bebeği vardı. Siegfried Rzegotta: Tombul bir bebek, "1.7.43'te doğdu, solgun mavi gözler, sarışın... Şubat 1945'te, son görüldüğünde üzerinde adının işlenmiş olduğu koyu mavi bir tulum vardı". Norbert Wolf: Bebe yaka tulumu içinde sevimli bir bebek, "8.6.42'de doğdu, mavi gözlü, sarı saçlı. 7 Mayıs 1945'te Çek sınırında kayboldu." İnsan bu betimlemelerden bir fotoğraf kurgulayabilirdi ama ebeveynlerin ıstırabını ancak tahmin edebilirdi.[72]

Kesin olarak söyleyebilirim ki, bu betimlemeler ve fotoğraflar onlarla yüz yüze gelenler için aradan yıllar geçse de iç burucu olmayı sürdürüyor; bu, arşivdeki tarihçi için de geçerli. Tanımlamalarından, Moorehead'in gördüklerinden oldukça etkilenmiş olduğunu anlıyoruz; kitabında kayıp afişlerine yer vermesinin nedeni kayıpları bir kez daha anmak, belki de o zamanın korkunçluğunu görünür kılmaya yönelik bir çaba olarak görülebilir. Dahası var ama: Sonrasında ne olduğunu, muhtemelen Uluslararası Kızılhaç Komitesi arşivlerinden derlediği bilgilere dayanarak aktarıyor Moorehead:

> Bruno Schwartz, kaygılı yüzü, kimsesiz bir çocuğu çağrıştıran, kulakları kısacık kesilmiş saçları arasından fırlamış bu küçük oğlan çocuğu, annesi Therese kardeşlerini güvenli bir yere götürdüğü sırada Doğu Prusya'da bir hastaneye bırakılmıştı; yaraları iyileşemeden burada öldü. Savaş bittikten sonra, annesi Batı'da uzun süre Bruno'yu beklemişti; muhtelif kayıp araştırma bürolarına onu bulmaları için yalvararak ve Bruno'yu görmüş olabilecek hemşirelerin isimlerine ulaşmaya çabalamaktan vazgeçmeyerek. Ancak 1958 Nisanı'nda, yani çocuk yaşasaydı 16 yaşında olacağı zaman gerçeği öğrenebildi. Celle'deki mezarlığın yöneticisi, mezar taşında Bruno Schwartz yazan bir mezar bulduklarını bildirdi. Kızlarıyla birlikte Doğu Prusya'dan kaçan Therese Schwartz, 6 yaşındaki oğlunu da bomba-

72 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 513.

lama sırasında kaybetmişti. Romanya'da kayıp olan kocası hiçbir zaman bulunamadı.[73]

Ortadan kaybolmayı seçmek

Elbette, Alman vatandaşı olsun ya da olmasın, tüm kayıplar bulunmayı istemiyordu. Bazıları izini kaybettirmiş olmaktan memnundu – ailelerinden, eski hayatlarından uzakta olmayı tercih ediyor yahut yaşananlarda rol aldıkları ya da bu şekilde itham edileceklerine inandıkları için ortadan kaybolmak istiyordu. Ayrıca bir zamanlar için vatanları olan topraklar onlar için artık aynı şeyi ifade etmiyordu.[74] Primo Levi gibi ayakta kalmayı başarmış olan evlerine ulaşabilenler dahi, yeni bir yaşam inşa etmek ve yaşadıklarıyla başa çıkmanın bir yolunu bulmak durumundaydı.

Birleşik Krallık'ta, hikâyeyi galip gelenin perspektifinden anlatmaya ve "kurtuluş", "işgal" gibi kelimelerin durumun karmaşıklığını gizlemeye hizmet ettiğini unutmaya dair baskın bir eğilim, özellikle benim de içinde bulunduğum savaş sonrası kuşakta yaygındır.[75] Hatta bir Alman yorumcunun ifadesine bakılırsa, "yenilenler" için de benzer bir durum söz konusudur:

> 8 Mayıs [1945'te] yaşananlar, bakılan yere göre birbirine zıt şekilde yorumlanabilir. İnsanların tecrübeleri birbirinden farklıydı. Biri eve dönerken, bir başkası *Heimat*'ını[76] kaybetti. Bu, ilki için özgürlüğüne kavuşma anlamına gelirken, ikincisi için tutsaklığın başlangıcıydı. Bazıları paramparça olan hayal-

---

73 *A.g.e.*, s. 528-29.

74 Alex Kurzem'in kayıp bir kimse olarak kalmasına ilişkin Sekizinci Bölüm'deki tartışmaya bakınız. (Mark Kurzem, *The Mascot: The Extraordinary Story of a Jewish Boy and an SS Extermination Squad* [Londra: Rider, 2007]).

75 Maja Zehfuss, *Wounds of Memory: The Politics of War in Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 203-8.

76 Esas olarak "vatan, yurt, doğulan yer" anlamlarına gelen Almanca "Heimat" kelimesi "yaşam alanı" ya da Fransızcadan dilimize giren "habitus"a da denk sayılabilecek, İngilizcede tam karşılığı olmayan bir kelimedir. Nazi Almanyası'nda Almanca "volk" (halk, millet) kelimesinin kapsamını genişletecek biçimde kullanıldığı da olmuştur – ç.n

lerinden ötürü daha da acılaşırken, diğerleri bir hediye gibi gelen bu yeni başlangıca minnet duyuyordu.[77]

Onlardan önceki toplama kamplarında olduğu gibi DP kamplarında da kanun uygulanmıyordu. Toplama kamplarındayken kamp muhafızı gibi davrandığı ya da küçük işbirlikleri yaptıkları düşünülenlere, diğer kamp sakinleri adil davranmıyorlardı. Yetkililer her zaman müdahale etmiyordu; kimi zaman da savaş suçlusu olduğundan şüphelenilenler hakkında adil olmaktan çok uzak, sözde yargılamalar yapılıyordu ve idam cezası, suç değil kabahat kategorisine girecek davranışlar için dahi talep ediliyordu.[78] Bazı vakalarda Fransız ve Amerikalıların Alman savaş esirlerine reva gördüğü muamele, Cenova Konvansiyonu'nun getirdiği standartlarının oldukça gerisinde kalıyordu. Oldukça ağır şartlar altında zorla çalıştırılmaktan ve açlıktan hayatını kaybeden Alman savaş esirlerinin sayısı 300 bin ile 1 milyon küsur arasında değişmektedir.[79]

Buna mukabil, toplama ve imha kamplarında yapılanlardan sorumlu olan üst düzey yöneticiler, savaş suçlularının yargılandığı, cezaların verildiği ve bu yolla adaletin tesis edildiği süreçlerden eksiksiz şekilde geçmediler. Savaş bittikten sonra Brezilya'da konforlu bir hayat sürdüren Sohibor imha kampının yardımcı kumandanı Gustav Wagner'ın akıbeti adli soruşturmadan kaçanların çoğunun yaşadığı tipik duruma örnek teşkil ediyordu.[80] Tom Bower, 1945 Avrupası'nın kaotik

---

77 Politikacı olan ve 1984-1994 arasında Almanya başbakanlığı yapan Richard von Weizsäcker'in 1970'te yazdıklarından alıntı, Zehfuss, *Wounds of Memory*, s. 204 içinde. von Weizsäcker'in 1980'lerde oynadığı rol için bkz. Bill Niven, *Facing the Nazi Past: United Germany and the Legacy of the Third Reich* (Londra: Routledge, 2001), s. 105-6.

78 Hulme, *Wild Place*, s. 6; Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 540-41.

79 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 538; ayrıca bkz. James Bacque'ın tartışma yaratan kitabı *Crimes and Mercies: The Fate of German Civilans under Allied Occupation*, 1994-1950 (Vancouver: Talonbooks, 2007). Bacque ayrıca işgal bölgelerinde açlıktan ve ihmalden ölen Alman sivillere dair yine tartışmalı rakamlar vermektedir. Ayrıca bkz. Alfred M. De Zayas, *Nemesis at Potsdam: Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1977).

80 Bower, *Blind Eye to Murder*, s. 56.

ortama rağmen başarıyla kotarılan, Almanya'nın en donanımlı 9 bin bilim adamının tespit edilerek uzmanlıklarından faydalanılmak üzere ülkeden kaçırıldığı, titizlikle hazırlanmış Ataç Harekâtı'nı (*Paperclip Project*) "takma ad kullanmaya dahi tenezzül etmemiş olan, 12 milyon insanın katlinin sorumlularını yakalama operasyonu"yla karşılaştırır: Ne operasyonu yürütecek eğitimli personel, ne bir koordinasyon merkezi ne de öngörülmüş herhangi bir öncelik söz konusuydu."[81] Bower'in dikkati çektiği İngiliz hükümetinin bakanlıkları arasındaki tartışmalar ve açmazlar, Üçüncü Bölüm'de göreceğimiz üzere, kayıp araştırma bürosunun kurulma çabalarında karşılaşılanlara benzer nitelikler taşımaktaydı. Nelerin savaş suçu tanımı içine gireceği, bu suçları işleyenlerin nerede ve kim tarafından kovuşturulacağı, bir devletin vatandaşı olmayan insanlara –o zaman için Avrupa'da bulunan Yahudilerin çoğu– yönelik işlenen suçların hesaba katılıp katılmayacağı, zanlıları yakalamanın kimin sorumluluğu olacağı gibi bir dizi soru bulunuyordu. Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu (UNWCC) kurulmuş olmakla birlikte atıl kalmıştı. Sonuç olarak ne tutuklamalar için herhangi bir hazırlık yapılmıştı ne de kovuşturmalarda kullanacak kanıtların toplanmasına yönelik bir adım atılmıştı; bu esnada SS subayları ve kamp muhafızları, hareket halindeki kalabalığın arasına karışmıştı. Bu ortamda izini kaybettirmek –ortadan kaybolmayı tercih etmek– fazla zor bir iş değildi.

Milyonlarca insan tutuklu bulunmakla birlikte –kimlikleri tespit edildikten sonra sorgulanmak üzere gözaltı kamplarında tutuluyorlardı– sorgulamayı gerçekleştirecek olanlara derli toplu bir bilgilendirme yapılmamıştı ve bu ortamda pek çok suçlu, oluşturulan bu yargılama ağına takılmadan kaçmayı başardı. Gustav Wagner, Bavyera'da bir kamptaydı ve Birleşmiş Milletler'in arananlar listesinde adı geçiyor olmasına rağmen "sorgudan geçirilmeksizin Mayıs sonunda serbest bırakılmıştı."[82] Kimsenin aklına etkili kovuşturmalara olanak sağlayabilecek şekilde, şaibeli kamp muhafızlarının ve diğerle-

81 *A.g.e.*, s. 113

82 *A.g.e.*, s. 116.

rinin anlattıklarını, kamp sakinlerinin tanıklıklarına dayalı ifadelerle karşılaştırma imkânından faydalanmak gelmemişti. Sahada olanların sorgulanması zorlu bir işti – az sayıda koruma muhafızı bulunuyordu ve tanıklıkların alınabilmesi için kimileyin tanıkların zorlanması gerekiyordu.[83]

Belsen'deki durum, İngilizlerin savaş suçlularının yargılanmasını ağırdan aldığını, ayrıca bu konudaki ehliyetsizliğini görünür kılmıştı.[84] İngiltere'nin sürece dahline duyulan ihtiyaç, ilkin kurbanlar arasında İngiliz vatandaşı bulunmaması sebebiyle kadük kaldı. Kamplardan sağ olarak kurtulmuş olan ve yargılama davalarında tanık olarak dinlenebilecek insanlardan, ihtiyaç halinde ulaşılabilecekleri bir pozisyonda kalarak beklemeleri istenmişti. İnsanlar, pek tabii olarak, "yıllar sürmüş eziyetin ardından, daha fazla bekler konumda olmak istemiyorlardı" ve "tanıklıkları elzem pek çok kişinin fiilen ortadan kaybolmasına göz yumuldu."[85] 1945 Eylülü'nde, bir amir ve emrindeki 44 çalışanın yargılanmasına nihayet başlandı. Vaziyet, içinden çıkılmaz bir haldeydi. Suçlamalar adam öldürmeyi kapsamıyor, yalnızca "selametinden sorumlu olunan insanlara, kötü muamele yapılmış olması"ndan bahsediliyordu.[86] Usule ve tanımlara yönelik olanlarla tanık olarak dinlenenlerin güvenilirliğine yönelik tartışmalar bitmek tükenmek bilmiyordu:

> Birinin hunharca dövüldüğüne tanık olduğunu anlatan şahitler, bu kişinin o esnada aldığı darbeler nedeniyle öldüğünü kanıtlayacak durumda değildi. Saldırının zamanına ilişkin kesin bilgi veremiyorlardı. Toplama kampına oldukları süre içinde, zaman mevhumunu yitirmiş olduklarına dair açıklamaları, dinleyenlere pek bir şey ifade etmez görünüyordu.[87]

83 Bkz Benjamin (Beryl) Ferencz'in anlattıklarının derlendiği kaynaklar: United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia, Personal Stories, War Crimes Trials, http://www.ushmm.org/wlc/media_oi.php?lang=en&Moduled=10005140&MediaId=4959

84 Ayrıca bkz. David Cesarini, *Justice Delayed: How Britain Became a Refuge for Nazi War Criminals* (Londra: Phoenix Press, 2001).

85 Bower, *Blind Eye to Murder*, s. 129.

86 *A.g.e.*, s. 198.

87 *A.g.e.*

Süreçte özetle, spesifik bilgiye olan ihtiyaç, tanıkların şahsen aktarımda bulunmalarının önemi ve "mevcut koşullar altında en uygun tavrın ne olması gerektiği"ne odaklanılmıştı. Bu yaklaşım tepki çekmekte gecikmedi: "Sistemin insan öldürme amacıyla sergilediği gaddarlığın vahametini görünmez kılmaya yarayan [yargılamalar] absürttü."[88] Bu yargılamalar, kesin veriye ulaşmaya dair aynı vahim ve yakışıksız kaygıyı yansıtıyordu ve Üçüncü Bölüm'de göreceğimiz üzere İngiliz bürokrasisinin işleyişini zora sokacak her türlü uygulamayı engellemeye yönelik bir isteği açığa vuruyordu. Yeniden yargılama talepleri karşılıksız kaldı: Beraat etmiş olanlar salıverilmiş ve hızla ortadan kaybolmuştu.

Resmî yargılamalar Amerikalı, İngiliz, Fransız ve Rus askerî yetkililer tarafından yürütülmüştü ve toplamda 10 binin üzerinde failin hüküm giydiği tahmin ediliyordu.[89] Savaş Suçluları ve Emniyet Şüphelileri Merkez Sicili (CROWCASS) 1945 Ocak ayında kurulmuştu ve elinde üç çeşit liste bulunduruyor olmalıydı: Arananlar, spesifik bir suçtan dolayı tutuklu bulunanlar ve tüm savaş esirleri. Listeler, bir IBM Hollerith kartoteks makinası yardımıyla oluşturulacaktı.[90] 1947'de 50 binin üzerinde ismin yer aldığı listeler yayımlandı ve dolaşıma sokuldu; 2005'te, 75 yıllık ambargo sonrasında, yeniden basıldı ve yayımlandı.[91] Halihazırda dehşet verici suçlara karışmış Almanların, adil ve güvenilir bir şekilde yargılanmış olduğuna inanma isteğiyle henüz yargı önüne çıkmamış ve yakalanması gereken binlercesinin bulunduğu düşüncesi bir arada mevcut görünüyor. Gazetelerde sıklıkla sonuca ulaşan davalara dair makaleler yayımlanıyor ve örneğin İngiliz parlamentosunda bu konu

88 *A.g.e.*, s. 202.

89 Norbert Frei, *Adenauer's Germany and the Nazi Past: The Politics of Amnesty and Integration*, çev. Joel Golb (New York: Columbia University Press, 2002), s. 346 n. 27; ayrıca bkz. s. 97-119.

90 Bower, *Blind Eye to Murder*, s. 117. Hollerith makineleri Naziler tarafından da kullanılmıştı (Götz Aly ve Karl Heinz Roth, *The Nazi Census: Identification and Control in the Third Reich* [Philadelphia: Temple University Press, 2004]).

91 Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF), Savaş Suçluları ve Emniyet Şüphelileri Merkez Sicili (CROWCASS): *Wanted Lists* (Uckfield: Naval & Military Press, 2005), Kew, Londra'daki Ulusal Arşiv'de bulunan 1947 tarihli orijinal belgenin yeni basımı.

gündeme getiriliyor.[92] Geçmişte yargılanmaktan kaçabilmiş insanlar olması kuvvetle muhtemelken, bugün böyle bir şeyin olmuş olabileceğini yadsımak ya da izini kaybettirmiş insanların bulunabileceğine hâlâ inanıyor görünmek gerekiyor.[93]

Savaş zamanının şiddeti ve karmakarışıklığı sona erip, savaş sonrasının kaotik ortamına girildiğinde, insanlar yakınlarıyla bağlantıların kopmuş olduğu bu durumdan bir an önce kurtulma ve yakınlarıyla yeniden temas kurabilme ihtiyacında olur. Ancak bu ihtiyaç, yetkililer için genellikle üstesinden gelinmesi gereken temel sorun değildir. Öncelikli konu, yerinden edilmiş insanların gıda, barınma ve tıbbı ihtiyaçlarının karşılanması ve ülkelerine geri gönderilmeleri olmaktadır. Savaşlar sona erdiğinde kayıpların izini sürmeye yönelik bu ilgisizlik, şaşırtıcı mıdır? Bu, hükümetlerin barış zamanında dahi insan topluluğuyla nüfus olarak ilgilenip tek tek bireylerle ilgilenmediğinin bir göstergesi değil mi? Hükümetler nezdinde, hatta bazen kendi nazarımızda dahi, girift ilişkiler ağına sahip özgün bireyler olmayıp hayatta kalması, bir düzene tâbi kılınması ve kontrol altında tutulması gereken nesnelerden mi ibaretiz?

DP kamplarındaki insanlar, yakınlarıyla kaybetmiş oldukları irtibatı yeniden sağlamak ve değişen koşullara ayak uydurmak için verdikleri mücadeleyi, kamp yöneticilerinin yardımı sayesinde değil; onlara rağmen sürdürüyordu. New York'taki kayıpların araçsallaştırılmasına gösterilen tepkinin aksine, kamplardaki insanlık dışı uygulamalara yönelik örgütlü bir protesto yoktu. Onun yerine insanlar, bürokratik prosedürlerden ve sınırlamalardan kaçınmanın ve insanları kategorilere ayrıştırarak uygulanan gayrişahsileştirici pratiklerden sakınmanın ya da toplu halde kamplardan kaçmanın yollarını bulmuştu. Bu tarz karşı çıkış-

92 David McKittrick, "Nazi Background of Prominent Irish Publisher Exposed", *Independent*, 4 Ocak 2007; House of Commons, *Hansard*, Written Answers for 29 January 2007, "War Criminals"; "War Crimes of the Second World War", Research Guides, Ulusal Arşiv, http://www.nationalarchives.gov.uk/catalogue/RdLeaflet.asp?sLeafletID=33

93 Simon Wiesenthal Merkezi ve Targum Shlishi Vakfı'nın 2002'de ortaklaşa düzenlediği "Eylem: Son Şans" kampanyası, Nazi savaş suçlularının tutuklanarak hüküm giymesine yarayacak veri sağlanmasına karşılık bir maddi ödül sunuyordu, http://www.operationlastchance.org/index.htm

lar, orada bulunanlara yardım ettiklerini düşünen kamp görevlilerini hayrete düşürmüştü ve işgal altındaki Avrupa'daki yetkililer, kayıp araştırma bürosunun önemini, ancak çok sonraları – ve bunun işlerine geleceğini anladıkları noktada– idrak edebildiler. Bu noktaya nasıl gelindiğini, gelecek bölümde tartışacağız.

Sosyal yardım görevlileri içinde kadınlar karşılarındakini bir nesne olmaktan ziyade bir insan olarak görebilme konusunda başarılı idilerse de bu becerileriyle gerçekleştirmeleri gereken görevler arasındaki mesafe kapanmaktan uzaktı. Bu kadınlar için üstlendikleri yardım görevi, çoğu durumda, gündelik hayatlarından ya da ailevi problemlerden kaçma imkânı sağlıyordu. Francesca Wilson'un UNRRA'daki görevi, heyecan verici bir maceraya dönüşmüştü.[94] Alabama'dan gelerek UNRRA'ya katılan Susan Pettiss'in ifadesiyle, "Her şeyden uzaklaşma ve darmadağın olmuş bir yap-bozun parçalarını birleştirme gayretlerinin bir yerinden tutmak için savaş sonrası Avrupa arenasına dahil olma fikri cezbedici bir fikirdi – benzersiz ve sosyal olarak kabul edilebilir bir kaçış."[95] Pettiss, alkolik bir kocadan ve yıpratıcı bir evlilikten kaçarak gelmişti; can sıkıntısından maceraya atılma olarak yorumlanabilecek bir durumdan fazlasıydı onunki. Evelyn Bark'ın kuzeybatı Avrupa'da Kızılhaç Dış İlişkiler Servisi'nin başı olarak görev yaptığı döneme ait anı kitabının başlığı, *Kaybedecek Zaman Yok*'tu (*No Time to Kill*). Normal şartlar altında, Bark gibi bir kadının zaman öldürmek dışında yapacak pek bir işi yoktu. Savaştan sonra Britanya İmparatorluk Nişanı (Order of the British Empire-OBE) ile taltif edilen Bark, şöyle diyecekti: "Tüm benliğimle keyif alarak yaptığım bir iş nedeniyle ödüllendiriliyor olmaktan ötürü bir parça utanç duymuyor değilim."[96] Bark, CMG nişanı[97] sahibi ilk

94 Wilson, *Aftermath*.

95 Susan T. Pettiss, *After the Shooting Stopped: The Memoir of an UNRRA Welfare Worker, Germany* 1945-1947 (Bloomington, IN: Trafford Publishing, 2004), s. 8.

96 Evelyn Bark'ın Dr. W. Stuart Stanbury'e yazdığı mektuptan, Kanada Kızılhaç Cemiyeti, 21 Şubat 1952, İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra Ref. 1344 11/9 A.

97 Bir Britanya ve Milletler Topluluğu Nişanı. 1818 yılında Kral 5. George döneminde verilmeye başlanan bu nişan, genelde askerî işler dışında ülkeye yurtdışında büyük faydalar sağlamış kimselere verilmektedir – ç.n.

kadın oldu: Kadınlar, çok yakın bir zamana kadar bu nişan için aday dahi gösterilemiyordu.[98] Bark'ın anılarını aktardığı kitabının önsözü, Gloucester dükü tarafından kaleme alınmıştı.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, DP kamplarında çalışan genç kadınların kaygıları, Avrupa'nın içinde bulunduğu kaotik ortama bir çeşit düzen getirme gayretiyle İngiliz Kızılhaçı'nda ve UNRRA bünyesinde çalışan daha kıdemli kadınların çabalarında karşılığını bulmuştu. Ancak bu kadınların söz konusu düzenin nasıl sağlanabileceğine dair görüşleri, askerî yetkililer ve yardım kurumlarının yöneticileri konumundaki erkeklerle hükümetlerin yapmayı düşündüklerinden farklıydı. Sahada hâkim olan kaosa, farklı kurumların sahip olduğu farklı önceliklerle kurumlardaki çalışanların birbiriyle yaşadığı çatışmalar, askerî yetkililerin uygulamalarındaki soyutluk düzeyi, hükümet bürokrasilerinin pragmatizmi ekleniyor, beri yandan da hayatı ciddi bir kesintiye uğramış yahut berhava olmuş bir yığın insanın ihtiyaçları göz ardı ediliyordu. Kurumlar –ya da bazı kurumların akıbeti, etkililik düzeyleri ve diğer bazı kurumlarla ihtilaf halinde bulunmaları– kimileri için sonuca yönelik hamlelerin kendisi kadar önemliydi. Kimin neyi ne zaman yapacağı konusundaki tartışmalar, çoğu zaman, hiçbir şeyin yapılmamasıyla sonuçlanıyor ve kayıp yakınlarını arayan insanlar, kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalıyordu. Yetkililerin önceliği, hareket halindeki popülasyonu, askerî operasyonlara engel olmayacak biçimde ve olabildiğince hızla ülkelerine göndermeyi sağlamak suretiyle kontrol altında tutmaktı. Kayıpların izini sürmek, öncelikle ele alınacak konulardan biri değildi ve kimlere yardım edileceğine dair üretilen yardım siyaseti, yetkililerle geçmişte düşman olanlar dahil herkese yardım etmeyi isteyen gönüllü kuruluşlar arasında çatışmaya yol açıyordu.

98 İngiliz Kızılhaçı başkanının Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Paul Gore-Booth'a yazdığı mektup, 11 Temmuz 1966, İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 1344 11/9A.

KAYIP ARAŞTIRMA BÜROLARI

> Halihazırda yaşadığımız kaygı ve kederi en azından üçte iki oranında azaltacak bir plan dahilinde hareket edilebilirdi.
> – S.J. WARNER, İngiliz Kızılhaçı Dış İlişkiler Birimi Yöneticisi

Avrupa'da, İkinci Dünya savaşı sonrasında yakınlarıyla temasını kaybetmiş insanların birincil önceliği onları bulabilmekti. Çatışma sonrası yeniden yapılanmadan ilk elden sorumlu olan askerî yetkililer, önceliği askerî alanda yapılacaklara ve insanların ülkelerine geri gönderilmelerine verdiği için kayıp yakınların izini sürme işini gönüllü kurumlar aktif olarak üstlenmek durumunda kalmıştı. Jacques Rancière'nin hatırlattığı üzere "bir politik ilişkinin kurulabilmesi için, söylenenlerin karşılıklı olarak duyulabildiği, şeylerin karşılıklı olarak görülebilir olduğu ve tek tek bireylerin tanındığı bir ortamın yaratılması elzemdir."[1] Kayıplar konusunu gündeme getiren ve onları arayan yakınlarının çabasının görünür kılınmasına çalışan, askeriyenin bir kısmıyla birlikte gönüllü kuruluşlardı. Alandaki yetkililer, kayıpları aramanın önemini nihayet kavradılar ve bunu, kendi mantıkları dahilinde bir yere oturttular.

1 Davide Panagia ve Jacques Rancière, "Dissenting Words: A Conversation with Jacques Rancière", *Diacritics* 30, no.2 (2000), s. 116.

Kayıpları aramak için oluşturulmuş karmakarışık bir yapı, 1945 Avrupa'sına –Birleşik Krallık da dahil olmak üzere– yayılmış vaziyetteydi ve ordular ilerledikçe, kayıp yakınlarının artarak kendilerine ulaşan taleplerini karşılamakta oldukça zorlanılıyordu. Kimin neyden sorumlu olduğu yahut arama servislerinin ne şekilde yapılandırılması gerektiği mevcut kaotik ortamda ilkin kale alınan konular olmadı. Yetkililer arasında gerilimler vardı ve iletişim kurmak güçtü. Bu esnada tedirgin ve merak içindeki kayıp yakınları, hızla bilgi alabilmek için yetkilileri sıkıştırıyor, kimileyin de arama işini kendi imkânlarıyla yürütüyordu.

Arşivlerde, farklı kayıp arama bürolarının kendi içlerindeki tartışmaları ve yürütülen arama faaliyetinin bir düzen içinde sürdürülmesine ilişkin kaygıları dile getiren pek çok rapora rastlamak mümkün. Hareket halinde milyonlarca insanın varlığında, herhangi bir sevk ve idare sisteminin geliştirilemediği kıta Avrupası'nın içine düştüğü "ilkel kaos ortamı",[2] arama bürolarının içine düştüğü düzensizliğe de yansımıştı. Ne yapılabileceği ya da yapılması gerektiği, kimlere ne şekilde yardım edileceği konusunda ilkesel farklılıklar gütmekle birlikte, görüldüğü kadarıyla herkes elinden geleni yapıyordu. Çok sonraları, ancak acil ihtiyaçlar karşılandıktan sonra, tutarlı bir yönetim mekanizması üzerinde hemfikir olunabildi – ya da mecbur kalındığı için böyle bir mekanizmaya razı olundu.

Süratle birçok yapı oluşturuldu ve önceden edindikleri bir saha deneyimleri bulunmadığı yahut çok sınırlı olduğu için ciddi karışıklıklar yaşandı. Bazı şeylerin sürekli olarak tekrarlandığı kaos ortamı gittikçe yayılıyordu: "Kayıpların izleri her yerde sürülmeye başlanmıştı... Bu durumu düzenleyecek yetkili bir merciinin varlığı elzem hale gelmişti."[3] Lakin iş, merkezî bir arama bürosu kurmaya geldiğinde, sadece büronun öncelikleri ve izlenecek yöntemler konusunda değil, ulaşılması öngörülen nihai hedef ve bunu destekleyecek değerler konusunda da uzlaşma sağlanamıyordu. Her türlü zorlu duru-

2 Primo Levi, *"If This Is a Man" and "The Truce"*, s. 208.

3 Caroline Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross* (Londra: Harper Collins, 1998), s. 518.

mun üstesinden gelebilmekle övünen çok sayıdaki gönüllü organizasyonun varlığı, olabilecek her şeyi öngörmeyi hedefleyerek, son derece ayrıntılı bir planlamaya girişen; karşılaşılacak güçlüklerin üstesinden gelmek için güçlü mekanizmalar oluşturmak isteyen; bunu da karmaşık direktifler ve düzenlemeler yoluyla etkin kılmak isteyen askerî yetkililerin hareket tarzıyla çatışma halindeydi. Yürütülen tüm bu faaliyet, bir yeniden memleketine gönderme siyasetinin ürünüydü: hükümetler, kendi kayıp vatandaşlarını bulup, istekleri hilafına ya da değil, sağ salim şekilde eve dönmelerini sağlamak istiyordu.

Hükümetler, vatanlarına dönmek isteyecek yahut istemeyecek kişilerle değil kendi vatandaşlarını bulup onların memlekete götürülmesini sağlamakla ilgileniyordu: Yerinden edilmiş *nüfus*tu önemli olan, yerinden edilmiş *kişiler* değil. İkinci Bölüm'de gördüğümüz üzere, belirli bir kişi olarak tekil bireylerin esamesi okunmuyordu; *kayıplar* ise misliyle görünmez kılınmıştı. Gönüllü kuruluşlar, kayıp aile fertlerini buluşturmaya ve yaşadıkları sıkıntıyı hafifletmeye çalışıyordu. Askerî planlayıcılar, mültecileri denetim altında tutmak istiyordu ve askerî hedeflere odaklanmış durumdaydılar; sivillerin ayak altında olmasından rahatsızdılar. Nüfusunun büyük bölümünü savaş sırasında yitirmiş hükümetler, ulusu yeniden inşa etmek için sabırsızlanıyordu. Gönüllü kurumlarda çalışanların, askeriyenin ve hükümetlerin öncelikleri farklıydı. Kayıp yakınlarını arayanlarsa, ne yapmaları gerektiği hakkında kendi kararlarını, kendi önceliklerine göre belirliyor, yardım sağlayabilecek her merciye başvuruyordu, ancak çoğunlukla umursamazlık ve suni bariyerler nedeniyle çabaları sekteye uğruyordu. Bazıları içinse yaşanan kaos ortamı, onları arayanlardan kaçmak için bulunmaz fırsattı ve ortadan kayboldular.

Planlama şeması

Altıncı Bölüm'de göreceğimiz üzere, görev esnasında kaybolan askerî personelin aranmasına, hem hastanelerde kayıpların izini süren hem de savaş esiri listeleri hazırlayan İngiliz Kızılhaçı

gibi kurumlarla işbirliği içinde, savaş boyunca devam edilmişti. Çok kalabalık bir nüfusun hareket halinde oluşu, aile fertlerinin birbirinden kopmuş olduğunu ve pek çoğunun birbiriyle iletişim sağlayamıyor olduğunu açıkça ortaya koymakla birlikte, savaş sonrası düzeninin planlayıcıları için, yerinden edilmiş insanları aileleriyle buluşturmak öncelikli hedef değildi. 1944'te, UNRRA'nın Londra'da bulunan Avrupa bölgesel ofisinin hazırladığı kayıp kimselerle yakınlarının nasıl buluşturulabileceğine dair metin, kayıp araştırma bürosu hakkındaki tartışmaların odağına oturdu. Metin, 1 Haziran 1944'te Londra'da Mülteciler için Hükümetlerarası Komite'den Sir Herbert Emerson tarafından organize edilen ve İngiliz Kızılhaçı, UNRRA ve Uluslararası Kızılhaç temsilcilerinin bir araya geldiği toplantının sonunda çıkmıştı. Metnin, 1944 Ağustosu'nda yayımlanan gözden geçirilmiş versiyonunda, ele alınan diğer konuları da belirleyecek şekilde, öncelikler listesi, net biçimde ortaya konulmuştu:

> Yerinden edilmiş insanlara yönelik uygulamalarda geçerli olan iki temel ilkeyi akılda tutmak önemlidir:
>
> 1. İnsanların memleketlerine geri gönderilmeleri sürecini yavaşlatacak her türlü şeyden kaçınılmalıdır.
>
> 2. Yerinden edilmiş insanlar, mütemadiyen askerî yetkililerin "yerinizde sabit durun" talimatına uymaya teşvik edilmeli, böylece ortalıkta "başıboş" bir şekilde değil, belirli bir düzen çerçevesinde hareket etmeleri sağlanmalıdır.[4]

Hareket halindeki insan kitleleri, potansiyel bir sorun ve tesisi edilmeye çalışılan düzene bir tehdit olarak algılanıyordu. Başından itibaren görülmüştü ki, işgal altındaki bölgeler bir bir kurtarıldıkça, kayıpların izi de sürülmeye başlanacaktı. Ancak "bu taleplere yanıt vermek ya da artık özgürlüğüne kavuşmuş bu yerinden edilmiş insanların nerede olabileceğine dair ke-

4 UNRRA, European Regional Office, *Communication Between Displaced Persons and Their Families-Enquiries, Tracing and Registration of Missing Persons*, UN 1244; TDP/E(44)18; (Gözden geçirilmiş) 22.8.44, s. 1, Ulusal Arşiv, Kew, HO 213/1071.

sin bilgiye ulaşmak, âdeta otomatik bir şekilde işlemesi öngörülen memleketine gönderme sürecine ket vurabilir, bu süreci yavaşlatabilirdi; buna müsaade edilemezdi."[5] Kayıp yakınlarını arayanların gerekli bilgileri not ettiği Kızılhaç kartları, "bir düzen dahilinde hareket etmeyen yerinden edilmiş insanları, Toplanma Alanları'nda bir araya getirmeye yönelik bir teşvik" olarak tasarlanmıştı.[6] Bu, iyi niyetli bir yaklaşım olarak görülebilir belki, ta ki –kamplara o zaman verilen ismiyle– toplanma merkezlerine gitmenin, müttefiklerin askerî kontrolü altına girmek ve kimi durumlarda gerçekleştiği gibi zorla memleketine –ya da başka bir yere– gönderilme ve ölüme giden yolun ilk adımı olduğu hatırlanana dek. Örneğin İngilizler tarafından Slovenya'ya zorla geri gönderilenler, hemen akabinde katliama uğramışlardı.[7]

1944 Haziranı'nda, Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF), tarafından mültecilere ve yerinden edilmiş kimselere yönelik oluşturulan taslak plan da askerî operasyonların önceliğine vurgu yapıyordu. Planın "mültecilerin ve yerinden edilmiş kimselerin selameti, kontrolü ve düzeni"ni sağlamak üzere hedefi:

> a. Askerî operasyonların engellenmesine yönelik olabilecek girişimlerin önüne geçilmesi ya da azaltılması.
>
> b. Yetkinin, olabilecek en kısa zamanda askerî görevlilerden sivillere sorunsuzca devrinin sağlanması.[8]

Hareket halindeki insanlar, kendi ülke sınırları dahilinde bulunuyorsa "mülteci", başka bir ülke sınırları içindelerse "yerinden edilmiş kimse" sayılıyordu. Mültecilere ve yerinden edilmiş insanlara dair sınıflandırma şu şekilde yapılmıştı: "Tahli-

---

5 *A.g.e.*, s. 3.

6 *A.g.e.*, s. 1.

7 John Corsellis ve Marcus Ferrar, *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II* (Londra: I.B.Tauris, 2006). Bu vakaya sonra tekrar döneceğim.

8 Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF), *Outline Plan for Refugees and Displaced Persons* (All Operations), AG 383.7-1 GE-AGM, 3 Haziran 1944, s. 1 Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

ye edilenler; savaştan kaçanlar ya da siyasi sığınmacılar; siyasi tutsaklar; gönüllü işçiler ya da zorla çalıştırılanlar; Todt işçileri ve diğer paramiliter örgütlerin üyeleri – ki Alman komutasına bağlı güçler arasında sayılmıyorlardı;[9] sınır dışı edilenler; kaçak yoldan gelmiş olanlar; ülkesinden zorla gönderilmiş olanlar; (Britanyalılar ve Amerikalılar haricinde) alıkonulan siviller; eski askerî savaş esirleri (*ex P/Ws*); bir devletin vatandaşı olmayanlar."[10] Bu sınıflandırmanın yapıldığı zamanda tahmini dağılım şu şekildeydi:

> Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya (Alman mülteciler hariç), Lüksemburg, Hollanda ve Norveç'te toplam 11.332.700 yerinden edilmiş kimse ve mülteci bulunuyordu. Bunların 2.397.300'ü kendi ülkelerindeydi. 8.935.400 kendi ülkesi dışında bulunan yerinden edilmiş insan vardı. Bu, en az 20 farklı dilin konuşulduğu, 20 farklı ülkeden gelen insandan oluşan topluluk, bir o kadar hükümetin de gündemindeydi.[11]

Askerî uygulamanın önceliğine binaen mültecilere ve yerinden edilmiş kimselere, "ne şekilde hareket edecekleri askerî yetkililer ya da müttefiklerin ulusal yetkilileri tarafından" belirlenene dek yerlerinde kalma talimatı verilmişti. Almanlar tarafından hapsedilmiş ya da gözaltında alınmış insanların, "serbest kalmaları sağlanacak...ve uygun görülen Toplanma Merkezlerine nakilleri gerçekleştirilecekti."[12] Bunu, bir kamptan ötekine gönderilip durulacaklardı, şeklinde okuyabiliriz.

Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı'nın (SHAEF) taslak planı hazırlanıp yoruma açıldığı andan itibaren bir dizi kaygı dile getirilmişti. Bunlardan biri, güvenliğe ilişkin konuların taslakta yer almamasıydı; spesifik olarak, işbirlikçilerin kaç-

9 Todt, önceleri sadece Almanlar, daha sonra işgal edilen ülkelerden ve toplama kamplarından devşirilen askerlerle zorla çalıştırılanların yer aldığı sivil ve askerî mühendislik projeleri için oluşturulmuş bir örgüttü. Bkz. Michael Thad Allen, *The Business of Genocide: The SS, Slave Labor and the Concentration Camps* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005).

10 SHAEF, *Outline Plan*, s. 1.

11 *A.g.e.*, s. 9.

12 *A.g.e.*

ma ihtimalinden endişe ediliyordu. İleriki bir zamanda, İtalya'da yerinden edilmiş kimselerle çalışmış bir kumandan olan Yarbay L.R. Hulls, Kızılhaç gibi gönüllü kuruluşların, sağlayabilecekleri katkının elzem olmasına karşın hazırlanan planlara dahil edilmemesine ilişkin duyduğu kaygıyı dile getirmişti.[13] Hulls'un verilen hareket etmeme talimatlarının, mevcut durumda savaş halindeki iki orduyu karşı karşıya getireceği ve bir işlevinin olamayacağı yönündeki eleştirisi, işletilen prosedürün pratik yönüne dikkati çekiyordu. Hulls'un ifadesiyle: "Çatışma bölgesindeki mültecilerin izleyecekleri güzergâh belirleninceye kadar bulundukları yerde kalıp beklemeleri talimatı" yerine yapılması gereken, bulundukları yerden ayrılmalarının hızla sağlanmasıdır; bu da, cepheye birlik taşıyan ve geriye boş olarak dönen araçların kullanılmasıyla sağlanabilecektir. Taslak planda öngörüldüğü gibi mültecileri ara yollara yönlendirmek, ne gerekliydi ne de pratik bir yöntemdi. Hulls, geçmiş deneyimlerine dayanarak, üstesinden gelinmesi gereken zorlukları şöyle sıralıyordu: "Kalabalık kitleler; bir sonraki adımın ne olacağına dair öngörünün bulunmaması ya da çok sınırlı kalması; tahliyenin kara yolu, demiryolu ve denizden gerçekleştirilmesi; sürgün kampları ve geçici kamplar; güvenliğin sağlanması, tıbbi ihtiyaçların ve gıda gereksiniminin karşılanması; ordular, ardı sıra verilen talimatlar ve müttefiklerin ulusal yetkilileri arasında koordinasyonun sağlanması."[14]

SHAEF'in taslak planı, 1944 Kasımı'nda yenilendiğinde, askerî operasyonların sekteye uğratılmasının engellenmesi yanı sıra genişletilmiş şekliyle ulaşılması hedeflenen amaçlar, hastalıkları azaltmak, insanların gereksinimlerinin karşılanabilmesi, kötü muamelenin engellenmesi ve geri dönüşlerin kolaylaştırılmasıydı.[15] Yapılan tasnif de rafine hale getirilmiş ve mül-

13 Yarbay L.R. Hulls, ACC İtalya Mülteciler Birimi Direktörü, *Memorandum to Displaced Persons Branch*, G-5, SHAEF, 9 Haziran 1944, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

14 *A.g.e.*

15 Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF), *Displaced Persons and Refugees in Germany*, Administrative Memorandum no. 39, 18 Kasım 1944, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

teciler, yerinden edilmiş kimseler, Birleşmiş Milletler ülkelerine mensup yerinden edilmiş kimseler ve bir devletin vatandaşı olmayanlar şeklinde genişletilmişti. İkinci Bölüm'de gördüğümüz üzere, "Birleşmiş Milletler ülkelerine mensup yerinden edilmiş kimseler" tabiri, kırk küsur müttefik devletin vatandaşlarını kapsıyordu – bu aşamada, yerinden edilmiş düşman ya da eski düşman milletlerin vatandaşları BM vatandaşları arasında sayılmıyordu. SHAEF'in görevi, DP'lerin ve mültecilerin sağlıklı bir ortamda yaşamasını sağlamak, ihtiyaçlarını karşılamaktı; yerinden edilmiş kimselerin memleketine geri yollanma süreci yalnızca BM üyesi ülke vatandaşları için söz konusuydu. Alman yetkililer düşman ya da eski düşman sayılan DP'lerle ilgilenirken, UNRRA'nın tüzüğü ırk, din ya da BM lehine faaliyet göstermek gerekçesiyle cezalandırılmış düşman millet vatandaşlarına yardım etmeyi mümkün kılıyordu.[16] Bu aşamada SHAEF'in hâlâ kayıpları arama ihtiyacına yönelik bir girişimi söz konusu değildi; yerinden edilmiş insan kitlelerinin geri gönderilmesine odaklanılmıştı. Kendisini arayan bir yakını bulunan kayıp insanlar, yapılan onca sınıflandırma içinde ayrıca belirtilmiyor, yerinden edilmiş onlarca insan arasında sayılıyordu.

Kayıp araştırma düzeneği

SHAEF, kayıpların izini sürme konusunda bir adım atmamış olsa da SHAEF'in taslak planına ek olarak UNRRA Avrupa bölge ofisi, "Avrupa'daki yerinden edilmiş insanlar için bir kayıp arama düzeneği"nin oluşturulması yönünde teklifte bulunmuş ve Cenevre'de bulunan Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC) genişletilmesi yoluyla merkezî bir kayıp araştırma bürosu kurulmasını öngörmüştü. Komite bu öneriyi kabul etmiş ve İngiliz Kızılhaçı'nın yapılanmasını örnek alarak, üye ülkeler-

16 Örneğin bkz. UNRRA Committee of Council for Europe, *Statement of Categories of Displaced Persons*, CCE (44) 67/U.N. a. 441,11 Kasım 1944, FO 945/591 içindeki kopya; Dışişleri Bakanlığı Mülteciler Birimi'nden Paul Mason'un SHAEF'ten C.B.P. Peake'e yolladığı mektup, 22 Ocak 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

deki ulusal kayıp araştırma bürolarıyla işbirliği içinde çalışma kararı almıştı.[17] UNRRA'nın, Komite'nin Dağılmış Aileler Birimi'nin genişletilmesini de içeren teklifi 26 Eylül 1944 tarihli bir telgrafla Uluslararası Komite'ye iletilmişti. Uluslararası Kızılhaç kayıt kartı olan P.10.027'nin kullanıma sokulması da öngörülmüştü.[18]

1940 Eylül ayı itibarıyla, yaralanmış ya da esir düşmüş askerlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan ICRC'nin[19] kartotekstinde 4 milyon isim bulunuyordu ve ICRC'ye, savaş esirlerinin isimlerinin ve durumlarının yer aldığı, günde 50 bin mektup geliyordu.[20] Kartotekst önceleri sivilleri kapsamıyordu. Komite bir süredir sivillerin de listeye dahil edilmesi yönünde uğraşıyordu. Bununla birlikte Tokyo Konferansı'nda[21] sadece şi-

---

17 Merkezî Araştırma Bürosu (*The Central Tracing Bureau*) Mayıs 1947, daktilo metni, İngiliz Kızılhaçı Arşivleri, Londra, Ref. 656/1. Katalogda, orijinal belgeleri içeren tarihî bir belge olarak geçen bu metnin yazarı belirtilmemiş. (Ocak 1944-Nisan 1946) Metin, 1947-1969 arasında Uluslararası Araştırma Bürosu'nda (*International Tracing Service*) tutulduktan sonra Susan Mustard'ın eline geçmiş, buradan da İngiliz Kızılhaçı Arşivi'ne aktarılmıştı. (Emily Oldfield, Information Assistant, British Red Cross Museum and Archives, Londra, ikili konuşmadan alıntı, 27 Kasım 2008)

18 "Foreign Office to Berne", Telegram No. 3187, 26 Eylül 1944, Ulusal Arşiv, Kew, HO 213/1071.

19 Kızılhaç Uluslararası Komitesi, bugün yaygın olarak ICRC kısaltmasıyla ifade edilmektedir. Ele aldığım dönemde, daha ziyade Uluslararası Kızılhaç (IRC) ya da Uluslararası Komite (International Committee) olarak anılıyordu. Kızılhaç Cemiyetleri Birliği (League of Red Cross Societies. LORCS), Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ICRC'ye rakip bir kurum olarak Amerikan Kızılhaçı liderliğinde oluşturulmuştu. (bkz. Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 258-91). İkinci Dünya Savaşı yıllarında LORCS'un etkililiği azalmış, yalnızca barış zamanında faaliyet gösterecek bir kurum haline gelmişti. Günümüzde LORCS'a Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. IFRC) da denilmeye başlanmasıyla birlikte terminolojideki karışıklık katmerlenerek artmıştır.

20 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 377. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) Merkezî Araştırma Ajansı'nın (Central Tracing Agency) detaylı bir tarihçesiyle 1870'ten bu yana savaş esirlerine yönelik çalışmaları için bkz. Gradimir Djurović, *The Central Tracing Agency of the International Committee of the Red Cross: Activities of the ICRC for the Alleviation of the Mental Suffering of War Victims*, çev. Muriel Monkhouse ve Dominique Cornwell (Cenevre: Henry Dunant Institute, 1986).

21 Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Savaşan Taraflarca İşgal Edilmiş Olan ya da Savaşın Devam Ettiği Bölgelerdeki Düşman Millete Mensup Sivillerin Duru-

fahen bir anlaşmaya varıldı ve "düşman siviller"e –savaş patlak verdiğinde o topraklarda bulunan düşman ülke vatandaşlarına– de savaş esiri muamelesi yapılması karara bağlandı. Bu durum, Uluslararası Komite'nin hareket alanını sınırladı ve "düşman milletler"in değil "alıkonmuş sivillerin" bulunduğu toplama kamplarına erişme girişimlerinin sınırlı kalmasına yol açtı.[22] ICRC tarafsızlık ve gizlilik prensipleri uyarınca hareket ediyordu – bunlar, savaş esirleri kamplarındakilere ulaşılabilmesini ve onlarla iletişimin sağlanmasını mümkün kılan prensiplerdi; bununla birlikte, bu durumun kendisinin ICRC'nin Yahudilerin yok edilmesine yönelik planlara açıktan karşı koymasını engellediği de söylenebilir. Caroline Moorehead, toplama kamplarını görme imkânı olmamakla birlikte, Komite'nin savaşın her aşamasında neler olup bittiğinden haber olduğunu anlatıyor; 1942 başlarında "kampların kurulduğu Avrupa'da açıktan dile getiriliyordu", "trenlerle insanların sürgüne yollandığı ve imha kamplarının varlığı... Londra'ya ulaşan bilgiler arasındaydı."[23] Moorehead, 14 Ekim 1942'de, Komite'nin neden resmî bir bildiriyle bu durumu kınamayıp sessiz kalmayı tercih etmiş olduğuna dair bir dizi neden sıralıyor ve o zaman verilmiş bu kararın bugün de yansımaları olduğunu ekliyor.[24] Savaşın sonlarına doğru kamplara ulaşarak, kamplarda tutulan insanların serbest kalması için sarf ettiği hatırı sayılır çabaya rağmen Uluslararası Komite'nin başarısız kalmış olduğu yaygın kabuldür.[25]

---

mu ve Korunmasına Dair Uluslararası Konvansiyon Taslağı, Tokyo, 1934, http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/320?OpenDocument. 1934'te Tokyo'da gerçekleştirilen XV. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda kabul edilen taslak, 1940'ta bir konferansta geliştirilecekti. Ancak bu konferans, savaşın patlak vermesiyle gerçekleştirilemedi. ICRC'nin konferans gerçekleştirilememiş olmasına rağmen taslağın kabul edilmesi teklifi, karşılık bulmadı.

22 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 413.

23 *A.g.e.*, s. 417-18. Sir Anthony Eden meşhur konuşmasını Dışişleri Bakanı sıfatıyla Avam Kamarası'nda bu esnada yapmıştı.

24 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 420-25. 17 Aralık 1942'de, BM hükümetlerince yaşananları ele alan ve kınayan bir deklarasyon yayımlanmıştı. (Avam Kamarası Tartışmaları, BM Deklarasyonu, *Hansard*, c. 385, 17 Aralık 1942, cols. 2082-87).

25 André Durand, *From Sarajevo to Hiroshima: History of the International Commitee of the Red Cross* (Cenevre: Henry Dunant Institute, 1984), s. 579-601;

Düşman esirler, insani bir muameleye tâbi tutulup aileleriyle iletişim kurmalarına imkân sağlanırken; aynı durum savaş sonrası kamplardaki düşman siviller için geçerli değildi. Müttefikler, teslim olmuş Alman silahlı güçlerini dahi savaş esiri saymayıp, "onlar için oluşturulan yeni bir kategori olarak 'teslim olmuş düşman personel' saymıştı."[26] ICRC, 1943'te yakınlarını arayan her milletten insanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere dağılmış aileler için ayrı bir birim oluşturdu ve bu amaca yönelik hazırlanan özel bir kart basarak dolaşıma soktu: P.10.027 kartı.[27] ICRC, UNRRA'yı faaliyetlerinden haberdar ediyordu ve merkezî araştırma bürosu olarak çalışmaya ve kartlarını yerinden edilmiş insanların bulunduğu kamplarda dağıtmaya çağrılmıştı. ICRC bu görevi, DP olarak sınıflandırılan tüm bir kategorinin –savaş zamanının düşman saflarının– hesaba katılmıyor oluşundan duyduğu üzüntüyü de dile getirerek kabul etti.[28] 1945 baharına gelindiğinde, ICRC'nin merkezî araştırma bürosu olarak çalışmaya başlamasına yönelik tüm hazırlıklar tamamlanmıştı.[29] ICRC göreve başlamak üzere SHAEF'ten temsilcilerinin işgal altındaki Almanya'ya yerleşmesine imkân sağlamasını talep etti ve 1 milyon kart bastı.

Yerinden edilmiş insanlardan gelen araştırma taleplerinin ne şekilde ele alınacağına ilişkin bir bilgi notu, UNRRA ve ICRC tarafından SHAEF'e ulaştırıldı ve 2 Haziran 1945'te şu açıklama yapıldı: "SHAEF, UNRRA ve Uluslararası Kızılhaç Ko-

---

Moorehead'in ICRC'nin 1942'de etkisiz kalmasına ilişkin düşünceleri hakkında bir tartışma için bkz. Kenneth Anderson, "First in the Field: The Unique Mission and Legitimacy of the Red Cross in a Culture of Legality", *Times Literary Supplement Book Review*, 31 Temmuz 1998.

26 Durand, *From Sarajevo to Hiroshima*, s. 626.

27 International Committee of the Red Cross, "Dispersed Families", ICRC, *Report of the International Committee of the Red Cross on Its Activities during the Second World War* (1Eylül 1939-30 Haziran 1947) içinde, XVII. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda sunulan rapor, Stockholm, Ağustos 1948. İkinci cilt: The Central Agency for Prisoners of War, No. 2A (Cenevre: ICRC, 1948), s. 308-15. Ayrıca bkz. Djurović, *Central Tracing Agency*, s. 175-78.

28 International Committee of the Red Cross, "Dispersed Families", s. 313.

29 ICRC üyesi Bn. Ferriere, UNRRA DP Birimi'nden Messrs Carter ve Youngdahl'ın Cenevre'de gerçekleştirdikleri görüşme kaydı, 6 Şubat 1945, UN Archives, New York, S-0402-0004-03.

mitesi, ortak bir kararla kayıpların izini sürmek üzere Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin merkezî rol üstlenmesini karara bağlamıştır."[30] 23 Temmuz 1945'te, 1947 ile 1951 arasında Bad Arolsen'deki Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun yöneticiliği görevini üstlenecek olan Uluslararası Kızılhaç'ta kayıpları araştırma uzmanı olarak çalışan Maurice Thudichum Almanya'ya gelirken "iki kamyonu dolduracak miktarda –yarım milyon– IRC Araştırma Kartı (P.10.27) ve 14 dilde kaleme alınmış direktifleri içeren materyali" UNRRA Toplanma Merkezleri'nde dağıtılmak üzere yanında getirmişti. Bu esnada askerî yetkililer de kayıpların aranması konusuyla ilgilenmeye başlamıştı. Thudichum'un ziyaretiyse "SHAEF tarafından usulüne uygun biçimde onaylanmadığı için... Thudichum'un iki kamyon dolusu materyaliyle birlikte İsviçre'ye geri dönmesi gerekmişti. Bu aşamadan itibaren IRC, sivil kayıpların araştırılması sürecinin fiilen dışında kalmıştı." 1947'de kaleme alınan bir tarihçede, bu durumun gerekçelerine dair "tarafsız bir yapı olarak, savaşın tarafları nezdinde rağbet görmüyordu ve askerî prosedürleri harfiyen uygulamaktan başka bir yol izlemenin fazla aceleci davranmak anlamına geleceğine dair bir kanaat oluşmuştu" spekülasyonunda bulunulmuştu.[31] UNRRA'nın 1946 tarihli beyanlarında, işgalci güçler arasında fikir ayrılıkları olduğu ve Sovyetler Birliği'nin, politik gerekçelerle UNRRA'yı tanımadığı ifade ediliyor: Sovyetler, kurumu uluslararası bir yapı olarak değil, ulusal bir yapı, bir İsviçre organizasyonu olarak görüyordu.[32]

Öyle görünüyor ki, İngiliz Kızılhaçı'nın ve Uluslararası Komite'nin Merkezî Araştırma Bürosu'nun faaliyet alanından dışlanmasının ana nedenlerinden biri, yerinden edilmiş insanla-

30 UNRRA ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi adına 2 Haziran 1945'te Eyre Carter tarafından imzalanan "Enquiries by Displaced Persons in Germany about Their Missing Relatives", Memorandum to SHAEF, G-5, D.P ve Welfare Birimi, Versailles, UNRRA, M. Thudichum, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, UN Archives, New York, S-0402-0004-03.

31 *Central Tracing Bureau*, s. 7.

32 *Tracing of Missing Persons in Germany on an International Scale*, Central Tracing Bureau Study, 6 Temmuz 1946, UN Archives, New York, S-0402-0004-03; ayrıca bu raporun gözden geçirilmiş versiyonu.

rın ulusal aidiyetleri ve bunun yeniden memleketine gönderilme süreciyle ilişkisiydi. Müttefik araştırma bürosunun öncelikli amacı insani yardım sağlanması değil politika ya da biyopolitikaydı: nüfusun kontrol altında tutularak, UNRRA üyesi devletlerin isteği doğrultusunda gerçekleştirilecek memleketine geri yollama ya da başka bir yere yerleştirme politikası.[33] Kayıp insanların izini sürmek ve dağılmış aileleri birleştirmek, resmî servislerin birincil önceliği değildi.[34] UNRRA yetkilileriyle askerî yapıların eşgüdümlü hareket etmeyi becermeksizin gerçekleştirdiği bir dizi faaliyet ICRC'nin dahlinin onaylanmasına yol açan yanlış anlaşılmaya, muhtemelen bir yönüyle sebep olmuştur. Bununla birlikte, öncelikli konu olan memleketine yeniden yollama süreci, hükümetlerarası bir yapı olarak UNRRA ile askerî güçlerin araştırma bürolarını, hem Uluslararası Kızılhaç'ı hem de daha sınırlı seviyede İngiliz Kızılhaçı'nı ekarte ederek, kontrol altına almasını kaçınılmaz kılmıştı.

UNRRA Avrupa bölgesi ofisinin 1944 Ağustos tarihli bülteninde, kayıpları araştıran İngiliz Kızılhaçı'nın Dış İlişkiler Biriminin Birleşik Krallık'ta bu faaliyeti sürdürmek için uygun kurum olduğunu, gayriresmî bir şekilde ifade edilmişti.[35] 1944 Ekim ayında İngiltere İçişleri ile Dışişleri, İngiliz Kızılhaçı'nın söz konusu rolü üstlenmesi ve mültecilerin yerinin tespit edilmesine ilişkin yapılan araştırmalarla ilgilenerek aile bireylerini bilgilendirecek İngiltere'deki yetkili ana organizasyon olması konusunda mutabakata vardılar.[36] O dönem kurulu mekaniz-

---

33 *Central Tracing Bureau*, s. 20.

34 Çatışan önceliklerin gün yüzüne çıktığı bir örnek, UNRRA yetkililerinin kendi vatandaşlarının bir listesini istediği noktada, yeniden memleketine gönderme sürecinin sorunsuzca kotarılmasından sorumlu hükümetlerin, bu talebi reddetmesidir. Yugoslav irtibat subayının UNRRA kamplarındaki Yugoslav vatandaşlarının listesinin kendisine verilmesi talebini, Mart 1946'da Albay Bowring reddetmişti. (Bowring'in 21 Mart 1946 tarihli mektubu, BM Arşivi, New York, S-0413-0001-13).

35 Paul Mason, Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı müsteşarına, Ref. WR/1027/9/48, 26 Eylül 1944, Ulusal Arşiv, Kew, HO 213/1071.

36 Yabancılar Dairesi, İçişleri Bakanlığı, UNRRA'nın Avrupa'daki Yerinden Edilmiş Kimselerin Tespiti İçin Kurulmasını Önerdiği Düzenek'e Dair Teklif, tutanak belgesi, 5 Ekim 1944, Ulusal Arşiv, Kew, HO 213/1071.

ma içinde, her biri Cenevre'deki Ana Merkez dahil olmak üzere, yurt dışında faaliyet gösteren başka örgütlerle de irtibat halindeki İngiliz Kızılhaçı Cemiyeti'nin Dış İlişkiler Birimi, Vatandaşlar Danışma Bürosu ve Birleşik Krallık Arama Bürosu bulunuyordu.[37] İngiltere Ulusal Araştırma Bürosu olarak çalışacak yeni bir yapının kurulmasının, "halihazırda Kızılhaç ve diğer kurumların elinde bulunan kapsamlı kayıtların çoğaltılmasını" gerekli kılacağı ve buna gerek olmadığı argümanı ortaya atılmıştı.[38] Benzer bir eğilim, Uluslararası Kızılhaç'ın ana merci işlevi görmesine yönelik en başta dile getirilen öneri için de geçerliydi. Bununla birlikte ulus-devlet, askeriye ve bağımsız gönüllü organizasyonlar arasındaki öncelikler sıralamasına yönelik çatışma hiçbir zaman son bulmadı.

İngiliz Kızılhaçı ve St. John birlikteliği olan Savaş Kurumu, 1940 Mayısı'nda, Dış İlişkiler Birimi'ni kurduğu esnada, kurum bünyesinde kayıpları araştırmaya yönelik girişimler zaten mevcuttu; bu girişimlerin faaliyet alanı, savaş yüzünden yerinden edilen siviller çoğaldıkça genişledi.[39] 1944 yılına gelindiğinde, uzman dilbilimcileri ve kayıpları arama konusunda deneyimli personeliyle kapsama alanı genişlemiş ve tam teşekküllü bir birim haline gelmiş; birimin yöneticisi Bn. S.J. Warner'in, başarısı zaman içinde işler zorlaştıkça daha da belirgin hale gelecek şahsi katkısı ve iddialı duruşu sayesinde onlarca kayıp başvurusuyla ilgilenilmeye başlanmıştı. Farklı milletlere mensup sivil kayıplara ilişkin talepleri işleme koymak üzere ayrı birimler oluşturulmuştu ve İngiliz Kızılhaçı'nın yürüttüğü faaliyet, zaman içinde işgalden kurtarılan tüm Avrupa topraklarına yayıldı. 1944 Haziranı'nda Almanlar, Avusturyalılar ile Orta Avrupa'dan gelen ve herhangi bir devletin vatandaşı olmayan kim-

37 Tam adı şöyleydi: Birleşik Krallık Almanları, Avusturyalıları ve Orta Avrupa'daki Devletsiz Vatandaşları Arama Bürosu (The United Kingdom Search Bureau for German, Austrian and Stateless Persons from Central Europe).

38 Yabancılar Birimi, İçişleri Bakanlığı tutanağı, 5 Ekim 1944, Ulusal Arşiv, Kew, HO 213/1071.

39 P.G. Cambray ve G.G. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947* (Londra: Red Cross ve St John 1949), s. 464.

seler için kurulan Birleşik Krallık Araştırma Bürosu, İngiliz Kızılhaçı'nın Dış İlişkiler Birimi'nin bir kolu haline geldi ve Birleşik Krallık genelinde bulunan birbiriyle irtibatlı elli yedi organizasyonu bünyesinde bir araya getirdi. Bunlar arasında Yahudi örgütleri, Yahudi Mülteci Komitesi yanı sıra Avusturya Merkezi, Çek Vakıf Fonu, Polonyalı Yahudi Mülteciler Fonu ile Yahudi Yardım Örgütleri Federasyonu ve Yahudi Mülteciler Derneği gibi belirli milletlerin vatandaşlarıyla ilgilenen yapılar bulunuyordu.[40]

İngiliz Kızılhaçı'nın araştırma bürosu, ofis işinden fazlasını yapıyordu; çalışanları sokaklardaydı. 1944 sonbaharında, o zaman genç bir gönüllü olan Evelyn Bark, Brüksel'deki Kuzey Batı Avrupa için Kızılhaç Komisyonu'nun sahadaki merkezinde bulunan Dış İlişkiler Birimi'nde görevlendirilmişti. "Kendisinden en son Belçika'da haber alınmış kayıplara dair Kızılhaç'ın ayrıntılı bir biçimde hazırladığı beş kiloyu bulan, ince kâğıtlara basılı anket formlarıyla birlikte" yola çıkmıştı.[41] Vardığında paketlenmiş formları çözdü, aranan kişilere ait formları, şehrin bölgelerine göre tasnif etti ve bu kişilerin son olarak irtibat halinde oldukları yakınlarına, kartotekste isimleri yazan arkadaşlarının yardımıyla, yollamaya başladı. Ayrıca artık Kızılhaç tarafından kullanılan binada bulunan, Gestapo'nun alelacele terk ederken arkasında bıraktığı dokümanlardan da faydalanıyordu.

Müttefik ordularının İtalya içinde ilerlemeye başlaması, İngiliz Kızılhaçı'nın kayıpları aramasını, askerî yetkililere bağlı Sivil İşler Birimi'nin de işbirliği sayesinde kolaylaştırdı: "Kayıpları aramada uzmanlaşmış personel, İtalya'ya ilerleyen Müttefik kuvvetlerin peşi sıra hareket ediyordu... Ordunun ulaştığı her yere, özel eğitimli arama uzmanları da gidiyordu."[42] As-

40 Merkezî Araştırma Bürosu Kurulmasına İlişkin Toplantı Tutanağı, 25 Kasım 1943, Ulusal Arşiv, Kew, HO 294/169. Sığınmacılar için Merkez Ofisi'nin çağrısıyla gerçekleştirilen ilk oturumda her yerde aynı kartların kullanılmasının önemine dikkati çeken bir tartışma yaşanmıştı. Bu, o zamanın bilgisayar teknolojisi için gerekli olduğu kadar, aynı zamanda kayıp kimselerin bir örnek addediliyor olduğunun da bir işaretiydi.

41 Evelyn Bark, *No Time to Kill* (Londra: Robert Hale, 1960), s. 38.

42 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 517.

kerî Kontrol Komisyonu'na bağlı bulunan İngiliz Kızılhaçı tarafından yürütülen arama faaliyetleriyle birlikte yerinden edilmiş kimseleri kayıt altına almak üzere bir büro, güney İtalya'daki Bari'de kurulmuştu ve başarılı işlere imza atıyordu.[43] Bununla birlikte, müttefik güçler Almanya'da ilerlemeye başladığında durum çetrefil hale gelecekti. Ne İngiliz Kızılhaçı'nın ne de UNRRA ile çalışabilecek diğer gönüllü kurumların görev tanımı net değildi; gerçekten de İngiliz Kızılhaçı Cemiyeti'nin "UNRRA himayesinde hareket etmek durumunda olmaya içerlediği" dile getiriliyordu ve görünüşe göre bir "çıkmaz"a girilmişti.[44]

1945 yazına gelindiğinde, bölgesel araştırma büroları kurulmasıyla Almanya'daki müttefik bölgelerinin tamamını kapsayan merkezî bir araştırma bürosunun kurulmasına yönelik tartışma ve anlaşmazlıklar kritik bir aşamaya gelmişti. Askerî yetkililer kadar kayıp sivillere değil savaş esirlerine yönelik faaliyet yürüten İngiliz Savaş Ofisi'ne bağlı birimlerle Dışişleri Bakanlığı da Almanya'da yakınlarıyla iletişime geçme talebinde bulunan yerinden edilmiş insan sayısının çokluğu karşısında şaşkına dönmüştü. Uluslararası Kızılhaç'ın yönetiminde kurulacak merkezî bir kayıp araştırma bürosunun ve İngiliz Kızılhaçı modelini örnek alacak ulusal büroların kurulmasını öneren ve yaygın kabul gören 1944 tarihli tasarı, Almanya'da kurulacak bir kayıp araştırma bürosu öngörmüyordu; toplanma merkezlerinde her bir kayıp için doldurulup "SHAEF bünyesinde toplanan" DP.2 kayıt kartlarının, kayıplara yönelik soruşturmalar için yeterli olacağı farz edilmişti.[45] Bunun işe yaramayacağı, kısa sürede anlaşıldı ve bu "dar kapsamlı araştırma yaklaşımının, Alman kayıtlarıyla Toplanma Merkezleri ve Almanya'nın başka yerlerinde gerçekleştirilecek aktif araştırmayla desteklenmesi gerektiği; öte yandan DP.2 kartlarının herhangi bir kayıp araştırma bürosu için ya da Merkezî Kayıt sis-

43 Cambray ve Briggs, *Resmî Evrak*, s. 470-71.

44 SHAEF REAR DP Birimi'nden aktarılan bilgi, 19 Aralık 1944, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/591.

45 *Central Tracing Bureau*, 2b.

temi oluşturulmasına yönelik olarak tamamen işlevsiz olduğu anlaşıldı."[46]

1945 yazı boyunca, SHAEF'e bağlı muhtelif gruplar ve SHAEF'ten sonra yerinden edilmiş kimselere ilişkin faaliyetleri yürütecek olan Yerinden Edilmiş Kimseler Birleşik İdaresi (CDPX), Almanya için Kontrol Komisyonu'nun İngiliz ve Amerikan kollarına bağlı yetkililer, yerinden edilmiş sivillerin durumunu tartışmaya devam ettiler. Bu esnada sahadaki durum, İngiliz Kızılhaçı'ndan bir yetkilinin ifade ettiği gibi, vahim bir hal alıyordu:

> DP'lerin şu an için en önemli gereksinimi, yakınlarını aramalarını kolaylaştıracak imkânların sağlanması. Doktorlar sağaltımın önündeki en büyük engelin, halihazırda maruz kalınan ağır koşullar ya da geçmişin bıraktığı izlerden ziyade yakınlar için duyulan endişe olduğunda hemfikir. Almanya içinde yürütülen arama faaliyeti için hazırlanan listeler, ulaşımda sağlanan kolaylıklar ve *yazılan mektupların dolaşımının sağlanması* son derece önemli. Listelerin hazırlanması, kamplarda güdülen politika sürekli değiştiği ve insan akışı öngörülenden fazla olduğu için olağanüstü zor... Ruslar, bulundukları kamplarda arama prosedürlerini izlemeye ve ailelerin birleşmesini sağlamayı kolaylaştırmaya yanaşmamayı sürdürüyor. Bu durum muazzam bir rahatsızlık yaratarak, insanların acı çekmesine yol açıyor ve kaçınılmaz olarak kendilerini değersiz hissetmelerine yol açıyor.[47]

Bu aşamada Birleşik Krallık'tan ve ABD'den gelen araştırma talepleri SHAEF'e, oradan da ilgili orduya ulaştırılıyordu. Bu soruşturmaların bir kısmı için girişimlerde bulunulmakla birlikte, büyük bölümü arşive kaldırılıyordu.[48] SHAEF'in kendi-

---

46 *A.g.e.*

47 L.M.Livingstone, CRW, İngiliz Kızılhaçı Komisyonu'ndan Dışişleri Bakanlığı'ndan Paul Mason'a gönderilen ileti, 2 Temmuz 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

48 Yarbay F.C. Davies, Displaced Persons Branch PW& DP Division Control Commission for Germany (BE), Records of and Enquiries concerning United Nations Nationals in Germany, memorandum to Lt.Col.V.M. Hammer, CA/ DP War Office, 11 Temmuz 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

sine ulaşan soruşturmalarla baş etmesini sağlayacak ne yeterli personeli ne de altyapısı bulunuyordu ve bu durumu G-5 Yerinden Edilmiş Kimseler Kolu'na bildirmişti.[49] Almanya'da merkezî bir kayıt ofisi kurulması gündemdeydi. Bu fikir, 11 Temmuz 1945'te gerçekleştirilen konferansta dile getirildi ve girişim için UNRRA'nın sorumluluk alması öngörüldü.[50] Bu esnada, 5 Temmuz 1945 tarihli *Bireylerin Selameti ve Nerede Olabileceklerine Dair Soruşturma* başlıklı direktifin bir kopyası, İngiliz Kızılhaçı Dış İlişkiler Bölümü'nden Bayan Warner'a ulaşmıştı.[51] Direktifte "genel merkezde, sivillere ait herhangi bir kayıt bulunmadığı" belirtiliyor ve sorgulamaların bu birime değil, Cenevre'de bulunan ICRC Kayıt Bürosu ile birlikte ulusal birimlere gönderilmesi isteniyordu.

Direktife yönelik bir yanıt gecikmeksizin Bn. Warner'dan geldi: "Orduda bulunan sivil işler personelinin, uzun yıllardır bu sorgulamalar ve kayıpların aranması için çalışan mevcut personelle istişarede bulunmasının imkânsız göründüğü" gerçeğini dile getiriyor ve Sivil İşler'den sorumlu personele ulaşan her sorgulamanın bir kopyasını Cenevre'deki ICRC'ye gönderme önerisini "acıklı" bulduğunu bildiriyordu.[52] Bn. Warner'a göre "yapılması gerekenin, bir kopya Cenevre'ye gönderilmeksizin, sorgulamaların Ulusal Araştırma Büro'ları arasında gidip gelmesi olduğuna kuşku yoktu." Bununla birlikte, ICRC'yi şuna ikna etmek konusunda oldukça karamsardı: "Acı bir biçimde görecekler ki, tuttukları kayıtların büyük kısmı, kartlara ge-

49 SHAEF ana merkezinden Bay Kirkpatrick tarafından Dışişleri Bakanlığı'na yollanan telgraf, no. 67, 26 Haziran 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

50 11 Temmuz 1945'te Almanya'daki Yerinden Edilmiş Kimseler İçin Merkezî Kayıt Ofisi Kurulması'na ilişkin konferansın tutanakları, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

51 Müttefik Kuvvetler Ana Komuta Merkezi APO512 tarafından İtalya, Avusturya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Yugoslavya'daki kumandanlara ve personele gönderilen direktif, *Inquiries concerning the Whereabouts and Welfare of Individuals* (saha kumandanı Marshal Alexander tarafından hazırlanmış ve Albay C.W. Christenberry tarafından imzalanmıştı), AG 091.4/211 GEC-O, 5 Temmuz 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

52 Kızılhaç Dış İlişkiler Birimi yöneticisi S.J. Warner'ın İngiliz Kızılhaçı Dış İlişkiler Avusturya Birimi'nden N.S.Gosling'e yolladığı mektup, 20 Temmuz 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

çirmeye fırsat kalmadan geçersiz hale gelecek. Kamplardan bize ulaşan listeler üzerinden çalışmanın ne denli güç olduğunu, deneyimlerimizden biliyoruz. Listeler Londra'ya ulaştığında, neredeyse her seferinde, adı geçenler başka bir kampa gönderilmiş oluyordu."[53]

Bn. Warner 20 Temmuz 1945'te Savaş Ofisi'ne bağlı Sivil İşler Birimi'nden Yarbay E.M. Hammer'a, başında bulunduğu birimin duyduğu endişeyi net biçimde ifade ediyordu: "BM tarafından işgal edilmiş olan Alman toprağında, sadece yerinden edilmiş kimselere yönelik değil, kendisine ulaşılmaya çalışılan Alman vatandaşlarına yönelik yapılan binlerce başvurunun değerlendirilmesinin de söz konusu bölgede kurulabilmiş hiçbir mekanizma olmadığından dolayı son derece güç olduğunu" bildiriyordu. Dikkati çektiği nokta şuydu: Diğer birimler farkında olmasa da İngiliz Kızılhaçı, Birleşik Krallık'ta Ulusal Araştırma Bürosu olarak çalışıyordu ve başka ülkelerde de –İtalya ve Avusturya– merkezî araştırma bürolarının kurulmasına izin verilmiş; bu alanda bir miktar yol da kat edilmişti. Bununla birlikte, Almanya'da kurulabilmiş bir merkezî sistem, henüz bulunmuyordu: "Soruşturmaların yürütülmesine ya da kayıt altına alınmasına dair kurulabilmiş herhangi bir sistemin olmayışı, çaresizliğe ve insanların mutsuz olmasına yol açıyor. Bu durum, kanaatimce kısa bir zaman içinde öyle bir boyuta ulaşacak ki, hem bu ülke hükümetinin hem de BM'in itibarını, önemli ölçüde kaybetmesiyle sonuçlanacak."[54]

Bn. Warner İtalya ve Avusturya'da Kızılhaç tarafından kullanılan formlarla kıyaslandığında, "saha kartları" soruşturma formlarının kullanımındaki başarısızlık konusundaki eleştirilerinde sertti. "UNRRA açısından geliştirilmesi gerekli de olabilecek, ancak gelecekte kullanılmak üzere ayrıntılara giren yeni bir sistem oluşturmakla vakit kaybetmeksizin",[55] Kızılhaç formları

53 *A.g.e.*

54 Kızılhaç Dış İlişkiler Birimi yöneticisi S.J.Warner'ın Savaş Ofisi Kamu İşleri'nden Albay E.M. Hammer'a yazdığı mektup, 20 Temmuz 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

55 *A.g.e.*

kullanılarak geliştirilecek bir sistemin hızla kurulmasını önerdi. Önerisi, Dışişleri Bakanlığı tarafından destek gördü.[56]

Warner'ı en çok sinirlendiren şey, "Ordular bünyesindeki Sivil İşler birimlerinin, mevcut kurumların deneyimlerinden ve gönüllü personelinden yararlanmaya yönelik bir talebinin olması halinde", kendi kurumu dahil işbirliği faydalı olabilecekken, bunun mümkün olamayışıydı. "Başarılı bir sicili bulunan İngiliz Kızılhaçı'nın, önleme gücünden yoksun olduğu başarısız uygulamaların sorumluluğunu taşımaya devam etmesi gerektiği" yönünde bir uyarıda bulunmuştu. Üstlerine BBC'de bu doğrultuda bir resmî açıklamada bulunmalarını tavsiye ederken, "bunu kurumlararası iletişimin sağlanması konusunda yaşanmakta olan ancak yaşanmayabilecek sıkıntıyı dile getirmeksizin yapmanın son derece zor olduğunu" da ekliyordu.[57]

Sözlerini İngiliz Kızılhaçı'nın mevcut durumuna dair şu tespitle bitiriyordu: "Elimizde SHAEF'in yönlendirmesi doğrultusunda gönderilmiş ve henüz yanıt alamadığımız binlerce soruşturma ve gönderilmeyi bekleyen daha yüzlercesi bulunuyor." "Son olarak şunu da eklemeliyim ki, kuruma her gün bizzat gelerek başvuruda bulunan ya da bize yazan yüzlerce sabırlı insan bulunuyor. Bizden yanıt bekleyen bu insanlara, onlara yardımcı olamayacağımızı bildirmemiz gerekiyor."[58] Kızılhaç'a bel bağlamış insanlar adına duyduğu hayal kırıklığı, açıkça hissediliyordu.

Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu

Bn. Warner'in müdahalelerinin etkisiyle ya da değil, mevcut kafa karışıklığı giderilmiş olmaksızın, merkezî bir araştırma bürosunun kurulmasına yönelik çalışmalara hızla başlanmıştı. 24 Temmuz 1945'te UNRRA tarafından yönetilecek olan Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu ile Frankfurt yakınlarındaki Hoe-

56 "J.W.O. Davidson, Prisoners of War Department, Foreign Office, to Hammer",18 Ağustos 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

57 Warner'ın Hammer'a mektubu, 20 Temmuz 1945.

58 *A.g.e.*

chest'te Yerinden Edilmiş Kimseler Birleşik İdaresi (CDPX) tarafından kurulacak Merkezî Kayıt Ofisi'nin duyurusu bir genelgeyle yapıldı. Kurumlar, "ülkelerde kurulacak Ulusal Araştırma Büroları'nın geliştirilmesinden" sorumlu olacaktı.[59] CDPX, İngiliz Kızılhaçı'nın, Birleşik Krallık'ta bir süredir Ulusal Araştırma Bürosu olarak görev yaptığından bihaber görünüyordu. 6 Ağustos 1945'e gelindiğinde, Bunde'de Almanya için Kontrol Komisyonu, İngiliz Bölümü'ne bağlı Bölgesel Araştırma Bürosu faaliyetlerini Albay J.R. Bowring yönetiminde sürdürüyordu. İngiliz Kızılhaçı, İngiliz hâkimiyetindeki bölgede büronun kurulması, büro için eğitimli personel sağlanması ve faaliyetlere kılavuzluk edilmesi konusunda etkili olmuştu. Yayımlanan genelgede, soruşturmalar için bundan böyle İngiliz Kızılhaçı'na bağlı Dış İlişkiler Bölümü tamamen işlevsiz kılınırken, yeni büro adres gösterilmişti. Bununla birlikte Kızılhaç formları kullanılmaya devam edilebilecekti.[60]

13 Ağustos 1945 tarihli bilgi notunda Bowring, "Müttefik devletlerin kayıp vatandaşlarının Almanya genelinde aranması" ismini taşıyan kendi planını açıkladı. Problemi bir kez daha tanımladı: "Çok sayıda savaş esirinin varlığı, işçilerin ve politik zanlıların kitlesel şekilde sürülmeleri ve Almanların uyguladığı barbarlık, bir bütün olarak ele alındığında, ortaya 'kayıp' olarak nitelendirilecek külliyetli miktarda insanın olduğu bir durum ortaya çıkartmıştır. Onların akıbeti, ne vatandaşı oldukları devletler tarafından ne de yakınları tarafından bilinmemektedir."[61] Paylaştığı bilgi notunda, bu kayıpların aranma gerekçeleri şöyle ifade ediliyordu:

---

59 "Col. A. H. Moffitt, Combined Displaced Persons Executive at G-5 Division, USFET, 'Central Tracing Bureau and Central Records Office', Circular GE-CDPX 383.7, 24 Temmuz 1945, to HQ 21 Army Group for Military Government, Third US Army for G-5, Seventh US Army for G-5, First French Army for Military Government", Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

60 Thomas Parrington, "Circular to All Departments of British Red Cross Commission North West Europe, Re: Tracing Missing Persons", 23 Ağustos 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

61 "J. R. Bowring, Col., Director, Search Bureau, Bunde, 'The Tracing of Missing Persons of Allied Nationality throughout Germany', Ref. PWDP/55700",13 Ağustos 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

a. Kayıp aile fertlerinin bir araya getirilmesi. Paramparça halde o kadar çok aile bulunuyor ki, bu işi üstlenecek resmî bir kurum oluşturulmadığı takdirde, bir araya gelmeleri olanaksız görünüyor.
b. Ölümün şüpheye mahal vermeksizin kanıtlanabildiği hallerde, muhtaç olanların aylığa bağlanması, dulların yeniden evlenebilmesi, mal mülkün uygun şekilde idaresinin sağlanması.
c. Almanların işlediği korkunç suçların saptanması ve toplanan kanıtların, bu durumdan etkilenmiş insanların ulaşabileceği bir hale getirilmesi.[62]

Aynı bilgi notunda, Birleşik Devletlerin hâkimiyetindeki bölgede bulunan ve CDPX'e bağlı çalışan UNRRA personelinin çalıştığı Merkezî Kayıt ve Kayıp Araştıma Bürosu'nun, "ağır çalıştığı ve yürütülen faaliyetlerin koordinasyonunu üstesinden gelebilir gözükmediği" ifadesi de yer alıyordu. Bn. Wagner'in kayıp yakınlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik desteğini çekincesiz bir dille ortaya koyduğu pozisyondan farklı olarak Bowring, kayıpların tespiti konusunda, hem devletlerin hem de kayıp yakınlarının kaygılarının birlikte değerlendirilmesine yönelik bir yaklaşımı ortaya koydu. Ek olarak bu yaklaşımını yönetime ilişkin ve hukuki bazı gerekçelerle destekledi. Bunun, hükümetlere yönelik bir çağrı olduğu da söylenebilir: Ölümlere yönelik bürokratik sürecin işletilmesinin mümkün kılınması ve ceza kovuşturmaları için kanıt toplanmasına yönelik bir çağrı.

CDPX'ten Albay A.H. Moffitt tarafından, 26 Ağustos 1945 tarihinde İngiliz Kızılhaçı'na iletilen bilgi notunda Hoechst'taki Merkezî Araştırma Bürosu ile kurulacak ilişkiye dair izlenecek prosedüre yer verilmişti.[63] Almanya'daki üç bölgesel büro, merkez büroyla koordinasyon halinde çalışacaktı ve İngiliz Kızılhaçı'nın yürüttüğü soruşturmalar, İngiliz Bölgesel Bürosu

62 *A.g.e.*

63 "Col. A.H. Moffitt. Combined Displaced Persons Executive at G-5 Division, USFET. "Tracing Service in Germany," Circular GE-CDPX 383.7 (4.33), 26 August 1945, to Foreign Relations Department, British Red Cross", Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

aracılığıyla merkez büroya iletilecekti. Bu esnada İngiliz Kızılhaçı Bunde'de bulunan İngiliz Bölgesel Bürosu'na 20 bin kadar soruşturma iletmişti ve bunlar işleme koyulmuş bulunuyordu. Merkezî Büro'nun çalışma şeklinin ayrıntılı bir biçimde ortaya konulması UNRRA'nın da katılımının sağlandığı üç çalışma grubunun bir arada yürüttüğü çalışmalar nedeniyle vakit almıştı. Kurumun nerede konuşlanacağının saptanması da ayrıca vakit aldı: Müttefiklerin temsilcileri farklı yerlere ilişkin tercihler ortaya koydular.[64] Bu esnada, soruşturmalarında yol alamayan kayıp yakınları kaygı ve hayal kırıklığı içinde beklemekte, farklı kurumlara yaptıkları çok sayıdaki başvurularının hiçbirine yanıt alamamaktaydı.

Bn. Warner, 12 Eylül 1945'te Albay Moffitt'e cevaben, UNRRA gibi bir kurumun oluşturulmasının yerinde olduğunu, ancak kurumun işlerlik kazanabilmesi için zamana olduğu kadar eğitimli ve deneyimli personele de ihtiyaç olacağını dile getirdi. Ortaya konan ilkeleri desteklediğini ifade etti ve özellikle soruşturmaların ilk elden hangi kuruma iletileceğine ilişkin öneriler sundu.[65] Nihayet 17 Eylül 1945'te, Koordinasyon Komitesi'ne sunulmak üzere Müttefik Kontrol Otoritesi tarafından, üzerinde uzlaşı sağlanan bir bildiri hazırlandı.[66] Bir aşamada, kayıpların izini sürme, büyük bir faaliyet alanına dönüştü ve "kayıp kimseler" sınıflandırması, sadece görev sırasında kaybolan askerleri değil, sivilleri de kapsayacak şekilde genişletildi.

Kızılhaç gibi kurumları ve ekseriyetle bu kurumlarda çalışan kadınları saf dışı bırakma girişiminin ne boyutlara ulaştığını, Almanya için Kontrol Komisyonu'nun Savaş Esirleri ve Yerinden Edilmiş Kimseler Birimi'nden yarbay F.C. Davis'in yarbay E.M. Hammer'a yazdığı mektupta tüm çıplaklığıyla görmek

64 Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu Çalışma Grubu Toplantısı Tutanakları, 30 Ağustos 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

65 "S.J. Warner, Director, Foreign Relations Department, Red Cross, to Col. A.H. Moffitt, Combined Displaced Persons Executive at G-5 Division, USFET", 12 Eylül 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

66 "Allied Control Authority, Coordinating Committee, Establishment of a Missing Persons Tracing Service, CORC/P(45)54", 13 Eylül 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

mümkün. F.C. Davis, "Almanya'daki kayıp personelle ilgilendiğini keşfettiği kurumların sayısı hakkında, sadece bir fikir vermesi açısından" hazırladığı "liste"yi de mektubuna eklemişti. "İngiliz Kızılhaçı'nın listede yer almadığını göreceksin; bariz nedenlerden ötürü listeyi resmî yapılarla sınırlı tutmak istedim." Mektubuna samimiyetsiz denilebilecek bir tonda devam eder: "Şüphesiz, bu konuyla ilgilenmeye talip henüz bilmediğim başka resmî olmayan yapılar da olmalı."[67] Bazı kurumların saf dışı bırakılmak istendiği gayet net: kayıp yakınları adına gösterdikleri çaba, görünmez kılınmak istenmektedir.

Bununla birlikte, Kasım 1945 sonuna gelindiğinde Albay Bowring, Hoechst'te bulunan Merkezî Araştırma Bürosu'nun başına geçmişti.[68] Kayıp yakınlarının kaygı ve talepleri, son anda da olsa dikkatte alındı: Bowring bu meseleye kayıtsız biri değildi. Hoechest'teki faaliyetler, UNRRA'nın halka açık bilgilendirme fotoğrafları serisi içinde kayıt altına alınmış durumdadır ve halihazırda BM'nin New York'taki arşivindedir.[69] Fotoğraflar, nelerin yaşanmış olduğunu, en azından –resmî uygulamaya binaen– nelerin yapılmış olması gerektiğini anlatmaktadır ve fotoğrafların kendisi bize yapılanları göstermektedir. "Eski İngiliz kurmay subayı, şimdinin UNRRA Merkezî Araştırma Bürosu yöneticisi" Bowring'in, Merkezî Araştırma Bürosu ile Londra'daki İngiliz Kızılhaçı dahil muhtelif ulusal araştırma büroları arasındaki ilişkiyi gösteren bir grafiğin asılı olduğu pano önünde poz verdiğini görüyoruz. Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç'ın grafikteki ağ içinde, hiçbir biçimde yer almadığı bariz biçimde seçilebiliyor. Fotoğrafın altında, "grafikteki ağ, savaş sırasında yerinden edilmiş BM üyesi ülke vatandaşlarının yerleriyle birbirini bulabilmiş insanları gösteriyor" yazıyor.[70]

---

67 "Lt. Col. F.C. Davies, PW & DP Division, Control Commission for Germany, to Hammer", 16 Eylül 1945, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

68 "Col. J.R. Bowring to Executive Director, British Red Cross", 28 Kasım 1945, BM Arşivi, New York, S-0413-0004-08.

69 Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA) 1076, BM Arşivi, New York, S-1058-0001-01-83 ile S-1058-0001-01-89 arası.

70 Fotoğraf alt yazısı: "Hoechst, Almanya, 1945. Albay John R. Bowring, Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki Ulusal Araştırma Bürolarının Birleşmiş Millet-

Fotoğrafların devamında, Büro'nun kendisine ulaşan soruşturmalara yönelik çalışmaları görülüyor. Bunlar arasından az miktardaki fotoğrafta da, bizzat büroya gelmiş başvuru sahipleriyle posta yoluyla büroya ulaşan soruşturmalar görüntülenmiş. Büroya ulaşan postalar, önce yazıldıkları dile ve mevzubahis ülkeye göre tasnif ediliyor; posta odasından, "verinin tasniflenip dosyalara ayrıldığı, tek tek vaka hikâyelerinin oluşturulduğu, nihayet her bir başvuru için bir dosyanın oluşturulduğu" arşiv odasına gönderiliyordu.[71] Fotoğraf alt yazılarından, her bir kayıp için ana kataloga başvurulduğunu anlıyoruz. Kayıp kimsenin izine burada rastlanmıyorsa soruşturma, şehrin belediye başkanına ve bilgi sahibi olabilecek diğer mercilere mektupların yazıldığı yazışma odasına yollanıyordu. Aktarıldığı kadarıyla, "eğer bu da işe yaramazsa", "son bir hamle olarak Merkezî ya da Ulusal Araştırma Büroları'na bağlı personel, kayıp kişiyle ilgili araştırmayı yürütmek üzere sahaya çıkıyordu. Sahadaki görevliler, kayıp kişinin en son görüldüğü ya da görülmüş olabileceği düşünülen yere gidiyor ve buralardaki yerel halkla temasa geçiyordu."[72] Başka yerlerde tutulan kayıtlara da baktığımızda, önümüzde idealize edilmiş bir tablo olduğunu net biçimde görebiliyoruz: İngiliz Kızılhaçı'ndan Bn. Warner gibi gözlemcilerin de belirttiği üzere aslında olan biten, bu çizilen tablodakinden oldukça farklıydı. Gerçekten de, o zaman için yapılan kayıp başvurularına ve sayısı daha da fazla olan kayıplarını arayan yakınlara bakıldığında, fotoğraflarda görünen araştırma servislerinin oldukça yetersiz kalmış olacağı net biçimde ortadaydı. Bununla birlikte Büro yetkilileri, muhtemelen ellerinden geleni yapmışlardı.

1946 Ocak ayında Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu, Frank-

---

ler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nin (UNRRA) Merkezî Araştırma Bürosu ile eşgüdüm halinde yürüttüğü faaliyetleri gösteren pano önünde"; UNRRA 1069, BM Arşivi, New York, S-1058-0001-01-82.

71 Fotoğraf alt yazısı: "Hoechst, Almanya, 1945. Arşiv odası"; UNRRA 1072, BM Arşivi, New York, S-1058-0001-01-85.

72 Fotoğraf alt yazısı: "Hoechst, Almanya, 1945. UNRRA Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu Yazışma Odası"; UNRRA 1071, BM Arşivi, New York, S-1058-0001-01-84.

furt yakınlarındaki Hoechst'ten Kassel yakınlarındaki Arolsen'e taşınmıştı. Arolsen'deki binalar, SS eğitim merkezi olarak kullanılmış yapılardı ve yerel aristokrasi, şehirde büyük bir merkez olarak çalışacak bir yapı olmasından memnundu. 15 Şubat 1946'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı, UNRRA Araştırma Bürosu'nun resmen kurulduğunu henüz ilan etmemişti. İngiliz Kızılhaçı personeline, bundan böyle Birleşik Krallık için Ulusal Araştırma Bürosu olarak görev yapacaklarına dair mektupsa 26 Şubat'ta gönderilmişti. Bn. Warner'in Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu'nun verimliliğine dair duyduğu endişelerin yersiz olmadığı, kanıtlanmış oldu – 1946 Ağustos'u itibarıyla toplama kamplarının Büro'da tutulan kayıtları, henüz kartlara geçirilmemiş ve alfabetik olarak tasnif edilmemişti.[73] Bn. Warner, geçici bir görev için üç aylığına Arsolen'de bulunuyordu ve Kızılhaç Uluslararası Komitesi'nden (ICRC) yardım alınması suretiyle kartların hazırlanıp tasnif edilmesini teklif etmiş, ancak teklifi karşılık bulmamıştı. Daha kötüsü, Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu elindeki soruşturmaları, önce kendi arşivini taramaksızın diğer bürolara yolluyordu.[74]

Düşman milletler

Bn. Warner, Temmuz 1945'te Albay Hammer'a yazdığı mektupta UNRRA'nın planının, yerinden edilmiş Alman vatandaşları söz konusu olduğunda, uygulamada çökmüş olduğunu bildiriyordu.[75] Bu, can alıcı bir noktaydı. İngiliz Kızılhaçı personeli, sadece kayıp yakınlarının savunuculuğu için çalışmakla kalmıyordu; yürüttükleri faaliyet müttefik güçlerle de sınırlı değildi.[76] Yapılan her türlü soruşturmayla, herhangi bir kategoriye uyup uymadığına bakmaksızın ilgilenmek istiyorlardı. Bu, UNRRA gibi diğer kurumların yaklaşımından tama-

73 S.J.Warner'dan Albay Bowring'e mektup, 30 Ağustos 1946, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/558.

74 S.J. Warner'dan Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir George Rendal'a yollanan mektup, 4 Eylül 1946, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/558.

75 Warner'dan Hammer'a yollanan mektup, 20 Temmuz 1945.

76 Cambray ve Briggs, resmî kayıt, s. 466, 469.

men farklı bir yaklaşımdı. Flu bölgeler vardı: İngiliz vatandaşı olan ve bir Almanla evli durumdaki kadınlar örneğin veya Nazi rejimine maruz kalmış Almanlar –yani ne olursa olsun düşman ülkenin vatandaşları– ya da BM'ye üye ülke vatandaşlarının akrabaları yardım edilebilecekler kategorisindeydi.[77] UNRRA nihai olarak bu kategoriler içinde yer alanların bir kısmına yardım etti. Bununla birlikte, UNRRA ya da İngiliz hükümeti, düşman milletlere yardım sağlamak görevini üstlenmedi. 27 Ağustos 1945'te, Dışişleri Bakanlığı'nın Washington'a yolladığı telgrafta, Milli Savunma Bakanlığı'nın, BM'ye üye ülke vatandaşı olmayan Alman sivillerin soruşturmalarını kabul etmeyip, onları İngiliz Kızılhaçı'na sevk ettiğini bildiriyordu. İngiliz Kızılhaçı, elinde resmî herhangi bir kaynak bulunmamasına rağmen, "iletilerin en azından bir kısmının, gayriresmî yollardan hem Almanya içinde dolaşıma girmesini hem de Almanya dışına gönderilmesini sağlıyordu."[78] İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi UNRRA, müttefik güçler tarafından kendi vatandaşlarına yardım amacıyla kurulmuşken –buna yanıltıcı biçimde BM üyesi ülke vatandaşları deniyordu– Kızılhaç, bilhassa da Uluslararası Kızılhaç, sıkı sıkıya bağlı olduğu tarafsızlık ilkesi üzerinden herkese eşit şekilde yardım etme mecburiyetindeydi; hükümetlerden ya da askerî yetkililerden bağımsız davranma kabiliyetini koruyabildiği müddetçe de bunu, uyruk gözetmeksizin sürdürebilecekti.

Gerek ICRC, gerek İngiliz Kızılhaçı, aramaların Almanları da kapsayacak şekilde genişletilmesinin hayati önem arz ettiğinde hemfikirdi. Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu'ndan Albay Bowring'in, bu görüşü paylaşıp paylaşmadığı belirsizdi. Bir süre başında bulunduğu İngiliz Bölgesel Bürosu, İngiliz Kızılhaçı'nın, özel olarak da Bn. Warner'in etki alanı içindeydi. Hayata geçirilen uygulamalar konusunda hemfikir olmamakla birlikte,

77 "J.W.O. Davidson, Foreign Office Prisoners of War Department, to Lt. Col. H.J. Phillimore, War Office Directorate of Prisoners of War, 26 June 1945; minutes, Conference on 11 July 1945 on Central Records Office for Displaced Persons in Germany", Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

78 Dışişleri Bakanlığı'ndan Washington'a gönderilen telgraf, no. 8874, 27 Ağustos 1945, WR.2289/1/48, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

Bn. Warner ile Bowring'in operasyonel konularda fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte, yürütülecek arama faaliyetinin kapsamının genişletilmesi konusunda hemfikir oldukları düşünülebilir. CDPX'teki görevliler Bowring'e bir çeşit serseri mayın gözüyle bakıyordu: düşünceleri, Majestelerinin hükümetiyle "her daim örtüşmüyordu."[79] Hoechst'teki Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu'na yönetici olarak atandığında, Bowring'in "şevkle çalıştığı" söyleniyordu[80] ve yayımlanan yeni politika beyannamesinde "UNRRA'nın ancak Çözüm Konseyi'nin belirlediği çerçeveye uygun durumdakileri aramaya yetkili olduğu bildiriliyordu. UNRRA, Nazi uygulamalarının kurbanları dışındaki Almanların aranmasına dair bir sorumluluk üstlenemezdi."[81] 1946'da, CDPX'e bağlı olarak yalnızca kayıp Almanların aranmasına yönelik bir büro kurulmasına dair teklif, hiçbir aşamada kabul görmedi.

1946'da Almanya'da yürütülen arama faaliyetine dair yayımlanan raporda, hükümetlerin arama faaliyetinin önemini henüz kavrayamadığı belirtiliyordu.[82] Kayıpların aranması ilk zamanlarda, insani bir konu olarak görülüyordu –insanları birbirleriyle buluşturmaktan ibaret bir iş olarak–; sanıyorum bu nedenle de hükümetlerin yerine getirmesi gereken bir iş olarak görülmüyordu. Ancak çok sonraları, arama faaliyetinin "uzun erimli politik, yasal ve sosyal bir perspektif" dahilinde yapılmıyor oluşunun sonuçları ayan beyan ortaya çıkmaya başladıkça, "ciddi bir araştırmaya ve bazı düzenlemelerin yapılmasına dair ihtiyacın ne çapta olduğu anlaşıldı."[83] Örneğin "sigorta ve aylık maaş bağlanmasına yönelik talepler değerlendirilirken", salt

79 Barrell-Hammer sohbetinden notlar, 12 Eylül 1946, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/558.

80 *Central Tracing Bureau*, s. 9.

81 *A.g.e.*, s. 13.

82 *Almanya'daki Kayıpların İzinin Uluslararası Ölçekte Sürülmesi*, 6 Temmuz 1946.

83 *UNRRA Problemine Atıfla Almanya'daki Kayıpların İzinin Uluslararası Ölçekte Sürülmesi*, Almanya'da yürütülen operasyonların sorumlusu için hazırlanan özel bilgi notu, [6 Temmuz 1946'da Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu tarafından gözden geçirilmiş versiyon], Bölüm IIA, BM Arşivi, New York, S-0413-0006-04.

ölüm varsayımından hareket edilmemelidir. Alınan kararların açıklandığı raporda dile getirilen en önemli sonuçlardan biri, "kayıp Alman vatandaşlarının aranmasının, yeniden düzenlenecek sosyal ya da endüstriyel düzen içinde nüfusun örgütlenmesi açısından, İşgal Kuvvetleri için olmazsa olmaz bir gereklilik" olduğuydu.[84] Raporda detaylı şekilde açıklandığı üzere: "Yakınlarının nerede olduğu hakkında hiçbir fikri olmayan binlerce insan oradan oraya sürükleniyor ve bu durum ülkenin ekonomik hayatını olumsuz yönde etkiliyordu. Hareket halindeki bu insanlar, yerleşik vaziyete geçmeksizin herhangi bir sosyal ya da endüstriyel yeniden yapılanmaya gidilebilmesi mümkün değildi. Bu hedefe ulaşılması için, Alman vatandaşların aranmasına yönelik etkili bir çalışmanın yapılması kaçınılmazdı."[85] Rapora göre yeniden yapılanma, "temel insani ilişkiler yeniden tesis edilmediği müddetçe" gerçekleştirilemezdi. Müttefik güçler eliyle, devletin kontrol ve yönetim mekanizmasının tekrar işler kılınabilmesinin yegâne yolu, nüfusu yerleşik hale getirmekti.[86] Rapor ayrıca Almanya'da o zaman faaliyet gösteren "gayriresmî kurumların fazlalığı"ndan ve bunun "durumu umutsuz derecede karışık hale getirdiğinden" bahsediyordu: "İçlerinden bazıları, niyetleri ve kullandıkları metotlar açısından ilkeli davranmıyordu; bir kısmı iyi niyetlerine rağmen verinin tek elde toplanamaması ve kurumların birbirinden habersiz biçimde benzer şeyleri yapmalarından ötürü etkili olamıyordu." Bir kısmıysa "dinî kurumların himayesi altında" çalışıyordu; bu durum "geniş bir çalışma alanı sağlamakla birlikte "Büroların" çoğu son derece dar bir alanda faaliyet gösterme kapasitesine sahipti."[87]

84 *A.g.e.*, Bölüm IB(2).

85 *A.g.e.*, Bölüm IIB.

86 *A.g.e.*, Bölüm IIA.

87 Almanya'daki Kayıpların İzinin Uluslararası Ölçekte Sürülmesi, Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu, 6 Temmuz 1946, s. 8. UNRRA'nın faaliyet alanından dışladığı "düşman ülke vatandaşları"nın izinin sürülmesi, gayriresmî yardım kurumlarının tamamının ilgi alanına girmiyordu. Toplama kamplarındaki insanları temsil eden kimi organizasyonlara dair bir belge de açığı çıkmış ve bazı kurumların elinde toplama kampına dair arşivlerin olduğu anlaşılmıştı; bkz. *A Review of the Tracing Situation from the Point of View of the Central Tra-*

Bonn'daki Federal Almanya Cumhuriyeti Tarih Evi Vakfı'nın sabit sergisi, savaş sonrası dönemde Almanya'da kayıpların aranmasına yönelik bir bilanço sunar.[88] Arama servislerinin kurulmasının, bireysel inisiyatiflerle kotarıldığı belirtilmektedir. Sergide eski bir asker olup, daha sonra Münih arama bürosunun başına getirilen Hellmuth Unger'ın hazırladığı rapordan bir alıntıya yer verilmiştir. Henüz savaş sona ermeden içinde bulundukları atıl dönem içinde, iki arkadaşıyla birlikte –Dresden'den eski arkadaşı Heinz-Herbert Müller ve onbaşı Dr. Schulze-Menz– akıllarına bir fikir gelmiştir: Ne yakınlarının nerede olduğunu ne de hayatta olduklarını onlara kimin bildireceğini biliyorlardı. İnsanların kayıp yakınlarına dair bilgileri paylaşacağı ve yakınlarıyla iletişime geçmelerini sağlayabilecek merkezî bir birim kurmaya karar verdiler. Birlikte yola çıktığı iki arkadaşı, devam etmedi ama Unger, Schwaberwegen'de kiraladığı küçük odasında, Wehrmacht marka eski daktilosunun başına oturdu ve bir plan hazırladı. "20 Haziran 1945'te... bir süt kamyonuna atlayarak Münih'e gitti, Kızılhaç'a ulaşmanın bir yolunu buldu ve bir arama bürosu kurulmasına yönelik teklifini sundu."[89]

Kişisel girişimlerle kurulmuş diğer yapılar, ilkelere tâbi olarak değil gözettikleri çıkarlar doğrultusunda çalışıyordu ve "sıcak yağmurdan sonra bitivermiş mantarlar" gibiydiler.[90] Zaman içinde ikisi Hamburg'da, biri Münih'te, biri de Berlin'de olmak üzere üç merkezde resmî arama büroları kuruldu.[91] Hamburg ve Münih ana merkezlerdi; Berlin bürosu sadece Berlin içinde görev yapan yerel bir büro olarak çalışıyordu. Resmî bir büronun kurulmasına duyulan ihtiyacı ilk fark eden İngiliz-

---

cing Bureau-UNRRA, CTB, Arsolen, 3 Mart 1946, s.8, BM Arşivi, New York, S-0413-0005-05. (bu belge 6 Temmuz 1946 tarihli rapor için bir taslak niteliğindeydi).

88 Federal Almanya Cumhuriyeti Tarih Evi Vakfı, Daimi Sergi, "Exhibit Highlights / Missing Persons Tracing Service", http://www.hdg.de/index.php?id=1687&Fsize=2

89 *A.g.e.*, The Idea of a Tracing Service.

90 *A.g.e.*, Private Tracing Services - Cashing in on Human Feelings.

91 *Tracing of Missing Persons in Germany*, Bölüm VE.1.

ler oldu ve 1945 Eylülü'nde Alman savaş esirlerinin yakınlarıyla temasa geçebilmesi için bir büro kurdular. Siviller büroya başvuruyordu ve büro, "kartların eşleştirilmesi" prensibinden hareketle çalışıyordu: Yapılan soruşturmalar, eldeki kayıtlarla örtüştüğünde arama başarıyla sonuçlanmış sayılıyordu; büro personelinin bizzat yürüttüğü aktif bir arama faaliyeti yoktu. 1945 Ekim ayında büronun faaliyetleri tüm Almanya'yı kapsayacak şekilde genişletildi. Hamburg'daki büro, Rhine'deki İngiliz Kızılhaçı'na bağlı olacak ve Merkezî Soruşturma Bürosu olarak çalışacaktı. Alman Kızılhaçı ise Alman Bölgesel Arama Bürosundan sorumlu olacak ve İngiltere askerî hükümetine bağlı olacaktı. Bu işleyiş, "kartların eşleştirilmesi" ilkesi için de geçerliydi, radyo yayınları ve sınırlı düzeyde de olsa saha araştırmalarıyla da desteklenecekti. Yine Hamburg'da bulunan Alman Bölgesel Arama Bürosu, kuzeydoğu Almanya'dan ve Fransız bölgesinin kuzeyinden sorumlu olacaktı ama o dönemde faaliyetlerini güney Almanya'da yürüten Bavyera Kızılhaçı ile işbirliği halinde çalışacaktı.

Bavyera Kızılhaçı, Bavyera Milli Savunma Bakanlığı Kamu Yararı Birimi himayesinde, Münih'teki Alman Arama Bürosu'nun faaliyetlerini yürütüyordu ve Hamburg arama bürosuyla birlikte Almanya genelinden sorumluydu. Çalışmalarını "kartların eşleştirilmesi" ilkesi uyarınca yürütmek yanı sıra "polis ve belediye başkanlarının yürüttüğü soruşturmalarından faydalanarak bazı özel durumlarda saha araştırmaları" yapıyor; kiliseler, Kızılhaç ve kamu yararı için çalışan farklı kurumlarla da işbirliği içinde çalışıyordu.[92] Berlin bürosu 1 Mart 1946'da kurulmuştu ama etki alanı sınırlı kalmıştı. Kayıp Alman vatandaşlarının aranması için merkezî bir büroya duyulan ihtiyaç, 1945'te anlaşılmış olmakla birlikte Müttefik İç İlişkiler ve İletişim Kontrol Yetki Müdürlüğü, Sivil Yönetim Komitesi ve ona bağlı Kayıp Kimseler Bürosu Alt-Komitesi'nin de dahil olduğu yapılar arasındaki tartışma, 1946'da da devam etti; herhangi bir yol kat edilemiyordu.[93]

92 *A.g.e.*, Bölüm VE.1b.

93 *A.g.e.*, Bölüm VE.2.

1945'te bir hayli çok miktarda olan kişisel girişimler ve hayırsever örgütler, 1950 Ocak'ında Münih Arama Bürosu olarak Alman Kızılhaçı çatısı altında birleştirildi. Münih bürosu, bir yandan arşiv oluştururken, bir yandan da görev esnasında kaybolanlarla halihazırda tutuklu bulunan savaş esirleri hakkında araştırmalar yürüttü. Memleketine geri dönenlerle birlikte toplamda 2.6 milyon eski askerle görüştü.[94] Hâlâ yürüttüğü araştırmalar bulunuyor. Alman Kızılhaçı, 1951'e kadar resmî olarak yeniden yapılandırılmamıştı. Savaş sırasında kurum, Nazi rejiminin parçası haline gelmişti ve kurumun mevcut internet sitesi hiçbirinden bahsetmese de korkunç tıbbi deneylere bulaşmıştı.[95] Bugün itibarıyla, Wehrmacht'ta görev yapmış olanlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyecekler için ana kaynak Alman Kızılhaçı'dır.

Savaş bittikten beş yıl sonra, Almanya Federal Cumhuriyeti'nin Şubat 1950 tarihinde kayıpların bildirilmesine yönelik yaptığı çağrıyı takiben askerler, siviller ve çocuklardan oluşan 2.5 milyon kişilik bir kayıp listesi oluşturulmuş; araştırmayı yürütmek üzere Alman Kızılhaçı'na bağlı Araştırma Bürosu kurulmuştu. Kayıp listeleri, ciltler halinde basılmıştı. Elli bir ciltlik *Alman Savaş Esirleri ve Kayıp Wehrmacht Üyeleri*, 1955'te tamamlanmıştı. 1.4 milyon kişinin ve 900.000 fotoğrafın yer aldığı, kişisel bilgileri içeren 199 ciltlik *Kayıpların Fotoğraflı Listesi* ise 1957'de basıma gitti.[96] Kayıp kimseye dair spesifik bir bilgiye ulaşılamadığı durumlarda, kayıp kimseye ne olmuş olabileceğine dair eldeki verilerin etraflıca incelenerek ve bu kimselerin içinde yer aldığı grupların akıbetine bakılarak, "uzman görüşleri" dile getiriliyordu.[97] 2005'e ge-

---

94 Frank Biess, *Homecomings: Returning POWs and the Legacies of Defeat in Postwar Germany* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), s. 183-84.

95 Moorehead, *Dunant's Dream*, s. 45-57; Alman Kızılhaçı, Münih Kayıp Araştırma Bürosu, http://www.drk-suchdienst.eu/content/content2.php?CatID=61&NewsID=45&lang=en

96 Alman Kızılhaçı, Münih Araştırma Bürosu, http://www.drk-suchdienst.eu/content/content2.php?CatID=61&NewsID=45&lang=en

97 *A.g.e.*, The Missing of World War II: Expert Opinions, http://www.drk-suchdienst.eu/content/content2.php?CatID=53&NewsID=120&lang=en

lindiğinde, yaklaşık 1.2 milyon vaka aydınlatılmış; 1.3 milyonu çözülemeden kalmıştı. Kayıt altına alınan kayıp bildirimleri, Alman Demokratik Cumhuriyeti'ndeki aileleri ya da Doğu Avrupa ülkelerini kapsamıyordu.[98] Bunlara dair bilgiler ancak iki Almanya'nın birleşmesi ve Sovyet arşivlerinin açılmasıyla, 1992'den itibaren ulaşılabilir hale geldi. 2004'te Rusya, askerî arşivlerini açarak Alman Kızılhaçı ile işbirliği içine girdi ve 2 milyon civarında savaş esiriyle her iki taraftaki sivillerin kayıtları bilgisayarda tarandı. 1990'larda yeni bilgilere ulaşılmaya başlandığında, yaklaşık 200 bin kayıp vakası daha açıklığa kavuşturulabildi. Kayıpları arama ve bu bilgiler doğrultusunda mevcut kayıtları birleştirme çabaları sürdürülürken, kayıp yakınlarını arayanların başvuruları da gelmeye devam etmektedir.[99]

Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu (ITS) arşivinin açılması

Almanya dışındakiler de dahil olmak üzere toplama kamplarından geriye kalan arşivlerin büyük bölümü, 60 yıldan fazla el sürülmeden yatacakları Bad Arsolen'deki Uluslararası Araştırma Bürosu'nda toplanmıştı. Uzun süren ve zaman zaman zorlu mücadeleleri gerektiren kampanyalar sonucu arşivler nihayet araştırma yapmak isteyenlere açıldı. Arşivler, sadece kayıp yakınlarını arayanların başvuruları üzerine ya da bir zaman esir tutulduğunu söyleyenlerin iddialarının doğrulanmasına yönelik araştırmalar için gizlilik içinde açıldı. Bu, kayıplarının akıbetini soruşturanların, yıllar içinde birikerek bir heyula yığınına dönüşmüş evrak içinden kendilerine bir yanıt bulmasını sabırla beklemek durumunda kaldıkları, çoğunlukla yıllar sürebilen bir sürecin başlangıcıydı. 2008-2009 yıllarında, kayıtlar bilgisayara aktarıldı ve bir kopyaları pakt üyesi ülkelere gönde-

98 *A.g.e.*, Missing in the Second World War, http://www.drk-suchdienst.eu/content/categoryshow.php?CatID=53

99 *A.g.e.*, Alman Kızılhaçı Araştırma Bürosu'nun tarihi ve devam eden çalışmaları için bkz. Kalus Mittermaier, *Vermißt wird-: Die Arbeit des deutschen Suchdienstes* (Berlin: Links Publisher, 2002).

rildi. Arşivin kendisi, araştırma yapmak isteyenlerin kullanımına ilk defa 2008 Ocak ayında açıldı.[100]

Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu (ITS) 1947'de Uluslararası Mülteci Örgütü (IRO) himayesinde kuruldu ve 1955'te Bonn Anlaşması uyarınca Uluslararası Komisyon'a dönüştürüldü.[101] Toplama kamplarına, zorla çalıştırılanlara, DP kamplarına, başka yerlere götürülerek istihdam edilenlere ait kayıtlarla birlikte muhtelif dokümanları devraldı. Batı Almanya hükümeti tarafından fonlanan ve ICRC tarafından yönetilen Komisyon, on bir üyeli Uluslararası Komisyon'a karşı sorumluydu. Kuruluşunu takip eden yıllar içinde kayıp yakınlarının ve hayatta kalmayı başarmış kimselerin taleplerini, kayda değer oranda karşılamayı başardı.[102] 1960'ların ortasına kadar, Maurice Thudichum'un halefi Nicolas Burckhardt yönetiminde şeffaf bir kurum olarak varlık gösterdi: Araştırmacılar, formel bir prosedür izlenmesine gerek kalmaksızın kayıtlara ulaşabiliyordu; hatta Belçika vatandaşlarına ait kayıtlar, mikro filme kaydedilmiş ve Belçika'ya gönderilmişti.[103]

---

100 International Tracing Service (ITS), *Annual Report 2007* (Bad Arsolen: ITS, 2008).

101 ITS'nin erken dönem faaliyetlerini illüstrasyonlarla anlatan bir çalışma için bkz. Hugh G. Elbot, "Manhunt for 6.000.000", *Information Bulletin* (Office of the U.S High Commissioner for Germany Office of Public Affairs, Public Relations Division, APO 757, US Army) Mayıs 1951, s.7-10 içinde, http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.omg1951May; ayrıca bkz. "New Home for the International Tracing Service at Arsolen", *Information Bulletin*, Eylül 1952, http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.omg1952Sept

102 ITS'nin tarihine dair bkz. Djurović, *The Central Tracing Agency of the International Committee of the Red Cross*.., Yedinci Bölüm, s. 179-88; ayrıca bkz. 50. yıl için bastırılan iki kitap: Paul Reynard, "The International Committee of the Red Cross and the International Tracing Service in Arsolen", *International Review of the Red Cross* no. 296 (1993), s. 457-63; Charles-Claude Biedermann, "International Tracing Service: 50 Years of Service to Humanity", *International Review of the Red Cross* no. 296 (1993), s. 447-56.

103 Paul A. Shapiro, "The History of the International Tracing Service and Its Archival Collection", Beyond Camps and Forced Labour: Current International Research on Survivors of Nazi Persecution, Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nde gerçekleştirilen Üçüncü Uluslararası Disiplinlerarası Konferans'ın açılış bölümünde sunulan tebliğ, 7-9 Ocak 2009. Bu bölümde, bu sunumdan ve sunum sonrası yapılan tartışmalardan faydalandım; tabii olarak yorumlar ve çıkartılan sonuçlar bana aittir. Shapiro'nun çalışması hakkında bkz. Helen

Bir aşamada, bu görece kolay erişilebilirlik hali sekteye uğradı. Bu değişim, Yugoslavya'nın komisyona katılım başvurusunu –böylece kayıtlara erişme olanağı elde etmesini– takiben gerçekleşmiş görünüyor. Arşivin uygunsuz bir biçimde kullanılabileceğinden duyulan kaygı neticesinde ICRC ve ITS yönetimi kayıtlara erişimi herkes için kapattı.[104] 1990'ların sonuna gelindiğinde arşiv, araştırmacılar için kapalıydı ve kayıp yakınlarıyla hayatta kalmayı başaranların yaptığı başvurulara bir yanıt verildiğinde, bu çok uzun bir zaman alıyor yahut zaten hiçbir yanıt gelmiyordu. Zaman içinde biriken başvuru sayısı 450.000'e ulaşmıştı ve başvuru sahiplerinin bir yanıt almak için on iki yıl kadar beklemek durumunda kaldıkları oluyordu. Hayatta kalmayı başarmış olanlar yaşlanıyor ve bir yanıt almak için beklenmek zorunda kalınan süre, gittikçe katlanılmaz hale geliyordu. Bu durumun nedeni, maddi kaynakların yetersizliği ne de personel ya da materyal eksikliği değildi; kurumun o dönemki yöneticisinin, kabul edilecek başvuruları sınırlı tutmaya yönelik politikasıydı.[105]

Uluslararası Komisyon 1998'de, artarak dile getirilen endişelere cevaben, arşivlerin açılmasına onay verdi. Bu aşamada, Birleşik Devletler Soykırım Anma Müzesi'ne (USHMM) bağlı Geliştirilmiş Soykırım Araştırmaları Merkezi direktörü Paul Shapiro'nun şahsında Birleşik Devletler Soykırım Anma Müzesi (USHMM), tartışmaya dahil oldu ve arşivlerin açılmasını hararetle destekledi. 2001 Mayısı'nda gerçekleştirilen komisyon toplantısında arşivin açılmasına dair taslak bir kılavuz oluşturuldu; bununla birlikte Shapiro'ya göre, geliştirilen bu taslak, erişim engelini kaldırmaya yönelik adımların son derece sınırlı kaldığı bir kılavuzdu.[106] Ortaya konan ana soru, üye ülkelerin

---

Stephenson, "Opening the Archives-Closure for Holocaust Victims", *Prescott News*, 23 Şubat 2008.

104 1945'te Yugoslavya, DP kamplarındaki vatandaşlarının bir listesini istemişti. ITS'nin selefi olan ve Albay Bowring yönetimindeki Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu söz konusu bilgiyi, amacı dışında kullanılabileceği endişesiyle vermeyi reddetmişti.

105 Paul A. Shapiro ile söyleşi, 7 Ocak 2009.

106 2009 yılı itibarıyla ITS'nin araştırmacılar için kurduğu internet sayfasındaki yönlendirmelerin fazla kullanıcı dostu solduğu söylenemez.

talep ettiği muhtelif gizlilik şartlarına uyumun nasıl sağlanacağıydı ve sunulan taslak Shapiro nazarında, en kısıtlayıcı ortak paydada buluşmayı öngörüyordu. Shapiro'ya göre komisyonla yol alınamayacağı ortadaydı. Komisyondaki delegeler, üye ülkelerden gelen kısa dönemli görevlendirilmiş –bazı durumlarda ancak bir yıl için– diplomatlardı; komisyonun da ancak yılda bir defa toplanması öngörülmüştü. Delegeler ITS arşivinin içeriği hakkında oldukça sınırlı malumata sahipti. Arşivdeki bilginin sadece hayatta kalan Yahudiler için değil, Nazi rejiminin kurbanı olmuş diğer vatandaşlar için de ne anlama geldiği hakkında bir fikir sahibi değillerdi. Ayrıca bu dönemi araştıran tarihçi sayısının giderek arttığından da bihaberlerdi. 2003 Aralık ayında Yahudi Çalışma Kolu (tam adıyla "Soykırımın Öğretilmesi, Anılması ve Araştırılmasına yönelik Uluslararası İşbirliği Çalışma Kolu") Washington'da toplandı. Shapiro, Çalışma Kolu'nu, içine düşülen çıkmazı aşmaya yönelik bir girişim için kullanmaya karar verdi; ITS arşivinin kopyalarının oluşturulup, üye ülkelerin her birine, kendi gizlilik kuralları uyarınca kullanıma açmaları için yollanmasını önerdi. Bu öneri, kabul edildiği taktirde, ITS'nin ileriki bir zamanda arşive erişimi tekrar engellemesinin önünün kesilmesi de garanti altına almış oluyordu. 2004'te Roma'da gerçekleştirilen komisyon toplantısında, Shapiro arşive dair bir sunum yaptı ve sistemdeki o zamana dek deneyimlenen kaçakları anlattı.

Değişim yönünde adımlar ve aynı zamanda baskı, hız kazanmaya başladı. Arşivin açılmasına yönelik bir Çalışma Kolu yasa tasarısı kabul edildi, ITS'ye bir ziyarette bulunuldu; ayrıca ilave Çalışma Kolu yasa tasarıları da kabul edildi.[107] 9 Mayıs 2005 tarihinde, Almanya'daki Yahudi Anıtı'nın açılmasının hemen öncesinde, *Minneapolis Star Tribune'de* Shapiro'nun bir arkadaşının makalesi yayımlandı; makale internette hızla dolaşı-

107 "International Task Force Supports Decision to Open Bad Arsolen Archives for Scholarly Research by the End of the Year", 9 Haziran 2004; "International Task Force Calls for Concrete Steps to Open Holocaust - Era Archives of the International Tracing Service in Germany", 16 Aralık 2004; "International Holocaust Task Force Urges Opening of Bad Arsolen Archive", 30 Haziran 2005; http://www.holocausttaskforce.org/about/index.php?content=press/

ma girdi.[108] Bunu, Frank-Uwe Betz'in 19 Mayıs 2005'te *Die Zeit*'te yayımlanan "Das andere Mahnmal" başlıklı makalesi izledi. Betz, ITS'nin kapanmasıyla Berlin'de öldürülen Yahudiler anısına açılan anıtın açılışını bir kontrast halinde sunuyordu: "Berlin'de Brandenburg Kapısı'na komşu devasa soykırım anıtı etkileyici olabilir. Ama Arsolen'deki diğer anıt –gerçek anıt– kapalı kaldığı müddetçe bunun ne anlamı vardır?"[109] ITS komisyonunun Haziran 2005'teki toplantısı, tartışmalar arasında başladı. Almanya, Belçika, İtalya, ICRC ve ITS yöneticisi karşı oy kullandı. Gergin bir havada geçen –ve tansiyonu düşürmek için sık sık araların verildiği– oturumlar sonrasında, yeniden oylamaya geçildi ve Fransa'nın başkanlık edeceği bir çalışma grubu oluşturuldu. Shapiro'nun anlatımına bakılırsa, Çalışma Grubu'nun ilk toplantısı, tüm süreci baltalamaya yönelik oldukça sert bir girişimdi. İki konu gündeme gelmişti. İlki bilgilerin gizliliğine ilişkindi: Arşivler açıldığında, kimin eşcinsel olduğu, kimin işbirlikçi olduğu açığa çıkacaktı. Bunların bilinmesi istenilir bir şey miydi? İkinci konu, arşivlerin kime ait olduğu meselesiydi: Almanya'dan geldikleri için sahibi Almanya'ydı; ancak Almanya arşivleri açmayı reddediyordu. Shapiro'nun vurguladığı gibi Almanya bu tutumunda ısrarcı olduğu taktirde, Alman devleti kendisini ilk defa Üçüncü Reich'ın devamı olarak ortaya koymuş olacaktı.

Almanya'nın itirazı, ITS yönetimininki gibi 2006'ya dek devam etti. Tartışmaların kısa bir dökümü, ITS direktörünün direnciyle soykırımdan kurtulanların ihtiyaçlarını kontrast içinde ortaya koymaya yetiyordu. Mevcut bilginin açığa çıkmasını bile isteye engellemek, soykırımı inkârla özdeşleştiriliyordu. *New York Times* gibi büyük gazetelerde konuyla ilgili makaleler basıldı.[110] Pek çok ülke peyderpey, arşivlere erişimin açık

108 Greg Gordon, "Pressure Mounts to Open Holocaust Records", *Minneapolis St. Paul Star Tribune*, 9 Mayıs 2005.

109 Frank-Uwe Betz, "Das andere Mahnmal", *Die Zeit*, 19 Mayıs 2005 (çevirisi için Maja Zehfuss'tan yardım aldım).

110 Roger Cohen, "U.S. –German Flare– Up Over Vast Nazi Camp Archives", *New York Times*, 20 Şubat 2006; Sam Loewenberg ve Julian Borger, "Closed Archive Leads to Holocaust Denial Claim", *Guardian*, 21 Şubat 2006; *Washington*

olması yönünde fikir beyan etti. Alman şansölyesinin değişmesiyle birlikte Almanya'nın tavrı da değişti. Yeni şansölye Angela Merkel'e bağlı bulunan Adalet Bakanı Brigitte Zypries, Almanya'nın bizzat koymuş olduğu yasal engellerin kaldırılması yönünde harekete geçti. Almaya 2006'da anlaşmayı imzaladı ve arşivlerin açılması için tüm hazırlıklar yapıldı.[111]

Bu süreç, neden bu kadar uzun bir zamana yayıldı ve bu hamle ancak uzun ihtilaflar sonucunda yapılabildi? Kayıp yakınları hakkında bilgi edinmeye ya da kendilerinin başına geleni kayıt altına aldırmaya çalışan insanların ihtiyaçları, özel olarak bu kimselere yardım etmek amacıyla yola çıkmış olan bir kurum olan Kızılhaç tarafından neden bunca zaman boyunca görmezden gelindi? Shapiro, bu durumun nedenlerine dair bir dizi kilit önemde gerekçe ortaya koyuyor. Öncelikle, karar alma mekanizmaları için yer alanların hiçbiri konunun kapsamına vakıf değildi ve yürütülen tartışmalarda, kayıp yakınlarının endişe ve taleplerinin herhangi bir ağırlığı bulunmuyordu. İkinci olarak statükodan yana tavır alma yönünde geliştirilmiş bir refleks bulunuyordu. Mevzubahis her bir ülke, bu tutumu rasyonalize edecek kendi meşrebince bir yol bulmuştu. Shapiro, 2009 Ocak ayında Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nde gerçekleşen konferansta sürece dair izlenimlerinden hareketle bazı örnekler ortaya koymuştu. Almanya söz konusu olduğunda geçmiş yönetimin mottosu, Soykırım'ı geride bırakıp, yola devam etmekti. Birleşik Devletler, tam da kendi eylemliliğinin sorgulandığı bir dönemde hem Almanya ile hem de Kızılhaç'la çatışmaya girmeye isteksizdi. Belçika'da etnik kimlikler arası gerilimi –ve Nazi rejimi dönemindeki suç ortaklıklarının boyutu konusunu– alevlendirebilecek herhangi bir hamleden kaçınma eğilimi ağır basıyordu. İtalyanlar DP kamp arşivlerini, DP sisteminin sorgulandığı bir aşamada –savaş suçlularının çoğunun kaçma fırsatını yakaladığı 1980'lerde– ITS'ye ulaştır-

Post, "A Holocaust Denial", 25 Mart 2006. Konu hakkında basılı diğer materyallerin linkleri için bkz. United States Holocaust Memorial Museum, International Tracing Service Archive.

111 Luke Harding, "Germany to Release Archive Files on Millions of Nazi Victims", *Guardian*, 20 Nisan 2006.

mıştı; arşivler Arsolen'e, onlara ulaşmak mümkün olmasın diye gönderilmişti. Shapiro'ya göre İsrail, süreç boyunca sessizliğini korumuştu. 1950'lerin ilk yarısında, Müttefikler Yüksek Komiserliği henüz görevdeyken kamptaki tutsaklara dair arşivlerin kopyaları alınmıştı. Yad Vashem'deki İsrailli arşivciler ihtiyaç duydukları materyal ellerinin altında olduğu için mutluydular; zorla çalıştırılanlara ait Arsolen'deki arşivin varlığından haberdar değillerdi. Ve İsrail, o dönemde Almanya'dan gördüğü desteği kaybetmek istemiyordu.

Shapiro'nun öne sürdüğü sebepler bire bir geçerli olsun ya da olmasın, her bir devlet, yapılması gerekeni yaptığını düşünüyordu; öyle görünüyor ki, mevcut yaklaşım savaş sonrasını takip eden zamanda ortaya çıkan tablonun devamı niteliğindeydi. Bu durumda, arşivlerden anlaşıldığı üzere, askerî yetkililerin öncelikleriyle müttefik devletlerin hedefleri, açıkça belirleyiciydi. Müttefik güçlerin DP'leri kontrol altında tutma, nihayet bir noktada da başından sağma yönelimi karşısında yerinden edilmiş kimselerin ihtiyaçlarıyla onların yakınlarının etkili bir arama gerçekleştirilmesine yönelik taleplerinin esamesi okunmuyordu. Kayıpları aramanın önemi anlaşıldığında dahi bu iş, çoğunlukla gönüllü organizasyonlarda çalışan bir avuç insan eliyle yürütülmek durumunda kaldı; etkin bir örgütlenme ve kaynak sağlanması için çalışan onlardı. Hayatta kalanların ve onları arayanların ihtiyaçlarının farkında olan birinin, Paul Shapiro'nun, bireysel inisiyatifi sayesinde arkasına devlete bağlı olmayan bir örgüt olan USHMM'nin de desteğini alarak müdahalesiyle işleyişte bir değişime gidilmesi ve arama faaliyetinin önündeki engellerin kaldırılması yönünde baskı oluşturulabilmişti.

Arsolen'deki arşiv, kurbanlara dair ayrıntılı bilgiler içermekle kalmıyor, aynı zamanda faillere, Nazilerle girişilen işbirliğine ve kamplardaki köle emeğinden kimlerin faydalandığına dair veri de barındırıyordu. Uluslararası hukuk alanında çalışmış bir yazar olan Anna Funder, arşivlerin kamuya açılmasına ihtiyatla yaklaşılmasının, sahnenin arkasında görünmeyen birtakım nedenleri olabileceğinden; bazı baskıların söz konusu ola-

bileceğinden bahseder.[112] Sigorta talepleri bir neden olabilir – öldürülenlerin yakınları, ellerinde arşivden edinilmiş veri olmaksızın, kayıplarının hayat sigortası poliçesiyle ilgili bir talepte bulunamayacaktı. Birleşik Devletler'de federal savcılık yapmış olan John Loftus, arşivlerin "Nazilerin ölü Yahudilerin kimlik belgelerini kullanarak, Kızılhaç'ın da yardımıyla ortadan kaybolmalarının üstünü örtmeye yetecek kadar uzun bir süre" kapalı kaldığını iddia ediyordu. Loftus'un iddiasına göre dosyalar açılsaydı, "ölmüş pek çok Yahudi kurbanın, müttefik devletler içinde 'yaşıyor' olduğu açığa çıkacaktı."[113] Funder'ın da işaret ettiği gibi, bütünüyle açık ve internet üzerinden erişilebilir bir arşivin doğuracağı muazzam sonuçlar olurdu. USHMM kapalı devre bir sistemi, sadece Washington'daki birimin erişimine açık tutmakta ya da kendisi için çalışan araştırmacılar için erişilebilir kılmaktadır.[114]

Bununla birlikte, Bad Arsolen'deki devasa arşiv, bugün kamusal kullanıma açık durumda. Kaydı bulunan 17.5 milyon kişinin yaklaşık yarısı Yahudi değil. Arşiv, toplama kampları ve zorla çalıştırılanlara ait kayıtlar yanı sıra yaklaşık 3.2 milyon yerinden edilmiş kimseye dair kart, dörtte üçü işleme konulmamış 450.000 yerinden edilmiş kimseye dair dosya ve yeniden yerleştirmelere dair detaylı bilgi içeriyor. Bunlardan başka, mezarlıklara, yapılan analitik çalışmalara ve sağ kurtulanların tanıklıklarına dair muhtelif materyal de karışık vaziyette arşivde bulunuyor. Sonuç olarak ortada ITS'ye ve savaş sona erdikten sonra selefi konumunda olmuş tüm kurumlara ulaştırılmış olan, savaş sonrasına dair 2.5 milyon sorgu dosyası bulunuyor. Arşivin oluşturulan dijital kopyaları, Washington'daki Birleşik Devletler Soykırım Anma Müzesi'nde, Kudüs'teki Yad Vashem anıt müzesinde ve Varşova'daki Ulusal Anma Enstitüsü'nde bu-

112 Anna Funder, "Secret History", *Guardian*, 16 Haziran 2007.

113 *A.g.e.*

114 Hayatta kalmış insanların bir kısmı ITS kayıtlarının USHMM'de tutulmasının uygun olmadığını düşünüyor ve arşivin internet üzerinden açılmasını istiyordu. Bkz. Edwin Black, "Secret Bad Arsolen Holocaust Archive - A Trove of Revelations about Holocaust Insurance, Corporate Complicity and IBM Involvement", http://www.ibmandtheholocaust.com/BadArsolenArticles.php

lunuyor. Kopyaların başka ülkelerde de bulunup bulunmadığı net değildir. Arşivler açık olmakla birlikte, bir dizin oluşturulmadığı gibi tarihsel araştırma için kataloglara ayrılmış da değiller. Kullanılabilecek ana rehber, yaklaşık 40 milyon kartı içeren Merkezî İsim Dizini. Bad Arsolen'deki dışında, kişilerin arşivi kendi başlarına tarayabilmeleri hâlâ mümkün değil. Ayrıca orijinal belgelerin muhafaza edilebilmesi adına belgelerin aslına erişim de mümkün kılınacak görünmüyor. USHMM, kendi araştırma servisini kurdu; daha doğrusu halihazırda hayatta kalanların kullanımına sunduğu altyapıyı, geliştirerek kullanıma açtı.[115] USHMM personeline, arşivi detaylı şekilde tarama ve kayıtlardaki gizli Nazi kodlama sistemi hakkında eğitim verildi. Yapılan başvurulara, hem ulaşılan yeni materyaller taranarak, hem de USHMM personelinin araştırma deneyimlerinden faydalanılarak cevap verildi. USHMM'a Ocak 2008'den bu yana yapılan 7.500 başvurunun her birinin yanıtlanmasının, sekiz ila on iki hafta arasında değiştiği söylenmektedir.[116]

ITS'nin başvuruları yanıtlama süresinin oldukça kısaldığı ve birikmiş belge yığınlarının yavaş yavaş eritildiği ifade ediliyordu. 1998'i takip eden dönem boyunca, cevaplanmamış sorgu sayısı, hiçbir zaman 303.227'nin altına inmedi; 2004'teyse rakam 443.423'le tavan yaptı.[117] 2008 yılına ait yıllık raporda, "2006 sonu itibarıyla, yanıtlanmamış 149.000'den fazla sorgu olduğu, bu yığının 2007 sonu itibarıyla 48.000'den az bir rakama düşürülebildiği; 2008'e gelindiğindeyse yanıtlanmamış sorgu kalmadığı" belirtiliyordu.[118] ITS, USHMM ve Yad Vashem, eldeki tüm veriye dizin oluşturmak ve tüm veriyi kataloglamak yerine, mevcut sınırlı kaynağın, öncelikle kayıp kimseleri arayan insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve birikmiş sorgu yığınının tasnifi için kullanılması yönünde bir karar aldı. Eldeki tüm veriye dizin oluşturmak ve tüm veriyi kataloglamak uzun

115 United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), International Tracing Service (ITS) Inventory Search - ITS envanteri için bkz. http://resources.ushmm.org/itsinventory/help_description.php

116 Shapiro ile söyleşi, 7 Ocak 2009.

117 ITS, *Yıllık Rapor 2007*, s. 38.

118 ITS, *Yıllık Rapor 2008* (Bad Arsolen: ITS, 2009).

yıllar alacak bir işti. ITS, "Toplama ya da çalışma kamplarında tutulan Almanlar ile Alman vatandaşı olmayanlar ve... İkinci Dünya Savaşı sonucunda yerinden edilmiş Alman vatandaşı olmayanlar"la[119] ilgilenecek; yerinden edilmiş Alman vatandaşları, Alman Kızılhaçı'nın sorumluluğunda olacaktı.

Yaşanan ilginç bir gelişmeyle çember tamamlanmış oldu: 30 Nisan 2008'de, ITS'nin arşivini kamuya açtığı törende ICRC, idari görevinden ayrılmak istediğini açıkladı. ICRC'nin Başkan Yardımcısı Christine Beerli, "bu yeni görev ve Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun faaliyetleri içinde insani kaygıların güdüldüğü vakalardaki tedrici azalma, ICRC'nin büro içinde gelecekte oynayacağı rolü muğlak kılmaktadır" dedi.[120] 1955 tarihli Bonn Sözleşmesi'nin yerine geçmek üzere, yeni bir uluslararası sözleşme hazırlandı ve ITS'nin ileride üstleneceği görevler tartışılmaya başlandı.[121] 18 Mayıs 2009'da, Londra'daki Lancaster House'da gerçekleştirilen toplantı, Birleşik Krallık'ın ITC başkanlığının sonuna işaret ediyordu; video konuşmasından görüldüğü kadarıyla, Dışişleri Bakanı Lord Malloch-Brorwn'ın açılış konuşması oldukça duygusuz bir konuşmaydı.[122] Bu durum, 2009'da İmparatorluk Savaş Müzesi'nde gerçekleştirilen konferansta Paul Shapiro'nun konuşmasının yaydığı enerjiyle tam bir tezat oluşturuyordu; Bad Arsolen'deki arşivin, Uluslararası Komisyon'daki hükümetleri, akademisyenler, tarihçiler ve Nazi rejimine maruz kalanların temsilcileri ya da yakınları kadar heyecanlandırmadığı çok net olarak görülebiliyordu.

1947 itibarıyla İngiliz Kızılhaçı, Dış İlişkiler Birimini tasfiye etmeye başlamıştı; 31 Mayıs 1947'de birim tamamen kapatıldı. Bn. Warner'in Şubat 1947'de Almanya'da Arsolen'de katıldığı top-

119 ITS, *Yıllık Rapor 2007*, s. 4.

120 ICRC, Bad Arsolen'deki Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun açılış töreninde sunulan resmî tebligat, 30 Nisan 2008, http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/int-tracing-service-statement-300408

121 ITS, "Debate on the Future of ITS Is Well Underway" (basın bülteni, 20 Mayıs 2009), http://www.its-arsolen.org/en/press/press_releases/index.html?expand=2514&cHash=d89ea8fe93

122 "U.K. Foreign and Commonwealth Office, International Commission for the International Tracing Service", 18 Mayıs 2009, http://www.fco.gov.uk/en/newsroom/latest-news/?view=News&id=17969182

lantıda UNRRA, Almanya'da bulunan Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu personelini 300'den 40'a indirdiğini duyurdu.[123] Uluslararası Mülteciler Örgütü için Hazırlık Komisyonu, UNRRA'ya bağlı olan ve 30 Haziran 1947'de kapatılan Merkezî Kayıp Araştırma Bürosu yerine faaliyet gösterecek olan Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu kurulması için çalışmalarına başlamış olmakla birlikte, kalıcı bir büro sağlanmasıyla yönetim ve mali kaynak sorunları henüz çözülmüş değildi.[124] Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun kurulması kararı 30 Ekim 1947'de verildi.[125]

ITS'nin nerede konuşlanacağı tartışmaları bir türlü nihayete ermedi; Berlin erişim açısından uygundu ancak uygun bina bulunamıyordu. Tartışmalara İngiliz Kızılhaçı'nın, aslında bir kez daha Bn. Warner'in, dahli konuyu asıl tartışılması gereken noktaya getirebildi:

> Almanya'daki Merkezî Kayıt Bürosu'nun Berlin'de olması gerektiği zaman zaman dile getirildi. Bu öneri uygun görülmeyebilir. Medeni devletlerin güç birliği yaparak tüm eforlarını, bugünü ve geleceği altüst olmuş ve pek çok vakada kayıpların akıbetinin belirsizliği nedeniyle bilinmezlikle karşı karşıya olan insanlara bilgi sağlamak ve ailelerini bir araya getirmelerine yardımcı olmak için sarf etmeleri gerekmektedir. Sırf bu nedenle dahi Büro'nun mevcut sakin yerinde kalmaya devam etmesi uygun olacaktır.[126]

Çalışanlarının "teyzecik" dediği Bn. Warner, muhteşem bir kadındı ve hatırı sayılır bir ağırlığı vardı.[127] Her zaman için üst-

123 "S.J. Warner, Foreign Relations Department, War Organisation of the British Red Cross Society, to E. B. Boothby, Refugees Department, Foreign Office", 19 Şubat 1947, Ulusal Arşiv, Kew, FO 371/66721.

124 "Arthur Rucker, Deputy Executive Secretary, Preparatory Commission of the IRO, to Secretary of State for Foreign Affairs", 6 Ağustos 1947, Ulusal Arşiv, Kew, FO 371/66721.

125 "Preparatory Commission for the IRO, Fourth Part of First Session: Resolution on the Establishment of an International Tracing Service, PREP/146/Rev.1," 31 Ekim 1947, Ulusal Arşiv, Kew, FO 371/66721.

126 "S.J. Warner, "The Tracing of Missing Persons," memorandum", 17 Mayıs 1946, Ulusal Arşiv, Kew, FO 945/557.

127 Bark, *No Time to Kill*, s. 32.

lendiği işe, yardıma ihtiyacı olanların yanında olmaya odaklandı. Albay Bowring 1947'de istifa ettiğinde, her konuda hemfikir olmamalarına rağmen bir arada kotarabildikleri meselelerdeki işbirliği için kendisine teşekkürlerini sunan bir mesaj yolladı.[128] Evelyn Bark, Clarence House'da Kral 6. George'dan kiralanan binadaki İngiliz Kızılhaçı Dış İlişkiler Birimi, "Yabancılar Ofisi"ndeki ilk gününde, çoğu kadın 500 personelden biri olarak Bn. Warner ile tanıştığı günü hâlâ anımsıyor:

> Selamlaştıktan sonra gözlüklerini çıkarttı ve Kızılhaç için yazılmış tavsiye mektuplarıyla önceki patronlarımın yazdığı referans mektuplarını dikkatlice inceledi. Ardından gözlüklerini tekrar taktı ve bana oldukça uzun gelen bir süre boyunca, tetkik eder gözlerle beni inceledi. Sonunda: "İnsanları sever misin?" diye sordu. Son birkaç saati, ona geçmişte yaptıklarım hakkında neler söylemem gerektiğini düşünerek geçirmiştim; bu beklenmedik soru karşısında cevabım kısacık bir "Evet"ten ibaretti. Böylece mülakat sona ermişti.[129]

Nihai olarak, birbiriyle çatışmalı iki sürecin bir arada varlık gösterdiği anlaşılıyor: Bir yanda hükümet yetkililerinin, askeriye ve işgal güçleri eliyle nüfusu yeniden kontrol altına alma ve bunu savaş zamanının düşman milletlerine kadar genişletme çabası; diğer yanda İngiliz Kızılhaçı görevlileri gibi, kökeni ne olursa olsun, kayıp yakınlarını arayan insanların sesini duyurmaya ve onlar için bir şeyler yapmaya çabalayan insanlar. Bir yanda nüfusun biyopolitikleştirilmesi, polis düzeninin tesisi; diğer yanda insanlara temas edilmesinin önemini vurgulayarak kayıpların bulunmasına yönelik ısrarla sürdürülen mücadele. Ancak kayıp yakınlarının mücadeleden vazgeçmediği görüldüğünde, yeniden yapılanmanın arama faaliyetinin önemi teslim edilmeksizin gerçekleştirilemeyeceği idrak edilebildi. Kızılhaç, inisiyatifi ele alan bir arama stratejisinin gerekliliği konusunda ısrarcıydı: "Kartların eşleştirilmesi" için bekle-

128 S.J. Warner'ın Albay Bowring'e mektubu, 21 Ocak 1947, İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 735/1.

129 Bark, *No Time to Kill*, s. 32.

mek yeterli değildi. Araştırmacılar sokaklara çıkmalı, insanlarla konuşmalı, onlara yol göstermeliydi. Bu yapılmadığında insanlar bir mekândan diğerine sürüklenecekti. Nihayetinde onlara empoze edilen düzene uymayı reddeden, seslerinin duyulmasını talep eden ve kendi talepleri doğrultusunda harekete geçen, bu insanların kendisiydi.

Bir sonraki bölümde, Temmuz 2005'te Londra'da gerçekleştirilen bombalı saldırılardan sonra yürütülen kayıp arama faaliyetine bakacağız. Burada da profesyonellerin yaşanan felakete yaklaşımıyla yakınlarını arayan insanların kaygıları arasındaki gerilime tanık olacağız.

KAYIP KİŞİLER, LONDRA

> Yetkililerin hiçbiri bizi, duyguları olan insanlar olarak görmüyor gibiydi.
>
> –MARIE FATAYI-WILLIAMS, *For the Love of Anthony*

Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılmasından yaklaşık dört yıl sonra, 7 Temmuz 2005'te, Londra metrosunda sabahın yoğun saatlerinde üç patlama oldu. Yapılan ilk açıklama elektrik voltajındaki ani değişikliğe işaret etse de Londra sakinlerinin çoğu olup bitenin başından itibaren bundan ibaret olmadığı konusunda hemfikirdi. Gerçeğin ortaya çıkması zaman aldı. Radyoların yokluğunda ya da telefonlar çekmediği için metro görevlileri ve yeraltındaki yolcularla iletişim kurmak mümkün değildi; kurtarma ekipleri, ikici bir patlama olması ya da bulaşıcı bir mikrop kapma riskine karşı yeraltındaki tünellere hemen girmedi. Vagonlardaki yaralılar başlarının çaresine bakmak durumunda kaldılar; vatmanların ve Londra ulaşım ağı personelinin de çabalarıyla yolcular yaralananlara elden geldiğince yardım etmeye çalıştı.[1] Kaç patlama olduğu net olarak bilinmiyor-

1 Russell Square/King's Cross'ta bombalanan metroda bulunan yolculardan biri olan Rachel North, yaşadıklarını anlattığı bir kitap yazdı: Yardım ekipleri çok geç gelmişti ve saldırıdan sonra anlaşılacağı üzere hayatta kalanlara sağlanan

du; her patlama sonrasında, istasyondan çıkmayı başarabilen yolcular, istasyon çıkışlarında beliriyordu. Patlamalardan yaklaşık yarım saat sonra İngiliz Tabipler Birliği'nin merkez ofisinin bulunduğu Tavistock Meydanı'nın oradaki Bloomsbury'de, çift katlı bir otobüsün üst katı insanların gözü önünde güpegündüz uçuverince bir çeşit terörist saldırının gerçekleştirildiği anlaşıldı. Bu esnada hastanelerin acil servisleri ve polis ambale olmuş vaziyetteydi, hatlara aşırı yüklenildiği için cep telefonlarıyla iletişim güçlükle sağlanıyordu ve toplu taşıma sistemi tamamen durmuştu. Öğlenin erken saatlerine gelindiğinde insanlar, Londra'nın merkezinden yürüyerek usul usul evlerine ulaşmaya başlamıştı.

İzleyen günlerde, bombalı saldırıların gerçekleştirildiği metro istasyonlarından birinin yakınlarında bulunan Tavistock Meydanı'ndaki King's Cross İstansyonu'na, ölenlerin anısına çiçekler bırakıldı; civarda bulunan bir bisiklet parkı da geçici olarak toplanma noktası haline gelmişti. Parkın girişine bir taziye defteri konulmuştu. Parkta bulunan küçük bir ağacın etrafı çiçekler, bayraklar ve bırakılan notlarla kaplanmıştı. Aynı anda birkaç düzineden fazla insanın sığması mümkün olmasa da insanların parkta tur atarak bırakılan mesajları okuması mümkündü. Girişte, fotoğraf çekmekten imtina edilmesi yönünde bir uyarı vardı. Parkı çevreleyen metal parmaklıklara da notlar ve bayraklar asılmıştı. Londralı yetkililer 1997'de Prenses Dia-

yardım da son derece kısıtlıydı: Rachel North, *Out of the Tunnel* (Londra: Friday Books, 2007). Bir başka tanıklık için bkz. Peter Zimonjic, *Into the Darkness: An Account of 7/7* (Londra: Vintage Books, 2008). Saldırı anında metroda olan ve bombacılardan birinin çaprazında oturan akademisyen John Tulloch da yaşadıklarını yazanlardan biriydi: John Tulloch, *One Day in July: Experiencing 7/7* (Londra: Little, Brown, 2006). Saldırı sonrası yolcuların birbirlerine yardım etmelerinin detaylı hikayesi, bu kitap tamamlandığında devam etmekte olan, hayatta kalanlarla yürütülen resmî tahkikatlarda iyiden iyiye açığa çıkacaktı. Soruşturma tutanakları için 7 Temmuz 2005 Londra Bombalı Saldırıları sonrası Otopsi Belgesi'ne bakınız: http://7julyinquests.independant.gov.uk. Bu belgelerde Zimonjic ve Tulloch'un ifadeleri de yer almaktadır. Genel bir değerlendirme için bkz. Alexandra Topping, "7/7 Inquest: Coroner Is Inspired by Tales of Heroism", *Observer*, 5 Aralık 2010. Soruşturmalar sonucunda ilk yardım ekiplerinin olası bir bulaşıcı mikrop riskine karşı ağırdan hareket ettiği yolundaki şüpheler de doğrulanmış oldu. (Topping, "7/7 Inquest Hears of Fire and Ambulance Crew Delays", *Guardian*, 25 Kasım 2010).

na'nın ölümü sonrası yaşananlardan ve 2001'de Manhattan'da kurulan sokak anıtlarından hazırlıklıydılar: Temmuz 2005 itibarıyla sokaklarda gerçekleştirilecek anmalara demir parmaklıklarla daire içine alınmak koşuluyla izin veriliyordu.[2]

Parkın dışından fotoğraf çekilebiliyor, dışarıya doğru asılmış mesajlar bu sayede fotoğraflanabiliyordu. Sonradan tekrar bisiklet parkına dönüştürülen park, King's Cross İstasyonu'na bakan cephenin köşesinde hem yayalar hem de araçlar için trafik işaretleriyle donatılmış her daim yoğun bir kavşağa bitişikti. Bu bölgede her zaman için muazzam bir insan kalabalığı oluyordu: Kaldırım iki yöne akan insanlarla doluydu. Bu alan, şehrin hengamesiyle tezat içinde, gelip geçenlerin pek farkına varmadığı küçük bir anma mekânı oluvermişti. Yine de ziyaretçisi eksik olmuyordu.

Parkta, başka şehirlerden yollanmış, farklı ülke vatandaşlarının ya da muhtelif dinî gruplardan insanların bıraktığı mesajlar öne çıkıyordu: Şehirde yaşayan Türk vatandaşlarının, Walsall'daki Afgan cemaatinin, şehirde bulunan turistlerin, başka şehirlerden gelen ziyaretçilerin bıraktığı mesajlar. "Yanınızdayız: Birleşik Krallık'taki ve diğer Hintliler", "Tıpkı vaktiyle sizinkinin bizimle olduğu gibi kalbimiz sizinle", "Terörizme karşı Amerika Londra'nın yanında", "Cesur Londralılara... Norveçli arkadaşlarından selam", "Dualarımız sizinle. İnancınızı kaybetmeyin. Güney Afrikalılar", "Son savaşta birlikte çarpıştık ve sonuna dek yanınızda olacağız. Malta ahalisi", "Hepimiz Londralıyız: Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Hindu, Sih, Budist", "Londra: Madrid'in kalbi sizinle: Cesur olun" Tokyo yakınlarındaki Saitama vilayetinde bulunan Sayama City İtfaiye İstasyonundan Katahira isimli bir kadının Japonca yazdığı mesaj şöyleydi: "Ölenlerin ruhu ve yaralıların hızla iyileşmesi için, Birleşik Krallık'ta ve tüm dünyada barış için dua ediyorum. 7 Temmuz 2005." Bir mesaj, genel hissiyatı özetler nitelikteydi: "Londra'da yaşananlardan acı duymak için burada doğmuş olmak gerekmiyor." İlk bakışta, 9/11 sonrası New York manzarasından farklı

2 Örneğin bkz. Adrian Kear ve Deborah Lynn Steinberg, *Mourning Diana: Nation, Culture and the Performance of Grief* (Londra: Routledge, 1999), s. 51.

bir tablo göze çarpıyordu: Belki de tüm dünyadan yollanan destek mesajlarının da etkisiyle daha önyargısız bir ortam hâkimdi. Hemen bir suçlu bulup mahkûm etme eğilimi zayıftı ve misilleme talebi yoktu: "Bu saldırı tek bir şeyi yaraladı: İnsanlığı."

Metro istasyonunun girişine, üzerinde kayıpların fotoğraflarının asıldığı bir pano konulmuştu. New York'takinden az sayıda afiş vardı elbette ve daha iyi organize olunmuştu: afişler için özel alanlar tahsis edilmişti ve kayıplar teşhis edildikçe, posterler sistematik olarak kaldırılıyordu. İfadeler New York'taki afişlerle oldukça benzeşiyordu gerçi: "Kayıp Aranıyor: James Mayes. Beyaz, ince yapılı, 1.80 cm. Kahverengi gözler ve kısa kıvırcık kahverengi saçlar. En son Londra bombalamalarından önce görüldü. 7 Temmuz Perşembe günü saat 8.30-9 civarı King's Cross İstasyonundan geçen Picadilly hattındaki metrodaydı. Eğer kendisine rastlarsanız, lütfen bizi şu numaradan acilen arayın...", "Bu adamı ya da arabasını gördünüz mü? Christian Small (28 yaşında). Erkek, siyah. Atletik bir vücudu var. 1.70 cm. Kısa siyah saçlar. Kahverengi gözler. 7 Temmuz 2005'te saat 7.55'te evden ayrıldı. Arabası: Mitsubishi Colt Hatchback (gümüş rengi). Güzergâhındaki istasyonlar: King's Cross'tan Blackhorse Yolu ya da Walthamstow Central ve Finsbury Park'tan Holborn'a. İletişim:..." İstasyon çevresindeki parklara asılmış afişler de vardı: "Kayıp Aranıyor: Neetu Jain. En son 7 Temmuz sabahı Euston/Tavistock Meydanı'nda görüldü. Görenlerin şu numaradan iletişime geçmesi..."; "Karolina: Beyaz, kadın, kısa sarı saçlar, masmavi gözler, 1.63 cm, göbek deliğinde hızma var, Polonyalı (gayet iyi İngilizce konuşuyor). En son üzerinde siyah pantolon, uzun kollu yuvarlak yakalı siyah yün kazak, siyah topuklu ayakkabılar vardı. Gümüş yüzükleri ve gümüş bir kolyesi vardı. Siyah bir çantası, 2012 Londra Olimpiyatları logolu anahtarlığı, bir paket sigarası, (gümüş rengi, ekran koruyucusunda dökülen sonbahar yaprakları olan) Sony Eriksson marka cep telefonu vardı. Karolina hâlâ kayıp!!! Karolina hâlâ kayıp ve bize yardım edebilecek herhangi biri varsa, lütfen aşağıdaki numaralardan herhangi birine ulaşsın..." Bir süre sonra *Guardian*'da çıkan haber-

de 29 yaşındaki ikizi Karolina, Russel Meydanı'nda ölen Magda Gluck şöyle diyordu: "Saldırı sonrası tam bir keşmekeş yaşanıyordu. Karolina'nın öldüğünü bir haftadan uzun bir süre sonunda öğrenebildik. Herhangi bir bilgiye ulaşmak çok uzun zaman alıyordu" [3]

Bu bölüm, Londra bombalamalarından sonra devreye sokulan Felaket Mağduru Kimliklendirme Protokollerini ele alıyor ve yetkililerin bu protokolleri, kayıp yakınlarına yardımdan ziyade teröristleri teşhis etmeye yarayacak bir araç olarak kullanmalarına odaklanıyor. Kayıp yakınlarının taleplerinin karşılanmasından ziyade, düzen ve asayişin yeniden tesisine yönelik, önceki bölümlerde İkinci Dünya Savaşı sonrası yerinden edilmiş insanların tutulduğu kamplarda da benzerini gördüğümüz, öncelikler sıralamasını inceliyor. Londra'da kayıpların teşhisine yönelik olarak sahada yaşanan zorluklar, New York'ta yaşananların çapıyla karşılaştırılamayacak ölçekte olsa da kayıp yakınları, oğullarına, kızlarına, arkadaşlarına, aile üyelerine dair herhangi bir bilgiye ulaşabilmek için bir hafta, bazen daha uzun süre beklemek zorunda kalmışlardı.

Esirgenen bilgi

Yetkililer, ölüleri açıklamakta ketum davranırken, kayıp yakınlarından kayıplara ilişkin detaylı bilgi talep ediyordu. Herkese potansiyel şüpheli gözüyle bakılıyordu; öncelikli iş "kurbanlar"ın ihtiyaçlarının karşılanması değil, "zanlıların" bulunmasıydı. Kayıp yakınları, doldurmaları istenen Felaket Mağduru Kimliklendirme (*Disaster Victim Identification*)formları içinde kaybolurken polis ve resmî görevlilerin yaklaşımı da süreci kolaylaştırıcı olmaktan oldukça uzaktı. İnsanlar öfkeliydi ve insanlara bu şekilde muamele edilmesine yönelik en çarpıcı itiraz, Marie Fatayi-Williams'tan geldi.[4] Fatayi-Williams,

3 Aile 11.000 sterlin tazminat almıştı (Alan Travis, "Victims of 7/7 Bombs Were Not Given Enough Help, Ministers Admit", *Guardian*, 23 Eylül 2006).

4 Sandra Laville, "Mother's Fury at 'Slaughter of the Innocents'", *Guardian*, 12 Temmuz 2005; Marie Fatayi-Williams, *For the Love of Anthony: A Mother's Search for Peace after the London Bombings* (Londra: Hodder&Stoughton, 2006).

11 Temmuz Pazartesi günü, Tavistock Meydanı yakınlarında irticalen bir konuşma yaptı. Konuşması, dünyayı şiddet yoluyla değiştirmek isteyenlere yönelik ağır bir suçlama niteliğindeydi ve bu durumun yarattığı acıya değiniyordu: "Bu anlamsız saldırı, nasıl bir sonuç sağlayabilir? Ölüm ve yıkım... hiçbir zaman yeni bir toplum yaratmanın koşulları olamaz."[5] Kayıplara dair eldeki bilginin, bilumum mazeretle kayıp yakınlarından esirgenmesi de mevcut ıstırabı katmerlendiriyordu.

Bn. Fatayi-Williams konuşmasına, oğlunun fotoğrafını göstererek başladı: "Bu Anthony, Anthony Fatayi-Williams, 26 yaşında, Anthony kayıp." Fotoğraf, kayıp kişinin yerine geçmişti: "Bu Anthony" *İşte burada. Bu gerçek bir insan. Ona ulaşamıyorum, kimse de bana nerede olduğunu söyleyemiyor ama böyle biri var. Onun varlığı benim uydurduğum bir şey değil.* Marie, azametli bir insan, karizmatik bir figürdü; etkileyici bir duygusallığı vardı ve bir yandan kederini derinden yaşarken, bir yandan da davasına sahip çıkıyordu. Kendisine destek olmak için gelenler, yakınları ve bir medya ordusuyla birlikte Tavistock Meydanı'na çıkan sokağın –patlamanın olduğu yere yaklaşılmasına izin verilen en yakın yerin– ortasındaydı. Arkasında Anthony'nin büyütülmüş fotoğrafları vardı. Konuşmasına şöyle devam etti:

> Perşembe günü... infilak eden otobüste olduğundan şüpheleniyoruz. Henüz kesin bir şey bilmiyoruz. Tanıklar vasıtasıyla, Euston'daki metronun Kuzey hattından çıktığını biliyoruz. 9.41'de New York 1 bölgesinden Amec'teki ofisini aradığını ve metroyla gelirse yetişemeyeceğini ama başka bir yoldan ofise ulaşmaya çalışacağını söylediğini biliyoruz. Bundan sonrasına dair elimizde herhangi bir bilgi yok.

Anthony'nin annesi, onun nerde olabileceği ya da ona ne olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değildi:

> Anthony ilk ve tek oğlum. Ailemizin reisi. Afrika toplumu için erkek çocuk önemlidir... Bugün, herhangi bir haber alamadan girdiğimiz beşinci gün. Ve ben Anthony'nin annesi olarak ona

5 *Guardian*, "Straight from the Heart", 13 Temmuz 2005.

ne olduğunu bilmek istiyorum. Anthony'nin babası, kardeşleri, amcaları ve teyzelerinin ona ne olduğunu öğrenmeye ihtiyaçları var. Nijerya'daki onlarca arkadaşımın ona ne olduğunu öğrenmeye ihtiyacı var. Bugün bana destek olan Anthony'nin arkadaşlarının ona ne olduğunu öğrenmeye ihtiyacı var. Benim bunu öğrenmeye ihtiyacım var.

Marie Fatayi-Williams, Anthony'nin çevresindeki ilişki ağlarını bir bir sıralıyor. Marie için Anthony istatistiki bir rakamdan ibaret ya da hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir terör kurbanı değil. Yakınları, arkadaşları, annesi, babası, kardeşleri, amcaları, teyzeleri, annesinin arkadaşları olan bir kayıp. Herkesin ona ne olduğunu bilmeye ihtiyacı var. Bu acilen karşılanması gereken bir ihtiyaç. Bu, bir hak. Durumu muallakta kalmamalı ve bu hak kendilerinden esirgenmemeli.

Diğer kayıp yakınlarına olduğu gibi Marie Fatayi-Williams'a da beklemesi ve sabırlı olması söylenmişti. Kimlik tespitinin "oldukça karmaşık ve hassas bir süreç olup"[6] zaman alacağı ve bu, sanki yapılması çok kolay bir şeymiş gibi evine dönüp beklemesi gerektiği söylenmişti. Bu yapılması kolay bir şey değildi. Anthony'nin arkadaşı Amrit Walia'nın dediği gibi: "Polisin işini yapması gerektiğini anlıyoruz ama hiçbir şey yapmadan oturup beklemek çok yıpratıcı. Bize tek söylenen de bu."[7]

Sıkıntılar ve aksaklıklar, bombalamaların gerçekleştiği günden itibaren eksik olmadı. İlk olarak Londra Polis Teşkilatı'na bağlı Kayıp Bürosu'nun telefon hattı muazzam bir gecikmeyle açıldı. Bu hat, kayıp yakınlarının bildirimde bulunması amacıyla kurulmuştu. Londra Meclisi'nin 7 Temmuz tarihli raporuna göre, Kayıp Bürosu'nun telefon hattının bu denli gecikmeyle açılabilmesi, İngiliz Polis Teşkilatı'nın telefon santralinde yaşanan bir sorundan kaynaklanmıştı.[8] Bu, bombalamaların

6 Londra Meclisi, Richard Barnes AM (oturum başkanı) "7 Temmuz Değerlendirme Komitesi Raporu", Haziran 2006, c. 1, "Rapor", paragraf 9.3, s. 98.

7 BBC News, "Missing People Sought after Bombs", 10 Temmuz 2005, http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/london/4666679.stm. Ayrıca bkz. Thomas Ikimi, *The Homefront*, film (Londra, 2007), 81 dk.

8 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 7.3, s. 84.

yaşandığı gün, saat 16'dan önce hatta hiçbir biçimde erişilemediği anlamına geliyordu. O esnada, insanlar haber alamadıkları yakınları için endişelenmekten ve yakınlarının hangi hastanede olduğunu öğrenmenin bir yolu olmadığı için hastane hastane gezerek yakınlarını aramaktan çileden çıkmış vaziyetteydi. Telefon hatları açıldığında, ilk bir saat içinde 42 bin erişim teşebbüsü gerçekleştirilmişti. Sistem bu yükü kaldırabilecek durumda değildi ve otomatik yeniden arama yoluyla sürekli şansını deneyenlerin dahi, üç saatten fazla süreyle bunu denemeleri gerekiyordu. Karısı ağır biçimde yaralanmış bir adamın ifadesiyle bu, kabul edilemez bir durumdu:

> Yaşadığım acının, muhtemelen başkalarınınkinin de, gereksiz yere katmerlenmesine sebep olan Merkezî Kayıp Bürosu'nun acil hattına olayların yaşandığı gün ulaşılamaması, benim için anlaşılmaz ve kabul edilemez bir durum... Hafızam beni yanıltmıyorsa, o gün karımın kayıp olduğunu bildirebilmem üç saatten fazla süren bir çabayı gerektirdi. Bu, gerçekten kabul edilemez bir durum.[9]

Söz konusu gecikme, bir yakınını kaybetmek üzere olan bir kimsenin, son dakikalarını onun yanında geçirememesi anlamına gelebilirdi. Bu vahamete, hakaret niteliğinde bir şey daha eklenmişti: Kayıp Bürosu'nun yardım hattı ücretsiz aranabilen bir numara da değildi.

Bununla birlikte esas sorun, işlerin yavaş yürüyor olması, teknik aksaklıklar ya da hatlardaki aşırı yoğunluk değildi. Sorun, kayıplarını arayan insanlara yardım amacıyla oluşturulmuş herhangi bir düzeneğin bulunmamasıydı. Ne Kayıp Bürosu'nun ne de bombalamalardan iki gün sonra Victoria'da kurulan ve adına Aile Yardım Merkezi denilen kurumun görevi kayıpların yerinin tespit edilmesi konusunda yakınlarına yardım etmekti. Kayıp Bürosu, tedirgin kayıp yakınlarına bilgi sağlamakla yükümlü bir merci değil, "cezai soruşturmalar ve resmî

9 Londra Meclisi, Richard Barnes AM (oturum başkanı) "7 Temmuz Değerlendirme Komitesi Raporu", Haziran 2006, c. 3, "Views and Information from Individuals, s. 43.

kimlik teşhisi için başvurulacak ilk merci"ydi.[10] Aile Yardım Merkezi bünyesinde, Kurtuluş Ordusu, Kızılhaç, Victim Support gibi gönüllü kuruluşların personeli yer almakla birlikte merkezin birincil önceliği Kayıp Bürosu ile aynıydı.[11] Odaklandığı konu, "bilgi toplamak, kimlik teşhisi süreci için bombalamalarda yaralandığı ya da öldüğü düşünülen insanlar hakkında kişisel ve adli detayları bir araya getirmekti."[12] Buradaki "bilgi toplamak" ifadesi kritik önemdedir. Londra Meclisi'nin raporunda da belirtildiği üzere bu, "Londra Polis Teşkilatı'nın soruşturmaları yürütme ve kimlik teşhisi süreci için gerekli bilginin temin edilmesi açısından gerekliydi" [13] Bununla birlikte, bu yapılanın kayıp yakınlarını arayanlara hiçbir faydası yoktu:

> Merkez, bilgi vermek değil sadece bilgi toplamak üzere yapılandırılmıştı. Yakınlarını arayanlarınsa esas olarak tek bir şeye ihtiyacı vardı: bilgi alabilmeye. Pratik birtakım gereksinmeleri de olmakla birlikte esas dertleri, kayıpların nerede olabileceği hakkında bilgi almaktı. İlk günlerde ihtiyaçları olan, yakınlarını kaybettikleri için verilecek bir çeşit psikolojik rehberlik hizmeti değil, yakınlarının akıbeti hakkında bilgi edinebilmekti.[14]

Başka şeyler yanı sıra, "kayıp yakınlarının, hastaneler ve diğer yetkililer hayatta kalanları teşhis edebildikçe bu bilgilerin toplanacağı merkezî bir irtibat noktasına ihtiyacı vardı."[15] 2001'de New York'ta sağlananların aksine Londra'da kayıpların bildirilmesi için sağlanabilen, yalnızca kadrosu yetersiz olan ve erişimi oldukça zor birkaç noktanın belirlenmesi olmuştu. Gerçekten de insanlar kayıp formları doldurmak yerine kendi başlarının çaresine bakıyor, hazırladıkları kayıp afişlerini park

10 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 7.2, s. 84.

11 Londra Polis Teşkilatı, "'One Week Anniversary' bombings appeal", http://cms.met.police.uk/news/major_opeartional_announcements/terrorist_attacks/one_week_anniversary_bombings_appeal

12 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 9.9, s. 99.

13 *A.g.e.*

14 *A.g.e.*

15 *A.g.e.*, s. 98.

demirlerine asıyor ve metro istasyonlarının önünde birilerinden bir şeyler öğrenmeye çalışıyordu.[16] King's Cross istasyonunun önünde bir gazetecinin, arkadaşı Lee Baisden'i arayan Craig Laskey ile yaptığı söyleşide Laskey'in dile getirdikleri şöyleydi: "Lee'nin iyi olduğunu, yaşadığı şoktan sonra kendisini bir yerlerde bulmuş olduğunu umuyorum. Hastanelere gittiğinizde, sizinle bilgi paylaşmak konusunda oldukça ketum davranıyorlar. Yetkililerden bir şeyler öğrenmeye çalışmak, bir hayli asap bozucu oluyor. Bilgi akışı tek yönlü işliyor. Yetkililer bilgi toplamak istiyor ama sizinle herhangi bir bilgi paylaşmak konusunda son derece ketum davranıyorlar."[17]

Aynı rapora göre bu aşamada, bombalamalarda ölenlerin sayısı 52, hastanelerdeki yaralı sayısıysa 56'ydı: "Yetkililerin ölümleri teyit etmesiyle, kayıp yakınlarının hayatta olabileceği umuduna tutunan insanların beklentileri yerle yeksan olmuştu." Bu açıklama, 13 Temmuz Çarşamba günü yapılmıştı.[18] Bu tür açıklamalar, ortadaki karışıklığı ve insanların ıstırabını arttırıyordu.

Hackney College'da emlak yönetimi okuyan –aynı zamanda University College London'da temizlikçi olarak çalışan– ve bir yardım kuruluşu olan Hackney'deki Afrika Gelişim Ajansı'nda idari sekreter olarak çalışan Gladys Wundowa'nın hikâyesine bakıldığında yaşanan kaosun boyutları ortaya çıkıyor.[19] Bombalamalardan bir gün sonra Emmanuel Wundowa, karısı Gladys'i ararken beş hastane dolaşmıştı:

16 Melanie Henwood da benzer noktalara dikkat çekmektedir: "The Emergency Response to 7/7: Flaws with the Family Assistance Centre", 23 Kasım 2006, http://www.communitycare.co.uk/Articles/2006/11/23/102302/the-emergency-response-to-77.-flaws-with-the-family-assistance.html; ayrıca bkz. Rachel North, "The July 7 Questions That Still Haunt Victims", *Times*, 18 Aralık 2005. Londra Polis Teşkilatı tarafından hazırlanan bir DVD de 7/7 sonrası kurulan Geçici Morglar ve Aile Yardım Merkezi'nin kuruluşunu konu almaktadır. *Messages from 7/7* (Londra: HMSO, 2006).

17 Duncan Gardham ve Nicole Martin, "How Much Blood Must Be Spilled? A Mother Asks", *Daily Telegraph*, 13 Temmuz 2005.

18 *A.g.e.*

19 Nana Sifa Twum, "Wundowa's Body Released to Family", Modern Ghana. com, 19 Temmuz 2005, http://www.modernghana.com/news/82274/1/wundowasbody-released-to-family.html.

> Gladys'in o gün metroya ya da otobüse bindiğini düşünüyordum ama hangisini yaptığından emin değildim. Eğer kurtarılabildiyse, nerede olduğunu bilmek istiyoruz. O hastane senin bu hastane benim dolaştık ama hastanelerdeki listelerin hiç birinde Gladys'in ismi yoktu. Kendimi neredeyse çaresiz hissediyordum. Nereye gideceğimizi, kime danışacağımızı bilmiyorduk... Polisin ilgisizliği sinirlerimi iyiden iyiye germişti. Acil yardım hattından herhangi bir bilgi almak mümkün değildi. Bana karıma ne olduğunu söyleyin, eğer kurtarılabildiyse nerede, lütfen, bana yardım edin? Bana söylenen tek şey, eğer onu bulabilirsem, kayıp listesinden adını silecekleriydi. Bu, çok aşağılayıcı.[20]

Bu, Bay Wundowa için sadece başlangıçtı. 12 Temmuz günü *Guardian*'da çıkan habere göre, kurbanlardan biri teşhis edilmiş; yanındakinin kimliğiyse tespit edilememişti.[21] Yapılan basın açıklamasında, University College London, personeli olan Gladys Wundowa'nın öldüğünü duyurdu ve bu haber televizyonda yayınlandı. Kocası perişan vaziyette, hem de öfkeliydi:

> Polis karımın öldüğünü teyit etmiş değildi. Bu açıklama da neyin nesi oluyordu şimdi? BBC ve Sky News Gladys'in öldüğü haberini geçiyor ama benim bundan haberim yok. Polisin söylediği bu değil, Gladys teşhis edilmiş değil. Burada öylece oturup duruyorum ve kimsenin bana bir şey söylediği yok. Eğer bir şeyler biliyorlarsa neden bunu benimle paylaşmıyorlar? Burada perişan vaziyetteyiz. Gladys'e ne olduğunu öğrenmeyi bekliyoruz hâlâ. Canlı yayında onun öldüğü ilan ediliyor ama Gladys henüz teşhis edilebilmiş dahi değil.[22]

University College London daha sonra yaptığı açıklama için özür diledi: Polisin durumu bay Wundowa'ya bildirmiş olduğunu sandıklarını söylediler.

---

20 Emily Nash, "Our Lost Loved Ones", *Mirror News*, 9 Temmuz 2005.

21 Audrey Gillan ve Owen Bowcott, "Families Feel Pain of Name Delay: First Victim Is Identified but Frustration Grows among Those Waiting to Hear Fate of the Missing", *Guardian*, 12 Temmuz 2005.

22 *A.g.e.*

Sonunda Gladys'in Tavistock Meydanı'ndaki patlamada öldüğü anlaşıldı. Hemen ölmemişti ama; ambulansla hastaneye götürülmeden önce, meydandaki sağlık görevlileri tarafından ilk müdahale kaldırımda yapılmış, yolda hayatını kaybetmişti. Bay Wundowa yaşananları öğrendiğinde, ilk müdahalede bulunan sağlık görevlileriyle temas kurmak ve tam olarak ne olduğunu öğrenmek istemiş polisse bu konuda kendisine yardımcı olamayacaklarını bildirmişti. Sonunda BBC duruma müdahil oldu ve bay Wundowa adına Londra Ambulans Servisi ile iletişime geçti.[23] Aradan bir yıl geçmesine rağmen Saldırı Sonucu Yaralanmalar Tazminat Kurulu tarafından Wundowa'ya herhangi bir ödeme yapılmış değildi; Gana'da sabıka kaydı bulunup bulunmadığının kontrol edildiği söylenmişti kendisine.

Anthony Fatayi-Williams'ın babası ve Dışişleri Bakanlığı yapmış Nijeryalı amcasına iki polis memuru, 13 Temmuz Çarşamba günü, Anthony'nun öldüğü haberini verdi ve cesedin teşhisi için kendilerini çağırdı.[24] Cesedi gördüklerinde, yaralanmaya dair çok az iz bulunduğunu ve cesedin "oldukça iyi bir durumda olduğunu" fark ettiler. 14 Temmuz Perşembe günü başlatılan adli tahkikata göre, kimlik teşhisi diş kayıtları sayesinde gerçekleştirilmişti.[25] Ailenin kimlik teşhisini, 13 Temmuz'dan önce gerçekleştirmemesi için ortada hiçbir neden yoktu görünüşe göre. Marie Fatayi-Williams'a anlattıklarına göre, Londra Polis Teşkilatıyla ilk teması 8 Temmuz Cuma günü, Nijerya'da bulunduğu sırada, bir polis memurunun telefon ederek Londra'ya gelip gelmeyeceğini –ne zaman geleceğini– sorması, buna karşılık kendisinin sorularının hiçbirini yanıtlamamasıyla gerçekleşmişti.[26] Cumartesi günü Heathrow Havaalanı'na indiğinde, Londra Polis Teşkilatı'ndan bir görevli kendisini karşılamıştı. Soruları bir kez daha cevapsız kaldı. Sonradan

23 Tom Goeghegan, "Trying Not to Harbour Hatred", BBC News, 3 Temmuz 2006, http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/5130044.stm

24 Yusuph Olaniyonu ve Frank Kintum, "Anthony Fatayi-Williams Body Recovered", Online Nigeria, 15 Temmuz 2005, http://nm.onlinenigeria.com/templates/?a=3831&z=12

25 "Inquest into Oil Executive Opens", *Daily Telegraph*, 14 Temmuz 2005.

26 Fatayi-Williams, *For the Love of Anthony*, s. 38.

şöyle yazacaktı: "Şimdi düşündüğümde polis kötü haberi, bana ulaştığı anda verebilirdi. Onun yerine, bu polis memurunun üstleri, belirsizlikten can çekişen ruhumun acısı dinmesin diye onu üstüme salmışlardı; tek dertleri Bn. Fatayi-Williams'ın onların istediği şekilde Londra'ya gelmesini garantiye almaktı."[27]

Bombalamalarda ölen Samantha ve Lee çiftinin yakınları, Samantha'nın akıbetine dair malumata, Russell Meydanı'nda onu kurtaran kişiye adını söylemiş olmasının üstünden dokuz gün geçtikten sonra, ancak 16 Temmuz'da sahip olabildi. Samantha'nın ailesinin Londra Meclisi'ne hitaben kaleme aldığı mektuba göre hikâye şöyleydi:

> Sammy'e ulaşılabildiğinde hayattaydı ve onu kurtaran kişiye adını söylemişti. Ardından Russell Meydanı'ndaki acil yardım görevlileri ilk müdahaleyi gerçekleştirdi ve Samantha burada öldü. Londra'daki bütün hastaneleri tek tek aradığımız esnada "Orada Bay Lee ya da Samantha adına biri var mı?" diye sorduğumuz bir seferinde Samantha adında birinin olduğu ve bizim için kimlik bilgilerini öğrenecekleri söylendi. Konuştuğumuz kişi geri döndüğünde, bir hata olduğunu söyledi. Hayatta kalmayı başarmış biri bulunduğunda, hastaneye götürülürken kimliğinin bir biçimde saptanabiliyor olması gerekirdi. Yapılan yanlış, önce bizi son derece umutlandırıp sonra da yıktı. Samantha'nın teşhis edilmesi 16 Temmuz'u buldu. Bize onu görmek isteyip istemediğimiz hiçbir zaman sorulmadı. Cesedinin onca zaman nerede tutulduğunu öğrenemedik. O süre zarfında nasıl muamele gördüğünü hiçbir zaman bilemeyeceğiz.[28]

Aldgate'te ölen bir başka kadının hikâyesi de benzer nitelikteydi.[29] "Kimlik tespiti süreci" boyunca kurbanın evinden DNA örnekleri toplanmıştı; bombalamaların gerçekleştiği sabaha dair kamera görüntülerinden Londra'daki güzergahı adım adım takip edilmişti. Kimlik teşhisi ancak on gün sonra gerçekleşti-

27 A.g.e., s. 48.

28 Londra Meclisi, "Rapor", c. 3., s. 223.

29 Paula Dear, "Don't Wait for Me Tonight, Mum", BBC News, http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/5098448.stm

rilebildi. Bu kadın da Samantha gibi patlamanın hemen ardından ölmemişti; orada bulunan yolculardan biri, yardım ekibi ulaşana dek onunla birlikte oturup beklemişti. Acil yardım ekibi ulaştığında henüz hayattaydı ve ilk müdahale orada gerçekleştirildi, kadın birkaç dakika sonra hayatını kaybetmişti. Yaraları, ilk bakışta tanınmasını engelleyecek derecede ağır yaralar değildi. Bu durumda kimlik tespiti neden on günü bulmuştu? Madrid treni bombalandıktan sonra 190 ölünün büyük bölümünün kimliği yirmi dört saat içinde tespit edilmiş ve ölenlerin neredeyse tamamı üç gün içinde defnedilmişti.[30]

Felaket mağdurunu kimliklendirme

Londra Meclisi'nin hazırladığı rapor, 7 Temmuz'dan sonrasına ait bazı kayıpları arama hikâyelerinin altını çiziyor.[31] Komite, bir felaketten sonra ilk defa gerçekleştirilen bir uygulamaya şaşırtıcı biçimde imza attı: Hayatta kalanlar ve yakınları hem kamuya açık oturumlarda hem de özel görüşmelerde, ayrıca yazılı olarak da tanıklıklarını aktardı. Raporun ilk cildi 157 sayfayken, toplantı tutanaklarının dökümüyle farklı kurumlarla yapılan yazışmaları içeren ikinci cilt 279, tek tek bireylerden toplanan bilgilerin derlendiği ve bireylerin görüşlerinin yer aldığı üçüncü cilt 296 sayfayı buldu. Bu, birçok soruyu gündeme getiren ve bir dizi önemli tavsiyenin dile getirildiği bir rapor. Bununla birlikte, kimlik belirleme süreci mevzubahis olduğunda, komitenin görüşüne göre, "Geçici Morgların Birleşik Krallık'ta ilk defa uygulandığı" ve "Kitlesel Ölümler için Uygulama Planı'nın 7 Temmuz'dan sadece birkaç hafta önce tamamlandığı" hesaba katıldığında, "Morgun 8 Temmuz günü saat 22 itibarıyla kurulmuş olması kayda değer bir başarıdır. Ölenlerin kimliğinin doğru şekilde tespit edilmesi, oldukça komplike ve hassas bir iştir ve bu zorlu iş 7 gün içinde tamamlanmıştır."[32]

30 Gillan ve Bowcott, "Families Feel Pain of Name Delay"

31 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1; c. 2, "Views and Information from Organisations"; c. 3.

32 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 9.3, s. 98. 12 Temmuz'da *The Guardian*'da 2004'te Madrid'te gerçekleşen ve 190'dan fazla insanın öldüğü bombalı saldırı

Daha sonra İçişleri ve Kültür Bakanlığı tarafından çıkartılan, sadece otuz iki sayfa olan[33] ve "Çıkartılan Dersler" adıyla bilinen kısa raporun, birçok bakımdan, Meclis Raporu'nun kuvvetli biçimde dile getirdiği bazı sorunlara bir yanıt niteliği taşıdığı söylenebilir. Kayıp Bürosu'na telefonla ulaşmaya çalışanlar için önceden kaydedilmiş bir mesajın hazırlanması gibi kimi öneriler hakikaten gülünçtür. Kimlik tespiti bahsine gelince rapor, sürecin nasıl işlediğinin daha detaylı açıklanması gerektiğini vurgular:

> Aileye ölüm haberi verilmeden önce, bilginin doğruluğundan yüzde yüz emin olunması kilit önemdedir ve bu süreç zaman alabilir. Felaket mağdurunu kimliklendirme (*Disaster Victim Identification*) sürecinin doğasını ve karmaşıklığını kayıp yakınlarına tüm detaylarıyla anlatarak ve polisin bu kimselerle iletişime geçerken özenli olmasını sağlayarak, insanların söz konusu süreci yaşarken duyduğu üzüntüyü bir parça hafifletmeyi başaracağımızı umuyoruz. Büyük çaplı felaket hallerinde mağdur olanlar için çevrimiçi bir kütüphanede toplamak üzere bir dizi bilgi materyali hazırlıyoruz. Bunlar arasında Aile İrtibat Personeli tarafından dağıtılacak olan, aynı zamanda Yardım Merkezleri'nden temin edilebilecek felaket mağdurunu kimliklendirme sürecini anlatan bir doküman bulunuyor. İlaveten polis, Aile İrtibat Personeli'ne verilen eğitimi, felaket mağdurunu kimliklendirme süreci ve ailelerin karşı karşıya oldukları sorunlar hakkında daha donanımlı olunması amacıyla gözden geçiriyor.[34]

INTERPOL'ün felaket mağdurunu kimliklendirme kılavuzu, ilk olarak 1984'te basılmış, daha sonra gözden geçirilmiş ver-

---

sonrasında izleyen yirmi dört saat içinde ölenlerin tamamına yakınının kimlik tespitinin yapıldığı, yetmiş iki saat içinde de neredyese tamamının defnedilmiş olduğu haberi çıktı. (Giles Tremlett, "Spanish Reaction: Admiration Mingled with Astonishment over Calm Response", *Guardian*, 12 Temmuz 2005).

33 Birleşik Krallık Bakanlar Kurulu, John Reid (İçişleri Bakanı) ve Tessa Jowell (Kültür Bakanı), "Addressing the Lessons from the Emergency Response to the 7th July 2005 London Bombings: What We Learned and What We Are Doing about It", 22 Eylül 2006.

34 A.g.e., paragraf 49, s. 12.

siyonu INTERPOL üyesi ülkelerle, "sınırlar arası seyahatin her zamankinden fazla yapıldığı bu zamanda, izlenen prosedürlerin birbiriyle uyumlu kılınması amacıyla"[35] paylaşılmıştı.

Bir süreç olarak felaket mağdurunu kimliklendirme sistemi, son derece açık seçik tanımlanmış bir prosedürdür. Doldurulması gereken üç adet form bulunmaktadır: Sarı, ölüm öncesi Ante Mortem (AM) formu; pembe, Post Mortem (PM) otopsi formu ve beyaz Karşılaştırma raporu. Söz konusu kişinin kimliği tespit edilip formların üçü de doldurulduğunda, matbu bir kapak sayfası altında dosyalanarak, AM ve PM formlarının karşılaştırılması safhasına geçiliyordu. Dosyanın kapak sayfasıyla beyaz bir form olan Mağdur Kimliklendirme Raporu, son aşamada tamamlanması gereken kısımlardı. Bu dokümanlar, içinde polisin, patoloji uzmanının, ortadonistin bulunduğu bir uzman grubu tarafından hazırlanıyor; ölüm belgesi ya da defin izni ondan sonra veriliyordu. Raporun son kısmında "CESET" başlığı altında, ölümün ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiği, cesedin bulunduğu yer belirtiliyor ve bir numara veriliyor; doğum tarihi ve adıyla birlikte başka bir numaranın verildiği KAYIP KİŞİ dosyasıyla birleştiriliyordu.

AM ve PM formlarının her biri, yedi bölüme ayrılmış toplam on beş sayfadan oluşuyordu:[36] AM formu için toplanmış kişisel veriler,[37] PM formu için cesedin olay yerinden alınmasına ilişkin veriler, giysi-takı vesaireye dair detaylar, fiziksel özelliklerle dövme vesaire gibi ayırt edici izlerin belirtilmesi, ortadontik veriler dahil kimlik tespitinde kullanılabilecek tıbbı veriler ve "diğer" başlıklı bölüm. Bu, acil yardım ekiplerinin müdahalesi sırasında hayatını kaybedenlerin hesaba katılmadı-

35 INTERPOL, "Disaster Victim Identification", http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/Default.asp. Kılavuz kitapçık için bkz. http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/guide/default.asp

36 Formlar için bkz. http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/Forms/Default.asp

37 Formların üzerinde yetkililerin, bulunan kimsenin ismini yazacağı bir hane olmayışı bulunan bedenle kişinin kimliği arasında bir ilişki kurulmadığının bir göstergesidir. Bu durum, yardım ekiplerince henüz hayattayken erişilen ve ismini verebilecek fırsatı olan kimselerin de adının formlara işlenmemesine neden olmuştur.

ğı bir prosedürdü. AM formu, kayıp yakınlarıyla görüşen personel tarafından doldurulurken; PM formu, cesedi "olay mahallinden" getiren personel tarafından dolduruluyordu. Verilen talimatta AM formlarının olabilecek en kısa zamanda, olabildiğince detaylı bir biçimde doldurulup yollanması isteniyordu; zira "olay mahallinden ne kadar bilgi toplanabileceğini bilmek imkânsızdı." İşe yarayabilecek her türlü detayı vermek, kayıp yakınlarının göreviydi ve AM formları son derece ayrıntılı veri isteyen formlardı. Üç sayfa olan bu bölümde, kayıp kimsenin giysilerinin, varsa takılarının, ayakkabısının, saatinin, gözlüklerinin detaylı bir tasviri, taşıdığı anahtarlara ve cüzdanına kadar isteniyor, ek olarak nüfus cüzdanı bilgileri alınıyordu. Arkasından boy, kilo, saç rengi ve etnik kimliği de kapsayan fiziksel görünüme dair bir betimleme yapılması isteniyordu.[38] Betimlemenin son derece detaylı olması talep ediliyordu. Örneğin, tarif edilen kişinin burnu küçük müydü, büyük müydü? Sivri miydi, kalkık mıydı yoksa basık mıydı? Benzer detaylar bütün bir yüz için isteniyordu: Alın, gözler, kaşlar, kulaklar, yüz kılları, dudaklar, dişler. Liste vücudun diğer uzuvlarının detaylı tasviriyle devam ediyordu. Alkolik miydi? Herhangi bir yerinde belirgin bir iz var mıydı? Sünnetli miydi? Ayırt edici bir özelliği var mıydı? Sigara içiyor muydu? Son olarak da tıbbi bilgiler isteniyordu: AIDS? Herhangi bir şeye bağımlılık? Hamilelik durumu? Doğum kontrolü için rahim içine yerleştirilmiş bir koruyucu?

Londra bombalamalarından sonra kayıp bildiriminde bulunan yakınlardan edinilen, bir kısmı da muhtemelen telefon yoluyla ulaştırılan, bu derece detaylı bilgi Kayıp Bürosu tarafından toplanıyordu.[39] Arama kurtarmanın ilk safhasında AM formlarının detaylı biçimde doldurulmasının anlamlı olmayacağı; zira ilk aşamada kayıp olarak bildirilenlerin bir kısmının arama kurtarma faaliyeti sonlandığında ölmüş olduğunun an-

38 Kategoriler, 1945'te kullanılanlarla aynıdır.

39 Marie Fatayi-Williams, durumu konfirme etmektedir: kendisine sürekli olarak Anthony'nin saat takıp takmadığı sorulmuştur. Anthony ile yaşamadığı için o sabah saat takıp takmadığını bilmemektedir. Marie Fatayi-Williams ile söyleşi, 7 Aralık 2006.

laşılacağının farkına varılmıştı. Londra'da kayıp olarak bildirilenlerin toplam sayısı 7.823'tü.[40] Kayıplara dair detaylı bilgi, sonradan toplanacak olsa dahi, sorulması gereken soru, her vaka için bu derece ayrıntılı verinin gerekli olup olmadığıdır. Nitekim nihai aşamada kurbanlar diş kayıtlarından yararlanılarak tespit ediliyordu. Formlardaki bilgilerin çoğu, her halükarda kimlik tespitinin teyit edilmesi için tatmin edici addedilmeyecekti. O günlerde *Independent*'ta çıkan bir habere göre, kimlik tespiti için geçerli sayılabilecek "asli" kanıtlar, parmak izi, diş kayıtları, DNA ya da "münhasıran kişiye ait bir özellik yahut durumun tespiti olabilirdi – örneğin üzerinde seri numarası bulunan bir kalp pili." Eğer bunlardan hiç birine ulaşılamıyorsa, "ikincil" kanıtların kombinasyonuna bakılacaktı: "Vücuttaki belirgin izler, sakatlıklar, kan grubu, takılar, röntgen kayıtları."[41]

Kayıp yakınlarının da dikkatinden kaçmadığı üzere, gerek Kayıp Bürosu'nun gerek Felaket Mağduru Kimliklendirme sürecinin bir parçası olarak Aile Yardım Merkezi'nin bilgi toplama şekli, son derece tek taraflı işleyen bir süreçti. Aile fertlerinin kayıp kişiye dair oldukça detaylı bilgi verdiği AM formları, süratle polise ulaştırılıyordu. Kayıp yakınlarıyla ilgilenmekle görevli personelin öncelikli işi, yürütülen soruşturmanın da bir parçasıydı: Polis adına ailelerle irtibat kuran Aile İrtibat Personeli'nin işi, bilgi toplamaktı. Polis ve cesetleri tetkik eden adli tıp uzmanları da veri topluyor ve bu verileri formlara aktarıyordu. Ancak söz konusu PM formları, ailelere gösterilmiyordu. Gerçekten de ailelere ulaşılan cesetlere dair en ufak bir bilgi verilmiyordu. Daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulacak bir aşamaya gelinene dek kayıp yakınlarıyla bir paylaşımda bulunulmuyordu. Formların karşılaştırılması süreci, kapalı kapılar ardında gerçekleştiriliyor ve ancak kimlik tespiti gerçekleştirilebildiğinde aileler haberdar ediliyordu. Ceset ve ölüm belgesi bu aşamada ailelere teslim ediliyordu. Bu aşamaya gelinene kadar ce-

40 Travis, "Victims of 7/7 Bombs".

41 Jason Bennetto, "Terror in London: Police Identifying Victims of Asian Tsunami Switch", *Independent*, 12 Temmuz 2005.

setler, ölenin yakınlarına değil resmî görevlilere, sorgu hâkimliğine aitti. Bu süreç tamamlanana kadar, resmî yetkililer dışında ailelerin dahli konusunda herhangi düzenleme yapılmamıştı. Bu uygulamanın gerekçesi, "görsel tanıma"nın "bilimsel" olmaması ve yanılgıya yol açabilecek olmasıydı. Yüz, kimlik teşhisi sürecinin tamamen dışında bırakılmıştı; dövmelerinden birini tanıyabilirdiniz ama söz konusu kişiyi tanıyan birinin o kişiyi yüzünü görerek teşhis etmesine izin verilmiyordu.[42]

Bu olay özelinde sınırlı kalmayacak şekilde, her türlü felaketten sağ kurtulanlarla kurbanların yakınları, yetkililerin felaket sonrasında ihtiyaçlarına duyarlı olmalarını sağlamak için uzun soluklu bir mücadeleye girişmek zorunda kalmışlardır.[43] Muhtelif felaketler sonrasında hayatta kalan ve internet sitesinde belirtildiği üzere bu felaketlerde yakınlarını kaybedenlerden oluşan[44] Disaster Action grubu üyeleri (Zeebrugge'de batan feribot, King's Cross yangını, Lockerbie uçak kazası, Hillsborough'daki futbol stadyumunda izdiham sonrası meydana gelenler, Marchioness nehrinde batan bot, Dunblane silahlı saldırısı, Southall ve Landbroke Grove tren kazaları, Birleşik Devletler'deki 11 Eylül saldırısı ve Bali'deki bombalı saldırı), felaket mağduru kimliklendirme sürecine has rehberlik hizmeti sunarak deneyimlerini paylaşıyor. Grubun, yakınını kaybetmiş aile bireyleri kadar bir arkadaşını yitirmiş insanlara da söylediği, ölüm nedeninin/şeklinin olabildiğince detaylı biçimde bilinmesinin ve cansız bedeni görmenin ya da onunla bir süre baş başa kalmanın, ceset ne durumda olursa olsun, son derece önemli olduğu. Grup üyelerinin, kayıplar söz konusu olduğunda vurguladığı noktaysa şu: "Aile bireyleri ve arkadaşlar, yetkililerin çabalarından bağımsız olarak ya da onların tavsiyelerine bakmaksızın kayıplarının peşine kendileri düşebilirler. Bu süreç olay mahalline, geçici morglara, hastanelere gitmeyi vs. içerebilir. Kayıp yakınlarının, kayıpların bulunması ve kimlik tespi-

42 *A.g.e.*

43 David Hare, *The Permanent Way or La Voie Anglaise* (Londra: Faber&Faber, 2003).

44 Disaster Action, www.disasteraction.org.uk

tinin gerçekleştirilmesi için yapılabilecek her şeyin yapılmış ya da yapılıyor olduğunu bilmesi önemlidir."[45]

New York Adli Tıp Kurumu Amirliği'nin (OCME), ölüm nedenleriyle değil sadece kimlik teşhisiyle ilgilenmesine dair karar 2001 başlarında alınmıştı: "Olaydan sonraki birkaç gün içinde, OCME'nin yürüteceği faaliyetlerin, yalnızca kimlik tespitine yönelik olacağını biliyorduk. Yürütülecek soruşturma için, kurbanların kimliğinden ziyade aydınlatılması gereken bir nokta bulunmuyor; ölüm sebebi, üzerinde durulacak bir konu olarak görülmüyordu. Dünya üzerinde evinde televizyonu olan herkes, işlenen cinayete tanıklık etmişti ve yetmiş iki saat içinde faillerin kimliği açıklanmıştı."[46] 27 Eylül'de FBI, hava korsanları olduklarından şüphelenilen faillerin fotoğraflarını paylaştı.[47] Bir sonraki aşamada, şüphelilerin cesetlerinden alınan DNA örnekleriyle FBI'daki DNA örneklerinin karşılaştırılması sonucunda, dört hava korsanının kimliği kesin olarak tespit edildi. Bu sayede OCME, saldırıya maruz kalanların yakınlarının, saldırganların bedenlerinden geriye kalanlarla kurbanlardan geriye kalanların ayrı tutulması yönündeki taleplerini karşılamaya çalışıyordu. FBI'dan DNA örnekleri alınması kolay olmuyordu. OCME'deki DNA laboratuvarı yöneticisi Robert Shaler'a göre:

> Söz konusu veriye ulaşılması için makul süre iki hafta, olmadı bir aydır. Oysa bu süreç bir yıldan uzun bir zamana yayıldı... Bir noktada FBI'ın kayıp yakınlarıyla herhangi bir empati kurmadığından gerçekten endişe duydum. Kurduğuna inanmak istiyordum. Gecikme bir çeşit ulusal güvenlik problemiyle ilişkili görünüyordu; birer ödlek olan saldırganların DNA örneklerinin bir çeşit ulusal tehdit olarak algılandığın-

45 Disaster Action, "When Disaster Strikes-Disaster Victim Identification: Issues for Families and Implications for Police Family Liaison Officers (FLOs) and Coroner's Officers (COs)", http://www.disasteraction.org.uk/guidence.htm

46 Shiya Ribowsky ve Tom Shachtman, *Dead Center: Behind the Scenes at the World's Largest Medical Examiner's Office* (New York: Harper, 2007), s. 165-67.

47 FBI, "The FBI Releases 19 Photographs of Individuals Believed to Be the Hijackers of the Four Airliners That Crashed on September 11,01", basın bülteni, 27 Eylül 2001, http://www.fbi.gov/pressrel/pressrel01/092701hjpic.htm

dan emindim. Neden böyle algılandıklarına dairse en ufak bir fikrim yoktu.[48]

7 Temmuz Londra bombalamalarından sonra Londra Meclis'inin ikna edici bulduğu bir açıklama yapılmıştı: Mevcut şartlar altında, kurbanların kimlik tespiti sürecini hızlandırmak için, yapılabilecek her şey yapılmıştı. Peki mevcut şartlar altında denilerek tam olarak ne denmek isteniyordu? Sonuç olarak iki hususa önem verildiği anlaşılıyordu. İlkin, 7 Temmuz'da olanların bir felaket olarak tanımlanması, kurbanların bedenlerinin teşhisinde felaket mağduru kimliklendirme sürecinin devreye girmesinin yolunu açmıştı. Bu, ne derece uygun bir yaklaşımdı? Yaşananın bir felaket, bir zorbalık, Başbakan Tony Blair'in ifadesiyle "bir çok masum insanın hayatına mal olan korkunç ve trajik bir vahşet" olduğunun şüphe götürmediği söylenebilir.[49] Hükümete bağlı Acil Durum Komitesi olayın gerçekleştiği sabah hızla toplanmıştı. Bombalamalardan kuşkusuz çok sayıda insan etkilenmişti: Bombalamaları gerçekleştirenler dahil 56 kişi ölmüş, 700 kişi yaralanmış, "1.000 yetişkin ve 2.000 çocuk... 7 Temmuz'da yaşadıklarının sonucu olarak post travmatik stres bozukluğundan muzdarip olmuş ve tahminen 3.000 kişi olaydan doğrudan etkilenmişti."[50]

Bununla birlikte, neyin acil durum ya da felaket sayılacağı, durumdan etkilenenlerin sayısına göre belirlenecek bir şey değildir. Aldgate ve Edgware Yolu'ndaki bombalamaları kendi başlarına ele aldığımızda ölü sayısı, kötü bir trafik kazası sonucu hayatını kaybedebilecek insan sayısından daha fazla değildir. Bir olayı felaket olarak nitelendirerek tüm karmaşıklığıyla felaket mağduru kimliklendirme prosedürünün devreye sokulmasına karar vermek yapılacak bir tercihtir. Burada söz konusu olan verilecek bir karardır; daha doğrusu öyle olmalıdır.

---

48 Robert C. Shaler, *Who They Were: Inside the World Trade Center DNA Story; The Unprecedented Effort to Identify the Missing* (New York: Free Press, 2005), s. 300.

49 BBC News, "In Full: Blair on Bomb Blasts; Statement from Downing Street, 1730 BST 7 Temmuz 2005", http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4659953.stm

50 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 11.6.

Bu anlamda gerekçelendirilmelidir; mevcut şartların politik bir yaklaşım üzerinden meşrulaştırıldığı bir ortamda kimlik teşhisi sürecinin bu denli uzun sürmüş olmasının mevcut şartlara bağlanması, geçerli bir argüman olamaz. 7 Temmuz'da olanlar korkunçtu. Felaket yönetiminde bürokratik aparatın devreye sokulmasınınsa durumu, en azından kayıp yakınları nezdinde daha vahim hale soktuğu söylenebilir.

Cezai soruşturma

Kimlik tespitindeki gecikme ve bu esnada kayıpların yakınları ve arkadaşlarına reva görülen muamelenin diğer nedeni de cezai soruşturmaya verilen öncelikti. İşin aslı Londra polisi, aynı anda hem cezai kovuşturmalarla hem de kayıpların kimlik tespitiyle ilgileniyordu. Polisin şüpheli peşinde koşması, yetkililerin tek tek suçluları tespit edip yakalamaya odaklandığının net bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu esnada da yetkililer, potansiyel suçlunun *kim* olduğuyla değil, sadece *ne* yaptığıyla ilgileniyorlardı; oysa potansiyel suçlunun kim olduğu, mahkeme sefahatinde, yargılama süreci açısından göz ardı edilmeyecek bir noktaydı. Soruşturmayı yürütenler açısından, suçu işleyenin kimliği, çoğu zaman kurbanın kimliğinden daha önemliydi. New York'ta durum farklıydı. FBI olayla ilgili soruşturmayı, OCME'den tamamen farklı biçimde yürütüyor görünüyordu. Gerçekten de Shiya Ribowsky'nin aktardığı gibi New York'taki genel işleyiş şöyleydi:

> Polis esas olarak *faile* ve *"Kim yaptı?"* ile *"Neden?"* sorularına odaklanıyor. Bizse OCME'de *kurbana* odaklanıyoruz: *"Hayatını kaybeden kim?"* ve *"Ne oldu?"* sorularına. Bu nedenle bizim açımızdan her biri ayrı ayrı önemli olan ölüm vakaları detaylarına varıncaya dek özenle araştırılmalı. İki yaklaşım arasındaki bu fark, ileride OCME'nin statüsünün, ceza adaleti sisteminin işleyişine yardımcı olmak kurumun görevlerinden biri olmasına rağmen, *hukuk uygulamasının* bir parçası olmaması yönünde yeniden değerlendirilmesine yol açacaktı.[51]

51 Ribowsky ve Shachtman, *Dead Center*, s. 103-4.

8 Temmuz 2005'te Londra'da sorgu hâkimliğinin öncülüğünde bir Kimliklendirme Komisyonu kuruldu. Komisyonda, kimliklendirme konusunda uzman bir polis, bir patoloji uzmanı, bir ortodontist, İçişleri Bakanlığı'ndan bir temsilciyle sorgu hâkiminin uygun bulacağı birisi bulunacaktı."[52] Usulen, kayıpların kimlik tespiti, bu komisyonun işiydi; ancak göründüğü kadarıyla süreç, fazlasıyla polisin kontrolünde işlemekteydi.[53]

Sonradan Scotland Yard'taki polis teşkilatında anti-terörizmden sorumlu olacak Andy Hayman komisyonda asistandı. Hayman, İngiliz hükümeti tarafından satışa çıkmadan yasaklanan *The Terrorist Hunters* isimli kitabında, 7 Temmuz'da yaşananları detaylı biçimde anlatıyor.[54] Bununla birlikte yasaklanmadan önce kitaptan özet bölümler, *Times*'da yayımlanmıştı. Hayman'ın adli soruşturmanın nasıl yürütüldüğüne dair anlattıkları, Londra'daki olaylar sonrası faillere odaklanıldığını net biçimde ortaya koyuyor:

> Kulağa kaba saba gelebilir ama cesetler adli tıp kurumuna ulaştıkça, öncelikle bombalamaların faili olarak şüphelenilenler incelemeye alınıyordu. Olası suç ortaklarının izini sürebilmek ve mevcut faillerin ilişkide olabileceği potansiyel teröristlere ulaşabilmek için olabildiğince hızla onları teşhis etmemiz

52 Londra Polis Teşkilatı, "'One Week Anniversary', Bombings Apperal"

53 İngiltere ve Galler'de sorgu hâkimliği müssesesinin bir reforma ihtiyaç duyduğu yaygın kanaatti ve bu minvalde raporlar hazırlanmıştı. Örneğin bkz. House of Commons Constitutional Affairs Committee, "Reform of the Coroners' System and Death Certification: Eight Report of Session 2005-6; Report, together with Formal Minutes", HC 902-I (Londra: The Stationery Office Limited, 2006); Tom Luce, *Death Certification and Investigation in England, Wales and Northern Ireland: The Report of a Fundemental Review*, 2003, Cm. 5831 (Londra: HMSO, 2003); Philip Hasleton, "Reforming the Coroner and Death Certification Service", *Current Diagnostic Pathology* 10, no. 6 (Aralık 2004), s. 453-62; Gordon H.H. Glasgow, "The Campaign for Medical Coroners in Nineteenth-Century England and Its Aftermath: A Lancashire Focus on Failure, Part II", *Mortality* 9, no.3 (Ağustos 2004), s. 223-34.

54 Sean O'Neill, "Book by Former Anti-terror Chief Andy Hayman Banned from Shops", *Times*, 3 Temmuz 2009; Sandra Laville, "Government Bans Former Anti-terror Chief's Tell-all Book: Court Injunction on Andy Hayman's *The Terrorist Hunters*, Which Includes Details of De Menezes and Litvinenko Cases", guardian.co.uk, 2 Temmuz 2009.

gerekiyordu. Saat 22.19'da, Hasib Hussain'in ailesi, kayıp bildiriminde bulundu. Bir buçuk saat sonra, patlamalar sonrası civarda bulunan delilleri ve eşyaları toplamakla görevli polis memuru, kartlardaki isimler ve toplanan kişisel eşyalardan hareketle tespit ettiği bir dizi ismi bildirmek üzere Anti-Terör Birimi'ni aradı. Söz konusu eşyalar arasında Sidique Khan ve Bay S.Tanweer'e ait spor kulübü üyelik kartları da bulunuyordu. Kartların, bombaların içinde bulunduğundan şüphelenilen sırt çantasına çok yakın bir yerde bulunmuş olması, bu iki kişinin bombayı patlatanlar olduğundan şüphelenmemize yetmişti.[55]

Sonrası şöyle gelişti: Hasib Hussain'in eşyaları Tavistock Meydanı'nda bulunmuştu ve ailesi aralarında Khan ve Tanweer'in de bulunduğu bir arkadaş grubuyla Londra'ya gittiğini doğrulamıştı. 10 ve 11 Temmuz'da patologlar tarafından hazırlanan raporda, sonradan Hussain, Khan, Tanweer ve Lindsay oldukları anlaşılan şahısların, "bombaları patlatanlar oldukları ya da patlama sırasında bombalara çok yakın bir yerde oldukları" ifade ediliyordu.[56] Bu şahısların ev ve arabalarının aranması için izin belgeleri alındı; King's Cross'taki ve Luton istasyonundaki kamera görüntüleri incelemeye alındı. Jermaine Lindsay'in karısı 13 Temmuz'da kayıp bildiriminde bulundu ve polise kocasının evleri aranan şahısları tanıdığını söyledi. 13-16 Temmuz arasında dört şahsın patlamadan geriye kalan ceset parçaları üzerinde DNA analizi yapıldı ve böylece kimlik tespiti kesinleşmiş oldu.

Öyle görünüyor ki, tespit edilen kimliklerin açıklanmasına ancak patlamadan sorumlu olduğundan kuşkulanılan şahısların kimlik tespiti gerçekleştirildikten sonra sıra gelebilmişti. Londra Meclisi'nin raporunda, bu sürecin ne kadar zaman aldığı net olarak belirtilmiyor; ancak kimlik tespitinin gerçekleşip, ailelere haber verilmesi ve defin izninin çıkması yedi ila on

55 Andy Hayman, "No Warning, No Links, No Leads: 7/7 Bombings Were a Bolt out of Nowhere", *Times*, 20 Haziran 2009.

56 İstihbarat ve Güvenlik Komitesi, "Could 7/7 Have Been Prevented? Review of the Intelligence on the London Terrorist Attacks on 7 July 2005", Oturum başkanı Kim Howells, Cm. 7617, Mayıs 2009, s. 15-16, http://cabinetoffice.gov.uk/intelligence/special_reports.aspx

gün arasını bulmuştu. Raporun bir yerinde "7 Temmuz'da hayatını kaybedenlerin tamamının kimlik tespitinin polis tarafından gerçekleştirilmesi on günü bulmuştur" denilirken,[57] aynı sayfanın başka bir yerinde "Hayatını kaybedenlerin kimlik tespitinin hatasız biçimde gerçekleştirilmesi, oldukça karmaşık ve hassas bir iştir ve bu zorlu iş, yedi gün içinde tamamlanmıştır" deniliyor.[58] Henüz ne adli tıp soruşturması sürecinin detayları ne de adlı tıp raporu kamuoyuyla paylaşıldığı için elimizdeki bilgi kesin olmaktan oldukça uzak. Tahkikatı yürüten yetkililerin görev yerlerinde çekilmiş fotoğrafları, 2009 Temmuzu'nda *Daily Mail*'de yayımlandı.[59] *European Hospital* dergisinde yayımlanan rapora göre, "17 günü aşan bir zaman zarfında, 56 ceset ve cesetlerden geriye kalan 1.162 kalıntı incelenmişti."[60] Röntgen uzmanları, "ilk inceleme"yi üstlendi, fluroskopi yardımıyla kişisel eşyalar, yaralanmalar ve vücuttaki yabancı maddeler hızla saptanacaktı – sonuncuyla kastedilen, muhtemelen bomba parçaları gibi adli kanıtlardı. Bir sonraki adımda gerçekleştirilecek tetkikler, kimlik tespitinde kullanılan ana yöntem olan "diş röntgenlerine" odaklanılacaktı. Olay mahalli, adli tıp kurumuna bağlı polislerce ayrıntılı biçimde incelenmiş, kanıtlar özenle toplanmış ve tasniflenmiş, ceset kalıntıları kaydedildikten sonra morga gönderilmişti.[61]

Yayımlanan raporlardan birinde yer verilen, Kuzey Londra'da görevli bir adli tıp uzmanı olan Dr. Andrew Reid'in "bombacı olduklarından şüphelenilen şahısların da diğer kurbanlarla aynı muameleye tabi tutulduğu" ifadesine karşın, bu şahısların cesetleri çok daha uzun bir süre adli tıpta tutulmuştu.[62] Dördü de

57 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 9.1.

58 *A.g.e.*, paragraf 9.3.

59 Sam Greenhil, "I've Just Seen Hell on Earth: Four Years after 7/7, a Never-before-Seen Picture of the Horror That Confronted Police on the Tube Ripped Apart by Terrorists", *Daily Mail*, 8 Temmuz 2009.

60 European Hospital, EHOnline, "The London Tube and Bus Bombings: UK Government Now Supports Forensic Radiography Response Team Training", 27 Mart 2009, http://www.european-hospital.com/topics/article/5568.html

61 Greenhill, "I've Just Seen Hell".

62 *Guardian*, "Bomb Victim IDs May Take Weeks-Coroner", 15 Temmuz 2005.

2005 Ekimi'nin son haftasında defnedilmişti. Shehzad Tanweer Pakistan'da defnedilirken; Mohammad Sidique Khan'ın ailesi bir otopsi daha yapılması için cesedin morgda bekletilmesini talep etmişti.[63] Birkaç ay sonra Pakistan'da defnedildiği anlaşılıyor.[64] Hasib Hussain ise Leeds'te defnedilmişti.[65]

Ölmeden önce kimliğini kurtarma ekiplerine verebilmiş olanların ya da hastane yolunda hayatını kaybedenlerin akıbeti hakkında elde hiçbir veri bulunmuyordu. Bu insanların yakınlarına ulaşmanın neden bu denli vakit almış olduğunun da bir açıklaması yoktu. Bu konu ancak 2010'da ön tahkikat duruşmaları başladığında yeniden gündeme gelebildi. Duruşmalarda, polisin vakıf olduğu bilginin pek azını kayıp yakınlarıyla paylaşmış olduğu ortaya çıktı. Patlamalar sonrası ölen 52 kişiden 17'sinin patlamalardan hemen sonra ölmediği anlaşıldı. Örneğin Behnaz Mozakka'nın, "patlamadan sonra bilinci yerindeydi ve olay yerinde bulunan bir polisle konuşmuştu."[66] "Ölmeden evvel olay mahallinde kimliği tespit edilebilmiş başka insanlar da vardı" ancak bu insanların yakınlarına ulaşılmamıştı: "Olay mahallindeki yaralı bir şahsın yanında, üzerinde adının yazılı olduğu ilaç kutusu; bir diğerinin üzerinde nüfus cüzdanı olmasına rağmen günler boyu endişe içinde hastanelere kâh telefon ederek kâh giderek kayıp yakınlarını arayan insanlar bu bilgiden mahrum bırakılmıştı."[67]

7 Temmuz'da hayatını kaybedenler için gerçekleştirilecek adli tıp tahkikatı, hayatını kaybedenlerin yakınlarının itirazına rağmen defalarca ertelenmişti. Mayıs 2009'da, bombalamaların zanlılarıyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle yargılanan üç kişinin davası düşmüş ancak jüri fikir birliğine varamamış-

63 Joshua Rozenberg, "Relatives of Tube Bomber Want Another Post Mortem", *Daily Telegraph*, 29 Ekim 2005.

64 Shiv Malik, "My Brother the Bomber", *Prospect*, 30 Haziran 2007.

65 BBC News, "Funeral Service for London Bomber", 3 Kasım 2005.

66 Richard Norton-Taylor, "Victim of 7/7 Might Have Been Saved", *Guardian*, 27 Nisan 2010.

67 7 Temmuz 2005 Londra Bombalamalarına dair otopsi incelemesi, 26 Nisan 2010, s. 76-79, duruşmanın deşifre edilmiş metni için bkz. http://7julyinquests.independent.gov.uk/hearing_transcripts/26042010am.htm

tı. Bunun üzerine dönemin adli tıp sorumlusu Dr. Andrew Reid üç kişinin yakınlarına, derinlemesine bir tahkikatın, hiçbir zaman gerçekleştirilemeyebileceğini yazdı. Adalet Bakanı Jack Straw'un daha önceki bir tarihte, tahkikatların kamuoyuna kapalı biçimde gerçekleştirilmesine yönelik sunduğu yasal değişiklik önerisi, gelen itirazlar sonucu uygulamaya konulmamıştı.[68] Bununla birlikte, yaşananlara dair kamuya açık bir soruşturmanın yürütülmesi ve sorumluların saptanmasına yönelik talep, bir kez daha karşılıksız kalmıştı.

Oysa 2010'un başlarında ön tahkikat duruşmaları yoldaydı ve daha umutvar bir iklim hâkimdi.[69] Ölüm sebebini araştıran kadın sorgu hâkimi Hallett'in verdiği önceki yargı kararı, kamuoyuna açık yürütülecek bir soruşturmanın, olup bitenlere dair tüm detayları da ortaya koyacak biçimde nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin bir yol haritası niteliğindeydi. Bombalamaların zanlılarıyla kurbanlar hakkında yürütülen tahkikatların, başlangıçta planlandığı gibi bir arada yürütülmeyeceği kurbanların yakınlarının tepkisi sonucu kısa zamanda anlaşıldı. Ayrıca bombalamalarda hayatını kaybedenlerin kurtarılmasına yönelik yeterli çabanın gösterilmiş olup olmadığı da tahkikatlar sırasında ele alınacak konular arasındaydı. Güvenlik güçlerinin 7 Temmuz öncesindeki performansı da, bombalamaların önlenmesi için gerekli önlemlerin alınmış olup olmadığına ve patlamadan hemen sonra henüz hayatta olanların kurtarılmasına yönelik gerekli çabanın gösterilmiş olup olmadığına bakılmak üzere, masaya yatırılacaktı.

Tahkikatlara 11 Ekim 2010'da nihayet başlandı. Hâkim Hallett, kendi yetki alanını detaylı bir biçimde çerçevelendirdi ve İçişleri Bakanlığı ile emniyet güçlerinin bazı adli soruşturmaların gizlilik içinde yürütülmesine dair önerilerine sert bir dille karşı çıktı. Sunulan kanıtlar, 7 Temmuz'la ilgili o zamana dek bilinmeyen bazı gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlarken

68 Duncan Gardham, "Families of July 7 Bombing Victims Fear They May Never Learn the Truth", *Telegraph*, 20 Mayıs 2009.

69 7 Temmuz 2005 Londra Bombalamalarına dair otopsi incelemesi, http://7julyinquests.independent.gov.uk/index.htm.

bir dizi gerçeğinse henüz kamuoyuyla paylaşılmadığı kuşkusunu doğrulamış oldu. Ortaya çıkan gerçeklerden biri şuydu: Patlama sonrası hayatını kaybedenlerin çoğu hemen ölmemişti; daha iyi durumdaki yolcular, yaralılara ellerinden geldiğince yardım etmiş ve kurtarma ekibi olay yerine ulaşıncaya dek yaralıların yanında beklemişti. Felaket mağduru kimliklendirme sürecinin aksine tanıkların aktardıkları acıyı katmerlendirmekle birlikte, tek tek her bir insanın başına ne geldiğini en küçük ayrıntısına kadar ortaya koyuyordu. İfade veren onlarca tanık arasında, hayatta kalmayı başaranlar ve sağlık ekiplerinden önce yaralıların yardımına koşan metro görevlileri de vardı. Olay anı polis tarafından yeniden canlandırıldı: kim hangi vagonun neresinde oturuyordu, hangi yaralı nerede bulunmuştu, patlama tam olarak hangi noktada gerçekleşmişti? İnsanlar yaşadıklarını, gördüklerini, duyduklarını bir bir anlatıyordu; kimlerle karşılaştıklarını, neler yaptıklarını, başkalarının neler yaptığını. Bir de hatırlayamadıkları vardı tabii. Her bir birey, yaşadıklarını, kendi algı penceresinden –olup bitenin kendisini ne şekilde etkilediğini, patlamadan hemen sonra ne yaptığını– herhangi bir yargıda bulunmaksızın anlatıyordu. Belirli bir kişi olarak bir diğerini hesaba katan bir yaklaşım hâkimdi. İnsanlar tanık oldukları ölümleri, tek tek ve ayrıntısıyla aktarmak istiyordu. Dehşet geçiştirilmiyor, onunla yüzleşiliyordu. Ayrıntılar son derece özenli biçimde aktarılıyordu. Karşılarında oturarak anlatılanları dinleyen yakınlarını kaybetmiş insanların duyarlılıklarını gözeten tavırları son derece aşikâr biçimde görülüyordu.

Kayıp yakınlarının çoğuna egemen olan tahkikatlardan bir şey çıkmayacağı düşüncesine rağmen, hâkim Hallett'in cesareti ve "istisnai becerisi" sayesinde gün yüzüne çıkan insan hikâyelerinin anlatılmasıyla "olağanüstü şartlar altında insanların birbirini kollamaya ne derece meyyal olduğu"[70] da görülmüş oldu. Mary Dejevsky, tanıklıkları şöyle anlatıyor:

70 Mary Dejevsky, "Heroes Born the Day 999 Let Us Down", *Independent*, 3 Aralık 2010.

> Mütemadiyen o gün orada bulunan sıradan insanların, olağanüstü bir durum karşısında neler yaptıklarını anlattılar – kibarca ifade etmek gerekirse, tesadüfen o gün orada bulunan insanlar bir çeşit teste tabi kalmış ve bundan kaçmamışlardı. Sıradan insanlar insanüstü bir çaba ve dirayet sergilerken, bu işin eğitimini almış ve kahramanca davranmaları için kendilerine maaş ödenenlerin çoğu fena çuvallamış görünüyordu. O gün patlama mahallinde bulunan yolcular, tekrar tekrar –kimi hayıflanarak, kimi öfkeyle, bazısı da olanı aktarmakla yetinerek– yardımın ulaşmasının kabul edilemeyecek kadar uzun zaman aldığının altını çizdi... Teknik konulardaki yetersizlik aşikârdı... Bununla birlikte, esas yaralayıcı olan ve felakete maruz kalanların tepkisini çeken, yetkililerin formalitelere uygun davranmayı gözetmekle yetinmeleriydi: İçe işlemiş bir kuralların dışına çıkmama kaygısı, ihtiyatlı davranmaya gösterilen azami dikkat, beceriksizlik, kararlılıkla ve cesurca hareket kabiliyetinin bulunmaması.[71]

Çarpıcı olan sadece hayatta kalan yolcuların becerikliliği ve yaralılara yardım etmek için gösterdikleri çaba değil; bunu yapma biçimleriydi aynı zamanda. Söz konusu olağanüstü koşullar altında dahi –belki de tam da bu yüzden– en temel medeni davranış biçimlerinden en ufak bir taviz verilmiyordu. Yolcular birbiriyle tanışıyor –hatta el sıkışıyor– ve aileleri, arkadaşları hakkında konuşuyorlardı. Yapabilecekleri hiçbir şeyin olmadığı hallerde dahi, yardım ulaşıncaya dek yaralıların yanından ayrılmayarak, onları bir parça da olsa rahatlatmaya çalışıyorlardı. Ve bu insanlar "kahraman" olarak nitelenmeyi reddettiler. İnsanlar, hiç tanımadıkları insanlarla temas kurdular. Böylesi bir durumda yapılacak olandan fazlası değildi yaptıkları.

Otopsilerin yapılması gecikmiş ve aileler bu durumdan haberdar edilmişti. Ön tahkikatlar, kamuya açık olarak yapılacak olmakla birlikte ailelerin endişelerinden biri, bu tahkikatların kapsamının ölüm nedenini teşhis etmeye yeterli olmayacağıydı. Kayıp yakınlarına danışmanlık hizmeti sunan birim, "patla-

71 Dejevsky, "Heroes Born the Day 999 Let Us Down"

maları izleyen saatler ve günlerde ailelerin kayıplarının nerede olabileceği bilgisine bir türlü ulaşamadığına, yetkililere telefonla ulaşma çabalarının da sonuçsuz kaldığına" dikkat çekmişti. "İnsani mağduriyet boyutu göz önünde bulundurularak, tahkikat prosedürü bir dereceye kadar esnetilebilir" olmakla birlikte sorgu hâkimi, ölüm nedenine dair soruların, prosedür çerçevesinde ele alınamayacağına hükmetmişti.[72]

Tahkikatların ilk oturumu sırasında tahkikat komisyonu, kimlik tespitlerinin çok geç gerçekleştirilmiş olmasının soruşturmalar sırasında ele alınacak konular arasında olmadığına tekraren hükmetti. "Kimlik tespiti sürecinin kendisinin, kayıp yakınlarının haberdar edilme şeklinin ve ancak felaket mağduru prosedürü tamamlandıktan sonra haberdar edilmiş olmalarının aileler açısından son derece ıstırap verici olduğu" kabul edilmekle birlikte konu Londra Polis Teşkilatı tarafından hazırlanacak ayrı bir raporda ele alınacaktı. Ayrıntılı raporda, "karmaşık bir sistem olan felaket mağduru kimliklendirme sürecinin nasıl işlediği ve uymakla yükümlü olduğu bir dizi uluslararası protokol açıklanacak; olay mahallinin adli olarak nasıl incelendiği, olay mahallinde hayatını kaybedenlerin ne şekilde oradan alındığı ve sürecin tamamı belli bir prosedüre uygun işletildiği için kayıp yakınlarının geç bilgilendirilmesinin, sürecin kaçınılmaz bir sonucu olduğu" izah edilecekti.[73]

2009 Mayısı'nda İstihbarat ve Güvenlik Komitesi'nin hazırladığı ikinci bir rapor yayımlandı.[74] Rapor, "polisin olay mahallinde saptadığı delillerden bombacıların tespitine yönelik yürüttüğü araştırma" yla MI5'in "kimliklendirme" süreci-

72 Hâkim Hallett, 26-30 Nisan 2010 arasında gerçekleştirilen ön soruşturma sonucu verilen karar, s. 12. http://7julyinquests.independent.gov.uk/directions_decs/decisin-april-2010.htm

73 Duruşma deşifrasyonu, 11 Ekim 2010, Sabah Oturumu, http://7julyinquests.independent.gov.uk/hearing_transcripts/11102010am.htm.

Raporun, "Ladbroke Grove, Selby felaketi, Potters Bar, Hatfield ve güney doğu Asya Tsunamisi vakalarına bir biçimde adı karışmış olan" Kumandan Bracken'in tanıklığını da içerdiği söyleniyordu. Rapor, zamanı geldiğinde sorgu yargıcına ulaştırılacaktı. (Eddie Townsend, Basın Bürosu, Scotland Yard, özel sohbetten, 6 Aralık 2010).

74 İstihbarat ve Güvenlik Komitesi, "Could 7/7 Have Been Prevented?"

ni ele alışı arasındaki farkın altını çiziyordu.[75] Komitenin görevi, bombacı olduklarından şüphelenilen Khan ve Tanweer'in olay öncesinde istihbarat birimlerinin dikkatinden nasıl kaçabilmiş olduğunu araştırmaktı. MI5 "ellerinde Mohammed Sidique Khan'la ilgili 7/7 öncesine dair herhangi bir sicil kaydı bulunmadığını" açıkladı. Komitenin ayrıntılı incelemesi sonucunda, "kimliklendirmenin MI5 için bir kimsenin hem *kim* olduğu hem de *neyi* temsil ettiğini bulmak" anlamına gelen çelişkili yaklaşımı açığa çıkmıştı:

> MI5 için bir kimsenin *neyi* temsil ettiğini bulmak, öncelikli işti. Eğer bir kimsenin *saldırı planlayıcısı* olduğu düşünülüyorsa, onun *kim olduğunun kesin olarak saptanması*, o zaman MI5 için hayati önem taşıyordu. MI5 bunun için doğum yeri ve tarihi, uyruk, adres gibi verilere bakıyor ve bu sayede, MI5'in kullandığı terminolojiyle şahsın "kimliği belirlenmiş" oluyordu... Bununla birlikte tersi geçerli değildi: Eğer kimliği bilinmeyen bir kimse, MI5 açısından *tehdit olarak algılanan biri değilse*, *kim* olduğunun bir önemi yoktu.[76]

MI5 karşısındakini bir tehdit olarak görmediği müddetçe, *kim* olduğuna dair bilgi edinmeye yönelik çaba sarf etmiyordu: *neyi* temsil ettiğini bilmek yeterliydi. Nitekim söylendiğine göre o zamanda MI5 "saldırı planlaycılarına dair" bilginin sadece yüzde altısına vakıf olabilecek kaynaklara sahipti.[77] MI5, o zamana dek bir tehdit olarak görmediği için Khan ve Tanweer'i izlememişti; ancak tersi geçerli olup, Khan ve Tanweer'i bir tehdit olarak görseydi dahi izleyemeyecekti zira elindeki imkânlar, "tehdit" olarak gördüğü herkesi takibe almak için yeterli olmaktan uzaktı.

Adli tıbbın çıkış noktası, elbette kayıplarını arayanlara rehberlik etmek değil polisin yürüttüğü adli soruşturma için veri toplamaktı. Kayıp yakınlarının beklentileriyle polisin yaklaşımı arasındaki belirgin fark, Bosna'da cesetlerin ikinci bir otop-

75 *A.g.e.*, s. 15.

76 *A.g.e.*, s. 26.

77 *A.g.e.*, s. 41.

si için mezarlardan çıkartıldığı süreçte ayyuka çıkmıştı. Eric Stover ve Rachel Shigekane, 1999'da Kosova'nın güneybatısında, eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) adına görev yapan İngiliz araştırmacı Kevin Berry ve ekibinin hikâyesini şöyle anlatıyor:

> Sıcak bir akşamüzeri, etrafları bir anda öfkeli köylüler tarafından sarıldı... "Oldukça gergin bir andı," diyor Berry. "O gün öğleden sonra bölgeden ayrılmak üzere talimat almıştık ve köylüler bu durumdan hiç memnun değildi. İşimizi tamamlamadan oradan ayrılacağımızdan kuşkulanıyorlardı." ICTY'nin peşinde olduğu sadece belli türden kanıtların toplanmasına yönelik prosedürle köylülerin beklentileri örtüşmüyordu. Bu koşullar altında Berry, Mala Krusa'da kalarak mezarları açma işini tamamlamaya karar verdi. "Köylüler haklıydı," diyecekti sonradan. "Yitirmiş olduklarına sahip çıkıyorlardı ve başladığımız işi yarım bırakarak oradan ayrılmak, onlara saygısızlık olurdu."[78]

Uluslararası mahkemede yürütülen cezai kovuşturma için soykırım ya da insanlık aleyhine işlenmiş suçlardan hüküm verilebilmesi için kanıt gerekiyordu. *Bu tür suçlamalar için kurbanların tek tek kimler olduğunun belirlenmesi gerekmiyor.* Bu şekilde işleyen bir yargılama mekanizması nazarında, *tıpkı soykırımın faili açısından da geçerli olduğu üzere*, öldürülenlerin tek tek kim olduğunun bir önemi yoktur; belli bir etnik, dinî, ulusal gruba ya da belli bir ırka mensup topluluklar olarak addedilmeleri yeterlidir. Adli tıbbın ihtiyaç duyduğu kanıt, kurbana atfedilen aidiyet kimliğiyle ölümün nedeni ve şekliydi. Ölen kişinin kim olduğunun bir önemi yoktu.

78 Eric Stover ve Rachel Shigekane, "The Missing in the Aftermath of War: When Do the Needs of Victims' Families and International War Crimes Tribunals Clash? *International Review of the Red Cross* 84, no. 848 (2002), s. 845-66. Ayrıca bkz. Fred Abrahams, Gilles Perez ve Eric Stover, *A Village Destroyed: May 14, 1999; War Crimes in Kosovo* (Berkeley: University of California Press, 2001), s. 85, 95. Bosna'daki kayıpların kimlik tespitine dair ayrıntılı bir anlatım için bkz. Sarah E. Wagner, *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing* (Berkeley: University of California Press, 2008),

Başkan George W. Bush, 11 Eylül sabahı saat 9.30 civarı taziye mesajı yayımladığında, Manhattan'daki kuleler henüz yıkılmamış, Pennsylvania saldırısı gerçekleştirilmemişti. Londra bombalamalarının gerçekleştiği günün akşamında saat 17.30'da yapılan açıklamada, İngiltere Başbakanı Tony Blair, "Beklenmedik ve son derece trajik olay sonucu acıya boğulan ailelere, bir kez daha taziyelerimi sunarım" dedi.[79] Blair'in 7 Temmuz 2005 günü taziyelerini sunduğu insanlar, acı çekmekten öte perişan vaziyette ve çaresizlik içindeydiler. O günün akşamında insanlar hâlâ çaresizlik içinde ne olduğunu öğrenmeye çalışıyorlardı: arkadaşlarına telefon ediyor, hastane hastane gezerek yakınlarını arıyor, oluşturulan Kayıp Bürosu'na ulaşmaya çalışıyor, ilk uçakla Londra'ya geliyorlardı. Oğullarından, kızlarından, annelerinden, babalarından, ağabeylerinden, kız kardeşlerinden, arkadaşlarından ya da partnerlerinden haber alamıyorlardı. İnsanların henüz yas tutmaya başlaması mümkün değildi zira aradıkları insanların ne hayatta olduğuna ne de öldüğüne dair herhangi bir bilgiye ulaşamıyorlardı.[80]

İnsanların duyduğu kaygı, baş edilmesi çok daha güç bir problemin bir semptomuydu. Kayıp insanlar, başından itibaren tanımladığım şekliye, belirli bir kişi olarak önemsenmiyor, *kim* oldukları kale alınmıyordu.[81] İnsanlar, hayatta kalmayı başarıp kaldığı yerden hayatına devam edecekler ya da kimlik tespiti gerçekleştirildiğinde arşive ölü olarak kaydedilecekler olarak iki kategoriye ayrılmıştı. 7 Temmuz'da olanlar sonrasından nelerin yanlış yapıldığı ortaya konulacaksa, bu ciddi bir değişimin gerekliliğini de ortaya koyacaktır. Londra Meclisi'nin raporunda da belirtildiği üzere,

---

79 Başbakan Tony Blair'in 7 Temmuz 2005'te saat 17.30'da yaptığı konuşma, http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4659953.stm

80 Benzer şekilde "tehdite karşılık vermek için hükümetin politikasının elden geçirilmesine ihtiyaç olduğu" argümanını işleyen bir çalışma için bkz. Brian Massumi, "The Future Birth of the Affective Fact", browse.reticular.info/text/collected/massumi.pdf. Bu çalışmadaki benzerliklere dikkatimi çeken Nick Vaughan-Williams'a teşekkür ederim.

81 Yazar "person-as-such" diyerek kişilerin tekilliği içinde birer birey olduklarını vurgulamaktadır. Ben de "person-as-such"ı "belirli bir kişi" olarak çevirdim – ç.n.

> 7 Temmuz saldırılarına verilen karşılıktan çıkartmamız gereken, diğer başka konularla da doğrudan bağlantılı olduğu için son derece önemli ve asli bir ders var. Nitekim elimizdeki bulguların çoğu ve yaptığımız öneriler de bu doğrultudadır. 7 Temmuz sonrası yaşananlar, büyük felaketlerle karşılaşıldığında, tek tek bireylerin ihmal edildiğini bize göstermiş oldu. İzlenen prosedürlerde, tek tek insanların yaşadıklarından ziyade olaya; insanlardan ziyade formalitelere odaklanma eğiliminin ağır bastığı görülüyor. Acil eylem planları, yaşanan olaydan bir biçimde etkilenen insanların ihtiyaçlarına ve önceliklerine değil, olay sonrası sahada faaliyet yürüten kurumların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hazırlanmıştır.[82]

Bu tespitlerden çıkan sonuç, "odağın, olaydan ziyade tek tek insanların yaşadıklarına, formalitelerden ziyade insanlara kaydırılmasına yönelik bir zihniyet dönüşümüne ihtiyaç olduğu"dur.[83] Burada önerilen, polisin ve diğer yardım ekiplerinin bizimle kuracağı ilişki üzerine yeniden düşünülmesidir. Bunun bir adım ötesiyse yöneticilerin nasıl davranmalarını istediğimiz üzerine kafa yormaktır.

Bu zihniyet değişikliğine, yalnızca olağanüstü durum hallerinde ihtiyaç duymuyoruz; bu değişimin kalıcı hale gelmesi, yerleşmesi gerekiyor. Benzer bir yaklaşım, çatışma bölgelerine insani yardım ulaştırma girişimlerinde, "kaş yaparken göz çıkarmama" yaklaşımında, açlık gibi istisna durumlar olduğu kabul edilen; sistemin bir başarısızlığı olarak görülen ya da bir felaket olarak kabul edilen hallerde de gözlenebilir. Yine İkinci Dünya Savaşı sonrasından Avrupa'da yerinden edilmiş insanların yerleştirilmesine yönelik planlamada görülebilir. Öne sürdüğüm tez şudur: Mevcut siyaset, insan hayatına gösterilmesi gereken saygının hiçe sayıldığı bir olağanüstü hal ve istisna durumunun, artık yerleşik bir hale gelmesi üzerinden işlemektedir. Yaşam, çıplak hayattan ibaret kalırken, araçsallaştırılmaktadır.[84] Dayatılana

82 Londra Meclisi, "Rapor", c. 1, paragraf 1.15, s. 9.

83 *A.g.e.*, paragraf 1.17, s. 9.

84 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*.

karşı çıkılırsa, insanlar yönetime ya da yönetimin uygulamalarına meydan okursa, buna verilen karşılık itirazlara kulak vermek ve müzakere etmek değil, zorla da olsa rıza gösterilmesini sağlamak, bu yolda telkinde bulunmak, üstten bakmaktır. Var sayalım ki insanlar felaket mağduru kimliklendirme prosedüründen rahatsız ve cenazelerinin "insani bir muamele" gördüğünden emin olmak istiyor; o vakit yapılacak tek şey, insanlara felaket mağduru kimliklendirme sürecini anlatan çevrimiçi bir kütüphane sağlamak ve Aile İrtibat Personeli'ni daha kapsamlı biçimde eğitmek olacaktır.

Brunel Üniversitesi'nde akademisyen olan ve Londra bombalamalarında yaralanan John Tulloch, saldırı günü yaşananlara dair anlatımını, Edgware Yolu bombacısı olduğu öne sürülen Mohammad Sidique Khan'a açık mektup şeklinde yazdığı notla bitiriyor. Kendisine yakıştırılan "masum kurban" yaftasını da, Khan'a yakıştırılan "aklını kaçırmış psikopat" yaftasını da reddediyor.[85] Hafızasında Khan'dan geriye kalan üç imajdan bahsediyor. İlki, 7 Temmuz günü "insanların birbirinden ayırt edilemediği, gündelik hayatın olağan kalabalığı içinde" şöyle bir gördüğü Khan. Diğer ikisi medyada gördükleri: Leeds'teki bir ilkokulda asistanlık yapan Khan'ın dalgın, sabırlı haliyle al-Jazeera'de yayımlanan videoda "soğukkanlı bir militan edasıyla gözünü kırpmaksızın kameraya bakarak konuşan" Khan.[86] Tulloch Khan'a, kanaatince çok yanlış bir iş olan Londra metrosunda bomba patlatan, bunu önceden düşünüp, buna karar vermiş bir birey olarak hitap etmek istiyor. Onu değersiz kılıp, üstünü çizmeyi, kişiliğinden bağımsız bir nesne gibi görmeyi reddederek "artık neredeyse kaybetmiş olduğumuz insanlık onuruna vurgu yapıyor."[87] Tulloch'un "onur" nitelemesi, tartışılamaz bir değerdir: Kurban dediğimiz insanlar kadar failler için de geçerli bir değer. Aksi, "korkunun konformizmi"ne yenik düşmek olacaktır.[88]

---

85 Tulloch, *One Day in July*, s. 222.

86 *A.g.e.*, s. 219.

87 *A.g.e.*, s. 222.

88 John Berger'in Francis Bacon retrospektif sergisine dair değerlendirmesi, Tulloch, *One Day in July* içinde, s. 213.

Antropologlar Joseba Zulaika ve William A. Douglass, Bask'taki politik şiddet üzerine yazdıkları *Terör ve Tabu (Terror and Taboo)* isimli kitapta, bir saldırıya maruz kalan kurbanların yüzde 73'ünün faillerle yüzleşmek istediğinden bahsediyor: "Yek diğerinin insaniyetini kavramaya olanak sağlayabilecek bu yüz yüze temasa ihtiyaç duyuyorlar."[89] Buna karşılık gerek terörist örgütler gerek terörle mücadele üzerine uzmanlaşmış kimseler olup biteni, kişiyi nesneleştiren ve kimliksizleştiren bir dünya içinden okuma eğilimindeler:

> Şiddet, gizliliğin, kamuflajın ve gizli gündemlerin hüküm sürdüğü bir ortamda kök salıyor... Eylemciyi kimliksizleştiren ve onu katıksız bir suçlu haline indirgeyen terörle mücadele aklı, tam da böyle yaparak şiddetin bizatihi içinde yeşerdiği gizlilik iklimini ve kişiyi insani vasıflarından uzaklaştıran mantığı yeniden üretiyor. Hem teröristler hem de terörle mücadele edenler, karşısındakinin insan olduğu gerçeğini sistematik olarak hiçe saymak üzerine kurulu bir mantık içinde hareket ediyorlar.[90]

Tabii bu yaklaşım neticesinde mağdur olan bir kamuoyu bulunmaktadır. Zulaika ve Douglass'a göre, hem teröristler hem de terörist eylemlerle baş etmeye çalışanlar kendi safları dışında kalan insanları, kendi hedeflerine yönelik yürüttükleri strateji içinde araçsallaştırmaktalar. Her iki taraf da karşı tarafın bu şekilde davranıyor olmasının, kendi eylemlerinin bir neticesi olabileceği ihtimalini dışlamakta, kendi yapıp ettiklerini sorgulamayı aklından geçirmemektedir.

Kayıp yakınları onlara söyleneni dinlemekle yetinmiyor. Eve dönüp haber almayı beklemeyi, bu pasif konumu kabul etmiyor. Sokağa çıkıp kayıplarının afişlerini asıyor, seslerini duyurabildikleri her ortamda maruz kaldıkları haksızlığı protesto ediyorlar. Mevzunun farkındalar. Siyasi gücü elinde bulunduranlar, insanları yönetilecek nesneler olarak görüyor: Kitle-

89 Joseba Zulaika ve William A. Douglas, *Terror and Taboo: The Follies, Fables and Faces of Terrorism* (New York: Routledge, 1996), s. 195.

90 *A.g.e.*, s. 226.

yi oluşturan *belirli bir kişi olarak bireylerin* bu bakış açısı içinde bir kıymeti harbiyesi yok. Fiziksel özelliklerimiz ve ayırt edici izlerimizden; kimliğinden bağımsız cansız birer beden olarak kayda geçmekten ibaret kalmadan önce bu durumun farkına varmalıyız.

ADLİ TEŞHİS

> İnsan bedeninden geriye kalan en ufak bir kalıntıdan, o kimseyi teşhis edebilecek teknolojik imkânlara sahibiz. Bununla birlikte, aynı teknoloji sayesinde bir bedenden geriye kalacak pek çok kalıntı üretmek ya da bedenlerin yok olmasını sağlamak da mümkün.
>
> —DAVID SIMPSON, *9/11: The Culture of Commemoration*

11 Eylül'ü takip eden birkaç gün içinde herhangi bir New Yorklunun Sıfır Noktası (*Ground Zero*) yakınlarına gidebilmesi mümkün değildi.[1] Manhattan, 14. Sokak'ın alt tarafından itibaren kordona alınmış, ilk günlerde orada yaşayanların dahi evlerine ulaşmasına izin verilmemişti. Sadece itfaiyenin geçişine izin veriliyordu. Onun haricinde barikatları aşabilmek için bir

1 William Langewiesche, *American Ground: Unbuilding the World Trade Center* (Londra: Scribner, 2003). Alanda çalışan görevlilerin farklı isimler kullanmalarına rağmen, çöken kulelerin bulunduğu alana 24 saat içinde medya tarafından verilen isim Sıfır Noktası'ydı (Ground Zero) ve alan bu isimle anılmaya başlandı. Görevliler ilkin "yığın" olarak andıkları mekânı, zaman içinde anlaşılır nedenlerle "delik" ya da "çukur" olarak anmaya başladılar. Patlamadan hemen sonra yüzeyde meydana gelen değişimi anlatmak için kullanılan "sıfır noktası" terimi, teknik olarak nükleer bir patlamaya gönderme yapmaktadır. Peter Schwenger, "Circling Ground Zero", PMLA - *Publications of the Modern Language Association of America* 106, no. 2 (1991), s. 253.

dalavere yapmak şarttı. Herkesin olan şehir kapatılmış, koruma altına alınmıştı. Bu erişilemezlik durumu, insanlarda bir çaresizlik halini tetikledi: İnsanlar yardım etmek istiyor ancak buna fırsat verilmiyordu. Bunun üzerine insanlar gruplar halinde olay mahalline yakın parklarda ve meydanlarda toplanmaya başladı: Birlik Meydanı ve sonrasında Washington Meydanı ana toplanma noktaları haline geldi. Güvenlik kordonu kaldırıldıktan sonraysa Sıfır Noktası insanların toplanma yeri haline geldi. İnsanlar buraya yiyecek ve ilaç getiriyor; ekiplerin yürüttüğü çalışmalara bir yerinden katkı sunmaya çalışıyordu. Sıfır Noktası'nın "kahramanları" kurtarma görevlileriydi. En ağır yük onların sırtındaydı ve dehşetin sınırlarında bir ortamda çalışıyorlardı; ancak bir açıdan en ayrıcalıklı konumda olanlar da yine onlardı: En azından bir şey yapabiliyorlardı. Resmî yetkililer kendi içinde organize olup, kurtarma faaliyeti bazı şirketlere devredildikten sonra gönüllüler tedrici olarak yürütülen faaliyetlerden uzaklaştırıldılar. Sadece Sıfır Noktası'ndan uzaklaştırılmakla kalmadılar, aynı zamanda dikizcilik yapmakla itham edildiler – gönüllülerin yardım etmek istemesi ölüm ve yıkımdan marazi şekilde büyülenmek olarak sunuldu. Gerçekten bir bazı insanlar muhtemelen bu yaklaşımı benimsedikleri için Sıfır Noktası'na gitmeme kararı aldı.

Sıfır Noktası'na gidemeyenlerin, New York'ta hatta Birleşik Devletler'de olmayanların bir kısmı, yardım kuruluşlarına çeşitli şeyler postaladılar.[2] Sıfır Noktası'na kurtarma çalışmalarının nasıl yürütüldüğünün dünyanın dört bir yanından izlenebilmesi için gözetleme kameraları kuruldu. Bu sayede kurtarma görevlileri de mola verdikleri zamanlarda, nerede neyin yapılıyor olduğunu takip edebilecekti. Sıfır Noktası'na gidenler, alana üzerine mesajlar yazılmış tişörtler, kâğıttan yapılmış oyuncaklar, oyuncak ayılar, çiçekler bırakıyor, demirle-

2 Eric W. Rothenbuhler, "The Symbolics of Touch on 9/11 and After" ("Making Sense of September 11: News Media and Old Metaphors", Ohio University, Athens, Ohio, 21 Eylül 2002'de yapılan sunum; Rothenbuhler, "Gorund Zero, the Firemen and the Symbolics of Touch on 9/11 and After", *Media Anthropology* içinde, ed. Eric Eric W. Rothenbuhler ve Mihai Coman (New York ve Londra: Sage, 2005), s. 176-87.

re fotoğraflar asıyordu. Biri halka açık, diğeri Liman İdaresi'nin sınırlı kullanımına açık iki izleme platformu kurulmuştu.[3] Şubat 2002 itibarıyla, halka açık platformu ziyaret edebilmek için bilet almak gerekiyordu. İnsanlar ücretsiz biletlerden edinebilmek için yaklaşık bir saat kuyrukta bekliyor; bilette belirtilen saatte tekrar gelerek bu defa da tahta izleme platformuna çıkabilmek için sırada bekliyordu. Çıkan her grup platformda üç dakika kalabiliyordu. İnsanlar platforma çıktıklarında platformun tahta kenarlarına mesajlar yazıyor, birbirlerinin ve oluşan "çukurun" fotoğrafını çekiyordu. 2002 Mart ayına gelindiğinde alanı çevreleyen barikatlar, yürütülen faaliyetin birkaç noktadan görülebileceği şekilde kısaltılmıştı. İnsanlar neler yapıldığını izlemek için bu noktalara geliyor, barikatlara asılmış not ve eşyaları inceliyordu. Alçaltılan bariyerlerin yerlerini ve mesajlarla eşyaların bırakılabileceği noktaları gösteren bir harita hazırlanmıştı.[4] Sokak stantlarında, kulelerin yıkılmadan önceki halinin fotoğrafları satılıyordu.

Alanı çevreleyen bariyerler daha da kısaltıldığında mesajlarla eşyaların bırakılabileceği noktaların yeni yerlerini gösteren yeni haritalar hazırlanmıştı. Turistler için hazırlanan platform sonunda kaldırıldı ve saldırının yıldönümü olan Eylül 2002'ye gelindiğinde ziyaretçiler artık patlama sonucu oluşan çukurun etrafında turlayabiliyordu. Birinci yıl anmaları için insanlar yeniden Birlik ve Washington meydanlarında toplandı. Bu buluşmalar, çoğunlukla sessizlik içinde geçen ve yarı organize kotarılan anmalar olmakla birlikte, saldırıdan hemen sonra olduğu gibi insanların yaşananlar hakkında konuşma istekliliğini de ortaya koyuyordu. Yetkililer tarafından insanların yazdıkları mesajları bırakabileceği yerler oluşturulmuştu. Bu noktala-

3 John E. Czarnecki, "Unlikely Collaboration of Architects Design Viewing Platform (David Rockwell, Diller + Scofidio and Kevin Kennon Collaborate on the Platform fort he Public Overlooking Groun-Zero)", *Architectural Record* 190, no. 2 (2002), s. 26.

4 Laura Kurgan, *Around Ground Zero* (New York: New York New Visions; Coalition for the Rebuilding of Lower Manhattan, 2001); Kevin Lerner, "Architect Creates Map to Orient Ground-Zero Visitors (Laura Kurgan'ın haritası yaya yolları, izleme noktaları ve olay mahallinin son durumuna dair bilgileri içeriyordu)", *Architectural Record* 190, no.2 (2002), s. 28.

rın güvenliğinin sağlanması için gece bekçileri nöbet tutuyordu. Birinci yıl anmasına, Sıfır Noktası'nda gerçekleştirilen resmî anmayı protesto ederek yakındaki başka meydanlarda gerçekleştirilen alternatif sessiz anmalar damgasını vurdu. Aşağı Manhattan civarında bırakılan mesajlarla eşyalar hâlâ duruyordu ve kayıp afişleri hastanelerin ön cephelerinde hâlâ asılıydı. Bir süre öncesine kadar Sıfır Noktası'nı çepeçevre kuşatan mesajlar ve notların bir kısmı St. Paul'un etrafındaki tel örgülerde hâlâ seçilebiliyordu. Ancak bu bölge haricinde yetkililer, halkı kamusal alandan uzak tutmaya çalışıyordu. New York Şehri Park ve Eğlence Dairesi tarafından hazırlanan uyarılar, demirlere asılmıştı: "Burası anma için müsait bir alan değildir. Mum, ilan, afiş bırakmayınız. Kaldırılacaktır." Birlik Meydanı'ndaki metro istasyonunun taş bezemelerine asılan uyarıysa akıl almazdı: "Lütfen mum bırakmayın. Kalıcı hasara yol açıyor. Teşekkürler."

Kevin Bubriski, "insanların birbirleriyle dayanışmasına" eşlik eden "herkesin ayrı ayrı yitirilenler ve ölüm üzerine derin tefekküre dalmış hali"nden çok etkilenmişti. Bubriski, Sıfır Noktası'na defalarca giderek, sadece yürütülen çalışmaların değil aynı zamanda gelen ziyaretçilerin de fotoğrafını çekmişti: "Tam bu noktaya geldiklerinde duruyor, sanki düşmekten korkuyor gibi yere sımsıkı basıyorlardı."[5] Onun karelerinde, insanların gördükleri manzara karşısındaki tepkilerini, yüzlerinden anlayabiliyoruz: İnsanlar sakince durarak etrafa bakıyor ve olanlara bir anlam vermeye çalışıyor –olup biteni kendi zihinlerinde bir yere oturtmaya çalışıyor– ve acıyı, oradaki varlıklarıyla dindirmeye çalışıyorlar. İçlerinden birinin izleyiciler için oluşturulan platforma bıraktığı notta yazdığı gibi, "Sizleri yitirdik ve hep birlikte yastayız. Biz, olan biteni 'kenardan izleyen' kimseler değiliz."[6]

İnsanlar yaşananları algılayabilmek için bizatihi gidip görme ihtiyacı hissediyordu. Aynı zamanda yaşanan olayın, televiz-

5 Kevin Bubriski, *Pilgrimage: Looking at Ground Zero* (New York: PowerHouse Books, 2002), s. 11.

6 "Mariette", Dünya Ticaret Merkezi Seyir Platformu, 26 Ocak 2002.

yon ekranlarına sığamayacak, ne de görgü tanıklarının anlattıklarıyla tam olarak kavranamayacak çaptaki korkunçluğunu yerinde görmek istiyorlardı. Sahada gördükleri, tahayyül ettiklerinden aynı anda hem çok daha kötü, hem de tahmin ettikleri denli korkunç değildi. Olay mahallinin görülmesi bir şeylerin anlaşılmasını sağlıyor. New Yorklu yönetmen Ken Jacobs'un ifadesiyle, "Kitlenin tek bir noktaya kilitlenip kalmasını istemiyorum. Resmi daha geniş bir perspektiften sunmayı tercih ediyorum. Beklenmedik olanla yan yana bulunan sıradan ve gündeliğe dair olanı birbirinden ayrıştırmaksızın yaşananı görünür kılmak istiyorum."[7] Diğer New Yorklular gibi Jacobs da Sıfır Noktası'na gitmişti: "Ellerinde fotoğraf makinası buraya gelmiş pek çok insan gibi ben de bugün burada, yaşanan bu tuhaf duruma tutunmaya ihtiyaç duyuyorum."[8] Çelişki ortadaydı: Bir yandan her şeyin aleni biçimde ortada olmasını istemek, buna ihtiyaç duymak –Jacob'un "yaşanan bu tuhaf duruma tutunmaya ihtiyaç duymak" dediği şey–, beri yandan bu aleniyete duyulan ihtiyacın tam da tutunulacak bir "şey" olmasının imkânsızlığı. Travma mahallinde bulunmak, travmatik olayı bir yandan bir yerle ilişkilendirirken –olay herhangi bir yerde değil *burada* gerçekleşti– aynı zamanda travmayı mekânsızlaştırıyor. İster bir çukur, ister bir yarık, ister bir eksiklik, ister bir aşırılık olarak algılansın, olay tam olarak kavranamıyor; yaşananlar yerli yerine oturtulamıyor, dilde karşılığını bulamıyor.

Bu bölüm, saldırılar sonrası toparlanma sürecini ve bu sürecin beraberinde getirdiği gerilimleri ele alıyor. Bir yandan Sıfır Noktası'na odaklanılırken bir yandan da kimlik tespiti ve bir bilanço çıkartılmasına yönelik çalışmalar başlamış, ailelerden kayıplarının DNA'larını içerecek eşyalar getirmeleri istenmişti. Alanı temizleyen ekipler, muazzam miktardaki moloz içinden ceset parçalarını ayıklamaya özen gösteriyordu. DNA'dan faydalanmaya yönelik teknolojinin gelişmesi bir şey; bu tekno-

7 Ken Jacobs, "Circling Zero, Part One: 'We See Absence': Program Note" (American Museum of Moving Image'daki "Attack and Aftermath: Documenting 9/11" sergisinde yapılan sunum, New York, 7-11 Eylül 2002).

8 *A.g.e.*

lojilerden farklı vakalarda hakkaniyetli bir biçimde faydalanmak ve bu teknolojileri Bosna, Vietnam, New York, Arjantin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında görüldüğü gibi muhtelif siyasi amaçlara hizmet edecek şekilde kullanmaksa başka bir şey. Saraybosna katliamı sonrası Bosna'da yürütülen adli kovuşturmalar neticesinde etkili yeni teknolojiler keşfedilmişti ve bunların kullanımının, katledilenlerin yakınları, Bosna halkı ve uluslararası camia açısından farklı sonuçları olmuştu.[9] Bu yeni teknikler, 9/11 sonrasında da kullanıldı; geniş kapsamlı ve maliyetli uygulamanın politik sonuçları, kayıp yakınlarını da yakından ilgilendiriyordu.

Bu bölüm ilk olarak, çok sayıda insanın görev aldığı Aile Yardım Merkezi çalışanlarının anlatımlarına yer veriyor. Bu anlatımlar, oluşan kaotik ortamı bir düzene sokma, kontrolü yeniden tesis etme ve yas tutma, anma ritüelleriyle kayıpların öldüğünün kabulünü kapsayan travmayla baş etme sürecine dair çabaları ortaya koyuyor.

Kayıp yakınları

Kayıp yakınları da diğer New Yorklular gibi Sıfır Noktası'nı ziyaret ediyordu. Onlara tahsis edilmiş ayrı bir izleme platformu vardı ve kendilerine bir refakatçi eşlik ediyordu. 94 no'lu iskeleye yakın bir noktada olan Aile Yardım Merkezi'nden gruplar halinde alınıyor, tekneyle Battery Park'a götürülüyor, buradan da Sıfır Noktası'na yürüyerek ulaşıyorlardı. Amerikan Kızılhaçı gönüllülerinden Rene Marcus, bu ziyaretlerin nasıl gerçekleştiğini anlatıyor: Kayıp yakınları, iskeledeki bir "toplanma noktası"nda buluşuyor, burada kendilerine bir demet çiçekle oyuncak ayı takdim ediliyor ve Sıfır Noktası'nda neler görecekleri hakkında kısaca bilgilendiriliyorlardı. Kızılhaç'ın psikologları, çeşitli dinlere mensup din adamları ve silah taşıyan eyalet polisleri, ziyaret boyunca gruba eşlik ediyordu. İki katlı bir tekneyle Battery Park'a ulaşmak, yaklaşık yarım saat sürüyordu.

9 Sarah E. Wagner, *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing* (Berkeley: University of California Press, 2008).

Alana girerken baret ve gözlük takıyorlar. İsteyenler için maskeler de bulunuyor. Askerler, grubun tamamı izleme platformuna çıkana dek, hazır duruşta bekliyor. İzleme platformundan yerle bir olmuş alanı, burada çalışan vinçler ve buldozerleri, hâlâ dumanların tüttüğü bölgeleri, alanda çalışan işçileri görebiliyor; kayıplarına son vedalarını ediyorlardı. Pek çoğu göz yaşlarına hâkim olamıyor, bir kısmı bir yerlere sıkıca tutunuyor ya da yanındakine sarılıyor ve hemen herkes elindeki mendili gözlerinden ayıramıyordu. Dehşet verici ve son derece hüzünlü bir manzaraydı. Yaklaşık 15 dakika geçtikten sonra, geçici olarak oluşturulmuş anıta gidiyorlardı. Kimseden çıt çıkmıyor, sadece "Sıfır Noktası"nda çalışan iş makinalarının sesi duyuluyordu. İnsanlar anıta, tıpkı kendilerinden önce gelenlerin yaptığı gibi fotoğraf, mektup ya da bir not, oyuncak ayı, mum, çiçekler ya da yitirdiklerinden geriye yadigâr kalmış bir objeyi bırakıyordu. Burada birkaç dakika kalmalarına izin veriliyordu. Tekrar bota bindiklerine, kimsenin ağzını bıçak açmıyordu ve insanlar birbirleriyle göz göze gelmekten kaçınıyordu.[10]

Bu tabloya bakılarak, ziyaret sonrası insanların bir çeşit rahatlama yaşadığı söylenebilir. Ben bundan emin değilim. Yüzeysel bir kahramanlık anlatısının insanlara sezdirildiği bu güdümlü ziyaretler yoluyla kayıpların, Amerika üzerine oynanan oyunlar anlatısının kurbanlarına indirgeneceği bir söylemin dolaşıma girmesi; bunun da askerî bir karşılığın kaçınılmazlığını meşrulaştırmak için kullanılması kuvvetle muhtemeldir.

Aile Yardım Merkezi, OCME'nin karşısında konuşlanmıştı ve diğer kurumlara da ev sahipliği yapması tasarlanmıştı. OCME personeli, genel merkezlerinin kayıp yakınlarına hizmet vermeye uygun bir yer olmadığının farkına varmıştı. Merkez ilkin Lexington Meydanı'ndaki Ulusal Muhafızlar Silah Deposu'na, ardından 57. Sokak'ta bulunan 94 no'lu iskeleye taşınmıştı. Böylece 92. İskelede bulunan ve Dünya Ticaret Örgütü felaketiyle

10 Rene Marcus, American Red Cross Museum Stories, rc_story11.xml, 27 Ekim 2003, 11 Eylül Dijital arşivi. http://911digitalarchive.org/repository_object.php?object_id=422

ilgilenmek üzere hükümet tarafından kurulan ana birim olan Acil Durum Yönetim Merkezi'yle komşu olmuştu.[11]

94. iskeledeki yardım merkezi, "bir uçtan diğerine halı kaplamaları, kumaşlarla süslenmiş direkleri ve yaklaşık 75 ayrı kurumun stantlarıyla –hizmet sektöründen kurumlar, hükümet temsilcileri, göç bürosu, FBI, çocuk bürosu vd.– bir gösteri alanını andırıyordu." "Gelenlerin olabildiğince rahat etmesini sağlamak üzere hazırlanmış bir binaydı" ve yemek yemeğe ayrılmış alanlar "günlük olarak tazelenen çiçeklerle donatılmış, masalara örtüler serilmiş; bu haliyle keşmekeş bir yapının hâkim olduğu benzeri diğer mekânlardan farklı bir ortam yaratılmaya çalışılmıştı."[12] Binanın devasa boyutu ve içerde yürütülen onlarca faaliyete ek olarak dikkati çeken bir diğer şey de alınan güvenlik önlemleriydi. Binada çalışan gönüllüler, karşılaştıkları en sıkı güvenlik önlemlerinin bu binada alınanlar olduğunda hemfikirdi. Binaya girişte geçilmesi gereken üç ayrı kontrol noktası bulunuyordu. Görevli yaka kartlarının her gün onaylanması gerekiyordu ve bu işlem sırasında uzun kuyruklar oluşuyordu. Amerikan Kızılhaçı'na bağlı Uluslararası Felaket Müdahale Grubu bünyesinde faaliyet gösteren bir birim olarak tanımladığı Uluslararası Aile İrtibat Kurma Nöbetçi Grubu üyesi Robert Munson, ailesine ve diğer Kızılhaç görevlilerine yolladığı bir e-posta'da hem görevlilerin hem de kayıp yakınlarının her gün binaya nasıl girdiklerini şöyle anlatıyordu:

> 94. iskeledeki binaya girmek üzere hepimiz kuyruklarda, kafamızda muhtelif düşünceler, sıramızı bekliyoruz. Binaya girmek için önce bir ana caddeden geçmek, sonra da portatif demir parmaklıklarla basına ayrılmış alanı geçmek gerekiyor. Kayıpların fotoğraflarının asılı olduğu, televizyondan bildiğiniz o duvar boyunca yürüyoruz. New York'ta bu şekilde fotoğraflarla donatılmış pek çok duvar var. O noktadan sonra sa-

11 Shiya Ribowsky ve Tom Shachtman, *Dead Center: Behind the Scenes at the World's Largest Medical Examiner's Office* (New York: Harper, 2007), s. 191.

12 Robert N. Munson, American Red Cross Museum Stories, rc_story14.xml, 2 Ekim 2003, 11 Eylül Dijital arşivi. http://911digitalarchive.org/repository_object.php?object_id=427

rı güvenlik şeritleri, her yeri kaplıyor. Güvenlik görevlileri binada çalışanlarla kayıp yakınlarının kimlik tespitini yaparken, sırada bekliyoruz. Bütün çantalar aranıyor. Fotoğraf makinası sokmak yasak. Çantalarda başka ne aradıklarını bilmiyorum. Sormuyorum da. Ailelerin ücretsiz olarak dünyanın herhangi bir yerini arayabileceği, telefon kabinlerinin içine yerleştirildiği WORLCOM tırının bulunduğu küçük park alanını geçiyoruz. Bu bölümde ayrıca Kurtuluş Ordusu'nun işlettiği büyük bir kafeterya bulunuyor.

Binaya çalışanlar ve kayıp yakınları ayrı kapılardan giriyor. Aileler, üniformalı güvenlik görevlileri tarafından karşılanıyor ve tekrarlanan kimlik kontrolünün ardından, hangi işlemin nerede yapıldığını öğrenebilecekleri Karşılama Masası'na yönlendiriliyor, orada sıraya giriyorlar. Üzerinde "Aile" yazan, tarih atılmış renkli bir yaka kartı alıyorlar. Kızılhaç'ın bu noktada doktor ve hemşirelerden oluşan bir ilk yardım merkezi bulunuyor. Merkezde pek çok farklı duruma müdahale etmeye olanak sağlayacak malzeme var. Burayı da aştıktan sonra aileler, gitmeyi seçtikleri birimin olduğu yere gidip, geniş bekleme alanlarında otururak kendileriyle ilgilenecek bir devlet görevlisini ya da başka bir kurumdan gelecek bir yetkiliyi bekliyor. Kızılhaç'ın psikologları, papazlar kimliklerini gösteren kartlarla binada turluyor; binadaki Terapi Köpekleri'nin[13] boynunda dahi fotoğraflı kimlik kartları bulunuyor.[14]

Bir görevlinin kendileriyle ilgilenmek üzere gelmesi için ailelerin beş saate kadar beklediği oluyordu. İlk günlerde iş yükü, mevcut personelin yetişebileceğinin çok üzerindeydi. Bir süre sonra ölüm belgeleri alfabetik sıraya göre dağıtılmaya başlandığında, "orta yerde ağlaşan insanlar çoğalmış" ve görevlilerin işi daha da zorlaşmıştı.[15] Altmış küsur metre uzunluğunda

13 Terapi Köpekleri, körlere eşlik eden ya da narkotik polisi için çalışan köpeklerden farklı olarak, öğrenme güçlüğü çeken, hastanede olan, bir felaket bölgesinde ya da huzurevinde bulunan insanları rahatlatmak üzere özel olarak eğitilmiş köpeklerdir – ç.n.

14 *A.g.e.*

15 *A.g.e.*

bir duvara kayıp afişleri asılmıştı. Buraya mumlar, oyuncak ayılar, çiçekler bırakılıyordu. Bu alan, ailelerin kendilerini huzurlu hissedeceği bir mekân sağlamak amacıyla oluşturulmuştu; belki de kayıp afişlerinin ifşa ettiği çıplak hayatın ağırlığını bir parça da olsa azaltabilmekti amaç. Birkaç hafta süren rotasyonlarla çalışan Kızılhaç görevlileri âdeta insanüstü bir gayret sarf ediyordu. İlgilendikleri her vakanın farklı özellikleri vardı. Tek oğlunu saldırılarda kaybeden Japon bir annenin başlıca kaygısı, "Japonya'ya döndüğünde gerçekleştirilecek Budist anma törenine götürebileceği oğlundan geriye kalmış, dokunabileceği herhangi bir şeye ulaşabilmekti"; ikizi Dünya Ticaret Merkezi'nde çalışan ve ikizinin dul karısının kendisinin yüzüne bakmayı ne de sesini duymayı kaldıramadığı Polonyalı bir adam; kocasını arayan Meksikalı genç bir kadın; Dünya Ticaret Merkezi'ndeki Windows on the World restoranında garsonluk yapan bir başka adam. Munson anlatıyor: "Ölüm belgeleri, kişisel objelerin teslimi ve başka elimden ne gelebilirse yardım etmeye çalıştığım bir kadın vardı. Olanları henüz kavrayabilmiş değildi. Hâlâ kocasının yaşadığını ve onu bulacaklarını düşünüyordu. Bugün itibarıyla olayın üstünden 20 gün geçmiş olmasına rağmen."[16]

Kızılhaç çalışanları için onlarca kayıp yakınlarıyla konuşmak da hayatta kalanlarla ilgilenmek de kolay değildi. Rene Marcus'un anlattığı gibi, sağ kurtulanların hikâyeleri oldukça ürkütücü olabiliyordu:

> Yaşadıkları kabus sona ermiş değil. Görüştüğüm bir kadının ön dişi ve kaval kemiği kırılmıştı; işini de kaybetmişti. Bir başkası uçağın yere çakılan bir parçasını görmüş ve bu esnada birinin ağır şekilde yaralandığına tanık olmuştu; pek çokları da havada uçuşan insan ve kâğıtlardan bahsetmişti. Gözlerini yerden ayırmaksızın başlarını iki yana sallıyorlardı. Üstesinden gelmeyi nasıl becerdiğimi merak ediyorsunuzdur. Ben de bilmiyorum.[17]

16 *A.g.e.*

17 Marcus, American Red Cross Museum Stories, 11. hikâye.

Marcus'un asli görevi, kayıplarını arayanlara yardım etmekti. Önce bir ARC 901 dosyası açılıyor, ardından "hediye çeki" belgesi düzenleniyor ve acil maddi ihtiyaçların bir dökümü yapılıyordu: "Bu işin iki üç saat sürdüğü oluyordu ve aileleri duygusal açıdan oldukça zorlayabilen bir süreçti."[18] Dokümantasyon işlemi, türlü çeşit evrak işini kapsıyordu: Ölüm belgeleri, faturalar, mortgage ve kredilere ait belgeler. Bu, ölümün soğuk ve kişiyi merkeze almayan bürokratik bir yönetimiydi.

Görünüşe göre Amerikan Kızılhaçı'nın görevi umutsuzluk ve acıyı mali bildirimler olarak dokümante etmek ve politik herhangi bir talep ya da eleştiriyi, tek tek çalışanları bu durumu onaylamayabilecekse dahi, kale almamaktı. Yerinden edilmiş insanların tutulduğu kamplarda UNRRA'nın aldığı pozisyona benzer şekilde, Kızılhaç da karşısındaki insanlara siyasi fikri ve bir duruşu olan insanlar gözüyle bakmıyordu; onlar yalnızca "kurbanlar"dı. Kızılhaç, bir örgüt olarak oldukça fazla eleştiriye maruz kalmakla birlikte bu eleştiriler, hükümet tarafından uygulanan depolitizasyon sürecindeki iş birlikçiliğine değil, fon oluşturma ve toplanan parayı kullanma şekline yönelikti. 11 Eylül sonrasında insanlar, yardım etmek için ellerinden ne geliyorsa yapmaya son derece hevesliydi. İnsanlar bu şevkle, yaşanan felaket sonrası sahada faaliyet gösteren Kızılhaç gibi örgütlere ciddi miktarlarda bağış yaptı. Ancak kısa bir süre içinde yüksek meblağların kullanım şekli ciddi tartışmalara ve eleştirilere konu oldu.

Amerikan Kızılhaçı, Amerikan İç Savaşı'nı yaşayan Clara Barton tarafından 1881'de kurulmuştu.[19] Altıncı Bölüm'de görev esnasında kaybolanların araştırtırılmasında Barton'ın oynadığı role döneceğim tekrar. Kızılhaç hızla büyüdü ve 1900'de Birleşik Devletler Kongre Berat'ını aldı. 1905'te yenilenen içeriğiyle kurumun "savaş zamanında yaralanan ordu personeline gönüllü yardım sunmak" olarak tanımlanan görevine "barış zamanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde yardım faaliyetle-

18 *A.g.e.*

19 Caroline Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross* (Londra: HarperCollins, 1998), s. 87-118.

rinde bulunmak; bu faaliyetleri salgın, açlık, yangın, sel baskını gibi büyük çaptaki afetlerle yaşanabilecek ulusal felaketler esnasında da sürdürmek ve bu tarz felaketlerin yaşanmamasına yönelik tedbirler almak" eklendi.[20] Enteresan olan şu ki, Kongre beratının verilme nedenlerinden biri 20. Yüzyılın başında, Clara Barton liderliğindeki Kızılhaç örgütünün işleyişine, özellikle de mali konulardaki yaklaşımına yönelik itirazları gidermeye yönelikti. Barton, "kamuoyu nezdinde oldukça popüler bir karakterdi" Bununla birlikte bazıları onun "örgütü yönetme tarzı"ndan rahatsızlık duyuyor ve "mali konularda son derece özensiz olduğunu" düşünüyordu.[21] Kurumun yönetim tarzı ve paranın kullanımına dair benzer kaygılar beratın 2007 yılında gözden geçirilmesine neden oldu. Kızılhaç'ın interenet sitesinde, 2007'de yenilenen eyalet beratından söz edilirken, 21. Yüzyılda kurumun yönetim tarzına ilişkin ortaya konulan tartışmalara, muhtemelen fazla hassas bir nokta olduğu için, değinilmiyor. Yapılan değişikliklerle kurumun yönetim kurulu daraltılmış, denetime açık olunmasına yönelik yeni şartlar getirilmiş ve Meclis'e yıllık rapor sunulması karara bağlanmıştı.

Amerikan Kızılhaçı, 11 Eylül saldırılarının hemen sonrasında Özgürlük Fonu olarak adlandırdığı, mevcut Felaket Sonrası Destek Fonu'ndan ayrı bir fon oluşturdu. Kızılhaç'ın internet sitesinde bu yeni fonun oluşturulma amacı, "11 Eylül saldırıları sonrası acilen yapılması gerekenleri saptayarak ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak suretiyle çekilen acıyı hafifletmek" olarak duyuruldu.[22] Bununla birlikte, bu yeni fonun

20 Bkz. Beraun 2007'deki gözden geçirilmiş versiyonu, www2.redcross.org/images/pdfs/charter.pdf. Gözden geçirilmiş versiyon, Amerikan Kızılhaçı'nın Katrina Kasırgası sonrası sergilediği performans üzerine Amerikan Kongresi'nin yapuğı değerlendirme sonrasında yazılmıştı. (Kevin R. Kosar, *The Congressional Charter of the American National Red Cross: Overview, History and Analysis, CRS Report for Congress* RL33314, 15 Mart 2006 [Washington: Congressional Research Service, Kongre Kütüphanesi, 2006], www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33314.pdf).

21 American Kızılhaçı, "History, The Federal Charter of the American Red Cross", http://www.redcross.org/portal/site/en/menuitem.d229a5f06620c6052b1ecfbf43181aa0/?vgnextoid=39c2a8f21931f110VgnVCM10000089f870aRCRD

22 Grant Williams, "Red Cross Faces Sharp Criticism over Spending and Management", *The Chronicle of Philanthropy*, 17 Ekim 2001, http://philanthropy.com/free/update/2001/10/2001101702.htm

kurulmasından bizzat sorumlu olan Kızılhaç Başkanı Dr. Bernadine Healy, kurumun yerel kollarına gönderdiği notta gelecekteki terörist saldırılara karşı hazırlıklı olmak için birkaç milyon dolara daha ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Söz konusu hazırlık, "acil durumlara karşı hazırlıklı olma standartları"nın geliştirilmesi, "kitle imha silahlarıyla gerçekleştirilecek saldırılar karşısında ne yapılması gerektiğine dair eğitimler", "elde kan stoku bulundurmak", "gönüllü tedariki, gönüllülerin sürekli eğitimi ve görev paylaşımı"yla "gelecekte karşılaşılabilecek, farklı şekillerde ve eşzamanlı olarak farklı yerlerde gerçekleştirilebilecek terörist saldırılara ve yıkıcı eylemlere karşı hazırlıklı olmak" olarak tarif ediliyordu.[23] Bu gerekçeler pek çok bağış sahibi için bir şey ifade etmiyordu; para yardımını saldırının kurbanları ve onların yakınlarına yardım edilmesi için yapmışlardı. Healy'nin Özgürlük Fonu'nu tanımlarken kullandığı "bir savaş fonu" nitelemesi de para yardımında bulunanların hemfikir olduğu bir niteleme değildi. Healy, Kongre'deki oturumda "Eğer bir savaşa girersek, askerî birliklerimizi destekleyecek beceriye sahip olmamız gerekiyor. Yarının kurbanlarına yardım edecek donanıma bugünden sahip olmamız gerekiyor" diyecekti.[24]

26 Ekim'de Bernadine Healy görevinden istifa etti. Lider olarak üslubu "otokratik ve kibirli"[25] olarak anılıyordu ve Kızılhaç çalışanlarının bazılarına göre, "bire bir insani teması gerektiren duygusal bir iş için fazla hırslı ve katı" biriydi. Başka bir deyişle, "Dr. Healy'nin insan odaklı bir bakış açısı yoktu ama Kızılhaç'ın işi tam da insana dokunmaktı."[26] Healy'nin yönetimin başına geçmesiyle, kuruma uzun yıllarını vermiş deneyimli kadrolardan ayrılanlar olmuş, "örgütün motivasyonunun hiç-

23 *A.g.e.*

24 CNN, "Red Cross Defends Handling of Sept. 11 Donations", 6 Kasım 2001, http://archives.cnn.com/2001/US/11/06/rec.charity.hearing

25 Grant Williams, "Red Cross President Resigns under Pressure from Board", *The Chronicle of Philanthropy*, 26 Ekim 2001, http://philanthropy.com/free/update/2001/10/2001102601.htm

26 Deborah Sontag, "Who Brought Bernadine Healy Down?", *New York Times*, 23 Aralık 2001.

bir dönemde bu kadar düşük olmadığı" ifade edilmişti.[27] İstifa ettikten kısa bir süre sonra Healy ile söyleşi yapan *New York Times* muhabiri Deborah Sontag başlığına, Clara Barton'a atfedilen deyişi taşımıştı: "Sürekli olarak işlerin geçmişte nasıl yapıldığının hatırlatılması beni irite ediyor... Geçmişin tiranlığına meydan okuyorum."[28] Kurumda iki sene çalışmış olan Healy röportajda kendisini yirmi yıl boyunca kurumda çalışıp, sonrasında ayrılmaya zorlanan Barton ile karşılaştırıyordu. Healy'den yana tavır sergileyenler, yönetim kurulunun 1999'da Healey'de karar kılmasını "kendisinden önce yapılanlara takılmaksızın hareket eden ve iş yapan, hırslı bir profesyonel"in tercih edilmesi olarak yorumluyordu. Kurul üyelerinden birinin yorumu "değişime direnç gösteren bir kültürde değişime oynadık"tı.[29] Healy'nin göreve gelir gelmez Kızılhaç'ın birimlerinden birini denetleyecek bir kurulu yolsuzlukların soruşturulması için ataması, kurum içinde eleştirilere sebep olmuştu; kurum çalışanları böyle bir iç meselenin kamuoyuna duyurulmaksızın bir iç hesaplaşma şeklinde yürütülmesinden yanaydı. Healy ayrıca kan bağışları prosedürünü de daha profesyonel bir tarzda yeniden düzenlemişti.

11 Eylül sonrası hızla artan eleştiriler yanı sıra, Healy'nin kurulun desteğini kaybetmesinin nedeni, öyle anlaşılıyor ki, profesyonelce çalışmasına rağmen kurumu yönetme tarzı ve fazlasıyla katı duruşunun sadece kurum içinde değil genel olarak Amerikan kamuoyu nezdinde, hatta denizaşırı ülkelerde de birçok insan için rahatsızlık verici noktaya gelmesiydi. Kurum için saptadığı önceliklerin, tarafsız olarak değerlendirilemeyeceğinin farkında değil gibiydi. 9/11 sonrası toplanan paranın yönetimi, Cumhuriyetçi yönetimin yaklaşımıyla birebir örtüşüyordu. Healy'nin taraflı duruşu, İsrail'in kullandığı Kızılkalkan ambleminin Uluslararası Kızılhaç Federasyonu ve Kızılay Dernekleri'nden çıkartılarak, yapılacak bağışları sınırlamaktan yana duruşunda da dikkat çekiyor ve örgüte zarar veriyordu.

27 Williams, "Red Cross President Resigns".

28 Sontag, "Who Brought Bernadine Healy Down?"

29 *A.g.e.*

Healy'nin, uzun yıllardır kuruma emek veren personelin görevine son vermesi, Özgürlük Fonu'nu kurula danışmaksızın oluşturması ve İsrail'le ilgili uzlaşmaz tavrı, kurulu rahatsız etmişti. Kızılhaç yönetim kurulu başkanı David T. McLaughlin'e göre, "Bernadine, kuruma disiplin ve otorite getirmiş, kurumu şeffaflaştırmıştı. Bununla birlikte uzlaşmaya yanaşmayan her tavrında, kurulla arası daha da açılıyordu. İlişki, bir noktadan itibaren sürdürülebilirliğini yitirmişti."[30]

14 Kasım tarihli brifingde, vekaleten CEO olan Harold Decker ile birlikte söz alan McLaughlin, Özgürlük Fonu'ndan gerisin geri çark edildiğini ilan etti:

> Yaşadığımız süreç, kurumun yaklaşımıyla Amerikan kamuoyunun kurumdan beklentisinin örtüşmediğini, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Üzülerek belirtmeliyim ki, bu uyumsuzluktan kaynaklanan örgüte yönelik itibar kaybının ve oluşan güvensizliğin fazlasıyla geç farkına vardık. Bu durumu gözeterek bugün, Kızılhaç Özgürlük Felaket Fonu'nu tamamıyla yeniden yapılandırıyoruz. Bundan böyle yürüteceğimiz faaliyetler gibi fonun tamamı, 11 Eylül saldırılarından etkilenen insanlara yardım amacıyla kullanılacak. Bu sayede, kuruma bağış yapanların ve Amerikan halkının güvenini tekrar kazanıp, sahada bulunan ve sayıları binleri bulan personelle gönüllülerimizi de güçlendirmeyi umuyoruz.[31]

Decker, Kızılhaç faaliyetlerinin bu zamana dek "Amerikan halkının talepleriyle yeterince örtüşmemesi ve yaşanan trajedinin kurbanlarının hak ettiği şekilde yürütülmemesinden ötürü" özür diledi ve bu noktadan itibaren "tek önceliklerinin" kurbanlar olduğu hakkında güvence verdi.[32] Geleceğe yönelik alınacak önlemlere ilişkin ayrı bir fon oluşturulacaktı. Ailelere sunulacak yardım hızlandırılacak ve koordinasyonun sağla-

30 *A.g.e.*

31 CNN, Red Cross Briefing on Liberty Fund, live event/special, 14 Kasım 2001, http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0111/14/se.03.html

32 *A.g.e.*

nabilmesi için mevcut bilgiler diğer kurumlarla paylaşılacaktı. Bu karardan önce Kızılhaç, kendisine ulaşan ailelerin bilgilerini, kişisel hayatın gizliliğinin ihlal edileceği gerekçesiyle diğer örgütlerle paylaşmayı reddediyordu.

Kızılhaç bir sonraki aşamada, kurum içinde güven ortamının sağlanabilmesi için Senatör George Mitchell'i Özgürlük Fonu'nun bağımsız denetçisi olarak görevlendirdi. Mitchell bağış sahipleriyle kurumdan yardım alan kimselerle bir araya geldi ve ihtiyaçlarıyla beklentileri konusunda bilgi aldı. Ocak 2002'de Özgürlük Fonu'nda toplanan paranın ne şekilde harcanacağını detaylı bir biçimde Kızılhaç ile birlikte planladı ve Şubat 2003'e kadar üç ayda bir faaliyet raporları hazırladı. Özgürlük Denetleme Komisyonu, Mitchell'in bıraktığı yerden görevi devraldı. Amerikan Kızılhaçı'nın internet sitesine yüklenen kısa videoda Mitchell, kuruma sunduğu desteğin altını çiziyordu: "Kızılhaç'a yönelik eleştirilere karşılık verebilmek için çalışmaya başladım. Ve şunu belirtmeliyim ki, süreç içinde kuruma duyduğum hayranlık arttı. Evet hatalar yapılmıştı... Yalnız tüm bu hatalar iyi bir şeyler kotarma kaygısındaki insanların gayretlerinin bir sonucu olmuştu: İnsanlar yardım etmek istiyor, yardım etmeye çalışıyor, ellerinden gelenin en iyisini yapabilmek için gayret gösteriyordu... Hayatta maalesef her şey mükemmel şekilde kotarılamıyor."[33]

2004'te yayımlanan denetlenmiş mali durum tabloları, sorunun çözümüne dair kararlılık azmini sergiliyordu: Başından itibaren her türlü hesap kitap işinin aleni ve şaibeye yer bırakmayacak şekilde yapılageldiğini göstermeye yönelik bir hamleydi yapılan âdeta. 1 milyar doları aşan bağışlar, şu şekilde kullanılmıştı: 136.134.000 dolar aciliyetle sarılması gereken yaralar için; 384.287.000 dolar ölü ve ağır yaralıların ailelerine nakdî yardım olarak (toplamda ulaşılan kişi sayısı 3.500'dü); 282.225.000 dolar evinden barkından mahrum kalanlara, mali sıkıntıya düşen kişilere ve kurtarma ekiplerine

33 Amerikan Kızılhaçı," September 11th Response and Recovery, Liberty Fund, The Libert Fund Controversy, Clip 1": George Mitchell, 28 Nisan 2006 tarihli kayıt, http://www.records.org/911recovery/

aktarılmıştı (toplamda ulaşılan kişi sayısı 55.000'di).[34] 10 Kasım 2001 tarihinden önceki döneme ait bu rakamlar bize, kurumun faaliyet alanı ve hedefiyle yürütme komitesinin yaklaşımı hakkında birkaç noktada fikir veriyor. Kurul, fonda toplanan paranın sadece "11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen terörist saldırılardan doğrudan etkilenen insanların acil yardım ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra uzun vadedeki ihtiyaçların karşılanması için" kullanılmasına karar verildiğini duyuruyor.[35] 11 Eylül ile 31 Ekim arasında toplanan ve bağış sahiplerinin beklentisi doğrultusunda yukarıda vurgulanan amaç için kullanılmamış olan paraların, 11 Eylül saldırısı sonrası yardım faaliyetleri için kullanılacağı ilan ediliyordu.

Amerikan Kızılhaçı'na yöneltilen eleştirilerden biri, ailelere yardımın çok geç ulaştırılmasıydı. 14 Kasım tarihindeki brifingde Decker, güvence veriyordu: "Ailelerin, neye ihtiyaç duyduklarına dair sadece tek sayfalık bir form doldurmaları gerekiyor. Kızılhaç, kimlik bilgilerini doğruladıktan sonra, sosyal hizmet uzmanlarıyla birlikte çalışarak, hazırlanan çekleri 48 saat içinde ihtiyaç sahiplerine gönderecektir."[36] Bununla birlikte, hızla işleme koyulmayan ya da kaybolan başvurular olmuştu. Öte yandan, başvuruların sahihliğinin, herhangi bir hileyi önlemek amacıyla kontrol edilmesi şarttı:

> On iki çocuk babası olan Cyril Kendall, on üçüncü çocuğunun Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı sonucu öldüğünü iddia etmişti. Kızılhaç ve Safe Horizon'a oğlunun o sabah mülakat için Kuzey Kule'de bulunan Amerikan Denizcilik Bürosu adlı yasal bir şirkette olduğunu söyledi. "Oğlunun" varlığını kanıtlamak için Kızılhaç yetkililerine kendisinin gençlik yıllarında çekilmiş bir fotoğrafını gösterdi. Bu sayede 11 Eylül To-

34 Amerikan Kızılhaçı, Liberty Disaster Relief Fund, mali durum tabloları, 30 Haziran 2004, http://www.redcross.org/portal/site/en/menuitem.d8aaecf214c576bf971e4cfe43181aa0/?vgnextoid=0bf26a5e61dce110VgnVCM10000089f0870aRCRD&vgnextfmt=default#report

35 *A.g.e.*

36 CNN, Kızılhaç'ın Özgürlük Fonu brifingi, 14 Kasım 2001.

parlanma Programı'ndan (*September 11th Recovery Program*) 119.000; toplamda 190.000 dolar çaldı.[37]

Bu olayın açığa çıkmasından sonra Kızılhaç, muhtemel sahtekârlıkları araştırmak üzere pek çok dosyayı yeniden açtı. Özgürlük Fonu'na dair yaklaşık 140 vaka federal savcılar tarafından incelemeye alınırken; on kamu davası da bizzat Kızılhaç tarafından açıldı. Sahtekârlık yapıldığı tespit edilen vakalar sonucunda yaklaşık 400.000 dolar geri alındı.[38]

Toparlanma süreci

"Sirayet edici büyü ve kutsalın tehlikeli güçleri"yle[39] ilişkilendirerek sınır durum deneyimleri olarak nitelediği Sıfır Noktası'na yapılan ziyaretleri analiz eden Eric Rothenbuhler'a göre ziyaretçiler gibi Kızılhaç ve diğer "kurtarma ve yardım ekipleriyle kayıpları anma girişimleri de bir yanıyla, verilen fizikî zarar kadar, tahrip olan sistemin sembolik olarak onarımı, yeniden inşası ve yeniden düzenlenmesine yönelik bir çaba"ydı.[40] Yerle bir olan alana erişim ve bu alan etrafındaki sınırların aşılmasına yönelik girişimler şu şekilde sıralanabilir: "Sıfır Noktası merkezde olmak üzere söz konusu alanın kodlanması, gönüllülerin alana gitmesi yanı sıra ülke genelinden yollanan para ve objeler, çekilen sınırı aşarak hepimizi temsilen alana giren itfaiyecilerin ve kurtarma ekiplerinin takdir edilmesi."[41] Burada ortaya konan, ortak bir payda etrafında kümelenen farklı edimlerdir:

> Merkezde ölüm mahalli yer alıyor – saldırılar sonucu hayatını kaybedenlerle saldırıyı gerçekleştirenler. Barikatlarda, insanla-

37 Ulusal Güvenlikle ilgili Parlamento Komitesi, Yönetim, Entegrasyon ve Gözetim Alt Komitesi, Leigh A. Bradley'in verdiği ifade, Amerikan Kızılhaçı, 12 Temmuz 2006, s. 16, http://www.redcross.org/portal/site/en/menuitem.53fabf6cc033f17a2b1ecfbf43181aa0/?vgnextoid=d2366b9128c2b110VgnCVM10000089f0870aRCRD&currPage=bbe75d795323b110VgnVCM10000089f0870aRCRD

38 Amerikan Kızılhaçı, September 11th Response and Recovery, Liberty Fund, Fraud, http://www.redcross.org/911recovery/

39 *A.g.e.*, s. 2.

40 Rothenbuhler, "Symbolics of Touch"

41 *A.g.e.*, s. 3.

rın girmesinin engellendiği Sıfır Noktası'na o barikatların öte tarafında çalışan görevlilere minnet duygularını ifade eden ve yaşananlara tanıklık eden insanlar. Daha geniş bir alandaysa toz bulutları ve yanık kokuları içinden seçilebilen kayıp afişleri, mumlar, bırakılan çiçekler ve diğer objeler. Olay mahalli, bir biçimde dışa vurulan hisler yoluyla tüm ülke sathına yayılmış oluyordu böylece.[42]

Daha da genişleyerek, uluslararası kamuoyuna yayıldığı da söylenebilir. Sıfır Noktası, "insanların kendilerini ifade etmek için geldiği merkezî noktaydı: Başka bir ifadeyle, kutsal bir mekâna dönüşmüştü."[43]

Birçok New Yorklu binaların yıkılmasıyla hayatını kaybeden insanlar kadar, bir zamanlar şehrin siluetinin bir parçası olan binaların kendisi için de yas tutuyordu. Sıfır Noktası ziyaretçileri, "binaların yerle bir oluşunu kabul edebilmek için bir araya gelmiş, yıkımı gözleriyle görmeye ihtiyaç duyan büyük bir aile gibiydi."[44] Tüm şehre yayılmış olan kayıp ilanlarının, çiçeklerin, oyuncak ayıcıkların bırakıldığı anma noktalarında ikiz kulelerin fotoğrafları da seçilebiliyordu. Saldırının altıncı ayında gerçekleştirilen ve Sıfır Noktası'nın yukarıdan aydınlatıldığı "Işıktan Kuleler" anmasını, vurguyu saldırılarda ölenlere değil yıkılan kulelere yaptığı gerekçesiyle uygunsuz ve kaba bulanlar vardı. İtirazlar üzerine kurulan geçici anıtın adı "Işıklar İçinde Anma" olarak değiştirildi. Bununla birlikte iki şey birbiriyle iç içe geçmiş vaziyetteydi:[45] Binaların çökmesiyle birlikte insan bedenleriyle bina yıkıntılarının birbirinden ayrı düşünülmesi imkânsız hale gelmişti. Kuleler ve içindekiler aynı biçimde yok edilmişti.

---

42 *A.g.e.*, s. 4.

43 *A.g.e.*, s. 5.

44 Mark Wigley, "Insecurity by Design", *After the World Trade Center: Rethinking New York City*, ed. Michael Sorkin ve Sharon Zukin (New York: Routledge, 2002) içinde, s. 73.

45 11 Eylül sonrasında ailelerin biraraya gelerek kurduğu en güçlü örgütlerden biri gökdelenlerin güvenliği için çalışmak amacıyla oluşturulandı: "The Skyscraper Safety Campaign: A Project of Parents and Families of Firefighters and WTC Victims", http://www.skyscrapersafety.org/

Hayatta kalmış kimsenin olmadığından emin olunduğu noktada kurtarma ekiplerinin görevi, son derece zor bir iş olan ve özen gerektiren Sıfır Noktası'ndaki ceset kalıntılarıyla çelik kalıntılarını birbirinden ayırmaktı. Burada amaç, binalardan geriye kalanı muhafaza etmek değil, molozlar içinden insan kalıntılarını ayıklayabilmekti. Elaine Scarry'e göre, şiddet ve arkasından gelen yıkımdan sonra hayat bir şekilde yeniden sürdürülebilirdi ancak bu ölen insanların mutlak kaybını elbette değiştirmiyordu; yapılabilecek tek şey, ayıklanabilen ceset parçalarını teşhis edip, kimlere ait olduğunu belirlemeye çalışmaktı.[46] Gösterilen tüm çabaya rağmen, bu bile pek çok durumda gerçekleştirilemedi. Ceset parçalarını moloz yığınlarından ayıklama çabası, alanın temizlendiği tüm süre zarfı boyunca sürdürüldü.

Bu iş ilk başlarda, insan kalıntılarının nerelerde aranması gerektiği hakkında deneyim sahibi kurtarma ekipleri eliyle ve ekiplerin ceset kalıntılarına ulaşabileceklerine duyduğu umut sayesinde sürdürüldü. İki aydan az bir zaman sonraysa alanda yürütülen çalışmaları koordine eden kent yöneticilerinin önceliklerinin farklı olduğu anlaşıldı. Kaygının, alanın bir an önce temizlenmesi ve yeniden inşa sürecine hızla geçilmesi; böylelikle kentin yeniden kontrol edilebilir ve düzenli bir hale sokulması olduğu görülüyordu.[47] İtfaiyecilerin, verdikleri kayıplar dahil alandaki ceset parçalarını ellerinden geldiğince ayıklama gayretleri, yetkililerin istediği aşamaya geçilmesini yavaşlatıyordu. Kurtarma çabalarının sürdürüldüğü 52. Gün olan 2 Kasım 2001'de yetkililer, alanda görev yapmaya devam edecek itfaiye sayısının 25'e indirildiğini duyurdu. İtfaiyecilerin can güvenliğinin sağlanabilmesi için bu kararın verildiği açıklandı. Yetkililer alandaki kepçenin molozları her daim taşımaya devam edeceğini ve Staten Adası Landfill alanına taşınan molozlarda ceset kalıntılarının aranmasına devam edileceğini duyurdu.[48] 56. Gün

46 Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* (New York: Oxford University Press, 1985).

47 Langewiesche, *American Ground*, s. 146.

48 Dennis Smith, *Report from Ground Zero: The Heroic Story of the Rescuers at the World Trade Center* (Londra: Doubleday, 2002), s. 340.

olan 5 Kasım günü, New York itfaiyesinden emekli olan, aynı zamanda da bir yazar olan Dennis Smith şöyle yazacaktı: "Sıfır Noktası, bir şantiye alanını andırmakla kalmıyor, Sıfır *Noktası gerçek bir şantiye alanı durumunda.*"[49] Alandaki itfaiyecilerin bir kısmının tahliye edileceği açıklaması, itfaiyecilerin protestosuna neden oldu ve polisle yaşanan "arbede" sonucunda itfaiyeciler, akıl almaz şekilde Sıfır Noktası'na izinsiz girdikleri gerekçesiyle gözaltına alındı. 12 Kasım'da gözaltına alınan itfaiyecilerin aileleriyle belediye başkanının bir araya gelmesi, duygusal anların yaşanmasına sahne oldu. Dul bir kadın soruyordu: "Kocam geçen hafta kahraman ilan edilmişti, bu hafta alandaki bir fazlalık haline mi geldi?"[50] Sonunda uzlaşı sağlandı: İtfaiyecilerin sayısı 25'ten 75'e çıkarıldı ve "Büyük Kırmızı" olarak bilinen alandaki devasa vinçin, pek çoklarının gözünde ayrıştırma işlemi için uygun görülmediğinden, kullanılmasına son verildi. Yeniden inşa, vakit alan ve aceleyle geçiştirilemeyecek bir iş. Şiddet yoluyla verilen zararın üstesinden ancak sakin ve özenli bir çalışmayla, tuğlaları tek tek örerek gelinebilir.

Rothenbuhler'e göre "hayatları çoktan değersizleşmiş olduğu için"[51] ya da filozof Giorgio Agamben'in ifadesiyle çıplak hayat olarak[52] itfaiyeciler zaten Sıfır Noktası'nda değillerdi. Dolaşıma sokulan kamusal söylemde, özellikle de Bush'un kullandığı retorikte savaşçı-vatandaşlar olarak lanse edilmekle birlikte itfaiyeciler ve geniş anlamıyla da kamuoyu bu söylemi sahiplenmekten uzaktı; itfaiyeciler dahil saldırının gerçekleştiği gün olay mahalline giden insanlar kendi inisiyatifleri doğrultusunda davranmışlardı. Oraya kendi yakınlarını aramak için olduğu kadar insanlara ellerinden geldiğince yardım edebilmek için gitmişlerdi. Müdahillikleri, "güçlerinin son noktasına kadar irrasyonel olanı, sembolik, duygusal olanı ve kayıpların anısına saygıyı bürokrasi karşısında savunmak"[53] üzere geliştirilmiş bir

49 *A.g.e.*, s. 349.

50 *A.g.e.*, s. 352.

51 Rothenbuhler, "*Symbolics of Touch*", s. 12.

52 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*.

53 Rothenbuhler, "Symbolics of Touch", s. 16.

eylemlilik haliydi: "Araçsallaştırılmış rasyonalite ve evrenselliğin karşıtlığı bir yanda kutsalın ve şahsi olanın mantığı" bir yana.[54] Hayatın araçsallaştırılmasına ancak teveccüh, saygı ve bireyselliğin öne çıkartılmasıyla karşı çıkılabilirdi.

Kulelerin yıkılmasının üzerinden altı ay geçtikten sonra, Mart ayında, demir işçileri sayısı azaltılan itfaiyecilerle birlikte sahada çalışmayı sürdürüyordu ve cesetler çıkartılmaya devam ediyordu. Alandaki son çelik parçası, 30 Mayıs 2002'de merasimle alandan çıkartıldı. Kayıp itfaiyecilerden biri olan Michael Lynch'in[55] ailesi, Eylül ayında bulunmasını sağlamak umuduyla bir internet sitesi kurdu. Ancak zaman geçtikçe, iyi ihtimalle ancak cesedinin bulunup teşhis edilebileceğinin farkına vardılar. Lynch ailesi de diğer pek çokları gibi kahredici uzunlukta bir süre beklemek zorunda kalmıştı. Cesede ulaşılamamış olunmasına rağmen, 7 Aralık 2001'de bir anma töreni gerçekleştirilmişti. Michael'in babası Jack, Sıfır Noktası'ndaki yardım faaliyetlerine katılıyordu. 21 Mart 2002 günü alanda olduğu sırada bir telefon gelmişti. Sahada çalışan itfaiyeci arkadaşlarından biri, Michael'in cesedine ulaşmıştı. Aile, cesedin bulunduğu çukura inip yukarı çıkartılmasına eşlik etmek istedi. Michael'in cesedi, montunu siper ettiği ya da montuyla taşıdığı bir kadının bedenine katışmış vaziyetteydi ve aile Michael'ın cesedini alıp gömmek için kadının kimliğini tespit etmek üzere gerçekleştirilecek DNA testini beklemek durumundaydı. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi cesetlerin birbirine katışık vaziyette olması, DNA testlerinin gerçekleştirilmesi açısından ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Michael 3 Mayıs 2002'de defnedildi.[56]

Eylül 2002'de saldırının birinci yıl anmasını izleyen haftalarda, Sıfır Noktası'nın "normalleştirilmesi"ne yönelik çabalar çoğalmıştı. Alanın etrafındaki sokaklarda oluşturulan anma noktaları kaldırıldı; kaldırımlar, anma henüz gerçekleştiril-

54 *A.g.e.*, s. 17.

55 İkisi itfaiyeci olmak üzere Michael Lynch isminde üç kayıp vardı. (Ribowsky ve Shachtman, *Dead Center*, s.186).

56 Michael Lynch Vakfı, "Hakkımızda", http://www.mlynch.org/ml/about.htm

meden eski haline getirildi. Birinci yıl anması gerçekleştirildikten sonra sahanın etrafı çitlerle örüldü; alan artık tam anlamıyla bir şantiye alanına dönmüştü. Ana caddelerin yeniden inşasına çoktan başlanmıştı; bununla birlikte Sıfır Noktası'nın nihai olarak nasıl yapılandırılacağı, Manhattan bölgesi hatta New York'un bir bütün olarak ne şekilde düzenleneceği üzerine tartışmalar henüz bitmemişti.[57] Örülecek çitin saydam olmayan bir yapı olması planlanmıştı ancak bu konuda itirazlar vardı.[58] Sonunda, ziyaretçilerin alanı görmesini sağlayacak çelik bir çit örüldü. Bununla birlikte asılan uyarı notunda, alana herhangi bir şey bırakılmaması salık veriliyordu: "Alana bırakılacak her türlü şey kaldırılacaktır." Saldırı sonucu öldüğü kesin olarak tespit edilmiş olanların ismi listelenmişti. Ayrıca çite, Ticaret Örgütü'nün tarihini ve daha önce yaşanan saldırıları anlatan panolar asılmıştı. Olay mahalli, önceki zamanlarda olduğu gibi kendiliğinden buluşmaların gerçekleştiği, eşyaların bırakıldığı bir alan olmaktan çıkmıştı. Zaman içinde alan yeniden düzenlenmiş ve düzen yeniden tesis edilmişti.

Adli kimliklendirme

Olay mahalli enkazdan temizlendikten sonra da cesetleri arama çalışmaları devam etti. Psikopos Charles Flood'un işaret ettiği gibi, oldukça kapsamlı biçimde yürütülen adli kimliklendirme soruşturmaları, "âdeta ölüme meydan okurcasına yürütülüyordu. Bu son derece Amerikalılara özgü yaklaşımla, bir nevi biz galebe çalacağız deniliyordu: Hikâye yeni baştan yazılacak."[59] Ceset kalıntılarından kimlik tespitinin mümkün olması ihtimali, insanları umutlandırmıştı: "İnsanlar ölülerinin meçhul kalmasını hakaretamiz buluyordu."[60]

Bir dizi farklı metodun kullanıldığı adli tıp yoluyla kimlik

57 Mike Wallace, *A New Deal for New York* (New York: Bell & Weiland, Gotham Center for New York City History ile birlikte, 2002)

58 Laura Kurgan ile söyleşi, New York, 20 Kasım 2002.

59 Robert Lee Hotz, "Probing the DNA of Death", *Los Angeles Times*, 9 Ekim 2002.

60 *A.g.e.*

tespitine temel olarak üç durumda başvurulmaktadır: Maktulün kimliğinin belirlenmesi için cinayet soruşturmalarında; DNA örneklerinin ölüm öncesi ante mortem (AM) ve ölüm sonrası post mortem (PM) olarak eşleştirilerek INTERPOL protokollerine göre karşılaştırılacağı kaza ve felaketlerden sonra; 1949 tarihli Cenova Konvansiyonu uyarınca çatışan tarafların kimliğinin belirlenmesi için savaş suçları ve soykırımlardan sonra.[61] Kimlik teşhisinin güvenilirliği, ikinci dereceden kanıtlardan (giysiler, takılar ya da bir yakının teşhisi gibi) ayırt edici fiziksel özelliklere (ten rengi, cinsiyet, dövme, yara izi, parmak izi gibi); buradan da gözle görülemeyen özelliklere (iyileştiği tespit edilebilen kırıklar, patolojik özellikler, kan grubu, DNA, diş kayıtları gibi) gidilebildiği ölçüde artmaktadır.[62]

Kimlik teşhisi için DNA'nın –"organizmanın faaliyet gösterebilmesi için ihtiyaç duyduğu ırsi özellikler"i taşıyan molekül– kullanımına 1985 yılında başlandı: İnsanlardaki DNA'nın yüzde 99.5'i aynı özellikleri taşırken, "DNA parmak izi" ya da "profili" gibi bazı özelliklerin her bir insana özgü olduğu keşfedilmişti.[63] Kimlik teşhisinde kullanılan diğer yöntemler birtakım ölçümlere ya da vücut parçalarının görüntülerine dayanırken, DNA incelemesi "diğer uygulamaların tamamından farklı olarak –antropometriden, parmak izinden, iris tabakası incelemesinden– bedenin temsili üzerinden hareket etmek yerine bizatihi kendisine odaklanma imkânı sunmaktadır.[64] Bu durum, çarpıcı bir fark yaratır: Bedeni bir bütün olarak düşünme eğilimindeyizdir. Oysa beden, bulunduğu her yere kendisinden parçalar da bırakan bir şeydir ve bu bıraktığı izlerden, bedenin kimliğine ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte, DNA incelemesini biricik kılanın işin bu tarafı olduğu söylenemez: Neticede adli tıp, bedene dair ipuçları –saç teli, kan grubu, par-

61 Timothy Thompson ve Susan Black (ed.), *Forensic Human Identification: An Introduction* (Boca Raton, FL: CRC Press, 2007), s. xiv.

62 *A.g.e.*, s. xv.

63 William Goodwin ve Sibte Hadi, "DNA" Thompson ve Black, *Forensic Human Identification* içinde, s. 6, 8.

64 Robin Williams ve Paul Johnson, *Genetic Policing: The Use of DNA in Criminal Investigations* (Cullompton: Willan, 2008), s. 33.

mak izi, meni– üzerinde farklı yöntemler kullanarak daha önce de çalışıyordu. DNA'nın keşfinin getirdiği yenilik, çok yüksek bir güvenilirlik oranıyla bir şahsın tespit edilebilmesi oldu: DNA'nın örtüştüğü bir durumda kişi, herhangi bir kuşkuya yer bırakmaksızın teşhis edilmiş sayılır.

Bununla birlikte uygulamada işler aslında bu kadar kolay, hızlı ne de apaçık değil; özellikle de Dünya Ticaret Örgütü'nün çöküşü benzeri olaylar söz konusu olduğunda.[65] DNA eşleştirmesi, kayıp kişinin DNA'sının –ulaşılabiliyorsa diş fırçası, saç fırçası gibi şahsi bir eşyadan alınmış, bunun mümkün olmadığı hallerde yakın akrabalardan alınan– ulaşılabilen ceset kalıntısındaki DNA ile karşılaştırılması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Yakınlarının DNA'sıyla karşılaştırılmak üzere alınacak mevzubahis şahsın hayatta olduğu zamandan kalma DNA örneklerine ulaşmakta da kayıp kimsenin yakınlarından DNA örnekleri alma ve ceset kalıntılarından DNA örneği alma sürecinde de sıkıntılar yaşanabilmektedir. Ulaşılabilen çok küçük bir doku örneğinden belirli bir kişiye ait kimlik tespitinin gerçekleştirilebileceğine dair yaygın kanı bir yere kadar doğrudur.

2001'de Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin çökmesinden sonra başlayan kimlik belirleme süreci olağanüstü derecede zor bir süreçti. Yaşanan ilk ve baş edilmesi en zor problem, bulunan ceset parçalarındaki DNA örneklerinin bozulmuş olmasıydı. Adli tıp konusunda uzman olmayan biri-

65 Nancy Ritter, "Identifying Remains: Lessons Learned from 9/11", *National Institute of Justice Journal* 256 (2007), s. 20-26; National Institute of Justice, "Lessons Learned from 9/11: DNA Identification in Mass Fatality Incidents", (Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice, Office of Justice Programs, 2006); L.G. Biesecker ve diğerleri, "DNA Identification after the World Trade Center Attack", *Science* 310, no. 5751 (2006): 1122-23; Elaine Marchi ve T.Z.Chastain, "The Sequence of Structural Events That Challenged the Forensic Effort of the World Trade Center Disaster", *American Laboratory*, Aralık 2002, 13-17; Elaine Marchi, "Methods Developed to Identify Victims of the World Trade Center Disaster", *American Laboratory*, Mart 2004, 30-36; Zoran M. Budimlija ve diğerleri, "World Trade Center Human Identification Project: Experiences with Individual Body Identification Cases", *Croatian Medical Journal* 44, no.3 (2003), s. 259-63; Gaille Mackinnon ve Amy Z. Mundorff, "The World Trade Center - September 11, 2001", Thompson ve Black, *Forensic Human Identification* içinde, s. 485-99.

si için en temel teknik konularda yaşanan sıkıntıları okumak bile tüyler ürpertici bir deneyim. Durumu komplike hale getiren faktörlerden bazıları, "uçakların gücünün ve hızının çarpma anında yarattığı muazzam etki, uçak yakıtından kaynaklanan patlama sonucu açığa çıkan fevkalade yüksek derecedeki ısı ve çarpmanın etkisiyle çöken binaların yol açtığı devasa tahribat"tı. Bunlara ek olarak saldırı sonrası yapılan bir dizi şey de durumu iyice güçleştirmişti: "Aylar süren alanı temizleme süreci, ceset parçalarının değişken hava koşullarına maruz kalmasına yol açmıştı; devam eden yeraltı yangınlarını söndürmek için mütemadiyen pompalanan suyla yürütülen kazı faaliyetlerinde kullanılan ağır iş makinalarının yol açtığı muazzam tahribat" da buna eklenmişti. Bütün bu faktörler bir arada ele alındığında ortaya çıkan sonuç, "cesetlerin muazzam ölçüde parçalanması ve birbirine karışmasıyla muhtelif düzeylerde bozulmaları, mumyalaşmaları ve yanmaları" oldu.[66] Bu koşullar altında DNA'nın bile hasar görmemesi zordur.

Adli tıp amiri Charles Hirsch, kimlik teşhisinin zorlu bir süreç olacağının ilk günden farkına varmıştı. Saldırıların gerçekleştiği gün olay mahalline yakın bir yerdeydi ve ofisine ulaştığında yara bere içinde kalmıştı. Daha sonra verdiği bir söyleşide, cebine doluşan moloz parçacıklarını fark edip temizlerken aklından geçenin, "betonarme yapı yerle bir olduysa, insanlara ne olacağını tahmin etmenin zor olmadığı" olduğunu söyleyecekti.[67]

12 Eylül itibarıyla New York Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde, Kızılhaç görevlileriyle New York Polis Teşkilatı personelinin yönetiminde bir Aile Yardım Merkezi kurulmuştu. New York Adli Tıp Kurumu Amirliği'nden (OCME) gelen iki görevli merkezi ziyaret ettiğinde,

> Gördükleri manzara karşısında dehşete düşmüşlerdi. Acı içindeki insanlardan el yazısıyla yedi sayfalık bir formu el yazısıy-

66 Mackinnon ve Mundorff, "World Trade Center", s. 491.

67 David Friend, *Watching the World Change: The Stories behind the Images of 9/11* (New York: Picador, 2006), s. 67.

la doldurmaları ve kayıp yakınlarının bir fotoğrafını vermeleri isteniyordu. Formda kayıp kişi hakkında muhtelif bilgilerin verilmesini isteniyordu – yara izleri, vücudun herhangi bir yerinde dövme olup olmadığı, doğum izleri gibi fiziksel özellikler; çalıştığı ofisin adresi, o gün üzerinde bulunan takılar, giysiler."[68]

Görünüşe göre OCME'den gelen iki personeli dehşete düşüren, esas olarak kayıp yakınlarının saldırı sabahı mevzubahis şahsın üzerinde ne olduğuna dair gereksiz derecede ayrıntılı bir sorguya tâbi tutulmaları değildi. Gelenler daha ziyade söz konusu kayıt altına alma prosedürünün nasıl çalıştığı ya da bu süreçte ne çeşit problemlerle karşılaşılabileceğiyle ilgileniyordu. Oluşturulan kayıtların OCME arşiv birimine iletilmesi gerekiyordu, ancak toplanan DNA örnekleriyle alınan kayıtların ilerleyen bir zamanda karşılaştırılmasını düzenleyen bir sistem kurulmuş değildi. Ayrıca New York'ta ikamet etmeyen kayıp yakınlarının DNA örneklerinin toplanmasına ilişkin öngörülmüş bir prosedür de bulunmuyordu.

Veri akışının idaresi, doğru bilginin hızla toplanabilmesi açısından son derece önemli olmasına rağmen, Dördüncü Bölüm'de Londra bombalamaları sonrası izlenen prosedürlerde de gördüğümüz üzere, kayıp yakınlarının maruz bırakıldığı uygulamalar idarenin umurunda değildi. Kayıp yakınlarının, büyük olasılıkla, sonradan Londra'da bir benzeri kullanılan ölüm öncesine dair veri içeren Felaket Sonrası Kimliklendirme Formu'nu doldurmaları isteniyordu. Bana öyle geliyor ki, adına Aile Yardım Merkezi denilen kurumda uygulanan prosedür gereği kayıp yakınlarının doldurdukları formda verdikleri bilgiler, kayıp ilanı afişlerinde açıkça görünür olanlarla sınırlıydı. Oysa OCME kimliğin yara izleri, dövmeler gibi fiziksel özelliklerle tespit edildiği oldukça az sayıdaki vaka dışında, DNA analizinin gerekliliğinin farkındaydı. Formda istenen ve DNA analizinde kullanılamayacak veri büyük oranda gereksizdi. Öyle an-

68 Robert C. Shaler, *Who They Were: Inside the World Trade Center DNA Story; The Unprecedented Effort to Identify the Missing* (New York: Free Press, 2005), s. 52.

laşılıyor ki, New York'un aksine cesetlerden kimlik tespiti süreci Londra'da hızla gerçekleştirilmişti – New York'ta kimliği tespit edilebilecek ceset bulmak neredeyse imkânsızdı. Kamuoyu 12 Eylül itibarıyla bu durumun farkında değildi, ancak Adli Tıp Kurumu Amirliği farkındaydı.

Ailelerle düzenli toplantılar gerçekleştiren ve onlara yaptıkları işi en küçük ayrıntısına kadar izah etmeye özen gösteren OCME personelinin, kayıp yakınlarının gereksinimlerinin bilincinde olduğuna dair elde yeterince kanıt bulunmaktadır. Ancak bu aşamada yapılması gereken, ölüm öncesi DNA örnekleri olarak adlandırdıkları (ailelerden alınan DNA örnekleri, kayıpların diş fırçası, saç fırçası gibi kişisel eşyalarından toplanan DNA örnekleri gibi) veriyi toplamaya yönelik bir prosedür oluşturmaktı. Bunun için bazı formların düzenlenmesi ve DNA örneği toplama işlemine dair bir el kitabının New York Polis Teşkilatı için hazırlanması gerekiyordu. OCME'den bir yetkilinin, Aile Yardım Merkezi'nde hazır bulunması öngörülmüş olmakla birlikte, New York Polis Teşkilatı tüm kontrolün kendi elinde olmasını istiyordu. Robert Shaler'e göre bu durum, bir yığın uygun olmayan DNA örneğinin toplanmasına yol açmıştı: "Politikacılar, polis ve tıbbi yetkililer, bu süreçte bizim farkına vardığımız şeyin –ailelerin ihtiyaçlarının karşılanmasının öneminin– farkına varabilirlerse, uygun hamleleri gerçekleştirebilirler."[69] Bununla birlikte, ben hâlâ Shaler'in örneklerin toplanması sürecinin etkili biçimde yürütülmesini, ailelerin ihtiyaçlarından fazla önemsediğini düşünüyorum. Öncelikle yapılması gereken kimlik tespitiydi. New York Polis Teşkilatı ile sahada çalışan diğer kurumlar, özellikle OCME arasındaki koordinasyon eksikliği, pek çok soruna ve yanlış kimlik teşhislerinin yapılmasına yol açmıştı. Shaler'e göre, Kasım 2001 sonları ya da Aralık başı itibarıyla "durumun bir fecaat olduğu" anlaşılmıştı: Hazırlanan yazılı evraklarda maddi hatalar vardı, ancak daha önemlisi yüzlerce aileden toplanmış olması gereken "ölüm öncesi DNA örnekleri, ne ailelerden alınan DNA örnekleri şeklinde ne de kayıpların diş fırçası, saç

69 *A.g.e.*, s. 55.

fırçası gibi kişisel eşyalarından toplanan DNA örnekleri şeklinde toplanabilmişti."[70] Kimlik tespiti için uygun DNA örnekleri, ailelerin sadece yüzde 35'inden toplanabilmişti: New York Polis Teşkilatı, bu sürecin nasıl yürütülmesi gerektiğini kavrayabilmiş değildi.[71]

Sürecin doğru işleyebilmesi için örneğin kurbanın babasından DNA örneği almak yeterli değildi; annesinden ya da kardeşlerinden de DNA örnekleri alınması gerekiyordu. Ailelerin ulaştırdığı kişisel eşyaların bir kısmı başka kimselerinkiyle karıştırılmış ya da hatalı biçimde kaydedilmişti. Tam bir kaos ortamı vardı: Aile Yardım Merkezi ya da New York Polis Teşkilatı'na ulaşan her bir aileye bir dosya numarası veriliyordu. Farklı birimlere ulaştırılan çeşitli veriyi birbiriyle doğru biçimde ilişkilendirmenin bir yolunu bulmak gerekiyordu. Shaler'in ifadesiyle ortalık "bir sayı yumağı"na dönmüştü.[72] Hatalı biçimde kaydedilmiş verilerin ilk defa açığa çıktığı tarih Nisan 2002'ydi: Kasım 2001'de dul bir kadına aradığı kişinin değil, bir başkasının ceset kalıntıları verilmişti ve yapılan hatanın farkına beş ay sonra ancak varılabilmişti.[73]

Yapılan hatalar, New York Polis Teşkilatı'nın DNA örnekleri toplarken yaptıklarıyla sınırlı değildi. Yürütülecek bu boyutta bir soruşturmaya uygun hazırlık, en başından yapılmamıştı; kurumların hem kendi içinde hem de birbirleriyle olduğu kadar aileler içinde de çatışmalar yaşanıyordu; sahtekârlık vakaları, "kurbanlar" içinde de OCME personeli arasında da görülüyordu.[74] Bu problemler yanı sıra kimlik tespiti için başvurulacak ceset kalıntılarının son derece kötü durumda olması, en büyük zorluklardan biriydi ve New York belediye başkanının aldığı prensip kararı gereğince bütün kurbanların kimliğinin tespit edilebilmesi için çalışılacaktı. Kimlik tespiti sürecinde yer almak üzere, bir

70 *A.g.e.*, s. 148.

71 Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*, s. 224.

72 Shaler, *Who They Were*, s. 145.

73 *A.g.e.*, s. 152-53. Başka türlü hatalar da oluyordu. Örneğin kendilerine ait olmayan kimlik kartlarını getiren insanların durumu, DNA testleri sonuçlanıncaya kadar fark edilmiyordu. (Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*, s. 214.)

74 Shaler, *Who They Were*; Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*.

dizi özel DNA laboratuvarı görevlendirilmiş ve ailelerin getirdiği DNA örneklerinin eşleştirilmesinde kullanılmak üzere yeni bir yazılım geliştirilmişti. Ekim ayında bir Akrabalık İlişkileri ve Veri Analizi heyeti, tüm süreci denetlemek ve tavsiyelerde bulunmak üzere kuruldu. Veri Analizi heyeti, Ulusal Adalet Enstitüsü tarafından bir araya getirilen uzmanlardan oluşuyordu ve görevi izlenebilecek yöntemleri tartışmak ve önerilerde bulunmaktı; heyet 2006'da nihai bir rapor hazırlayacaktı.[75] Bosna'daki Kayıp Kimseler için Uluslararası Komisyon tarafından geliştirilen yazılım, bu süreçte New York'ta karşılaşılan problemlerin çözümü için kullanılabilecek bir yazılım değildi; çoklu karşılaştırmaların bir arada yapılabileceği bir formata gereksinim vardı.[76] Dünya Ticaret Merkezi'nden toplanan DNA'lar, kimlik tespiti için kullanılan standart istatistiki veriyi barındırmıyor, eşleştirme protokolüne uygun olmayan örneklerden oluşuyordu. Mevcut prosedürün geliştirilmesi gerekiyordu.

Şahsi eşyalardan toplanan kişiye ait bir dizi DNA örneğinin, ceset kalıntılarından alınan bir dizi DNA örneğiyle karşılaştırılabildiği ve pek çok olasılığın birden değerlendirilebildiği durumlarda, kimlik tespitinin gerçekleştirilmesi çok zor değilken New York'taki durum bu değildi. Ceset kalıntılarından toplanan DNA'ların bozulmuş olması, ancak eksik bir DNA profilinin çıkartılabilmesi anlamına geliyordu. Böyle bir durumda, eşleştirme işleminin ne zaman tamamlanmış sayılacağı konusunda bir konsensüsün oluşması gerekiyordu. 11 Eylül saldırıları ardından ceset kalıntılarının birbirine karışması, sık rastlanan bir durumdu. Ceset kalıntılarının yanında, başkalarına ait diş parçalarına rastlanıyor, cesetlerden kopan deri ve kemik parçalarının başka cesetlerle katıştığı görülüyordu. Kayıtlara geçen bir örnek vaka şöyleydi: "Bir parmağında metal yüzük olan kopmuş bir el, başka bir kopmuş parmakla birlikte, bir cesedin çenesine girmiş vaziyette" bulunmuştu.[77] Karşılaşılan bu

75 National Institute of Justice, "Lessons Learned from 9/11"; Shaler, *Who They Were*, s. 110-13.

76 Shaler, *Who They Were*, s. 115.

77 Mackinnon ve Mundorff, "World Trade Center", s. 491-92.

zorluk nedeniyle çoğunlukla yapılan şey, adli tıp uzmanlarının Bosna'daki toplu mezarları incelerken kullandığı yöntemi kullanarak kemik parçalarından DNA örnekleri toplamak ve daha önceden toplanmış veriyle detaylı bir karşılaştırma yapmak oluyordu.[78] Ceset kalıntılarının bozulması ve birbirine katışmasının yarattığı problemlere ek olarak, trajedi "bitmiş" değil "yeni başlıyor"du: Kurbanların listesi bilinmiyordu. Saldırılardan bir sene sonra Akrabalık İlişkileri ve Veri Analizi Heyeti listedeki rakamın 2.802 olarak ilan edilmesiyle kayıp sayısının bu şekilde netleşmiş kabul edilmesini önerdi. Bu durumda, kimlik tespiti ya da DNA eşleştirmesi için kullanılan istatistiki olasılık hesapları yeniden gözden geçirilebilecekti.[79]

Saldırılardan iki yıl sonra, Akrabalık İlişkileri ve Veri Analizi Heyeti, "mevcut teknoloji kullanılarak yürütülen kimlik tespiti sürecinin, o gün itibarıyla tamamlanmış" ilan edilmesi yönünde görüş bildirdi.[80] Bu, mevcut teknoloji kullanılarak yapılabileceklerin yapılmış olduğunun ve bazı kurbanların bu süreçte kimlik tespitinin gerçekleştirilememiş olduğunun kabulü anlamına geliyordu. Kimlik tespitine yönelik çalışmalara bir süre daha devam edildi ve 23 Şubat 2005 tarihinde sürecin sonlandırıldığı açıklandı; 1.161 kurbanın kimliği tespit edilememişti.[81] Bu tarihe gelindiğinde, kimlik belirleme çalışmaları ağırdan alınmaya başlanmıştı. Titizlikle geliştirilen yeni teknikler beklenen sonuçları vermemiş, halihazırda teşhis edilebilmiş olanlara ancak birkaç yenisi eklenebilmişti.[82] Bununla birlikte, kimlik tespiti çalışmalarına devam edildi: Eylül 2007'de Dünya Ticaret Merkezi'ne çarpan ilk uçak olan Qantas Havayolları'na ait uçaktaki bir görevlinin kimliği kemik kalıntılarından tespit edildi.[83] Alandan ceset kalıntılarının toplanmasına devam edildi: 2006'da iki ay-

78 Budimlija ve diğerleri, "World Trade Center Human Identification Project".

79 National Institute of Justice, "Lessons Learned from 9/11", s. 83.

80 *A.g.e.*, s. 84.

81 Ayaz Nanji, "Ground Zero Forensic Work Ends", CBS News, 23 Şubat 2005, http://www.cbsnews.com/stories/2005/02/23/national/main675839.shtml

82 Eric Lipton, "At the Limits of Science, 9/11 ID Effort Comes to End", *New York Times*, 3 Nisan 2005.

83 Eric Lenkowitz, "9/11 Victim ID'd 6 Yrs Later", *New York Post*, 14 Eylül 2007.

n noktada ceset kalıntılarına ulaşıldı – Deutsche Bank binasının çatısında ve iki rögar kapağı altında. 2008'deyse saldırıdan sonra üzeri kapatılan bir yolun altında kalmış ceset kalıntıları bulundu.[84] Nisan 2010'da alandan toplanan ceset kalıntıları, üç ay süren yeni bir incelemeye tâbi tutuldu; inceleme sonlandırıldığında resmî açıklamaya göre "72 ceset kalıntısı" tespit edilmişti.[85]

Bedenin yasını tutmak

Kayıp yakınlan iki şekilde yas tutuyordu. İlkin, kolayca tahmin edilebileceği gibi aile fertlerinden birinin kaybının yasıydı tutulan –ani, hiçbir biçimde öngörülemeyen bir kaybın yası. Şok, ne olup bittiğini kavrayamama ve yaşananlara hâlâ inanamama hali– sabah yanınızda olan kişinin, artık hayatta olmayışı. Ölümün bu apansız gelişi, her zaman için sersemleticidir. Ancak saldırının üzerinden günler haftalar aylar geçip yitirdiklerinin cesedine hâlâ ulaşılamaması, kayıp yakınlarının kederini katmerlendiriyordu. İkinci bir kayıpla yüzleşmek durumundaydılar. Mantıken, rasyonel düşünüldüğünde beden, cansız bir nesnedir. Duygulan yoktur, ona ne şekilde muamele edildiğini algılayacak bir yetisi kalmamıştır artık. Bir yakının cesediyle yüz yüze gelindiğinde en vurucu olan yokluğun hissedilişidir; *kişi* artık orada değildir. Beden cansız bir nesneye dönüşmüştür. Ancak içinde yaşadığımız kültür, başka bir şey vaaz eder: Cansız bedenin yası tutulur.[86] Beden ortada yoksa bu bir eksiklik olarak hissedilir. Her türden inanç ve kültür, cenazeye saygı gösterilmesini öngörür.

New York OCME'den Shiya Ribowsky'nin, kimlik teşhisi sürecinde kayıp yakınlarıyla gerçekleştirdiği son derece içten söyleşiler önemli bir kaynaktır.[87] Ribowsky, New York'ta her gün

84 9-11Research, Missing Bodies, http://911research.wtc7.net.wtc/evidence/bodies.html

85 CBS News, "Latest NYC 9/11 Search Finds 72 Human Remains", 23 Haziran 2010, http://www.cbsnews.com/stories/2010/06/22/ap/national/main6608278.shtml

86 Terim Judith Butler'a aittir. Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*.

87 Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*.

türlü çeşit saldırının kurbanı olan insanların yakınlarıyla söyleşiler yapmaya alışkın biriydi ama Dünya Ticaret Merkezi saldırıları kurbanlarının yakınlarıyla görüşmek öncekilere benzemeyen bir deneyimdi. Ribowsky, hem ceset kalıntılarına ulaşılmış kurbanların aileleriyle hem de kimlikleri tespit edilememiş kurbanların aileleriyle söyleşiler gerçekleştirmişti. Kurbanların kimliklerinin tespit edilemediği durumlarda, söyleşinin göre*ce daha kolay* gerçekleştiğini aktarıyor Ribowsky. OCME personelinin, zaman zaman sürecin işleyişindeki yavaşlıktan şikâyetçi olan ya da DNA eşleştirmesi yoluyla kimlik tespitine dair gerçekçi olmayan beklentilerinin karşılanmamasına tepki gösteren ailelerin öfkeli çıkışlarına maruz kaldığı oluyordu.

Beden kalıntılarına ulaşılabilen ve kimlik tespitinin gerçekleştirilebildiği durumlarda, ailelerin yaklaşımı farklı oluyordu. İçlerinden bazıları kayıplarının hayatta olduğuna ve er geç bulunacağına dair inançlarını koruyordu. 2005 yılına gelindiğinde, ceset kalıntılarına ulaşılan bir kayıp yakını, bir gazeteciye şöyle diyebiliyordu: "Sanırım artık kabul etmek gerekiyor. Hafızasını kaybetmiş bir şekilde New Jersey sokaklarında dolaşıyor olamaz. Ölmüş işte."[88] Kimliği tespit edilen kurban yakınlarında, Ribowsky'nin de tanık olduğu üzere, daha ziyade bir çeşit rahatlama hissi gözlemleniyordu:

> Kayıp yakınlarında, cesetlerine ulaşıldığı haberini aldıklarında, bir rahatlama gözlenebiliyordu: Artık en azından belirsizlik hali ortadan kalkmış oluyordu. Aileler için kayıp yakınlarının akıbetine dair bilgi edinmek; böylece en azından sevdiklerini gömebilmek önemliydi. Kurtarma çalışmaları sırasında hayatını kaybeden bir itfaiyecinin karısının bir gazeteciye söylediklerinin benzerini, onlarca farklı kayıp yakınından duymuştum: "Onu gömemezsek, sanki bu dünyadan hiç geçmemiş gibi olacak. Bir zamanlar hayatta olduğuna dair bir işaret kalsın istiyorum geriye. Bu, onu gerçek kılıyor, bir zamanlar yaşıyor olduğunun bir kanıtı oluyor."[89]

88 *A.g.e.*, s. 194.

89 *A.g.e.*

Bu etkileyici sözlerden de anlaşıldığı üzere, kesinleşmiş ölüm hali, kimliğin tespit edilemediği ya da kayba ulaşılamayan durumlardan farklıdır. Kişinin cesedine ulaşılamadığı durumlarda, onun bir zaman hayatta olan bir kimse olduğu gerçeğinin kendisi zedelenmektedir; ortada sanki sadece onu arayanların var saydığı bir koca, ağabey, oğul varmış gibi. Bir iz bırakmaksızın ortadan kaybolmak, geride kalanlar için kabullenilemez bir durumdur. Bununla birlikte pek çok insan her yıl bu şekilde ortadan kaybolmaktadır.[90]

Kayıp yakınları, kayıplarının mevcudiyetine dair bir kanıtı saklarcasına, 11 Eylül günü çekilmiş fotoğrafları özenle sakladılar. David Friend, Dünya Ticaret Merkezi çökmeden hemen önce üst katlardaki pencere kenarlarında toplaşan insanların görüntülendiği bir fotoğrafta oğullarını seçen bir çiftin hikâyesini anlatır.[91] Çift, Reuters ajansından Jeff Christensen'in çektiği fotoğrafı saldırıdan birkaç ay sonra tesadüfen internette görmüştü:

> Kuzey kulesinin kuzey tarafında en yüksek katın pencere önlerinde kümelenmiş yaklaşık otuz kadar insan görülüyordu. Pek çoğunun hava almaya çalıştığı seziliyor. Bazılarının pencereden düştüğü, bazılarını da yanlarındaki insanların tuttuğu görülüyor. Rüzgârın etkisiyle binanın iki yanına savrulan duman, henüz yıkılmamış binayı yalayıp duruyor.[92]

Luke'un ailesi, ulaşabildikleri diğer fotoğrafların da yardımıyla bu karenin, Luke'un da çalıştığı 103. kata ait olduğunu tespit etmişti ve Luke'un da fotoğraftaki insanlar içinde olduğundan emindi. Friend, iki oğlunu saldırıda kaybeden ve söz konusu fotoğrafta ikisinin de net olarak seçilebildiğinden emin

90 9/11 saldırıları sonrasında kaybolanlar Birleşik Devletler'deki yegâne kayıp vakaları olmadığı gibi 9/11, Birleşik Devletler'de kitlesel kayıpların yaşandığı en büyük ölçekli vaka da değildir. Birleşik Devletler'de her gün onlarca insanın kaybolduğu bir tür "sessiz kitlesel felaket" yaşanmaktadır. Nancy Ritter, "Missing Persons and Unidentified Remains: The Nation's Silent Mass Disaster", *National Institute of Justice Journal* 256 (2007), s. 2-7.

91 Friend, *Watching the World Change*, s. 73-77.

92 *A.g.e.*, s. 76.

olan Jean Coleman'a, aradan üç yıl geçtikten sonra neden Christensen'den fotoğrafların orijinalini istediğini soruyor. Coleman'ın yanıtı:

> Neyin peşinde olduğumu ben bile bilmiyorum. Sanırım benim için önemli olan, kıymetli olan yakınımdaki bu insanların unutulup gitmediğine dair bir kanıta sahip olmaktı. O kadar çok insan öldü ve bulunamadı ki. Bu korkunç bir şey. Ben kayıplarımın isimsiz ve anonim kalmasına *razı gelemedim*.[93]

Süreç aileler için oldukça sancılıydı. Geraldine Davie saldırılarda, birinci kulenin 104. katında çalışan kızı Amy O'Doherty'i kaybetmişti. Aradan dört yıl geçmesine rağmen kızını, arkadaşlarının anlattıkları ve yolladıkları fotoğraflar üzerinden yeniden hafızasında canlandırmaya çalışıyordu. Bir yandan kızının hayatını hafızasında canlandırmaya çalışırken, bir yandan da şunları anlatıyordu:

> Onu hatırlamaya çalışıyorum yeniden. Aklımda bir yığın anı parçası var. Onu bulduklarını haber vermek için aradıklarında Aralık 2001'di. Tam bir sene sonra yeniden bir telefon geldi. Ondan geriye kalanları gömmüştük. Aradan iki hafta geçtikten sonra, sol ayağını bulduklarını söylediler. Bu, katlanılamayacak kadar zor bir şey. Onlar –adli tıp– cesedin parçalarını birleştirmeye çalışırken ben de onu kafamda birleştirmeye çalışıyorum. Nihayet bu yıl içinde Virginia'da onu, bulunan her parçasıyla birlikte toprağa verebileceğiz. Böylece ondan geriye kalanlar yeryüzünde bir yerlere savrulmuş vaziyette kalmayacak.[94]

Cesetlerden kimlik tespiti yapılıp ailelere haber verildiğinde aileler için onlarca soru beliriyordu: "Çok acı çekti mi acaba?", "Kulelerden can havliyle atlayanlar arasında mıydı?", "Yanarak can verenlerden miydi?"[95] OCME'den Ribowsky, elindeki bilgi dahilinde soruların tümünü yanıtlamaya çalışıyordu. Ço-

93 *A.g.e.*, s. 77.

94 *A.g.e.*, s. 37.

95 Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*, s. 195.

ğu durumda ölüm aniden gelivermişti; üstlerindeki kat başlarına yıkıldığı anda insanlar ölmüştü. Kuleler altı ila dokuz saniye içinde yıkılmıştı. Yani her bir kat, mikro saniyeler içinde bir diğerinin üzerine yıkılmıştı. Çoğu durumda ölenlerin bedeni ölüm anında hasar görmüştü, öncesinde değil: "Binalar yıkılana kadar insanların pek çoğu herhangi bir biçimde yaralanmaksızın hayattaydı."[96] Bununla birlikte, kimin camdan atladığını, kimin yanarak öldüğünü bilmek mümkün değildi zira binalar yıkıldıktan sonra çıkan yangınlarda bedenlerden geriye kalan her şey yanmıştı.

Pek çok aile için kabul edilemez olan, OCME'den Ribowsky'nin de aynı fikirde olduğu, bir şey de ceset kalıntılarının incelenmesi için hazırlanan yeni alanın kısa süre öncesine kadar çöp toplama alanı olarak kullanılan Staten Adası olmasıydı; adada alana tahsis edilen bölgeye Son Ölüler adı verilmişti. 1.7 milyon ton civarı moloz, içlerinden ceset kalıntıları ayrıştırılmak üzere Son Ölüler bölgesine taşınmıştı. Toplam 2.411 ceset kalıntısı içinden 648 kişiye ait olduğu tespit edilebilen 1.228 kalıntı ayıklanabilmişti.[97] Ribowsky'nin aktardığına göre:

> New York Belediye Başkanı Rudolph Guiliani'nin Sıfır Noktası'ndan toplanan molozların önce kamyonlara yüklenip, sonra mavnalarla körfeze taşınıp, ceset kalıntılarının ayrıştırılması için orada bulunan çöp toplama alanına götürülmesine ilişkin kararını açıkladığı toplantıda, ben yoktum. Bu aslında, ulaşılabilen en küçük parçaya kadar her türlü ceset kalıntısını muhafaza etmeye yönelik anlamlı bir çabaydı; bununla birlikte bunu gerçekleştirmek için daha uygunsuz bir yer de seçilemezdi. Alana verilen isim dahi sorumluluk sahibi herhangi bir görevliyi irkiltmeye yetmeliydi.[98]

Verilen karar son derece tartışmalıydı ve yakınlarının kalıntılarının bir çöp toplama alanına taşınıyor olmasından rahatsız-

96 *A.g.e.*, s. 196

97 Mackinnon ve Mundorff, "World Trade Center", s. 488.

98 Ribowsky ve Shachtmann, *Dead Center*, s. 166.

lık duyan ailelerle alınan kararın meşruiyetini ispat gayretindeki yetkililer arasında gerilime yol açıyordu. Molozlar her ne kadar ayrıştırılıyorsa da tüm ceset kalıntılarının ayrıştırılabilmesi imkânsızdı. 162 bin metrekareden geniş olan alanda, ayrıştırılamayan kalıntıların kalacağından endişe ediliyordu. Yaraya tuz basan gelişmeyse arta kalan molozun bir kısmının bir yolda dolgu malzemesi olarak kullanılması oldu. Son Ölüler olarak adlandırılan alana bir anıt dikilmesi söz konusuydu. Bu fikre karşı gelenlerin liderlerinden biri konumundaki, oğlu Kuzey Kule'de can veren bir Katolik olan Diane Horning, alanın sembolik bir mezara dönüştürülmesi dillendirildiğinde "öfkeden kudurmuştu": "Oğlumun öldüğü 'kabul edildiğinde'[böyle bir sembolik mezarın anlamı olabilir]... Ama oğlum gerçekten öldüyse, onun gerçekten gömülmesini istiyorum."[99]

Kimlik tespiti gerçekleştirilemeyen ceset kalıntıları, yapılacak tetkikleri takiben Sıfır Noktası'ndaki anıt mezara "gömülmek" üzere Manhattan'daki OCME binasına taşınmıştı. 29. Sokak'ın doğusuyla 30. Sokak'ın doğusu arasında kalan alan, Franklin D. Roosevelt Yolu'yla birlikte, "Anıt Park" ("Memorial Park") olarak anılmaya başlandı. Belediye, cesetlerine ulaşamamış ailelere "bir anıt mezar, bir mezarlık, kutsal bir mekân" sağlamak amacıyla alanı 2006 yılında yeniden düzenledi.[100]

OCME enkaz kalıntılarının ayıklanması ve kimlik tespitine yönelik çalışmalarını sürdürdü. 2009 Şubatı'nda, o zamana dek yürütülen faaliyetlerin rakamlarla anlatıldığı bir basın bülteni hazırlandı.[101] 2006 yılının Ocak ayında başlayan, Sıfır Noktası'na en yakın bölgede yürütülen İkinci Aşama araştırmaları sonucunda, toplamda 1.773 "potansiyel insan kalıntısı"na ulaşıl-

---

99 Charles Lawrence, "Remains of 9/11 Victims 'to Spend Eternity' in City Rubbish Dump", *Daily Telegraph*, 10 Ekim 2004.

100 David W. Dunalp, "Renovating a Sacred Place, Where the 9/11 Remains Wait", *New York Times*, 29 Ağustos 2006.

101 New York Adli Tıp Kurumu (OCME), "Update on the Results of DNA testing of Remains Recovered at the World Trade Center Site and Surrounding Area", basın bülteni, 1Şubat 2009, http://www.ci.nyc.ny.us/html/ocme/html/pa/pa.shtml. Ayrıca bkz. New York Şehri Adli Tıp Kurumu (OCME), 1 Mayıs 2009 tarihli basın bülteni.

mıştı. Toplanan bu kalıntıların analizinde yeni yöntemler kullanılmış, daha önceden toplanan 6.318 kemik örneği de yeniden incelenmişti. Bu çalışmalar sonucunda 23 yeni kurbanın kimliği tespit edilmişti. 5.394 örnek üzerinde DNA testleri yapılmış; bildirilen 2.752 kayıptan 1.126'sının kimliği teşhis edilemeyip, hukuken ölmüş olduklarına hükmedilmişti.

9/11'den önce de adli tıp araştırmacısı olarak çalışan Ribowsky, temas kurduğu ailelerin içinde bulunduğu travmatik durumla arasına mesafe koymaya ihtiyaç duyduğunu belirtmekle birlikte, bunun imkânsızlığına da işaret ediyor. Dünya Ticaret Merkezi'nde yakınlarını kaybeden ailelerle gerçekleştirdiği mülakatlardan hareketle:

> Geriye bakıp düşündüğümde, görüşmelerin gerçekleştirilmesinin ailelere verdiği ıstırabın ağırlığını omuzlarımda o güne kıyasla daha ağır biçimde hissediyorum. Bunun sebebi belki de artık görüşme üzerine görüşme yapmak durumunda olduğum zamanki gibi, kendimle görüştüğüm insanlar arasında sürekli bir mesafe koymaya çabalamama gerek kalmamış olması. Bugün o görüşmeleri ve yarattıkları duygusal ağırlığı tekrar düşününce, kendimi yavaşça çok ağır bir yükün altına giriyormuş gibi hissediyorum ve her adım inanılmaz ölçüde zor geliyor.[102]

Ribowsky, kimlik tespiti için OCME'nin harcadığı toplam paranın 80 milyon dolar olduğunu aktarıyor.[103] Bu durumda, benim hesaplarıma göre, kimliği tespit edilen her bir kişi için yaklaşık 80.000 dolar harcanmış olması gerekiyor. Kuşku yok ki bu süreç, yeni örgütlenme biçimlerine uygun yöntemlerin, DNA tekniklerinin ve ileriki aşamalarda da paha biçilmez bir değeri olacak bilgisayar yazılımlarının geliştirilmesini de kapsıyordu. Ancak kimlik tespiti sürecinden sorumlu yetkililer, çalışmaların sürdürülmesi esnasında mali bir engelle karşılaşılmayacağı konusunda ailelere güvence vermek durumundaydı. Bu süreçte harcanan toplam paranın miktarının ve ne şekilde harcandığının izahına harcanan mesai, Ribowsky'nin sürece

102 Ribowsky ve Shachtmann, Dead Center, 199.

103 *A.g.e.*, s. 237. Verilen rakamlar 1. aşamaya aittir.

dahli üzerine yaptığı yorumda açığa çıkmaktadır: Kaotik ortamı yeniden bir düzene sokmak. Uçaklar Dünya Ticaret Merkezi kulelerine çarptığında bir katliam gerçekleşmiş ve o an orada bulunan herkes ayrım gözetilmeksizin hedef alınmış, her birinin bedeni ceset parçaları haline gelmişti. Saldırı sonrasında girişilen kimlik tespiti süreci, kayıp yakınlarının hassasiyetleri ve ihtiyaçlarının maksimum düzeyde gözetildiği bir süreç olarak tasarlanmak suretiyle de kaos sonrası düzenin yeniden tesisi mümkün olabilirdi, ki bana göre bu, Sıfır Noktası'nın yeniden inşasından çok daha önemli bir konuydu. Yitirilen her insan yeri doldurulamaz, eşsiz bir insandı. Kimliklerinin tespit edilmesi, varlıklarının içinde şekillendiği, mensubu oldukları aile ve ilişkiler ağına tekrar dahil olabilmeleri anlamına geliyordu.

Dosyalar ve sayılar yığını içinde, henüz bulunamamış kimseye ne olmaktadır? Bu yığın içinde insanların *eşsiz bireyler olarak* varlıklarının tanınması söz konusu mudur? Yoksa insanlar biyolojik veriler olarak nesneleştirildikleriyle mi kalmaktadır: DNA kesitleri, diş fırçası, saç fırçası, ağızdan alınan sıvı örnekleri? Belki de, Jasmina Husanović'in söylediği gibi, bu verilerin toplanması, yönetişimin biyopolitika yoluyla bir icrasıydı.[104] Bununla birlikte, kayıp yakınları için toplanan bu veriler son derece kıymetli ve duygusal ağırlığı olan şeylerdi. Bunlar sadece birer "nesne" değillerdi. Söz konusu olan herhangi bir kemik parçası değil, yakınlarının bir zamanlar eşi, oğlu, ağabeyi, kızı, kız kardeşi olan insanlara ait kalıntılardı. Bu nesnelerin, bu "kalıntıların" kayıp yakınları için bir anlamı var. Bu bağlam içinde nesneler sadece birer "nesne", sayılar sadece birer rakam, bar kodları bir kontrol mekanizmasının işletilebilmesinin araçlarından ibaret şeyler değildi, tıpkı insanların da yönetilecek bir kitleye indirgenemeyeceği gibi.

Dünya Ticaret Merkezi yıkıldıktan sonra başlatılan kimlik tespiti süreci, bir yanıyla, ölümün üstesinden gelme, yaşananlar sonrasında kontrolü yeniden ele alma ve düzenin yeniden

104 Jasmina Husanović, "'Therapeutic' Regimes of Governing Trauma and the Dea(r)th of the Political: Politics of Missing Persons and ICMP's 'Bosnian Technology'" (seminer sunumu, Goldsmiths College, Londra, Mart 2009).

tesisine yönelik bir çaba olarak görülebilir. Ama aynı zamanda kayıp her bir kişinin eşsiz bir birey olduğunun öneminin açığa çıktığı, erişilebildiği kadarıyla da olsa insanlardan geriye kalan her bir kalıntıya ulaşma ihtiyacının da açığa çıktığı bir süreçti. Ribowsky, ailesinin James Cartier'den geriye kalanlara ulaşma hikâyesini şöyle aktarıyor: "James'in kalıntılarının bir kısmına nihayet ulaşabildiğimizde, iki ağabeyi onu teşhis etmek üzere geldi. Kendisine bir çift eldiven verilmiş olan Michael Cartier, ağabeyinin kalıntılarını eline aldı ve onları özenle kucakladı. Hayatta tanık olduğum en dokunaklı sahneydi."[105] Olaydan sonraki toparlanma ve yeniden inşa sürecinin, belirsizliklerle dolu bir süreç olduğu anlaşılıyor. Bir yandan düzenin yeniden tesis edilmesi, yok olanın yeniden inşası söz konusu iken, düzenin bir daha asla aynı şekilde tesis edilemeyeceğinin de farkına varılıyordu. Bir yanıyla bakıldığında 9/11 sonrası kayıpların aranması, Altıncı Bölüm'de göreceğimiz gibi, görev esnasında kaybolanların aranmasıyla benzer özellikler gösteriyor. Örneğin Vietnam'da "kahraman askerler"in kaderine terk edilmemesi, tüm kayıpların tek tek eve getirilmesi ve "fedakârlıklarından dolayı" ödüllendirilmeleri için muazzam miktarda para yanı sıra çok büyük bir efor sarf edildiği her fırsatta vurgulanmıştı. Öte yandan hayatını kaybedenlerin yakınlarıyla onlar için çaba gösterenler, hayatları onları öldürenler tarafından hiçe sayılanların, belirli bir kişi olarak değer görmelerini sağlamak peşindeydi.

105 Ribowsky ve Shachtmann, Dead Center, s. 195.

GÖREV ESNASINDA KAYBOLANLAR

> Şüphesiz anıt mezarlar olacaktır. Dilerseniz bunları hükümet eliyle, pek çok yerde inşa edebilirsiniz. Ancak insanların yakınlarının bedenlerini bu anıtlara alet etmeye hakkınız yok.
>
> – VISCOUNT WOLMER, Avam Kamarası Konuşmasından, 4 Mayıs 1920

Temmuz 2010'da, Birinci Dünya Savaşı Sırasında görev başındayken kaybolan İngiliz ve Avustralyalı askerleri anmak üzere gerçekleştirilen proje, Fransa'nın kuzeyindeki Fromelles'te inşa edilen İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu mezarlığında (*Commonwealth War Graves Commission*, CWGC) gerçekleştirilen son meçhul askerin defin merasimiyle sonlandırıldı. Bu bölüm, bu projenin hikâyesiyle başlıyor. Bu sayede görev esnasında kaybolan askerî personele dair pek çok soruya gebe bir mikrokozmos açılıyor önümüze; yaşanan pek çok çatışma sonrasında gündeme gelen sorularla yüz yüze geliyoruz: Görev esnasında kaybolanların bedeni kime aittir?[1] Bulunduklarında nasıl gömüleceklerine ve ne şekilde anılacakla-

1 Michael Sledge de bu soruyu sormaktadır. Michael Sledge, *Soldier Dead: How We Recover, Identify, Bury and Honor Our Military Fallen* (New York: Columbia University Press, 2005), s. 29.

rına kim karar verecektir? Hangi koşullarda kimlik tespiti için mezarın açılması söz konusu olabilecektir? Bu girişimlerde inisiyatif alacak olan kimdir?

Bu soruların gündeme gelmesinin bir nedeni görev esnasında kaybolan personelin konumunun diğer kayıplardan farklı olmasıdır. Çatışma sırasında öldürülenlerin memleketlerine geri gönderilme prosedürüne –askeriyenin bu cesetlerin sahibi olduğunu varsaymasına– ilişkin bir tartışma sürmektedir; Michael Sledge, "memleketine geri gönderilme"nin, "talep edilen nesnenin, bir başkasına ait olduğu ve ait olduğu yere geri getirilebilmesi için 'kurtarılması' gerektiğini imlediğini" söyler.[2] Şöyle de söylenebilir: Askeriyede görevli kadın ve erkekler, ulus-devletin malıdır. Gündelik sivil hayatın dışına çıkartılmışlardır. Ülkeye hizmet etmektedirler: Ülke için ölür ve öldürürler. Verilen emirlere uymak zorundadırlar, görev yerlerini istedikleri bir anda terk edemezler. Birer birey olarak kendi fikirleri olamaz; varlıkları hiyerarşinin bir unsuru olmaktan ibarettir ve yegâne görevleri de siyasi karar alıcıya mutlak itaattir. Bu bize Giorgio Agamben'in çıplak hayat ya da *kutsal insan*'ını hatırlatır: Ölebilir ya da öldürülebilirler ve bu, herhangi bir durumda cinayet sayılmaz; politik bir duruşları yoktur.[3] Bununla birlikte, Agamben için *kutsal insan* aynı zamanda hayatı feda edilemez olandır. Savaş sonrası anlatısındaki kahramanlık ve canını feda etme teması, askerî personelin durumundaki tuhaflığı görünür kılar aslında; özellikle de profesyonel asker olmayanların durumundaki tuhaflığı: Ölmekten başka bir seçenekleri yoktur ama ölümleri birer fedakârlık olarak sunulur.

Yakınlarını kaybeden diğerleri gibi görev sırasında hayatını kaybeden personelin yakınları da ne olduğunu bilmek ve yasını tutacakları bir bedene ulaşabilmek istemektedir. Askerî yetkililer, en azından gelinen aşamada, sivil kayıplar söz konusu olduğunda kolay kolay üstlenmedikleri bir sorumlulukla görev esnasında ölen kendi personellerinin yerini ve kimliğini tespit etmek konusunda harekete geçmektedir. Bunun nede-

2 Sledge, *Soldier Dead*, s. 143.

3 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*.

ni askeriyenin bünyesindeki personeli kayıt altında tutma isteği, askerî operasyonlar sırasında verilen zayiatla asker kaçaklarının dökümünü bilmek istemesi olabilir. Bu hassas dökümde bir eksiklik olmaması önemlidir.[4] Beri yandan görev esnasında kaybolanların yakınları açısından bu kayıplar, hesabı tutulacak bir sayıdan fazlası, tek tek *bireyler*, onların yakınlarıydı: Kendileri adına konuşamayacak insanlar (askerler) değil, herkesle eşit haklara sahip insanlar (vatandaşlar) muamelesi görmeleri gerekiyordu.

Ailelerin talebi, cinayet sayılmayan ölümler sonrasında –kayıpların savaşçılar, *kutsal insan*, "kutsal yaşam" üzerinden yeniden üreten söyleme karşı sağ salim dönemedikleri durumda– en azından cesetlerinin evlerine, kendilerine ulaştırılmasıydı. Başka bir deyişle, kutsalın dünyasından dünyevi olanın dünyasına geçişti talep ettikleri; Agamben'in ifadesiyle söylersek dünyevileşme.[5] Luc Capdevila ile Daniele Voldman, bu süreci farklı bir terimle adlandırıyor: "Demobilizasyon." Capdevila ve Voldman'a göre gazilerin ve ölenlerin ailelerinin talebi, "sağ kalanların ülkeye geri dönüşünün sağlanmasından daha az önemli olmayan, ölülerin de geri getirilmesi"ydi. Bu sayede aileler de isteklerine uygun şekilde yakınlarını defnedebilecek ve yaslarını tutabilecekti.[6]

Capdevila ve Voldman, 20. yüzyıl boyunca askerî uygulamaların yerine geçen sivil defin pratiklerinin, kutsalın yerine dünyevi olanın geçişi ya da askeriyenin polis düzeninin tesisine yönelik uygulamalarına bir meydan okuma olarak görülebileceğini yazar.[7] Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'da, "kamuoyu ve askerî yetkililer arasında sıkıntısız gerçekleşmeyen müzakereler sonucunda" görevde hayatını kaybeden askerî personelin askerî törenle değil normal biçimde gömülmesine başlanmıştı: Tespit edilmiş kalıntıların ayrı ayrı gömüldüğü tabutlar

4 Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics and Aesthetics*, s. 36.

5 Giorgio Agamben, *Profanations*, çev. Jeff Fort (New York: Zone Books, 2007).

6 Luc Capdevila ve Daniele Voldman, *War Dead: Western Societes and the Casualties of War*, çev. Richard Veasey (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), s. 55.

7 Capdevila ve Voldman, *War Dead*, s. 47.

sağlanmış ve ailelerin cesetlerin kendilerine verilmesi yönündeki talepleri karşılığını bulmuştu.[8] Tartışmanın başında askerî hiyerarşi, görev esnasında verilen zayiat için ortak mezarlar kurulmasını öngörüyordu. Bununla birlikte,

> Savaştakilerin çoğu, askerî pratiklere yabancı olan sivillerdi ve askeriyenin dayattığı uygulamalara uyum sağlayabilecek bir deneyime sahip deillerdi. Askerler mümkün olan her durumda silah arkadaşlarını kendileri gömüyor ve durumu yakınlarına bir mektupla bildiriyordu; asker oğulun hangi koşullarda ve nerede öldüğü ya da asker kocanın kaybolduğu bilgisini ailelerine ulaştırıyorlardı.[9]

Bu çeşit "sivil" inisiyatifler askeriyenin kendi iç sistemi açısından problem teşkil etmekle birlikte, 1915 itibarıyla Fransa'da artık kabul görmüştü.[10] Cesetlerin ülkelerine yollanması da kabul edilmişti. Kuzey Amerika'da kayıp askerlerin çetelesinin tutulmasına ilk defa Amerikan İç Savaşı sırasında başlanmıştı. Drew Gilpin Faust, kimlik tespitine yönelik yıpratıcı bir süreci de kapsayan bu değişimin ölenlerin yakınları kadar hayatta kalan askerlerin de ısrarlı talebi sonucunda gerçekleştirildiğini düşünüyor.[11] Amerika Birleşik Devletleri de Birinci Dünya Savaşı sonrasında talep eden ailelere ülke dışında ölen askerlerin ceset kalıntılarını ulaştırmıştı – ancak savaş tamamen sona erdikten sonra. Bu politik tercih, Fransa'da olduğu gibi Birleşik Devletler'de de tartışmalara yol açmıştı. Birleşik Devletler Ordusu bir adım daha ileriye giderek 1950'de yaşanan Kore Savaşı sonrası, çatışmalar devam ederken kayıpların ülkeye sevkiyatına yönelik "mutabakata dayalı geri gönderim"e ilişkin bir politika değişikliğine yöneldi.[12] Savaşta ölenlerin kalıntılarının nasıl gömüleceği ve anmanın nasıl gerçekleştirileceğine kimin

8 *A.g.e.*, s. 46.

9 *A.g.e.*, s. 47.

10 *A.g.e.*, s. 52.

11 Drew Gilpin Faust, *The Republic of Suffering: Death and the American Civil War* (New York: Vintage Books, 2008).

12 Sledge, *Soldier Dead*, s. 135-49.

karar vereceği mevzuları da –o zaman için İmparatorluk (bugünün İngiliz Milletler Topluluğu) adına yetkililer mi, ölenlerin aileleri mi– Birleşik Krallık içindeki ihtilaflı konulardan biriydi ve ileride göreceğimiz gibi, Fransa ve Birleşik Devletler'in aksine Birleşik Krallık'ta askerî ve politik karar alıcıların yaklaşımı galebe çaldı. Ceset kalıntılarının ülkeye getirilmesi yasaklandı ve bir örnek mezar taşları bulunan devlet mezarlıklarına gömülmeleri zorunlu hale getirildi.

Görev esnasında ölen askerlerin izinin sürülmesi ve kimliklerinin tespit edilmesi, yaygın bir uygulama değildi. Ancak Fromelles ya da Vietnam'da yaşananlardan uzun zaman sonra başlayacak bu uygulamanın, kimlik tespiti sürecinin gerektirdiği protokollere ne derece uygun biçimde yürütüldüğü de hâlâ tartışmalı bir konudur.[13] Bir kimsenin görev esnasında kaybolduğuna dair ikinci dereceden sağlam kanıtlar çoğu durumda ölmüş olduğu varsayımı için yeterli kabul edilir. Bununla birlikte, gerek Avrupa gerek Amerika'daki modern askeriye teşkilatı bu kanıtların incelenmesine ve bir firar vakası olup olmadığını kesinleştirmek için oldukça uzun bir mesai harcamaktadır. Çoğu durumda, tespit edilebilir ceset kalıntılarına ulaşılamayan durumlarda bu, ölüm karinesi olarak kabul edilir. Ancak bazı durumlarda, kayıp askerlerin kimlik tespiti, kimileyin de ceset kalıntılarının ülkeye geri getirilmesine yönelik olağanüstü bir çaba sarf edildiği hatta bu sürecin bozunmuş ceset kalıntılarıyla ilgilenen personelin fiziksel ya da ruh sağlığını riske atma pahasına işletildiği oluyordu. Resmî yetkililerin arama faaliyeti için harekete geçmediği durumlarda devreye gönüllü kurumlar giriyordu.[14]

Michael Sledge, askerlerin kime ait olduğu konusunun, "sadece ceset kalıntıları değil, ölenler hakkındaki her türlü bilgi

13 Capdevila ve Voldman, *War Dead.*

14 Bkz. Dilip Sarkar, *Missing in Action: Resting in Peace?* (Worcester: Victory Books International, 2006). Kayıp Kraliyet Hava Kuvvetleri personelinin aranmasına yönelik amatör ve resmî girişimler için bkz. Stuart Hadaway, *Missing Believed Killed: The Royal Air Force and the Search for Missing Aircrew, 1939-1952* (Barnsley: Pen and Sword Aviation, 2008).

ve onların anılarının sahipliği"yle de ilgili olduğunu söyler.[15] Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, gerek kayıplar hakkında bilgi gerek ölümlere ilişkin kanıt toplanması sürecinin, Kızılhaç ile askerî yetkililer ve hükümet arasından nasıl bir güç mücadelesine dönüştüğünü; bu görevin ve toplanan bilginin ailelere iletilmesinin kimin görevi olduğu üzerinden yürüyen çekişmeyi inceleyeceğim. Kızılhaç, görgü tanıklarıyla gerçekleştirdiği görüşmeler yoluyla önemli verilere ulaşıyordu ancak kurumun topladığı veriyi askerî yetkililere iletmesi talep ediliyordu. Resmî yetkililerin eldeki verileri doğrulama ve standart bir tebligat yoluyla ailelere iletme yöntemiyle Kızılhaç'ın kişi ve vakaları tek tek ele alma eğilimi arasında, Üçüncü Bölüm'de sivillerin aranması bahsinde de gördüğümüz şekilde, bir gerilime sebep oluyordu. Askeriye, sivil kayıpların sorumluluğunu üstlenmeye istekli değilken, iş görev sırasında kaybolan askerî personele gelince, tek müdahilin kendisi olduğunu ileri sürüyordu.

Fromelles'teki toplu mezarlar

19 Temmuz 2010'da, 5 binden fazla insan, Fransa'nın kuzeyindeki Fromelles'te, Fromelles savaşının 94. yılı anması için İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu'nun 1960'tan bu yana kurmuş olduğu ilk askerî mezarlık olan Pheasant Wood'da, meçhul askerin gömülme seremonisi için bir araya geldi.[16] Seremoniye savaşa girmiş üç ülkenin devlet ricali tam kadro katılmış ve Galler Prensi, Kent Dükü olan İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu'nun baş-

15 Sledge, *Soldier Dead*, s. 29.

16 İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "Order of Service: Dedication and Burial; Fromelles (Pheasant Wood) Military Cemetery", 19 Temmuz 2010, http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/diary-events/view/news190710; Alan Griffin, Milletvekili, Avustralya Gazi İşleri ve Savunma Personeli Bakanlığı, "Final Fromelles Soldier Laid to Rest", basın bülteni, 41/2010, 19 Temmuz 2010, http://www.minister.defence.gov.au/Griffintpl.cfm?CurrentId=10634. Ayrıca bkz. Julie Summers, Louise Loe ve Nigel Steel, "*Remebering Fromelles: A New Cemetery for a New Century* (Maidenhead: CWGC Publishing, 2010).

kanı, Avustralya Genel Valisi Quentin Bryce, Fransız Savunma Bakanı Hubert Falco ve gaziler tarafından çelenkler bırakılmıştı. Kent Dükü konuşmasında, "Bu güzel mezarlıkta yoldaşların, müttefiklerin, hatta (karşı cephelerde savaşmış) iki erkek kardeşin bir arada oluşu çok manidardır... Onlar artık meçhul kayıplar değiller ve en azından artık burada ruhları huzur içinde" demişti.[17] Ancak pek çok kayıp hikâyesinden bildiğimiz üzere, Pheasant Wood'daki askerlerin teşhis edilip buraya getirilerek gömülmeleri süreci burada ortaya konulmak istendiği gibi yalnızca yetkililerin gayretleriyle kotarılmış bir süreç olmaktan uzaktı; ihtilaflı ve karşılıklı mücadelelerle geçen bu süreçte, zaman zaman resmî görevliler dışında bireylerin gayretleri de etkili olmuştu.

Süreci başlatan Avustralyalı bir öğretmen olan ve amatör bir tarihçi olduğu söylenen Lambis Englezos'un gayretleriydi.[18] Englezos, Fromelles'te ölenlere –çoğu Avustralyalı– ait kimi mezarların bulunduğunu ve bunların savaştan sonra Mezar Birleştirme Birlikleri tarafından keşfedilmemiş olduğunu düşünüyordu. Muharebeden önce ve sonra havadan çekilmiş keşif fotoğraflarını karşılaştırdığında, mezar çukuru olduğunu düşündüğü bazı çukurların Alman hattının gerisinde ve çatışmanın hemen akabinde kazılmış olduğunu fark etmişti. Araştırmasını Avustralya ordusuna sunmuş ancak ordu ancak önüne belge konulursa araştırmayı ilerletmeye razı olacaktı. Şanslı bir tesadüf sonucu, bir dizi konferans için Avustralya'da bulunan askerî tarihçi Peter Barton ile Englezos bir araya geldi ve bu buluşma, askeriyeyi bu defa harekete geçirecek söz konusu yeni kanıtların ortaya çıkmasına vesile oldu: Bavyera askeriye arşi-

17 İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "New Cemetery Becomes Final Resting Place for 250 Soldiers in Dedication Led by HRH Prince of Wales", basın bülteni, 19 Temmuz 2010, http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/diary-events/view/news190710

18 Tim Whitford ve Tony Pollard, "For Duty Done: A WWI Military Medallion Recovered from the Mass Grave Site at Fromelles, Northern France", *Journal of Conflict Archaeology* 5, no.1 (2009), s. 201-29; İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "Getting Us Here - Building the Case, http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here&rpageno=2

vinde bulunan bir belgede, Albay Julius Ritter von Braun yönetimindeki Bavyera 21. Yedek Piyade Alayı birliklerine Pheasant Wood'da ölen düşman askerler için toplu bir mezar inşa edilmesine yönelik detaylı talimatlar veriliyordu.[19] Talimatta gömülecek askerlerin boynundaki kimlik künyelerinin çıkartılarak daha sonra ailelerine ulaştırılmak üzere ilkin Cenevre'de bulunan Kızılhaç'a yollanması, ancak askerlerin üzerinden başka hiçbir şeyin alınmaması söyleniyordu.

Bu aşamada Avustralya ordusu, harekete geçmeye nihayet ikna olmuştu. Araştırmanın alandaki çukurlara zarar vermeyecek bir şekilde yürütülmesi için Glasgow Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Bölümü (GUARD) görevlendirildi. Bu araştırma sonucunda çukurların mezar olduğu ve bu zamana dek herhangi bir şekilde bozulmadan kaldığı ortaya çıktı. Askerlerin Avustralyalı askerler olduğu da bizzat Barton tarafından bulunan Avustralya ordusuna ait iki madalyayla tescillenmiş oldu.[20] Yapılan ilk incelemenin ardından bir deneme kazısı gerçekleştirildi.[21] Deneme kazısının ardından da alanın tamamının kazılması için toplu mezarlar üzerine Bosna'da ve başka yerlerde çalışmış uzman bir ekibi bünyesinde barındıran Oxford Üniversitesi Arkeoloji Bölümü görevlendirildi.[22] Kazı sonucun-

19 Whitford ve Pollard, "For Duty Done"; Peter Barton, "The Historian's Role", http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here; ayrıca bkz. http://www.cwgc.org/fromelles/: "Reaction and Response-The Next Step"; "Recovery and Reburial in 1919"; "The GUARD Investigations-Proving the Case"

20 Barton, "The Historian's Role"

21 Tuhaf bir biçimde, GUARD'ın yürüttüğü iki araştırmaya erişmek mümkün değildi. İki ayrı sitede GUARD'ın araştırmalarına erişim linkleri bulunmakla birlikte, linklere erişim halihazırda mümkün değildir; İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "The GUARD Investigations-Proving the Case", http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here; Missing Soldiers of Fromelles Discussion Group, "Military, Media and Explatory Dig", 23 Şubat 2009, http://www.docstoc.com/docs/35340103/The-Military-Media-and-Explatory-Dig

22 Kate Brady, "Fromelles: A Report from Oxford Archaeology's Finds Manager"; Steve Martin ve Tracey Vennai, "Fromelles: The Story So Far", 14 Eylül 2009; "The Fromelles Recovery: Oxford Archaeology's Role" - tamamına erişim için bkz. http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/getting_going

da 250 askerin ceset kalıntılarına ulaşıldı. Cesetler, birlikte gömüldükleri kişisel eşyalarla birlikte incelenmek ve DNA örnekleri alınmak üzere mezarlardan özenle çıkartıldı. Yeni mezarlara tekrar gömülmeden önce olabildiğince çoğunun kimlik tespitine çalışılacaktı. Bu süreçte uyulan protokoller, adli tıbbın kimlik tespiti için kullandığı standart uygulamalardı: Bulaşıcı hastalık kapma riskine karşı kazı alanının güvenlik şeridine alınması, toplanan delillerin mezardan morga güvenli şekilde ulaşmasını sağlayacak bir "delil koruma" mekanizmasıyla kayıt altına alınması, detaylı şekilde fotoğrafların çekilmesi ve yapılan her şeyin kayda geçirilmesi.[23] Kimlik tespitine yönelik inceleme, Veri Analizi Birimi tarafından gerçekleştiriliyor, cesetlerden alınan DNA örnekleriyle ölenlerinin yakınlarından alınan DNA örnekleri karşılaştırılıyordu. Ayrıca oraya gelen ailelere yönelik olarak sürecin işleyişine dair ayrıntılı bilgi yanı sıra bir dizi tavsiye içeren panolar hazırlanmıştı. Bu süreç 2014'e dek devam edecek ve ilave panolar hazırlanacaktı. Henüz DNA örneği getirmemiş ailelerden en kısa zamanda bunu yapmaları istendi.

Pheasant Wood'da gömülü askerlerin kimliğini tespit etmeye yardımcı olmak üzere görev esnasında ölen askerlerin listesini derlediği sırada Barton, Cenevre'deki Kızılhaç Müzesi'nin bodrum katında son derece kıymetli bir arşive rastlamıştı: Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin (ICRC) Birinci Dünya Savaşı sırasında tuttuğu kartotekst arşivine. Söz konusu arşivin bu bodrum katında öylece kalakalmış olması, onu bir hayli şaşırtmıştı. Arşivde Birinci Dünya Savaşı sırasında esir düşen, öldürülen ya da gömülen askerlere dair detaylı bilgiler bulunuyordu; söz konusu bilgiler çatışmalar esnasında hayatta kalan askerler tarafından Kızılhaç'a iletilmiş, ailelere haber verilmeden önce toplanan bilgiler burada dikkatli biçimde incelenmiş ve karşılaştırılmıştı. Arşiv, mezarların koordinatları ve gömülenlerin kimliğine kadar –ev adresi ve yakınlarına dair bilgi dahil– tüm detayları içeriyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, Kızılhaç'ın dijital ortama aktardığı bu verilerle, neredeyse yüz yıl boyunca

23 Martin ve Vennai, "Fromelles".

bir ilgilenen çıkmamıştı.[24] Tuhaf bir biçimde, mezarların bulunduğu bir alanın keşfi, –tersi beklenecekken– arşiv mezarlığına taşınan bir süreçle sonuçlanmıştı. Bunun belki başka örnekleri de bulunuyordu.

Fromelles projesinin amacı resmî açıklamada şöyle ifade ediliyordu: "93 yıldır Pheasant Wood'da gömülü vaziyetteki askerlere ait kalıntıların, tıpkı savaş sonrası muharebe alanından çekilindiği sırada yitirilen diğer kayıplara gösterildiği gibi, gerekli saygının gösterilmesi – her bir asker askerî törenle tek tek gömülecek ve mezar taşlarına her birinin ismi, en kısa zamanda yazılacaktı."[25] İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Cephesi'nde öldürülen 165.000 İngiliz Milletler Topluluğu askerinin hâlâ bulunamamış olduğunu" bildiriyordu.[26] Peter Barton'ın "Birinci Dünya Savaşı'nın en korkunç askerî başarısızlık örneklerinden biri" olarak tanımladığı Fromelles muharebesi sırasında yaklaşık 1.660 askerin kaybolduğu tahmin ediliyordu. Yine Barton'a göre bölgede otuz civarında daha toplu mezar bulunuyordu.[27] Avustralya'da kurulan Fromelles Tartışma Grubu adlı oluşum, sadece Pheasant Wood'da bulunanların değil, Fromelles'teki

24 Florian Westphal, Halkla İlişkiler ve İletişim Birimi Başkanı, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, özel sohbetten, 26 Temmuz 2010; Robert Hall, "Piecing Together the Past", BBC News, 13 Mart 2009, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/7940540.stm. Bu arşiv, ICRC'nin Uluslararası Savaş Esirleri Bürosu arşivinin bir parçasıdır. ICRC, 2014 başlarında büro arşivinin tamamını yayımlamayı hedeflemişti: "500.000 sayfayı bulan savaş esirleri listesiyle 6 milyon dizin kartından oluşan belgelerin büyük kısmı ciddi biçimde hasar görmüş vaziyettedir. 30 ay içinde tamamlanmak üzere verilerin dijital ortama aktarılmasına başlanmak üzeredir. Çoğunlukla İngiliz savaş esirlerine ait verileri içeren belgelerin bir kısmının, 2012 yılında erişilebilir olması planlanmaktadır." Martin Morger, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Arşiv Birimi, özel sohbetten, 27 Ağustos 2010. Bkz. http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/html/archives-feature-160310

25 Martin ve Vennai, "Fromelles", s. 4.

26 İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, "Remembering Fromelles: The Project", http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/project/1; "Remembering Fromelles: Questions and Answers", http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/questions

27 Julain Ware, "WWI: Finding the Lost Battalions", Channel 4 yayını, 19 Temmuz 2010, Darlow Smithson Productions, yapımcı ve yönetmen Janice Sutherland.

bütün mezarların açılarak kimlik tespitinin yapılması için baskı oluşturmaya çalışmaktadır.[28] İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu'na göre, "Birleşik Krallık ve Avustralya hükümetleri, kayıpların kalıntılarına ulaşılmasına yönelik aktif bir çaba sarf etmiyor"; ancak tesadüfen bir ceset kalıntısına rastlanılırsa kimlik tespiti için harekete geçiyordu.[29] Bu hükümetlerin sorumluluk alanlarına dair çizdikleri sınır netti: Cesetler ancak bulunduklarında onların ilgi alanına giriyordu, aranmaları söz konusu değildi. Öyle anlaşılıyor ki, hükümetlerin kimlik tespitine yönelik başkaca adımlar atması, Lambis Englezos ve Peter Barton'unkiler gibi bireysel çabalar sonucu yeni mezarlara dair kanıtların ortaya çıkartılmasına ve mezarların açılması için baskı yapılmasına bağlıydı; diğer savaş mezarlıklarına kimliği "belirlenmeksizin" gömülmüş cesetler mezarlardan çıkartılarak kimlik tespiti gerçekleştirilmeyecekti.

Yeni mezarlığın açılış hikâyesinin de yer aldığı Fromelles'teki merasimi anlatmak üzere hazırlanan belgesel, âdeta bir polisiye roman tadındaydı:

> Birinci Dünya Savaşı'na katılan 900.000'den fazla askerin cesedi bugüne dek bulunamamış ya da kayıpların kimliği tespit edilememiştir. Olağanüstü bir keşif sonucu, bu kayıplar içinden 250 askerin cesedi Fransa'nın kuzeyinde küçük bir kasaba olan Fromelles'teki altı toplu mezarda bulundu. Bu askerlerin kimliklerinin tespit edilmesi ve 90 yıl önce gerçekleştirilemeyen askerî defin töreninin nihayet gerçekleştirilebilmesi için çalışmalar sürmektedir.[30]

Çizilen bu tabloya rağmen, yürütülen proje 90 yıllık gizemi çözmekten fazlasını yapmaktadır. Cesedine ulaşılan üç askerin hayatta olan yakınlarıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Muharebeden sonra kendilerine iletilen haberlere –ya da

28 Fromelles'in Kayıp Askerleri Tartışma Grubu, "Military, Media and Exploratory Dig".

29 "Remembering Fromelles: Questions and Answers", http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/questions

30 Ware, "WWI: Finding the Lost Battalions".

kendilerine tam da herhangi bir bilginin iletilmemesine– duydukları tepkinin duygusal yoğunluğu son derece açık biçimde görülmektedir. Buna kayıplarının tespit edilmesiyle en azından sembolik olarak onları eve götürme istekleri eklenmektedir. Görüşmelerde, bu ölümlerin yaratmış olduğu etkinin nasıl kuşaktan kuşağa aktarılmış olduğu ve hayatta kalan aile bireylerinin, sadece kendi yakınlarına ne olduğunu değil, bu süreçte diğerlerinin de yaşadıklarını bilme istekleri de açığa çıkmaktadır. Kayıp yakınların teşhis edilip, hak ettikleri saygıyı görerek gömülmeleri, bulmacanın parçalarından sadece biriydi. Ölen askerlerden birinin torununun anlattığına göre, büyükbabasının eve dönmemesi, annesi için çok büyük sıkıntı yaratmış, annesi kardeşlerinden ayrı düşmüş ve ailenin geçimini sağlamakta son derece zorlanmıştı. Hikâyeyi anlatan kadının dayısı, babanın evden ayrılışını bugün gibi hatırlıyordu – kadın içinse onun nihayet teşhis edilmesi "rüyanın gerçekleşmesi gibi bir şey" olacaktı. Orada bulunan başka bir kadın, kayıp askerin nişanlısının akıbetini merak ediyordu ve evlenip oğullarından birine eski nişanlısının adını verdiğini öğrendiğinde, memnun olmuştu.[31]

Olayın üstünden neredeyse yüz yıl geçmişti ve insanlar bu süre zarfında hayatlarına bir biçimde devam etmenin yolunu bulmuştu. İnsan bu yeni araştırmanın, aileler üzerinde tamamıyla pozitif bir etki yaratıp yaratmadığını gerçekten merak ediyor; özellikle de insanlar onca umutlandırıldıktan sonra Fromelles'teki cesetlerin çoğunun kimliğinin teşhis edilemediği hesaba katılınca.[32] Mezarlar yeniden açılırken, görece az sayıda aile Fromelles'e gelmişti. Ceset kalıntılarından elverişli DNA profillerinin alınabildiği pek çok vaka vardı ancak bunların karşılaştırılması için gelenlerden alınan DNA örneği oldukça azdı. Yaşanan, yetkililer açısından yaşanan zorlu bir süreçti. Bununla birlikte en zorlandıkları şey, İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu gibi organizasyonların zım-

31 *A.g.e.*

32 BBC News, "DNA Tests Fail to Identify Unknown WWI Soldiers", 17 Mart 2010, http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/8572381.stm

nen vermiş olduğu sözün tutulmasıydı: Açılan her bir mezarda aynı özenli çalışma yürütülecekti. Komisyon'un ilkeleri şöyle sıralanmıştı:

> Mezar taşlarının ya da anıtların her birinde ölmüş askerin ismi yazacak,
> Mezar taşları ve anıtlar kalıcı olarak inşa edilecek,
> Mezar taşlarının hepsi bir örnek olacak,
> Ölenlerin rütbe, ırk ve mezhep/dini inançlarına dayalı herhangi bir ayrım gözetilmeyecek.[33]

Komisyon 935.000 askeri teşhis ederek, nerdeyse 212.000 cesedin de kimliğini teşhis edebilmeksizin gömülmesini sağladı; "anıtta yaklaşık 760.000 kişinin ismi de kayıp olarak yer aldı."[34]

Önceki ismi İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu olan İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, hükümetin kurduğu bir yapı değil; Fabian Ware'in kişisel gayretiyle kurulmuş bir yapıydı. Birinci Dünya Savaşı başlarında Fransa'da olduğu gibi Birleşik Krallık'ta da,

> ülkeye hizmet ederken ölen her bir askerin, kamuya açık biçimde anılması düşüncesi ordudan da hükümetten de itibar görmemişti. Tarihinde ilk defa bir yurttaş ordusu olan ordunun verdiği beklenmedik miktardaki kaybın sahiplenilmesine yönelik İmparatorluk kamuoyunun talebi, görmezden geliniyordu.[35]

1914'te Fabian Ware, Kızılhaç'ın Mobil Birimi'nde gönüllü olarak çalışıyordu ve ekibine, mezarların nerede olduğunu saptama görevini vermişti. Kızılhaç'ın görevi, ölen ya da görev es-

33 İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları, "Who We Are", http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=1&id=1&menuname=Who%20We%20Are&menu=main

34 İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu, Facts & Statistics, http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=2&submenuid=50&id=50&menuname=Facts%20and%20figures&menu=sub

35 Julie Summers, *Remembered: The History of the Commonwealth War Graves Commission* (Londra: Merrell, 2007), s. 12.

nasında kaybolan askerlerin ailelerine iletilmek üzere bilgi toplamaktı. Ware, yapılan bu işin önemine işaret ederek, bir adım ileriye gitti ve görevi layıkıyla tamamlayabilmek için ekibinin savaş mahalline girmesine izin verilmesini talep etti. 1915'e gelindiğinde, başında olduğu birimin adı Mezarlık Kayıt Komisyonu olarak değiştirildi. Komisyonun görevi, mezarların yerini tespit etmek, kayıt altına almak ve Fransa'da askerî mezarlıklar için yer ayarlamaktı.

Komisyon'un ifa ettiği görev, o zaman için geçerli kabul edilen evrensel kabullerle bağdaşmıyordu. Cesetlerin defnedilmesi için Birleşik Krallık'a getirilmesini isteyeneler vardı, gücü yeten bazı ailelerse cenazelerini ülkeye sessiz sedasız, kendi imkânlarıyla getiriyordu. Ware, siperlerde subaylar ve komutaları altındaki askerler arasında, ast-üst ilişkisini silikleştiren bir çeşit yoldaşlık ilişkisinin geliştiğini ve subayların birliklerindeki askerlerin yanına gömülmek istediğini düşünüyordu. Mezarlık Kayıt Komisyonu, Mezarlıklar Kayıt ve Araştırma Direktörlüğü'ne dönüştürülüp, 1917'de de Kraliyet Fermanı uyarınca İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu'na dönüştürüldüğünde, "askerler toplu mezarlara gömülürken subayların şahsi olarak gömüldüğü eski gelenekle bağın koparılması, Komisyon'un temel felsefesi haline geldi" ve mezarlar yeniden açılırken, herhangi bir rütbe hiyerarşisi gözetilmemesine karar verildi.[36]

Komisyon genel hatlarıyla başarılı bir çalışma yürütmesine rağmen, cenazelerin ülkeye getirilmesine yönelik talep son bulmuyordu. Ayrıca aileler, "hükümetin belirlediği" bir örnek mezar taşına birkaç satır eklemek değil, istedikleri mezar taşını kendileri seçmek istiyordu. Bu konudaki hoşnutsuzluk Avam Kamarası'nda 4 Mayıs 1920'de yapılan tartışma esnasında dile getirilmişti.[37] Komisyon, her bir mezar için bir örnek mezar taşı kullanılmasını öneriyor, bu sayede rütbe farkı gözetilmeksizin tüm kayıplara eşit davranılmış olacağı savunuluyordu. Tartışma esnasında Viscount Wolmer'in tepkisi sert olmuş-

36 *A.g.e.*, s. 16-17.

37 İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu, Avam Kamarası Oturumu, 4 Mayıs 1920, *Hansard*, c. 128. cols. 1929-72.

tu: "Herkese eşit muamele ettikleri iddiasındalar. Herkese eşit muamele yaklaşımını tamamıyla destekliyoruz. Ancak bir örneklikle eşitlik arasında herhangi bir ilişki, hiçbir zaman olmadığı gibi bugün de yoktur. Bir örneklikle eşitlik arasında mutlak bir fark, hatta bir karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır ki, Savaş Mezarları Komisyonu'nun gözden neredeyse tamamen kaçırdığı nokta da budur."[38] Bir örneklik, askerî düzene uyum anlamına gelirken eşitlik, arzuları, görüşleriyle birbirinden ayrışan her bir bireye eşit davranılmasıdır. Planı savunanların bir diğer temel argümanı da yapılacak bir örnek toplu mezarların tüm Avrupa'ya hatta dünyaya yayılarak, muazzam bir Birinci Dünya savaşı anıtı oluşturacağıydı. Bazıları bunu özgürlük anıtı olarak adlandırıyordu. Wolmer'in cevabı bir kez daha sertti: "İnsanların kaybettikleri yakınlarını dilediklerince gömmelerine dahi müsaade edilmeyecekse burada hangi özgürlükten bahsediyoruz? Bu bir özgürlük anıtı değil, militarizmin katı yüzünün anıtı; murat edilen bu olmasa da sonuç budur."[39]

Sonuç olarak Wolmer sözünü dinletemedi; Avam Kamarası üyeleri, hassas bir konunun bu derece tartışmalı bir noktaya gelmesinden rahatsızlık duyuyordu. Birleşik Krallık Savunma Bakanı Winston Churchill tartışmayı, yapılan işin çapı göz önüne alındığında makul bir sürede sonlandırılabilmesi için standardizasyona gidilmesinin kaçınılmaz olduğuna, bunun istikrarın sağlanması açısından da elzem olduğuna dair sözleriyle noktaladı. Churchill'in ifadesiyle, "Şayet bir gün dilimiz, kurumlarımız ve İmparatorluğumuzun izi insanlığın hafızasından silinse dahi, bu görkemli anıt sayesinde, uzak geçmişte bir büyük ulusun uğruna yek vücut olduğu ulvi hedefin anısı yaşayacaktır."[40] "Sevdiklerini yitirmiş insanların bir parça da olsa rahatlatılması" ikincil bir kaygıydı ve Churchill uygulamaya karşı çıkanları, "daha önce pek çok defa yaptıkları gibi bu sefer de son bir fedakârlıkta bulunmaya"[41] çağırıyordu. Hayat-

38 *A.g.e.*, col. 1940.
39 *A.g.e.*, col. 1942.
40 *A.g.e.*, col. 1971.
41 *A.g.e.*, col. 1972.

larını feda etmesi istenenlerin yakınlarından şimdi de onların bedenlerini feda etmeleri isteniyordu âdeta.

Fromelles'teki askerler yeniden gömüldüğü sırada, bu tartışmalar unutulmuştu. Komisyon'un savaş mezarları kanıksanmış, yeni mezarlığın da eski geleneklere uygun şekilde inşa edilmesi tartışma konusu edilmemişti. Bununla birlikte, askerlerin tek tek gömülmesinden yana olan kimi aileler durumdan memnun değildi. Gömülen askerlerden birinin yakını olan Alastair Mathelson durumu şöyle ifade ediyordu: "Ceset kalıntılarına ulaşılmasının yeterli olacağı düşüncesi doğru değildir... Kayıp birine ulaşılması gerçekten güzel ve önemli bir gelişme, ancak hâlâ kayıp olan bir sürü insan var. Bir kısmına ulaşılmış olmakla birlikte, henüz kayıp olanların varlığı hafızadan silinmiyor."[42]

Kimlik teşhisinin kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte gerçekleştirilmesine uğraşmak, ölümle baş etmenin bir yolu olarak görülebilir; bununla birlikte, cesede ulaşılsa dahi ölüm burnumuzun dibinde durmaktadır. Ölenlerin birer birey olduklarına yapılan vurgu, İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu'nun görmek istediği gibi onları bir cephedeki asker grubuna indirgemek; ne de devlete, herhangi bir şeye ait insanlar olarak değil, kendilerine ait bir eve, aileye sahip bireyler olarak tanınmalarında ısrarcı olmak anlamına gelir. Ve birileri için kemik yığınından fazlası olarak bir değer taşıdıklarında.

Askerî personelin izini sürmek

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Kızılhaç Cemiyeti ve Hospitalye Şövalyeleri (*Order of St. John*), kayıp askerî personeli bulmak üzere İngiliz hükümeti ve askerî birimleriyle yakın işbirliği içinde çalışıyordu. Kızılhaç'ın, Hospitalye Şövalyeleri Savaş Kuruluşu ile "ortaklaşa" çalışmasına ve Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi "yaralılarla kayıpların araştırılması için görevlendirilmesine" karar verilmişti.[43] *Official Record*

42 Stephen Robb, "Fromelles Dead Offer Reminder of 'Preciousness of Life'", BBC News UK, 19 Temmuz 2010, http://www.bbc.co.uk/news/uk-10661923

43 P.G. Cambray ve G.G. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services*

of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem kitabının yazarları, bu işbirliğine içkin olan ve kısa sürede ciddi anlaşmazlıklara, yanlış anlaşılmalara ve tartışmalara neden olacak sorunları, oldukça erken bir zamanda tespit etmişti. İngiliz Kızılhaçı pozisyonunu bir yandan kurumun çeşitli birimlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, bir yandan da görev esnasında kaybolan askerî personelin yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak olarak tanımlıyordu: "Herkesin ihtiyacına cevap verebilmek, her zaman kolay olmuyordu; zaman zaman bu ihtiyaçlardan birinin karşılanmasının, bir diğerini karşılamayı imkânsız kıldığı durumlarla karşılaşılıyordu. Endişe içindeki kayıp yakınları açısından kayıplarına dair bir bilgi ya da ağır yaralı birinin bulunduğu haberi, şahsi bir meseleydi. Devletin ilgili birimleri açısındansa böyle durumlarda izlenecek prosedürün aksamaması öncelikli meseleydi."[44] Öte yandan Kızılhaç'a mali yardımda bulunan da kayıp yakınlarıydı. Ancak devletin ilgili birimleri, kayıplardan biri teşhis edildiğinde, aileye yapılacak resmî bildirimin kendi tekellerinde olmasında ısrar ediyor, Kızılhaç'ın bu görevi üstlenmesine kısıtlılıklar getiriyor, bunu uygun görmüyordu.[45] Başka herhangi bir kurumla temasa geçmekten de özenle kaçınıyorlardı. Kızılhaç, kadim bir gönüllüsüne şöyle yazmıştı: "Milli Savunma Bakanlığı, kayıp yakınlarına, teşhis edilen cesetlere ilişkin bilgi teyit edilmediği müddetçe haber verilmesini uygun bulmuyor."[46] Askerî yetkililer, görev esnasında kaybolanlara ilişkin her türlü bilginin kendi tekelinde olduğunu; bu bilginin paylaşılmasına dair inisiyatifin de sadece kendi takdirlerine bağlı olduğunu düşünüyordu.

---

of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947 (Londra: Red Cross ve St. John 1949), s. 341.

44 *A.g.e.*, s. 339.

45 *A.g.e.*, s. 340-41.

46 R.A.Lewis'ten (Savaş Kurumu Yaralı Kayıplar ve Yakınları Bölümü) Bn. Pickard-Cambridge'e, 24 Ekim 1940, (der.) Hilda Pickard-Cambridge. (derleme, mektuplar, formlarla Kayıplar ve Yaralıların Araştırılması'na dair el yazımı bilgileri içeriyordu), 1939-1945, İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Ref. 2305/4.

1940 yazında Fransa'nın düşmesiyle, muazzam miktarda artan yaralı ve kayıplarla ilgilenilmesi gereken süreçte Kızılhaç resmen bir partner olarak tanındı. Ancak 1941 sonuna yaklaşılırken (deniz kuvvetlerinin değil ama) Savunma Bakanlığı'nın yaklaşımı değişti. Savunma Bakanlığı, İngiliz Kızılhaçı Cemiyeti'ni dışlayarak, Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) ile işbirliğine başladı ve savaş esirlerine dair bilgileri saklamayı tekeline alarak tanık ifadelerine erişimi kendi personeliyle sınırlandırdı. İngiliz Kızılhaçı açısından Savunma Bakanlığı'nın bu tutumu tek taraflı alınmış bir karardı.[47] Savunma Bakanlığı sözcüsü, Avam Kamarası'ndaki konuşmasında, kayıpların araştırılmasının İngiliz Kızılhaçı Cemiyeti'nin değil başından itibaren Savunma Bakanlığı'nın görevi olduğunu söyledi: "Bu görev her zaman olduğu gibi bugün de Savunma Bakanlığı'nın görevidir. Savunma Bakanlığı, İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'ne sunduğu katkıdan dolayı minnettar olmakla birlikte, söz konusu görevi hiçbir zaman için kendi dışında bir kuruma havale etmiş değildir."[48] İngiliz Kızılhaçı'nın açıklamalarına göre, sorumluluğun kimde olduğu ya da olması gerektiğine dair tartışma, karşılıklı uzun yazışmalarda ve Avam Kamarası'nda gündeme getirilerek aylar boyu devam etti. Tartışma, Askerî Şura'nın 1942 Haziranı'nda yolladığı mektupla doruk noktasına ulaştı. Mektupta "Kızılhaç'ın Yaralılar ve Kayıplar Birimi'nin yürüttüğü, daha sonra Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin devraldığı ve Savunma Bakanlığı adına yürüttüğü araştırmaların devam etmesine artık gerek kalmamıştır; zira Alman ve İtalyan hükümetleri ellerindeki savaş esirlerinin isimlerini artık düzenli biçimde bildirmektedir" deniliyordu.[49]

İngiliz Kızılhaçı'nın yürüyen tartışmadaki pozisyonu, kuru-

47 *Red Cross and St. John War Organisation, 1939-1947, resmî belge, Gizli Ek* [P.G. Cambray ve G.G. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947*'ye ek, (Londra: Red Cross and St. John 1949)], İngiliz Kızılhaçı Arşivi Kütüphanesi, s. 514.

48 Missing Soldiers (Tracing), *Hansard*, 19 Aralık 1941, Avam Kamarası oturumu; Cambray ve Briggs, *resmî belge*, s. 347.

49 Cambray ve Briggs, *resmî belge*, s. 348.

mun resmî tarihine ek olarak sadece elli kopya olarak basılan gizli bir belgede ayrıntılı biçimde ele alınıyordu.[50] Kızılhaç ve Hospitalye Şövalyeleri Savaş Kuruluşu yapılan bağışlar yoluyla iş gören bağımsız kurumlardı. "Hükümet tarafından tanınmakla" birlikte, "çalışmalarını hükümetten bağımsız biçimde sürdürüyordu" ve Uluslararası Kızılhaç ile işbirliği içinde çalışması, kuruma hükümet birimlerinden "bağımsız bir statü" ve hükümet birimlerinin erişme imkânı olmayan "birtakım iletişim imkânları sağlıyordu."[51] 1939'da bütçesi sadece 2.000 sterlindi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında harcamaların miktarı toplamda 17 milyon sterlini buluyordu. İkinci Dünya Savaşı başladığı sırada yapılan çağrı karşılığını bulmuş, önceki seferlere kıyasla yapılan daha cömert bağışlar sayesinde kurum yürüteceği faaliyetleri karşılamaya yetecek bütçeye kavuşmuştu. Toplanan para "muharip güçler içinde hasta ve yaralı olanların tedavisi, düşman ve tarafsız ülkelerde bulunan savaş esirleri ve savaş nedeniyle yaralanmış ya da hastalanmış sivillerin tedavisi" için kullanılacaktı."[52] Gönüllü bir organizasyon olan İngiliz Kızılhaç Cemiyeti, yaygın bir ağ olan ulusal Kızılhaç Cemiyetleri'nin bir parçasıydı; ikincisi, ICRC ile birlikte Uluslararası Kızılhaç hareketini oluşturuyordu. 1859'da Solferino Muharebesi sonrasında hayırsever bir kurum olarak Henri Dunant tarafından savaşın kurbanlarına, özellikle de yaralı askerlere yardım etmek üzere kurulan ICRC'nin üstlendiği bir savaş karşıtlığı misyonu yoktu; misyonu savaşın doğurduğu olumsuz koşulları iyileştirmekti. Kuruluşundan itibaren faaliyetlerini yapılan yardımlar ve gönüllü çalışanlarla yürütmüştü. Yine kuruluşundan itibaren "aristokrat hanımefendilere", "statünün ayrıcalık sağladığı kadar misyon da yüklediği" vurgusuyla çağrıda bulundu.[53] Çağrı, o zaman için çalışma imkânı son derece kısıtlı olan, seyahat imkânıyla herhangi bir kurumda etkin pozisyon-

50 Kızılhaç ve Hospitalye Şövalyeleri Savaş Kuruluşu..., *Gizli Ek*, s. 512-19.

51 Cambray ve Briggs, *resmî belge*, s. 3-4.

52 *A.g.e.*

53 Caroline Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross* (Londra: HarperCollins, 1998), s. 52.

da olma ihtimaliyse neredeyse bulunmayan kadınlara yapılmıştı genel olarak. 1821 doğumlu Clara Barton, Amerikan Kızılhaçı açısından önemli bir figürdü: "1881 ile 1904 arasında Amerikan Kızılhaçı, Clara Barton'dı."[54] İlginç bir biçimde, Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında yürüttüğü faaliyetler esnasında "evlerine dönen savaş esirlerinin ailelerinden haber almaya, tıpkı geride kalan insanların oğullarına, kocalarına ne olduğunu öğrenmeye can attığı gibi, ihtiyaç duyduğunun"[55] farkına ilk varan Barton olmuştu. Barton 1865'te ilkin kayıp savaş esirlerini aramak, sonra savaş sırasında kaybolan askerlerin tamamının izini sürmek için bir araştırma servisi kurdu; servis kayıp başvurularını kayıt altına alıyor, kayıp listeleri yayımlıyor ve eve dönen gazilerle görüşmeler gerçekleştiriyordu. Askerî yetkililer savaşta yaralananlara ya da ölenlere dair herhangi bir kayıt tutmuyordu. Barton'un listesinde 20.000'e yakın isim bulunuyordu.[56]

Gönüllülük esasına dayalı bir hayırsever örgüt statüsüyle kurulan İngiliz Kızılhaç Cemiyeti, faaliyetlerini hükümet değil kamu adına yürütüyordu ve Tümgeneral Alfred Knox'un 10 Şubat 1942'de Avam Kamarası'nda dile getirdiği, kurumun Savunma Bakanlığı'nın işlerine "karıştığı" ithamını reddetti.[57] Kurum, ithamdan dolayı bir özür talep etti. Kızılhaç'ın bireysel destekçileri adına hareket etme yetkisi vardı, özel olarak da kayıpların yakınları ve arkadaşları adına. Taraflardan birinde bir kusur aranacaksa, o taraf hükümetti: Harekete geçmedeki zayıflığı ve yetersizliğiyle kayıp yakınlarıyla ilişki kurmaktaki gönülsüzlüğü ya da beceriksizliği nedeniyle. Kızılhaç, kendisinden beklenen bilgiyi kamuya ulaştıramayacağı noktada, faaliyetlerini sonlandırmayı düşünme noktasına gelmişti.

1942'de Savunma Bakanlığı'nın Zayiat Birimi ile Kızılhaç'ın Yaralı ve Kayıp Birimi'nin faaliyetlerini birbirinden bağımsız şekilde yürütme kararı büyük oranda iki kurumun önceliklerinin farklı olmasından kaynaklanmıştı; iki kurum da diğerini iyi or-

54 *A.g.e.*, s. 87.

55 *A.g.e.*, s. 89.

56 *A.g.e.*

57 Missing Soldiers (Tracing), *Hansard*, 10 Şubat 1942, Avam Kamarası oturumu.

ganize olmamakla ve etkisiz kalmakla itham ediyordu ki, bu aralarındaki mevcut ayrışmayı daha da katmerlendiriyordu. Ayrıca, ileride göreceğimiz gibi, kişisel husumetlerin yarattığı sorunlar da vardı. Zayiat Birimi'ne göre, İngiliz Kızılhaç Cemiyeti ile aralarında, "İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'nin kayıpların bulunmasına yönelik aculluğu ve bilginin doğruluğunu kontrol etmeksizin kayıplar hakkında (Zayiat Birimi'nin sürekli akılda tuttuğu, ölümlere dair resmî kayıtlarda yaşanabilecek hataların doğuracağı yasal, mali ve diğer sorumlulukları dikkate almaksızın) yargıya varmasından kaynaklanan temel bir yaklaşım farkı bulunuyordu; ek olarak İngiliz Kızılhaç Cemiyeti, kayıp yakınlarının çoğuyla sürekli temas halinde olduğu için kurum, 'kayıp' vakalarıyla ilgilenmeyi öncelikli konusu addediyordu."[58] Zayiat Birimi'nin bakış açısına göre temel sorun, Kızılhaç'ın kayıp başvurularını, kendilerine ulaşır ulaşmaz "bilgilerin doğrulanmasını beklemeksizin" Cenevre'ye gönderme eğilimde olmasıydı; "kayıp personelin kimlik tespitinin detaylı olarak gerçekleştirilmesi beklenmiyor" ve Almanlar tarafından hazırlanan ve doğruluğuna dair şüpheler bulunan savaş esirleri listeleri kullanılıyordu.[59]

Yeni personelin deneyimsiz oluşu ve etkili prosedürlerin uygulanmaması hesaba katıldığında, Zayiat Birimi'nin Londra'dan Liverpool'a taşınmasının elini hafifletmediği yaygın kanaatti. Zayiat Birimi'nin tarihine bakıldığında, Kızılhaç dahil diğer kurumlarla iyi ilişkiler kurmayı önemsediği, aynı zamanda hem kamuoyu hem de çoğunlukla fikir ayrılıkları yaşadıkları devlet görevlileriyle arasını iyi tutmayı önemsediği görülür. Yaralılardan bazıları, yakınlarına haber verilmesini istemezken, bir kısmı da yakınlarına iletilecek bilginin mahiyetini kendileri belirlemek istiyordu. Zayiat Birimi, uyguladığı prosedür uyarınca bu talepleri görmezden geldi ve bilgisi dahilindeki her türlü veriyi paylaştı.[60]

---

58 History Cas. (L) [Savunma Bakanlığı Zayiat Birimi (Liverpool)], s. 28, Ulusal Arşiv, Kew, WO 162/205.

59 *A.g.e.*

60 History Cas. (L) [Savunma Bakanlığı Zayiat Birimi (Liverpool)], s. 62, Ulusal Arşiv, Kew, WO 162/205.

Zayiat Birimi'nin ölümün resmî olarak ilanından önce doğrulama için izlediği son derece kapsamlı prosedür görgü tanıklarından edinilen onlarca yazılı belge arasında kaybolmak anlamına gelebiliyordu. Kayıpların akıbeti hakkında bütün tanıklıkların çetelesinin tutulmasının, olası ihtimallerin bir arada düşünülmesinden daha ehemmiyetli görüldüğü anlaşılıyor. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 30 Mayıs 1940'ta Dunkirk'ten tahliye sırasında *Gracie Fields*'in battığını ve gemideki bazı askerlerin kayıp olduğunu duyurdu.[61] Bununla birlikte görgü tanıklarının verdiği bilgiler arasında çelişkiler bulunuyordu. Geminin battığı tarih; gemiye kaç bombanın isabet ettiği (iki, üç?); geminin, gemideki askerler başka bir gemiye aktarıldıktan sonra mı, önce mi limana çekildiği ve geminin içindeki ölüler tahliye edilmeden mi, edildikten sonra mı battığı konusunda farklı anlatımlar vardı. Konuyu araştıran yetkililer, eldeki kanıtların gemideki askerlerin öldüğünü varsaymaya yetecek kadar ikna edici olduğunu açıkladığında, bu sefer de ölüm tarihinin ne kabul edileceği üzerine bir tartışma başlamıştı. Olayla ilgilenen yetkililerden biri, "ortada kuşkuya yer bırakılmaksızın aydınlatılması gereken bir vaka var. Böyle bir durumda, olayın gerçekleşme tarihine dair iki ayrı tarih bulunması, kabul edilebilir bir şey değildir" yazacaktı.[62]

Görgü tanıklarından biri, kayıplardan birine ilişkin ifadesinde şöyle diyordu: "'Gracie Fields'e 28.5.40 tarihinde bindim ve gemi bombalandı. 3513516 künyeli er Maile H. ağır biçimde yaralanmıştı ve kaptan White benimle birlikte er Mc. Dermott'a kendisine ilk yardımda bulunmamız emrini vermişti. Er Maile yaklaşık on dakika sonra öldü."[63] Er Maile'i "can çekişirken" gördüklerini anlatan başka tanıklar da vardı. Tatmin olmayan vardiya zabiti, Piyade Kayıtları Zayiat Birimi'nden Preston, 15 Kasım 1940'da hikâyedeki tutarsızlıklara dikkat çekiyordu:

61 "Losses on PS Gracie Fields", Ulusal Arşiv, Kew, WO 361/12.

62 "Losses on PS Gracie Fields", JH imzalı not, 9 Şubat 1941, Ulusal Arşiv, Kew, WO 361/12.

63 3528991 Er Clegg H.'nin 3513516 Er. Maile H. hakkındaki açıklaması, Ulusal Arşiv, Kew, WO 361/12.

Maile'nin adı listede er değil onbaşı olarak geçiyordu ve cesedin batan gemiden tahliye edilip edilmediğini bilmiyoruz. Daha sonra yapılan incelemeler, bazı bilgilerin açığa çıkmasını sağlamıştı: Maile er rütbesine geri dönmeyi ve böylece şoför olarak hizmet etmeyi talep etmiş, gemi de içindeki ölü askerlerle birlikte batmıştı. İnsan yine de sormadan edemiyor, bu edinilen bilgiler ne işe yarayacaktı? Niyet muhtemelen Savunma Bakanlığı'nı, olası bir hatası yüzünden suçlanmaktan korumaktı.

Hastane aramaları

Kızılhaç'ın kullandığı yöntemler daha az rafine değildi. Kızılhaç personeli ve gönüllüleri, yaptıkları işe daha angaje görünüyor ve bazı durumlarda doğru ve hızlı karar verebilmek için daha uygun pozisyonda bulunuyordu. Bununla birlikte, özetle değineceğimiz üzere, Kızılhaç cephesinde de vahim problemler yaşanıyordu. Kulağa biraz soğuk gelen ismiyle *Kızılhaç'ın Savaş Örgütlenmesinin Resmî Kayıtları* isimli kitap, Kızılhaç personelinin sürece dahlini, fevkalade iyi bir biçimde anlatıyor; kurumun bir görev üstlenmekten çok daha fazlasına işaret eden kimi talepleri olduğunu, burada açıkça görebiliyoruz.[64] Aktarılanlar, Kızılhaç'taki bir araştırmacının şahsi bildiriminden alınmış; resmî tarih anlatısında adı geçmeyen bu kadının, aslında Hilda M. Pickard-Cambridge olduğunu, belki ironik biçimde, biliyoruz.[65] Kızılhaç personeli ilkin Fransa'da, İngiliz Seferi Kuvvetleri'nin tahliyesinden sonra da Birleşik Krallık'ta yaralıların bulunduğu hastanelere yollanmıştı. 1941 yazı itibarıyla Kızılhaç'ın Lond-

64 Cambray ve Briggs, *Official Record*, s. 351-53.

65 Hilda M. Pickard-Cambridge, St. Catherines, Marley, Haslemere in Surrey yakınlarındaki, bu anlatının yanı sıra bir de defter tutmuştu: "British Red Cross Search for the Missing, 1940-1945", İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 2305/4. Pickard-Cambridge, Surrey Birleşik Savaş Kurumu'nun baş araştırmacılarından biriydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında hastaneleri dolaşarak kayıpları araştırmış ve yararlılardan bilgi toplamıştı. Savaş bittiğinde iki yüz sayfayı bulan bu araştırmalarını derlemişti. Bu süreçte görüştüğü askerler, Kızılhaç'ın yürüttüğü bu faaliyetten dolayı kendisine şükranlarını sunmuştu. (Hilda Pickard-Cambridge, "Account of the Searching", "British Red Cross Search for the Missing, 1940-1945" içinde, s. 8)

ra'daki Yaralı ve Kayıp Birimi bünyesinde çalışan tamamı gönüllü yaklaşık 900 kişi bölgelere göre ayrılmış hastanelere gönderilmişti.[66] Gönderilen personel özenle seçilmişti; aranan özellikler "koşullara uyum sağlama becerisi, duyarlılık, hastalardan gerekli bilgiyi toplayabilme ve hastaların verdiği bilginin ehemmiyetini değerlendirebilme becerisi"ydi."[67] Üstlenilen görev gizlilik esası uyarınca gerçekleştirilecekti. Her personelin sorumlu olduğu bir hastane olacak, oraya gerçekleştireceği düzenli ziyaretlerde, elindeki birliklere göre tasnif edilmiş kayıp listesinde yer alanlar hakkında görüşmeler gerçekleştirecekti. Görevli personele hangi soruların sorulacağı ve ne tür bilgilerin edinileceğine ilişkin bir "talimat kitapçığı"yla bu bilgilerin kayda geçirileceği özel ve gizli formlar verilmişti.[68]

Yapılacak ilk iş, yetkili hemşireden hasta ziyareti için izin almak ve son ziyaretten bu yana hastaneye getirilen yaralıların listesini istemekti. Ardından görevli araştırmacı, savaştığı cephe, birlik ve taburu belirlenmiş her bir askere giderek yaptığı işi izah edecekti: "Ona Kızılhaç'ın yardımına başvurmak istediğini söyledim. Kendisinin eve dönmeyi başardığını ama arkadaşlarının dönemediğini ve herhangi bir şekilde bize yardım edip etmemeye kendisinin karar vereceğini söyledim."[69] Birlik taburundaki askerlerin bulunduğu listenin üzerinden, tanıdığı askerlerin yanına işaret koyarak gittiler. İşaretlenen her bir isim için hastaya sorular sorulacaktı:

> Söz konusu asker kaybolduğu esnada orada olup olmadığı, eğer değilse onu en son ne zaman gördüğü sorulacaktı. Hangi

66 Cambray ve Briggs, *Official Record*, 349.

67 *A.g.e.*, s. 350.

68 *Red Cross and St.John War Organisation, 1939-1947, Official Record: Appendices to Official History* [P.G. Cambray ve G.G. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services to the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947* (Londra: Red Cross and St. John 1949)] *and Confidential Supplement*, İngiliz Kızılhaçı Arşiv Kütüphanesi. Ayrıca bkz. *Hospital Searching for "Missing" Men: The Work of the Searching Service, Wounded and Missing Department, Red Cross and St. John War Organisation*, "Summary of Work", no. 96, 12 Haziran 1943, İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 2156/13 yeniden basımından.

69 Pickard-Cambridge, "Account of the Searching", s. 2.

tarihte, nerede görmüştü? Üstlerinin kimler olduğu, astlarının kimler olduğu, bölük papazının kim olduğu, müfrezedeki diğer askerler sorulacaktı. Birliğin bulunduğu alanda baskın konumda olup olmadığı, kayıp listesindeki askerlerden herhangi birini yaralı görüp görmediği, o esnada sedyecileri ya da askerî doktorları görüp görmediği, gördüyse isimlerini bilip bilmediği sorulacaktı.[70]

Hilda Pickard-Cambridge, kendisine aktarılan yığınla bilgiyi atlamamak üzere detaylı biçimde kayda geçirdi; bu sayede kendisi de ne olup bittiğini derli toplu biçimde anlamaya çalışacaktı. Anlatılanları derledikten sonra bilgiyi veren hastaya dökümünü okuyor, bu esnada dökümdeki yanlışlar düzeltiliyordu.

Bir asker, başka bir askerin ölümüne tanık olmuşsa, Savunma Bakanlığı'nın 29 Mayıs 1943 tarihli mektubunda belirttiği üzere, izlenecek prosedür şöyleydi:

> Savunma Bakanlığı, personelin şu doğrultuda davranmasını telkin etmektedir: Hastanelerde görev yapan personelin raporlarını, özellikle önemsiyoruz ve bazı durumlarda sunulan kanıtların ve elde edilen bilginin, ölüm kaydının düzenlenmesi için yeterli olacağını umuyoruz.
>
> (ii) Bir kimse, bir askerin öldürüldüğüne tanık olduğunu söylüyorsa bazı noktaları net biçimde ortaya koyabilmesini bekliyoruz (Cesedin teşhis edilmesi ya da tanığın kişi öldürüldükten hemen sonra neler olduğunu anlatılabilmesi gibi).
>
> (ii) Tanığın, nihai bir belge olacak görgü tanığı ölüm raporunda imzasının bulunmasını (bir kağıda "X'in öldürüldüğünü doğruluyorum" yazıp imzalaması gibi) talep ediyoruz.[71]

Bu süreç, her daim sorunsuzca işleyen bir süreç değildi elbette. Tanık, ağır yaralıysa herhangi bir şey yazamayacak durumda olabilirdi. Bununla birlikte, tanıkların çoğu zaman yar-

---

70 *A.g.e.*, s. 2-3.

71 "Letter from the Director, Searchers Department, Red Cross and St.John War Organisation, for Distribution to Searchers by Chief Searchers", 3 Haziran1943, Pickard-Cambridge, "British Red Cross Search for the Missing", s. 30, İngiliz Kızılhaçı Arşivleri, Londra, Ref. 2305/4.

dım etmeye istekli olduğu görülüyordu. Pickard-Cambridge, ifadesini imzalayacağı sırada, eli titreyen hasta bir askere nasıl yardımcı olduğunu anlatıyor: "İki eli de feci şekilde yaralanmıştı. Koğuş başhemşiresinin onun adına imza atmasını istedim ama kendisi imzalamakta ısrarcı oldu. Kalemi tuttum ve sol elinin iki parmağı arasındaki kalemle küçük titrek bir imza atabildi."[72]

Pickard-Cambridge süreci anlatırken, "sonsuz bir sabır ve konsantrasyona" sahip olmanın önemini vurguluyor, muhataplarına her şeyi yeni baştan gözlerinin önünde canlandırabilmeleri için yeterli zamanın tanınması gerektiğinin altını çiziyor; kimileyin anlatılanların netleşmesi ve hiçbir detayın atlanmaması için, onları şemalar çizerek anlatmaya teşvik ediyordu:

> Bir araştırmacı, her zaman için yaptığı işe konsantre olmalı, aranan askeri son görenlerin isimlerine ulaşmaya çalışmalı ve tanığın anlattığı kişiyi ayrıntılı bicinde tarif etmesini sağlamalıdır. Aynı isme sahip çok fazla asker olduğu için tarif edilen adamın aranan adamla bir olduğunun doğrulanması son derece önemlidir. Çoğu durumda tarif edilen kişinin boyu, ten rengi, memleketi, savaştan önce ne işle uğraştığı, takma adına kadar detaylı tarifler yapılıyordu. Şu tarz cümlelere rastlandığı da oluyordu: "İyi eğitimli biriydi, yanında her zaman kitaplar taşırdı", "çok iyi bir müzisyendi, trombon çalıyordu", "her türlü sporda iyiydi", "sol yanağında bir yara izi vardı", "bir kolunda sfenkslerle birlikte bir piramit dövmesi vardı", "çok neşeli bir mizacı vardı". Aranan kişinin, anlattıkları kişi olduğunu kanıtlayacak bir şeyler sunmaya her daim hazırlardı.[73]

Bu raporların, kayıpların askerî rütbesinin *ne* olduğundan ziyade *kim* olduklarına odaklanması ilginçtir.

Hilda Pickard-Cambridge'in savaş sonunda oluşturduğu derlemede, bu süreçte doldurduğu formlar da yer alıyor. Derlemedeki raporların akıbeti, bugün nerede oldukları bilinmiyor – oysa bu raporlar, savaş sırasında hayatını kaybeden askerle-

72 Pickard-Cambridge, "Account of the Searching", s. 7.

73 *A.g.e.*, s. 3-4.

re dair son derece detaylı, ölenlerin yakınlarının bilmek isteyeceği bilgileri içeriyordu. O zaman yürürlükte olan sistem uyarınca bu gizli formlar, bölgenin idari amiri tarafından Kızılhaç genel merkezine, oradan da Savunma Bakanlığı'nın Zayiat Birimi'ne yollanıyordu. Bize, "*hiçbir zaman kamuoyuyla paylaşılmayan bu raporların,* bir adamın hayatının bir kesitine dair mevcut tüm verileri kapsadığı" söyleniyordu.[74] Zayiat Birimi, nihai bir sonuca varıp aileleri haberdar etmeden önce kendisine ulaşan tüm raporları denetleyecekti: "İngiliz Kızılhaç Cemiyeti'nin hastane araştırmacılarının 'kayıp' personel ve askerlere ilişkin hazırladığı raporların çoğu elde edilecek başka verilerle birlikte değerlendirilmek üzere dosyalara kaldırılmıştı."[75] Kızılhaç'ın sürece dahli göstermiştir ki, değerleri yadsınamayacak resmî bildirimler yanı sıra insanlar, tutulan bu gizli raporlara, hatta rivayetten ibaret olan duyumlara –yakınlarının başına ne geldiğine dair her türlü bilgiye, *nasıl* öldüklerine ya da esir düştüklerine ya da hastane koşullarına dair bilgilere– de ulaşmak istiyordu. Ancak hastaneler kadar başka yerlerde de hayatta kalan askerlerin tanıklıklarından dikkatle ve özenle derlenen raporların kayıp yakınlarına ulaştırıldığına dair elde hiçbir kanıt bulunmuyor.[76] Hastane personeli, hayatta kalan askerleri fiziken toparlamaya çalışırken, hastane araştırmacıları da tanıklıkların ortaya serdiği hikâye parçalarını birleştirmeye çalışıyordu. Pickard-Cambridge'in, Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı er Eric Gauntlett Steele ile ilgili rapor, Kanadalı personelin mektuplarıyla birlikte diğer kayıtları da yayımlayan bir internet sitesinde bugün erişilebilir durumda.[77] Bu vakada ilginç olan, hastane görevlilerinin raporları içinden çevrimiçi arşivde

---

74 Cambray ve Briggs, *Official Record*, 350, vurgu bana ait.

75 History Cas. (L) [Savunma Bakanlığı Zayiat Birimi Tarihi (Liverpool)], s. 16, Ulusal Arşiv, Kew, WO 162/205.

76 Kızılhaç çalışanlarının hastane ziyaretleriyle yaralıların yakınlarına bu görüşmeler hakkında bilgi vermesi sürecine dair bkz. Cambray ve Briggs, *Official Record*, s. 360.

77 Canadian Letters and Images Project, Vancouver Island University ve The University of Western Ontario işbirliği ile, http://www.canadianletters.ca/letters.php?letterid=2325&docid=1&collectionid=153&warid=3

raporları bulunan yalnızca üç tanesi er Steele'in birlik komutanının, Steele'in görev esnasında ölümünün ertesi sabahı ailesine yolladığı mektupta yazılanları doğruluyor.

İnsanların ailelerinden ya da arkadaşlarından aldıkları mektuplara atfettikleri değer, Kızılhaç'ın gerek savaş sırasında bunun gerçekleşebilmesi için sarf ettiği eforda, gerek savaş sonrasında kayıplarla yakınlarını buluşturmak için gösterdiği gayrette açığa çıkmıştı. Kızılhaç, kayıplarla yakınlarını buluşturmak yanı sıra ölümcül şekilde yaralanmış askerlerin ailelerine ulaştırılmak üzere birlikteki diğer askerlere verdikleri mektupların ailelere ulaştırılmasında da rol oynadı.[78] Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz üzere, savaş sonrası dönemde Kızılhaç ordu personeli yanı sıra sivillerle de ilgilenmeye başlamıştı. Bununla birlikte uzmanlaştığı alan, daha önceki deneyimlerinden, özellikle de 1940'tan itibaren, görev esnasında kaybolanlar ya da askerî kayıplardı.

Yürütülen çalışma genel olarak başarılı olmakla birlikte, *Resmî Kayıtlara* ek olarak hazırlanan rapor, hastane araştırmalarının bazı ciddi sorunlar içerdiğini gösteriyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Avam Kamarası'ndaki tartışmaların bir sebebi de buydu. Hilda Picard-Cambridge örnek bir hastane araştırmacısıydı ama bu iş için görevlendirilen pek çok insan fena çuvallamıştı. Birçoğu öngörüldüğü şekilde hastane ziyaretleri yaparak tanıklarla görüşmeler gerçekleştirmezken; formları dolduranların bir kısmı da gerekli özeni göstermemiş, yeteri kadar detay bilgiye ulaşamamıştı. Nisan 1941 itibarıyla, görevlendirilen 750 araştırmacıdan sadece 80 tanesi formları doldurmuştu; doldurulan formların da yalnızca yüzde 20'si doğru biçimde doldurulmuştu. Birim başkanı Lady Ampthill tarafından bölge komitelerine gönderilen ve hastane araştırmalarının başarısızlıklarına değinilen genelgenin ardından, Kızılhaç genel merkezinde bir toplantı yapılmıştı.[79] 1941 Temmuzu'nda Bay Lewis, kendisinin liderliğinde yürütülen hastane araştırmaları esnasında karşılaşılan problemlerin çoğalmasının se-

78 Cambray ve Briggs, *Official Record*, s. 353.

79 *Red Cross and St.John War Organisation... Gizli Ek*, s. 520.

beplerine ilişkin bir açıklama yayımladı. Lewis'e göre ana sorunlardan biri, araştırmaları koordine edecek birinin yokluğuydu; bu sorumluluğu üstlenen son görevli 1940 sonbaharında görevden ayrılmıştı.[80] 15 Temmuz'da üst düzey yetkililerin gerçekleştirdiği toplantı sonrasında, Lady Trenchard birimin başına getirilirken, Bay Lewis baş araştırmacı görevinden istifa etmişti. 1942 Nisanı "ilginç gelişmeler"e sahne oldu: Bay Lewis, Kızılhaç'taki eski asistanı Bayan Beadle ile birlikte yeniden sahneye çıkarak Savunma Bakanlığı'na bağlı Zayiat Birimi'nde göreve başladı; bu hamle, rakip bir araştırma servisinin inşası, dolayısıyla da Kızılhaç bünyesindeki mevcut araştırma servisinin kapanmasına yönelik bir girişim olarak algılanmıştı. Lewis'in Avam Kamarası'ndaki tanıdıkları, konuyu Parlamento'ya taşımaya ve Kızılhaç'ın yeterliğine ilişkin kurumu kötülemeye hazır görünüyordu. *Gizli Ek Belgesi*'nde yer alan iç çatışma bundan ibaret de değildi. Bir süre sonra Lady Ampthill ile Lady Trenchard arasında da Kayıp ve Yaralılar Birimi'ne ait kayıtların yeniden düzenlenmesi bahsinde bir anlaşmazlık yaşanacaktı. Lady Trenchard, Savunma Bakanlığı'nın sürece dahil edilmesi için Kızılhaç'ı ikna etmeye çalışmış ancak başarısız olmuştu. Bunun üzerine 1943 Ağustosu'nda istifa etti. Savunma Bakanlığı aldığı bir kararla, şahsi meselelerin bir kenara bırakılarak Kızılhaç'ın yürüttüğü hastane araştırmalarının sürdürülmesine karar verdi ve 1943 Ekim ayında görevli personele yaralıları ziyaret edebilmelerini sağlayacak resmî yetki belgesi sağlandı.[81]

Yaşanan kimi şahsi anlaşmazlıklara rağmen, Kızılhaç bünyesinde ve son derece zor koşullar altında çalışan kadınlar, gerçekten başarılı işlere imza atmıştı. İnsan ayrıca işlerini keyif alarak yaptıklarına dair de güçlü bir kanı ediniyor. Hilda Picard-Cambridge, hastanelerde yürütülen araştırmanın "üzüntü verici, son derece üzüntü verici" olduğunu söylüyor ancak şunu da ekliyordu: "İşimi severek yaptım. Sanıyorum bu diğerle-

80 *A.g.e.*, s. 521-22.

81 *A.g.e.*, s. 523-29.

ri için de geçerliydi."[82] Aşağıdaki notu, Netley, Hempshire'daki Royal Victoria Hastanesi'ne gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında düşmüştü:

> Netley Hastanesi'nin yönetimi Amerikalıların eline geçtiğinde, artık oraya gidemeyeceğimiz için hepimiz çok üzgündük. Hempshire kasabalarının güzel manzarası arasından geçen uzun yollardan geçmeyi seviyordum. Başlangıçta bu yolların karmaşıklığı beni sersemletmişti ama zamanla yolumu bulmayı öğrendim. Hastaneden denize inen bir patika vardı, burada hastaneye ait bir iskele bile kurulmuştu. Hastane binası devasa bir binaydı ama koğuşlara kolayca ulaşılıyordu.[83]

19. yüzyıldaki ilk kuşak gönüllü kadınlar gibi aristokrasiden gelmemekle birlikte, İngiliz Kızılhaçı'na bağlı Savaş Örgütü'nde görevli kadınlar da statü sahibi kadınlardı ve birimlerin yöneticileri konumundaydılar – hali vakti yerinde yaşlı bir dul olan Lady Ampthill, Haziran 1940 itibarıyla Yaralılar, Kayıplar ve Kayıp Yakınları Birimi'nin başındaydı örneğin.[84] Ayrıca bu kadınlar, savaş sonrası verilen madalyalarla onore edilmeye de taliptiler; OBE ve CBE[85] yaygın olarak verilen nişanlardı. Hilda Pickard-Cambridge albümüne Lady Ampthill, Kızılhaç Yürütme Kurulu Başkanı Feldmareşal Lord Chetwode, Başkan Vekili Limerick Kontesi, Kızılhaç'ın Surrey bölgesi sorumlusu Northumberland Düşesi'nin yolladıkları OBE nişanını tebrik eden mektupları, ailesinden ve arkadaşlarından gelen mektuplar arasına özenle iliştirmişti. Arşivine, Kraliçe'nin Surrey Birimi ziyaretini not düşmüş, Lord O'Hagan'ın Lordlar Kamarası'nda öğle yemeği için yolladığı davetiyeyi gururla saklamıştı. Gönüllü hayırseverlikle statüye bağlı beklentiler, her zaman için bir arada bulunmuştu.

---

82 Pickard-Cambridge, "Account of the Searching", s. 9.

83 Pickard-Cambridge, "British Red Cross Search for the Missing", s. 104.

84 Cambray ve Briggs, *Official Record*, s. 339.

85 OBE (Order of the British Empire-Britanya İmparatorluk Nişanı) ve CBE (Commander of the Most Excellent Order of the British Empire-Britanya İmparatorluğu Onursal Mükemmeliyet Önderliği Nişanı) – ç.n.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkenin ordusu, kayıpların izini sürmek üzere savaştıkları bölgeleri taramaya başladılar. Kullanılan teknikler ve yöntemler, özellikle de ulaşılan ceset kalıntılarının geri götürülmesine dair yaklaşımlar, ordudan orduya değişiyordu. Birleşik Devletlerin arama ve ulaşılan cesetleri geri götürme operasyonları, dünya genelinde savaşılan yerlerin pek çoğunu kapsıyordu – Avrupa, Rusya, Orta Doğu, Çin, Japonya, Afrika, Pasifik. Görevi üstlenen, özel eğitimli Mezar Kayıt Hizmeti personeliydi. Savaş alanlarını özel bir aygıtla tarıyor ve mezarlıklarla gömülmeden kalmış kalıntıların izini sürüyorlardı. Bu esnada ellerinde yerel halktan bilgi sağlayabilecek olanlara ilişkin de bir liste bulunuyordu. Yürütülen operasyonlar sonucunda kısmi bir başarı elde edilmişti.[86] Birleşik Devletler, Avrupa'da dört yıl boyunca yürüttüğü çalışmalar sonucunda 16.649 ceset kalıntısına ulaşmıştı. Pasifik'te altı aydan uzun süren çalışmalar sonucunda –Haziran 1948 ile Mart 1949 arasında– 109 ceset kalıntısına ulaşılmıştı.[87] Aramalara 1950'de son verilmişti.

Daha önce de gördüğümüz gibi, kayıpların teşhis edilme ihtimalini, kartotekstlerdeki kayıtlar, Kızılhaç ve toplama kamplarının arşivleri ötesinde arttıran şey, adli tıp tekniklerinin geliştirilmesi, özellikle de DNA analizinin devreye girmesiydi. Savaş bittikten hemen sonra yeniden açılan mezarlar olmuştu. Örneğin ölüm yürüyüşü güzergâhları taranmış, tanık ifadelerine başvurulmuş, güzergâhlar üzerindeki toplu mezarlar açılarak kimlik tespiti sonrası cesetler yeniden gömülmüştü.[88] 1945

86 Sledge, *Soldier Dead*, s. 66-82.

87 *A.g.e.*, s. 77, 73.

88 Fossenberg'ten Cham'a ölüm yürüyüşlerleri hakkında yürütülen araştırmaların yer aldığı arşiv belgelerinden, planın her bir ölüm yürüyüşü hakkında detaylı bilgi içeren araştırmaların yapılmasını kapsadığı anlaşılmaktadır (UNRRA Bureau of Documents and Tracing, US Zone, 23 Mart 1946, Fossenberg-Cham Death March, Ülkesine iade edilme hakkında Belçika Komiseri tarafından hazırlanan Rapor, BM Arşivi S-0436-20-3). Arşivde ölüm yürüyüşlerinin güzergâhına dair başka haritalar da mevcuttur. Ancak yürütülen araştırmalar tamamlanmamış olduğu için oldukça az detay içermektedirler. (UNRRA Cen-

Nisanı'nda binlerce tutsak, toplama kampından bir denetçi gözetiminde müttefiklere teslim edilmek üzere zorla yollara dökülmüştü. Güzergâh değişebiliyor, esirlerin bulunduğu trenler bombalanıyor, kaldıkları ahırlar yakılıyor, içlerinden pek çoğu da yarı yolda güçten düşerek ya da yalnızca devam etmekte zorlandıkları için vuruluyordu. Mezarlardan çıkartılan bazı cesetlerin kimlik teşhisi, toplama kampında kollarına dövülen numaralar sayesinde gerçekleştirilebiliyordu; bu şekilde kimliği tespit edilenlerin bir listesi yapılmıştı. Ancak bu kayıtların akıbeti bugün için belirsizdir.

Daha önce değindiğimiz gibi, Avrupa'da yakın tarihte gerçekleşen çatışmalar sonrasında toplu mezarların açılmasında kullanılan yöntemler, özellikle Balkanlar'da kullanılanlar, Fromelles'te de kullanılmıştı. Katliamlarda ölenlerin kimlik teşhisi için cesetlerin incelenmesinde de kullanılan bu tekniklerden İkinci Dünya Savaşı bitiminde Slovenya'da da yararlanılmıştı. Ölenlerin çoğu, istekleri hilafına İngiliz yetkililer tarafından Yugoslavya'ya gönderilmiş yerinden edilmiş kimselerdi. Bu zoraki yolculuğa dair detayların hâlâ gün yüzüne çıkmamış olmasının, ölenlerin yakınlarını bilgilendirmeye dair gönülsüzlükten kaynaklandığı söylenebilir. Bu, aynı zamanda, yerinden edilmiş insanlara yardım etmekle görevli olan İngiltere'nin, bunun yerine onları ölüme yollamış olması üzerine konuşmaktaki isteksizliğini de ortaya koymaktadır. John Corsellis, yerinden edilmiş insanların tutuldukları kamplardaki çalışanlardan biriydi ve yıllar sonra o zaman yaşananları yazacaktı.[89]

1945 Mayıs ayı başında, Alman ordusu geri çekildiği esnada, Slovenya'da İç Güvenliği sağlamaya yönelik bir birim olan *do-*

---

tral Tracing Bureau, Documents Intelligence, 15 Temmuz 1946, Death Marches: Routes and Distances, c. I-III, BM Arşivi S-0413-0002-04 ile S-0413-0002-07 arası). Yeniden kazılan mezarlara ve tekrar gömülenlere ait fotoğraflar mevcuttur. (United States Holocaust Memorial Museum, Holocaust Encyclopedia, Photography, Death Marches, http://www.ushmm.org/wlc/media_ph.php?lang=en&Moduled=10005162&Mediald=6126)

89 John Corsellis ve Marcus Ferrar, *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II* (Londra: I.B.Tauris, 2005). Bu vakaya dikkatimi çektiği ve bu konuda yürüttüğüm araştırmadaki yardımından dolayı Andreja Zevnik'e müteşekkirim.

mobranci'nin –Katolik Slovenyalılardan oluşan bu askerî örgüt, Yugoslavya'da yaşanan bir iç savaşta Almanlarla birlikte Komünist gerillalara karşı savaşıyordu– Slovenyalı üyeleri, dağ geçitleri üzerinden ülkeden kaçarak, İngiliz kuşatması altındaki Avusturya'ya gitmişti. Yanlarına aileleri ve Katolik siviller de vardı. Silahlarını vererek, İngiliz güçlerine teslim oldular ve askerlerle siviller için iki ayrı kısmı bulunan Viktring'deki yerinden edilmişler kampına yerleştiler. Slovenlerin beklentisinin aksine, ayrıca Sovyet vatandaşlarının Almanya'daki Sovyet bölgesine, Yugoslavların da Yugoslavya'ya dönmesini hükme bağlayan Yalta Sözleşmesi'ne aykırı olarak İngilizler, –Tito liderliğindeki– gerillaları destekliyordu. *Domobranci*, iyi niyetle İngilizlere teslim olmuş olmasına rağmen –bu durumda, teorik olarak savaş esiri muamelesi görmeleri gerekirken– İngilizler onları Tito'nun gerillalarının eline düşecekleri Yugoslavya'ya göndermeyi tercih etti; üstelik bunu yaparken de hileli bir yola başvurdu. *Domobranci*'ye İtalya'daki bir kampa götürülecekleri söylenmiş, trenlere doldurularak gerisin geri, henüz kaçmış oldukları Slovenya'ya gönderilmişlerdi:

> Başımızda bulunan muhafız, bizi yük trenine tıka basa istifledikten sonra kapıyı üzerimize kilitledi. Vagonlar eskiydi ve istiflenen *domobranci* aradaki çatlaklardan olup biteni izleyebiliyordu. Vagonlara tahtalar çakarken bir yandan da onlara ihanet etmiş, yalan söylemiş ve o taraftan askerlerin ölümüne sebep olmuş bizlere lanet okuyorlardı. Bu beddualar günlerce sürdü, günde iki fasıl olarak.[90]

Bu nakiller esnasında kaçmayı başaranlar, kampa geri dönerek yaşananları oradakilere anlattı. Bununla birlikte, Corsellis ve Ferrar'ın anlattıklarına bakılırsa, kalan teslim olmuş askerlerin büyük kısmı, sadakat duygusu içinde kaderlerine razı oldular ve başlarına gelene boyun eğdiler. İçlerinden bazıları sivil kıyafetler bulup, kampın diğer kısmına geçmek suretiyle kaçtı. Onların da başına kalanlarla neredeyse aynı şey gelecekti. Si-

90 Nigel Nicholson, *Long Life* (Londra: Weidenfeld ve Nicholson, 1997), s. 121; Corsellis ve Ferrar, *Slovenia 1945*, s. 52'den alıntı.

villerin de geri gönderilmelerine ilişkin talimat verilmişti: "Saat 05 itibarıyla hazır olmaları gerekmektedir. Kamyonlarla, onları bekleyen trenlere taşınacaklar."[91] Bu aşamada, daha önce kendisine herhangi bir bilgi verilmemiş olan kamptan sorumlu subaya gerçek güzergâh, Slovenyalılar tarafından söylenmiş, aynı zamanda daha önce yaşananlar da anlatılmış ve duruma tepki gösterilmişti. Aynı esnada İngiliz Kızılhaçı Avusturya Sivilleri Kurtarma Yardımcı Komiseri John Selby-Bigge üstlerine durumdan duyduğu rahatsızlığı iletmişti. Diğer çalışanlar da Selby-Bigge ile hemfikirdi: "Kızılhaç görevlileri olarak durumu kabul edilemez buluyoruz." Ordu komutanına da yolladığı, üstlerine sunduğu raporda Selby-Bigge duruşunu net biçimde ortaya koymuştu: "Avusturya'daki İngiliz Bölgesi, İngiliz Kızılhaçı'nın yürüttüğü faaliyetler için uygun bir alan değildir."[92] Tavrını kararlılıkla savunması, ordu nezdinde karşılığını buldu ve ordu kararını değiştirdi; *domobranci* için artık çok geçti ama sivillerin kurtarılması açısından karar uygun zamanda alınmıştı.

Sivillerin büyük kısmı nihai olarak Arjantin'e göç etti. *Domobranci* zoraki olarak yollara dökülmüş, işkenceye maruz kalmış, öldürülmüş ve toplu mezarlara gömülmüştü. 1991'de Slovenya bağımsızlığına kavuştuğunda göç etmiş vatandaşların istedikleri durumda ülkeye geri dönmesinin de önü açılmış oldu. Ancak "kırk beş yıl süren komünist rejim boyunca ne *domobranci*, göçe zorlananlar ne de savaş sonrasının katliamları gündeme gelecekti." 1991'den sonra da fazla bir değişiklik olmamış, bağımsızlığın üzerinden on yedi yıldan fazla zaman geçtiği halde savaş zamanıyla savaş sonrası dönemde yaşananlar gün yüzüne çıkmamıştı. Slovenya'da pek çok toplu mezar bulunuyor: "İngiliz Ordusu, 11.000'i *domobranci* olan yaklaşık 11.850 Slovenyalı'yı ülkesine yollamıştı. *Domobranci*'lerin 4.000 ila 5.000 kadarı Kocevski Rog'da; 5.000'i doğuda, Teharje toplama kampı yakınlarında bulunan Hrastnik'teki terk edilmiş maden ocaklarında gömülü vaziyette. Geri kalanlarsa ülke-

91 Corsellis ve Ferrar, *Slovenia 1945*, s. 60.

92 *A.g.e.*, s. 63.

nin çeşitli yerlerinde öldürülmüşlerdi." Gerilla, savaş sırasında Kocevski Rog tepelerini karargâh olarak kullanmıştı: "Doğa bu tepelerde çukur alanlar yaratmıştı; insanoğlu pek çoğunu, cesetlerle doldurdu."[93]

Bağımsızlıktan sonra insanlar peyderpey yerleri bilinen ama haklarında konuşulmayan toplu mezarlara gitmeye başladı. Belediyeler, kimi güçlüklerle karşılaşılsa da *domobranci* için anıtlar dikmeye başladı. Bazıları, ölmüş yakınlarının isimlerinin bu anıtlara yazılarak kamusal alanda görünür kılınmasına itiraz etti. Öyle ki, anıttaki ismi görünmez kılmak için üstünü çizenler bile olmuştu.[94] Slovenya'da hükümet, henüz açığa çıkmamış toplu mezarların bulunması için bir komisyon kurarak başına Joze Dezman'ı atadı. Yapılacak iş, yüzlerce toplu mezarın yerini keşfetmekti; adli arkeologlar cesetlere ulaşmak ve kimi vakalarda DNA teknikleri yardımıyla kimlik teşhisi için çalışıyordu.[95] Kayıp yakınları, DNA testleri için kullanılmak üzere örnek vermeye çoğu durumda istekli değildi. Ancak talep ettikleri durumda bu imkân kendilerine sağlanmıştı, ayrıca ulaşılan kemiklerin toplandığı bir alan oluşturulmuştu.[96] Dezman, savaş sonrası Slovenya'da içlerinde Hırvatların, Almanların, Sırpların, Karadağlıların bulunduğu yaklaşık 80 bin ölü olduğunun tahmin edildiğini aktarıyor.[97] Görev esnasında kaybolanların bulunduğu bu vakada, konu sadece cesetleri teşhis edilmemiş vaziyette toplu mezarlara gömülmüş *domobranci* değildi; onların başlarına gelenin adı konmuyordu: Gerek onları ölüme yol-

93 *A.g.e.*, 201, 205.

94 Andreja Zevnik, özel sohbetten, 1 Aralık 2008.

95 Damir Marjanović ve diğerleri, "DNA Identification of Skeletal Remains from the World War II Mass Graves Uncovered in Slovenia", *Croat Medical Journal* 48 (2007). Yirmi yedi ceset kalıntısı içinden dördü teşhis edilmişti. Bu süreç, kayıp kimselerin teşhisi için Bosna Hersek ve Hırvatistan'da geliştirilen tekniklerin, daha eski vakalar için de kullanılabileceğini ortaya koymuştu.

96 RTS, Odprtje Kostnice žrtev povojnih pobojev, 28 Ekim 2008, video (Slovence), http://www.tele-59.si/novice/2064/?results=40

97 Government Communication Office, Republic of Slovenia, "Commission: Important Steps Made in Revealing Post-WWII Killings", Ljubljana, 14 Ekim 2008, http://www.ukom.gov.si/eng/slovenia/publications/slovenia-news/7252/7262/

layan İngiltere, gerek onları öldürenler, gerek bazılarının yaşananları kabullenmekte zorlandığı yakınları tarafından. Bana söylenen, genç kuşağın kimlik teşhisi için mezarların açılmasını anlamlı bulmuyor olduğu. Bu kuşak için yaşananlar geride bırakılıp, geleceğe bakılmalıydı.[98]

Günümüzde, görev esnasında kaybolanların aranmasında ya da şans eseri bir cesede rastlandığında adli tıp tekniklerinden rutin olarak faydalanılmaktadır. Fromelles, DNA yoluyla kimlik teşhisinin tartışmasız kabul gördüğünün ve kullanıldığının iyi bir örneğidir. DNA alanındaki gelişmeyle birlikte bu yolla kimlik teşhisinde önceki dönemlere göre bir hayli yol kat edildiği doğrudur. Bununla birlikte, görev esnasında kaybolan kadın ve erkek askerî personelin aranmasına DNA örnekleri kullanılarak yürütülen aramaların resmî olarak sonlandırıldığı 1940 sonları ve 1950 başlarından sonra da devam edildi.

Yakın dönemde yaşanan çatışmalar sırasında hayatını kaybeden askerler ve kayıplara yaklaşımda bir değişim gerçekleşti. Artık cesetler savaş bittikten sonra değil, çatışmalar sürerken eve gönderiliyor. Diğerleriyle birlikte Kore ve Vietnam savaşları, çatışmalar sırasında bir zaman ele geçirilen yerlerin, bir süre sonra düşmanın eline geçmesi nedeniyle bölgede geçici mezarlıkların oluşturulmasının uygun olmayacağı anlaşıldı. Ülkeleri dışında savaşırken ölen askerlerin cesetlerinin eve gönderilmesi bundan böyle geçerli norm haline geldi. Birleşik Krallık gibi ülkeler dahi artık savaştaki kayıplarını eve gönderiyor. Yakın tarihte yaşanan çatışmalarda da askerî personelin görev esnasında kaybolduğu oluyor ancak bu durumun üstünü örtmeye yönelik bir çabaya artık çok daha az rastlanıyor. Kayıpların yakınları kadar, hatta belki ziyadesiyle, askerî yetkililer de kayıpların akıbetinin belirlenmesine yönelik çaba sarf edilmesini ve masrafa girilmesini; ideal durumda da cesetlerin teşhis edilerek eve yollanmasını bekliyor. En azından bazı vakalarda, belli bir zaman ne de bütçe sınırlaması olmaksızın buna uğraşıldığı görülüyor.

98 Andreja Zevnik, özel sohbetten, 1 Aralık 2008.

Vietnam, zaman sınırlaması gözetilmeksizin kayıpların aranmasına ilişkin çetin bir örnek olarak duruyor karşımızda. 23 Temmuz 2010'da, Fromelles'teki törenden dört gün sonra, Vietnam Hanoi Havaalanı'nda kimlik teşhisi için Hawaii'deki Hickham Hava Kuvvetleri Üssü'ne götürülmek üzere üç Amerikan askerinin cesedi uçağa yüklenirken Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da hazır bulunmuştu.[99] Birleşik Devletler ile Vietnam arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin üzerinden 15, savaşı sonlandıran 1973 tarihli Paris Barış Antlaşması üzerinden daha da uzun bir zaman geçtikten sonra 1.700'den fazla Amerikan askerî personelinin görev esnasında Vietnam'da kaybolduğu açıklandı. Bu askerleri arama çalışmaları hâlâ sürmektedir.[100]

Thomas Hawley'e göre, Vietnam'da görev esnasında kaybolanların aranması iki ayrı şekilde ele alınmıştır. Birinci yaklaşıma göre, kayıp askerlerin aranması önemliydi, zira içlerinde hayatta kalmış olanlar olabilirdi-savaş sonrasında Amerikalılarla birlikte ülkeye geri dönememiş olanların ya da Vietnamlı askerlerin elinde tutsak olanların aranması gerekliydi. İkinci yaklaşıma göreyse, kayıp askerlerin aranması, Birleşik Devletler'in başarısızlığı kabullenemediğinin bir göstergesi olarak kültürel bir marazanın işaretiydi ve yaşananların üstüne bir sünger çekilmesi anlamına geliyordu. Hawley, Vietnam'da kayıpların aranmasına hasredilen kaynakların, öngörülen kayıp sayısına kıyasla orantısız olduğunun altını çiziyor. Aramanın sürdürülmesi, "Vietnam Savaşı ile ortaya çıkan düşmanlıkların ve belirsizliklerin sürmesine" hizmet ediyordu. Dahası, en ufak ceset parçalarına dahi ulaşılması, kesinlik içerecek şekilde gerçekleştirilecek kimlik teşhisini daha anlamlı kılmıyordu: Bir diş ya da el bulunup, kime ait olduğu da tespit edilebilirdi ama o dişin ya da elin sahibi hayatta olmadıktan sonra bunun ne önemi vardı? Bu bağlamda neye bir ceset muamelesi yapılabilir? Haw-

99 Karen DeYoung, "On the Tarmac, Clinton Attends Ceremony for Americans MIA in Vietnam", *Washington Post*, blog, 23 Temmuz 2010.

100 Sürecin birden fazla vakada ne şekilde işlediğine dair bkz. Lisa Hoshower-Leppo, "Missing in Action: Searching for America's War Dead", *Matériel Culture: The Archaeology of Twentieth-Century Conflict* (ed.) John Schofield, William Gray Johnson ve Colleen M. Beck (Londra: Routledge, 2002), s. 80-90.

ley, kimlik teşhisinin hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde gerçekleştirilmesine yönelik çabanın, "kendinde bir amaç" haline geldiğini ve "Vietnam'da yaşanan başarısızlığın politik ve kültürel boyutlarıyla kapsamlı biçimde ele alınmasını" sağlamak bir yana, kayıpların aranması sürecinin kendisinin yeni kayıplara yol açtığını savunmaktadır.[101]

Birleşik Devletler ordusuyla kamuoyunun, çatışma sonrası cesetlerin eve getirilmesi konusuna yaklaşımı uzun süre birbirinden keskin biçimde farklı oldu. "Ordu personeli arama faaliyetinin süre sınırlamasına tâbi olmaksızın ve doğurduğu maliyetten bağımsız olarak yürütülmesinden"[102] yanayken, kamuoyu daha farklı düşünüyordu. Michael Sledge, Güneydoğu Asya'da "teşhis edilen her bir ceset için yapılan harcamanın 1.2 milyon doların biraz üstünde" olduğunu söylüyor.[103] Capdevila ve Voldman, "20. yüzyılda Batı'daki savaşlarda öldürülenlerin paradoksu"nu[104] şöyle tanımlıyor: "Tam da DNA testlerinin, uzun zaman önce gömülmüş dahi olsa bir kimsenin kimliğini teşhis etmekte bilimsel bir yöntem olarak kullanılabilir hale geldiği bu zamanda, askerî teknolojiler de ölümcül girdaplara savurduğu bedenleri unufak edebilecek bir kapasiteye ulaştı."[105] 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'nün yerle bir oluşunda da tanık olduğumuz üzere, bu kapasiteye ulaşan yalnızca askerî teknoloji değildi elbette.

İlkin Amerikan İç Savaşı sırasında, daha sonra da Birinci Dünya Savaşı sırasında dillendirilen talep, görev esnasında kaybolan askerî personelin de eşit muamele görmesi, sivillerin sahip olduğu haklardan faydalanabilmesi ve cesetlerinin aileleriyle ülkelerine bir "demobilizasyon" sürecinde gönderilmeleriydi. Bu, ordunun o zamana dek görev esnasında kaybolanlara yönelik tutumunda kökten ve kalıcı bir değişim talebiydi. Kayıpların beden-

101 Thomas M. Hawley, *The Remains of War: Bodies, Politics and the Search for American Soldiers Unaccounted for in Southeast Asia* (Durham, NC: Duke University Press, 2005), s. 10-11, 4, 12, 114.

102 Sledge, *Soldier Dead*, s. 93.

103 *A.g.e.*

104 Capdevila ve Voldman, *War Dead*, s. 180.

105 *A.g.e.*, s. 182-83.

leriyle akıbetleri hakkındaki malumat, bunların sahibinin kim olduğuna dair ihtilaflı bir alana işaret ediyordu: Ailelerine mi, orduya mı aittiler? Tartışmada gelinen noktada, en azından Birleşik Devletler ve Fransa söz konusu olduğunda, cesetler üzerinde hak sahibi olanın aileler olduğu, hâlâ üzerinde mutabık olunmuş bir nokta değil. Günümüzde cesetlerin kimlik teşhisi için mezarlardan çıkartılması süreci, tartışmalı bir konu olmaya devam ediyor. Bazıları bunun elzem olduğunu savunurken, bazıları da gereksiz olduğunu düşünüyor. Toplumu oluşturan insanların her birinin yeri doldurulamaz bireyler addedildiği ve herkesin eşit muamele gördüğü bir toplum talebi, belki de, insanlara birer eşya muamelesini reva gören, toplumu da hiyerarşik bir düzen içinde ve ayrımcılığa tâbi bir sosyal düzene uygun şekilde denetlenecek ve asimile edilecek bir insan topluluğu olarak gören mevcut düzene itirazen dile getirilen bir talepti. Eşitliğin yerini belki tekbiçimlilik almıştı ama daha önce de gördüğümüz gibi, bu duruma yönelik itirazlar da yok değildi.

Görev esnasında kaybolanların aranmasına ilişkin en çarpıcı olgulardan biri kadınların bu süreçteki rolü, bazı durumlardaysa sürece dahil edilmemelerinin oynadığı roldü. 19. yüzyıl sonlarının Amerikan Kızılhaçı gibi, İkinci Dünya Savaşı zamanının İngiliz Kızılhaçı da bünyesinde çoğunlukla kadınların bulunduğu yapılardı. 1920'de Avam Kamarası'ndaki tartışmalar esnasında Vikont Wolmer, İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu'nun kuruluşuna dair şunları söylemişti:

> Komisyonda tek bir kadının bile olmayışı, son derece talihsiz bir durumdur. Saygıdeğer Westminster üyesinin konuşmasının, İngiliz kadınlarından bahseden belagatli bölümünü hayranlıkla dinledim. Komisyonda neden temsil edilmiyorlar? Aldığım yüzlerce mektuptan çoğu kadınlardan geliyor. Kadınlar bu meseleyle erkeklerden daha ciddi biçimde ilgileniyor. Bu da gayet normal. İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu'nda kadınlar neden temsil edilmiyor?[106]

106 İmparatorluk Savaş Mezarları Komisyonu, Avam Kamarası Oturumu, 4 Mayıs 1920, s. 7.

Wolmer sorusuna bir yanıt alamadı. "Kadınların bu meseleyle erkeklerden daha ciddi biçimde ilgileniyor" olması şu anlama geliyordu: Kayıpların aranması sürecine kadınların dahli oyunun kurallarını değiştiriyordu. Kayıpların hastanelerde aranmasında aktif rol alan kadınlar, bunu çalışma hayatına girmek için bir fırsat olarak gördü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerinden edilmiş insanların tutulduğu kamplarda ya da Kayıp Araştırma Bürosu'nda gönüllü olarak çalışan kadınların da benzer biçimde bunu hizmet etmek yanı sıra bir macera, banal hayatlarından bir kaçış, bir fırsat olarak değerlendirdiklerini görmüştük. Ayrıca kampların, içinde yaşayanların talepleri gözetilmeksizin yönetilmesini ve kayıp yakınlarını arayanların son derece soğuk biçimde yetkililerce umursanmayışını eleştirdiklerini de gördük. Arjantin'de kaybedilenleri ele alacağımız izleyen bölümde, kadınların yine son derece önemli ve politik roller üstlendiğini göreceğiz.

ORTADAN YOK OLANLAR, ARJANTİN

> Bizi bir grup marjinal embesile dönüştürmek istediklerinde, duruşumuzdan çark etmedik; aksine acımızı haykırmak ve itirazımızı dillendirmek üzere dünyanın dört bir tarafına gittik.
>
> – MATHILDE MELLIBOVSKY, *Circle of Love over Death*

1976 ile 1983 arası Arjantin'de yaşanan ve kirli savaş olarak adlandırılan süreçte, 30 binden fazla insan askerî rejim tarafından "kaybedildi" [1] Bu, Lawrence Weschler'in ifadesiyle "şeytani derecede etkili bir taktik"ti. Şayet amaç, "özneler olarak davranmaya başlayan insanları... yeniden sesi soluğu çıkmayan ve kendi kanaatleri olmayan nesnelere dönüştürmek" idiyse, bir taktik olarak bundan daha başarılısı düşünülemezdi. Rejim karşıtlarının ortadan kaldırılmasıyla yetinilmemiş, bu insanların muhalefet saflarında mücadele edebilecek yakınları ve arkadaşlarının "yakınlarını arama süreci de kadük kılınmıştır."[2]

---

1 İnsan hakları örgütlerinin verdiği rakam 30 bindir. Arjantin'deki kayıpların sayısını tam olarak bilmenin sıkıntıları hakkında bkz. Alison Brysk, "The Politics of Measurement: The Contested Count of the Disappeared in Argentina", *Human Rights Quarterly 16*, no. 4 (1994), s. 676-92. Kayıplara dair adli arkeologlar tarafından sıklıkla zikredilen rakam, "en az 9.000"dir.

2 Lawrence Weschler, Laurel Reuter'ın *Los Desaparecidos* kitabının önsözü (Milan: Charta, 2006), s. 9.

İnsanların kaybedilmesi, dalga dalga yayılan bir parçalanma ve güvensizlik doğurmuştu; kayıpların vebali rejime ya da yetkililere de yüklenemiyordu. Laurel Reuter'in gözlemlediği gibi: "Korku sinsice insanlara işliyor, bünyelerini kanser gibi sarıyor, veba gibi de yayılıyor... Korku dünyayı esir alıyor."[3] Arjantin'deki korku kültürü özellikle çok güçlüydü zira "baskı, gizli ve illegal biçimde uygulanıyordu. Ne sokaklarda askerler ne de gösteri yapan insanlar vardı. Yetkililer mütemadiyen insan haklarına duydukları saygıdan dem vuruyordu."[4]

Aradan yıllar geçtikten sonra, ancak yeni yeni, o zaman yaşananların vahim hikâyesi dillendirilebilmeye başlandı: Örneğin, askerî rejimin bizatihi parçası olan ya da bir biçimde rejimle ilişkisi bulunup kaçırdıkları insanların çocuklarını kendi himayelerine alanların hikâyesi. Bu insanların bir kısmı yakın zamanda "gerçek ailelerinin kim olduğunu" öğrendi ve hayatta kalan akrabalarıyla bir araya gelebildi.

Kaybedilenler, bu duruma yönelik ortaya konulan muhalefet ve sorumluların yargılanmasına dair muazzam bir literatür bulunmaktadır.[5] Bilindiği gibi, başka Latin Amerika ülkelerinde de kaybedilenler oldu. Yakın dönemdeyse Pakistan gibi başka

3 Laurel Reuter, *Los Desaparecidos* (Milan: Charta, 2006), s. 25.

4 Emilio F Mignone, "Beyond Fear: Forms of Justice and Compensation" *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America*, ed. Juan E Corradi, Patricia Weiss Fagen, Manuel Antonio Garretón (Berkeley: University of California Press, 1992), s. 253.

5 İngilizce kaynaklar için, örneğin Arjantin'deki kayıplarla ilgili bkz. Argentine National Commission on the Disappeared, *Nunca Mas: Report of the Argentine National Commission on the Disappeared* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986) (diğer Güney Amerika ülkelerine dair benzer raporlar da mevcuttur); Patricia Marchak, *God's Assasins: State Terrorism in Argentina in the 1970s* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999); Brezilya ve Uruguay için bkz. Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (Chicago: University of Chicago Press, 1990); Guetemala için bkz. Guatemala Başpiskoposluğu İnsan Hakları Ofisi, *Guetemala: Never Again!Recovery of Historical Memory Project (Remhi): The Official Report* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 1999); Arjantin ve Şili için bkz. Thomas C. Wright, *State Terrorism in Latin America: Chile, Argentina and International Human Rights* (Lanham, MD: Rowman ve Littlefield, 2007); Tina Rosenberg, *Children of Cain: Violence and the Violent in Latin America* (New York: William Morrow, 1991). Ayrıca konuya dair sergiler dışında pek çok roman ve film de bulunmaktadır.

yerlerde.[6] Birleşmiş Milletler Zorla Kaybedilenler Çalışma Grubu Sri Lanka, Irak, Bosna-Hersek; daha yakın döneme ait olarak da Pakistan, Çeçenistan, Kolombiya, Nepal ve Cezayir'de yaşananlara dair belgeler yayımladı.[7] Bu ülkelerin tamamında keyfî gözaltı, işkence ve adam öldürme, askerî diktatörlükler ya da otoriteryan rejimler tarafından insanlara korku salmaya yönelik bir taktik olarak incelikli bir biçimde uygulanıyordu. Ordu ve hükümet tarafından kaçırılan, işkence gören ve öldürülen binlerce insan, taammüden gerçekleştirilen bir sistematik planın parçası olarak sonrasında da "kaybediliyordu" İnsanlar yakınlarını aramaya kalktığındaysa bu sistematik planın varlığı reddediliyordu.

Bu süreçte Arjantin'de insanlar umutlarını yitirmedi ve yakınlarının sağ salim salıverilmeleri talebini dillendirmekten vazgeçmedi. Yine bu süreçte fotoğraflar önemli bir rol oynadı: Kaybı sadece yakınlarının evinde görünür kılmaktan çıkartarak, sokak gösterileriyle kamusal alana taşıdı. Marjorie Agosin, "Buenos Aires" isimli şiirinde, kayıp kızını arayan bir annenin, nasıl da kızı hayattaymış gibi konuştuğunu anlatır:[8]

> Kızının fotoğrafını göstererek,
> "Bu benim kızım" dedi,
> Hâlâ eve dönmedi
> On yıl oldu ama hâlâ eve dönmedi.
> Ama bu, onun fotoğrafı.
> Çok güzel bir kız değil mi?

Politik eylemliliğin ortaya koyduğu ve sokak eylemlerinde dillendirilen talep, kayıpların sağ salim salıverilmeleriydi; böylece onların artık hayatta olmadığı varsayımı da reddedilmiş oluyordu. Ortaya konulan eylemlilik, *travmaya odaklanmak* olarak görülebilir: Kaybın acısını "dindirebilecek" her şeyin

6 Ziad Zafar, *Missing in Pakistan*, belgesel, 2007, http://video.google.com/videoplay?docid=-854791386997728455; Declan Walsh, "Without a Trace", *Guardian*, 16 Mart 2007.

7 María Fernanda Pérez Solla, *Enforced Disappearances in International Human Rights* (Jefferson, NC: McFarland and Company, 2006), s. 7.

8 Marjorie Agosin, "Buenos Aires", Weschler, önsöz içinde, s. 8.

reddiyle yarattığı travmatik etkiye rağmen, olan bitenin unutulmamasına yönelik bir talep.[9] Bu, travmanın üstesinden gelinmesi gereken tamamen bireysel bir psikolojik problem olduğu yaklaşımından son derece farklı bir yaklaşımdır.[10] Travmaya bu şekilde odaklanmak, bir tamamlanmışlık ve bütünlük fikri üzerinden inşa edilmiş politik düzen tasavvurlarıyla güvenlik fantezisine, birbirinden mutlak sınırlarla ayrıştırılmış kategoriler üzerine bina edilmiş bir sisteme, süreklilik anlatılarına ve verili kategorilere uymayan her şeyin ve herkesin dışlandığı bir düzene meydan okumadır – Giorgio Agamben'in tarif ettiği egemen ikitdar ya da Jacques Rancière'nin polis düzeni olarak tarif ettiği türden düzenlere.[11]

Bir taktik olarak insanların kaybedilmesi, etkili biçimde uygulanmasına rağmen, istenilen sonucun elde edilmediği de söylenebilir.[12] Söz konusu taktik, kayıpların bulunmasına yönelik mücadele eden bir çok oluşumun ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bunlar arasında öne çıkan Plaza de Mayo Anneleri, kayıpların akıbetinin açığa çıkartılmasına yönelik mücadele eden ve insanların kaybedilmesinin bizatihi gerekçesi olan sisteme yönelik bir reform talebinde bulunan en etkin oluşumdu. Sokak eylemlerinde sadece kaybedilenlerin ve onların çocukla-

---

9 Jenny Edkins, *Trauma and the Memory of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 15-17; Slavoj Žižek, *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor* (Londra: Verso, 1991), s. 272.

10 Inger Agger ve Soren Buus Jensen örneğin, iyileşme süreci içinde politik bağlam ve politik taleplerin rolünü kabul etmekle birlikte vurguyu "iyileşme"ye yapmaktadır: Hayatta kalmayı başaranlar, "yaşadıklarını yeniden anlamlandırmak ya da bir biçimde kamusallaştırmak" durumundalardır. Daha geniş anlamda toplum da bir "iyileşme ve demokratikleşme" sürecinden geçmek durumundadır ki, yazarlar bunu "sosyal onarım ritüelleri" olarak adlandırmaktadır. Inger Agger ve Soren Buus Jensen, *Trauma and Healing under State Terrorism* (Londra: Zed Books, 1996), s. 201-2.

11 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*; Jacques Rancière, *Dissensus: On Politics and Aesthetics*.

12 Antonius C.G.M. Robben, "The Assault on Basic Trust: Disappearance, Protest and Reburial in Argentina", *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*, (ed.) Antonius C.G.M. Robben ve Marcelo M. Suárez-Orozco (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 71; ayrıca bkz. Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005), s. 297-98.

rının salıverilmesi istenmiyor, ayrıca adalet talebinde ısrar ediliyor ve sorumluların yargılanması; uzun soluklu bir politik reform isteniyordu. Protestoların şekliyle protestocuların, Arjantin siyaseti üzerinde kayda değer bir etki bıraktığı, daha geniş anlamda dünya siyasetini de etkilediği söylenebilir. İşkence eğer, Elaine Scarry'nin söylediği gibi,[13] dünyanın bozguna uğratılmasıysa "bu kitlesel 'bozgun', yaratıcı bir yeniden yapılanmaya vesile oldu"; ilerde göreceğimiz üzere "ana aktörlerin kadınlar olduğu" bir yeniden yapılanmaya.[14]

Plaza de Mayo Anneleri

İktisatçı, öğretmen ve çevirmen olan 29 yaşındaki Graciela Mellibovsky, 25 Eylül 1976'da kaybolmuştu.[15] 25 Eylül cumartesi günü Graciela annesiyle vakit geçirdikten sonra arkadaşlarıyla sinemaya gitmeyi planlıyordu. Graciela saat 15'te arkadaşlarıyla buluştuktan kısa süre sonra grup kaçırıldı. Graciela'nın annesine saat 16 sularında bir telefon geldi. Telefondaki erkek kim olduğunu söylememişti. Graciela'nın annesi, o gün kızının akıbetinde dair bir şey öğrenememişti. Ancak ertesi gün sivil giyimli askerler, zorla girip evi yağmalayarak Graciela'nın şahsi eşyalarını topladılar. Bir karışıklık olmuştu; bu gelen, Graciela'yı arayan ikinci bir gruptu. Graciela'yı annesinin evinde bulamayan grup, kadını aileye ait diğer iki daireyi göstermesi için zorlamış ancak bu iki dairenin de altını üstüne getirdikten sonra gitmesine izin vermişlerdi. Graciela'nın ailesi bu aşamadan itibaren, "polis, ordu, elçilikler, insan hakları ve Yahudi örgütleri arasında mekik dokumaya başladı. Graciela'nın izine hiçbir yerde rastlanmıyordu. Bununla birlikte, hayatta olduğuna dair bir işaret vardı: Kaçırıldıktan beş gün sonra Graciela

13 Elaine Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World* (New York: Oxford University Press, 1985).

14 Jean Franco, "Gender, Death and Resistance: Facing the Ethical Vacuum", Corradi, Fagen ve Garretón, *Fear at the Edge*, s. 112.

15 Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (Oxford: Oxford University Press, 1988) 90-109; ayrıca bkz. Jorge Gaggero, Graciela está en nosotros: Memoria de todos (Buenos Aires: Colihue, 2007).

evi aramıştı." Konuşmanın sonunda annesi "Seni ne zaman görebileceğim, seni bir daha görebilecek miyim?" diye sorduğunda Graciela'nın yanıtı "Hayır anne, beni bir daha asla göremeyeceksin" olmuştu.[16]

Graciela'nın hikâyesini, annesi Matilde ve babası Santiago ile 1990 Temmuzu'nda görüşen Marguerite Feitlowitz'den öğreniyoruz. Matilde Mellibovsky, Plaza de Mayo Anneleri'nin kurucularından olurken, Santiago Mellibovsky, Anneler'in ofisine asılmak üzere kayıpların fotoğraflarını topluyor ve çoğaltıyor, bir yandan da Anneler'in eylemlerine katılıyordu.[17] Feitlowitz sürece bir yazar olarak, özel olarak da Griselda Gambaro'nun oyunlarının çevirmeni olarak dahil olmuştu.[18] "Başa gelen felaketin –ve felaketin belleğe kazınış şekliyle sebep olduğu ürküntünün– dile yansımasıyla ilgileniyordu; anlatı tarzından imgelerin oluşturulmasına tiyatronun retorik kapsamı"yla. Feitlowitz uzun periyodlarla Arjantin'de bulunarak hayatta kalmayı başaranlar ve kayıpların yakınlarıyla mülakatlar gerçekleştirdi. Kaydettiği mülakatları deşifre ederken, "her bir anlatıdaki nüansı" yakalamanın peşindeydi.[19]

Feitlowitz, Matilde ile tanıştığında, Graciela ile de tanıştırılmıştı – Graciela'nın salonda asılı portresi ile: "Graciela çok güzel bir kız... ama biraz sinirlidir. Her şeyi aynı anda yapmak isteyen obsesif ve telaşlı bir yanı vardır. Derdim onu 'övmek' ya da ona dair bir 'kurgu' anlatmak değil... Onu tüm hatalarıyla seviyorum." Feitlowitz ile Matilde, Graciela ve ona ne olduğu hakkında konuşuyorlar: "Onlar 68 kuşağıydı... Dünyayı değiştirmek istiyorlardı. Neden olmasındı ki?" Matilde, kızını nasıl hayal ettiğini, onun nasıl öldüğünü düşünüp durduğunu ve

16 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. 97.

17 *A.g.e.*, s. 94; Silvia Malagrino, *Burnt Oranges*, film (Birleşik Devletler: www.libremedia.com, 2006).

18 Griselda Gambaro, *Information for Foreigners*, çev. Marguerite Feitlowitz (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1992); ayrıca bkz. Annette H. Levine, *Cry for Me, Argentina: The Performance of Trauma in the Short Narratives of Aida Bortnik, Griselda Gambaro ve Tununa Mercado* (Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 2009).

19 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. x, xi.

bu olayın kendi hayatını nasıl etkilediğini anlatıyordu: "Kızımı götürdüler ve ertesi gün ben bir Plaza de Mayo Annesi olmuştum. Başka bir seçeneğim yoktu." Feitlowitz aklından geçenleri şu cümlelerle özetliyor: "Matilde, geçmiş, bugün, yaşam, ölüm, berraklık, çılgınlığın içeriklerinin değiştiği, bunların birbiriyle iç içe geçtiği bir zihni dünyada yaşamaya alışmıştı. Aynı anda hem mevcut hem namevcut, zamanın bir yerinde donakalmış ama her daim mevcut, Graciela *oradaydı.*"[20]

1976'da, Graciela kaçırılıp öldürüldüğünde, Plaza de Mayo Anneleri eylemlerini henüz kamusal alana taşımış değildi. Kaybedilenlerin çoğu toplumda bir şeyleri değiştirmek için uğraşan, bazıları çocuk sahibi genç aktivistlerdi. Orta yaşlı olan ebeveynlerinin çoğu politik hareketlerin içinde yer alan insanlar değildi. Kayıp vakalarının çoğaldığı ve genç evlatlarını arayan ebeveynlerin, etrafta kendileri gibi pek çok insan olduğunun farkına vardıkları 1977 yılında bir grup kayıp annesi örgütlenerek bir araya geldi.[21] Anneler olarak, aradan otuz yıl geçmesine rağmen hâlâ aktifler. Başlangıçta üç ayrı grup vardı: Plaza de Mayo Anneleri (Madres), Plaza de Mayo Büyükanneleri (Abuelas) ve Kayıp Yakınları (Familiares). Abuelas, kaybedilenlerin çocukları olan –ebeveynleriyle birlikte kaçırılmış ya da ebeveynleri kaçırıldıktan sonra doğmuş– torunlarını arıyordu; Familiares, zaman içinde yeni bir oluşum olan Kaybedilenlerin Çocukları ya da H.I.J.O.S için bir buluşma vesilesi haline geldi. Anneler 1980'de, başından beri mevcut Madres ile ilerde değineceğimiz Linea Fundadora olmak üzere iki gruba ayrıldı.[22]

Bir bütün olarak insan hakları hareketi, askerî diktatörlüğün sonlandırılmasında çok önemli bir rol oynadı. 1983'te Raúl Alfonsín'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte bir geçiş dönemine girilmiş oldu. Bu süreçte askerî diktatörlük zamanının sorumlu generalleri ve komutanları yargılanmaya başlanmış olmakla birlikte, geçmişin üzerine sünger çekmek isteyenlerle geçmişle he-

20 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. 90, 93.

21 Marguerite Guzmán Bouvard, *Revolutionising Motherhood: The Mothers of the Plaza de Mayo* (Lanham, MD: SR Books, 1994).

22 Marchak, *God's Assassins*, s. 163-65.

saplaşılmadan bir barışın sağlanamayacağını savunanlar arasında da bir ihtilaf baş göstermişti.[23] 1990'lar başında yürürlükte olan resmî politika cezasızlık ve başkanlık özel affını da kapsarken, 90'ların ortasına gelindiğinde "dönemin bazı faillerin itirafları gün yüzüne çıktıkça geçmiş, gerisin geri gazetelerin birinci sayfalarında taşındı."[24] Bu süreç boyunca Anneler'le birlikte diğer kayıp yakınlarıyla insan hakları örgütleri de faaliyetlerini sürdürdü – değineceğimiz gibi, değişen hedef ve stratejiler yanı sıra gruplar içi yaşanan fikir ayrılıkları eşliğinde.

Askerî darbenin yirminci yıldönümü olan 24 Mart 1996 tarihinde, Anneler ilk defa geniş çapta bir eylem yaparak "uzun süredir görünmez kılınan tarihi kamusal alanda görünür kılmak üzere"[25] harekete geçtiler. Bir seferinde, ağaçlara asılan kayıp fotoğrafları yanı sıra kayıplara ait eşyaların –diplomalar, şahsi eşyalar, kayıplardan geriye kalan anı objeleri– sergilendiği bir stant kurulmuştu. Anneler'den biri olan Rene Epelbaum'un dikkat çektiği üzere:

> Onların ne şekilde ve ne zaman öldüğünü pek çoğumuz hâlâ bilmiyoruz ama hiç kimse çocuklarımızın bir zamanlar *hayatta olduğunu* inkâr edemez. Bu tekil hayatlar, herhangi bir soyut kategoriye indirgenemez; hukuki ve etik açıdan güçlü bir kategori olan *desaparecido*'ya bile. Onların ortadan kaybolması birilerinin suçu, çocuklarımızın kimliklerinin suçu değil.[26]

Anneler "Götürüldüklerinde hayattaydılar, onları sağ salim geri istiyoruz" sloganı eşliğinde, çocuklarının kaybedilişinin yarattığı travmaya boyun eğmeyi, dünyanın bozguna uğratılmasını kabul etmeyi, es geçilmeyi ya da unutulmayı reddediyor.[27] Gör-

---

23 Saskia P. C. van Drunen, *Struggling with the Past: The Human Rights Movement and the Politics of Memory in Post-Dictatorship Argentina* (1983-2006) (Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2010) bu mücadele hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir.

24 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 81.

25 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. 186.

26 *A.g.e.*

27 Nora Amalia Femenía, "Argentina's Mothers of Plaza de Mayo: The Mourning Process from Junta to Democracy", *Feminist Studies* 13, no. 1 (1987), s. 15.

mezden gelinmeyi ya da kirli savaşın resmî anlatısı içre çocuklarının herhangi bir kategori içine sokulmasını reddediyorlar. Çocuklarının, hatalarıyla birlikte, kendi *politik görüşleri doğrultusunda* yaşamış insanlar olduğunun kabul edilmesinde ısrar ediyorlar.

Bir açıdan bakıldığında, harekete geçmek dışında bir alternatifleri de yoktu. Çocukları kaybedilmişti. Çocukları vahşice kendilerinden koparılmış, sonrasındaysa hiçbir yetkili yapılanları kabul etmeye yanaşmamıştı. Polisteki, hastanelerdeki arayışları; hükümete yaptıkları başvurular sonuç vermemişti. Bazı vakalarda çocuklarını kaçıranlar, onlardan geriye kalan izleri de yok etmişti: Fotoğrafları, diplomaları... Ortada cenazeler olmadığı gibi, kamuoyunda kayıplara ilişkin bir farkındalık da yoktu. Komşularına, arkadaşlarına dahi başlarına gelenlerden bahsedemiyorlardı: Herkes fazlasıyla ürkmüştü. Bu durumda bir şeyler yapmazlarsa, harekete geçmezlerse, çocukları sadece kaybedildikleriyle kalmayacak *sanki hiç var olmamış* olacaktı. Kayıpların aranmasını zorlaştıran şeylerden biri, daha önceki bölümlerde farklı örnekler üzerinden değindiğimiz gibi, duyulan büyük dehşet ve korkuydu.

Kamuoyunun tepkisizliği karşısında kayıp yakınlarının, "kayıpların anısını canlı tutarak, bir isimleri, işleri, evleri, çocukları ve arkadaşları olduğunu hatırlatma yükünü sırtlamak dışında bir alternatifleri yoktu."[28] Aksi durumda çocuklarının zaten hiç var olmamış olduğuna inanmak gibi bir çılgınlığa sürükleneceklerdi – insanlar bir anda buharlaşıp yok olmadığına göre, kendi çocukları belki de hiç var olmamıştı. Bir taraftan kaybedilmiş olmalarını kabullenmekle "kaybedilen kişinin ailesi ve çevresi için var olan biri olduğu" arasındaki sembolik boşluğu korumak, "korkunç bir işti" ve insanlar için son derece tüketiciydi.[29]

Anneler'in artık ikonik hale gelen üzerlerinde kayıp çocuklarının fotoğraflarıyla isimleri, yaşları ve kaybedilme tarihleri olan devasa afişlerle kamusal alanda boy göstermesi bi-

28 *A.g.e.*, s. 13.

29 *A.g.e.*

raz vakit alacaktı. Bununla birlikte, afişleriyle gerçekleştirdikleri ilk yürüyüş, ülkede kaybedilenlerin olduğu gerçeğini gözler önüne seren, son derece etkili bir protesto şekli olmuş, televizyon başındakilerin evlerine kadar bu gerçeği sokmuştu. Gösterilenler sadece birer fotoğraf değildi, "bir zamanlar hayatta olan insanların sorgulanamaz gerçekliğinin kabulü talebiydi."[30] Yürüyüşler tekrarlanıyordu. Arjantin'deki askerî darbenin yirmi altıncı yıldönümü olan 24 Mart 2003 tarihinde, muhtelif örgütlerin katılımıyla kaybedilenlerin fotoğraflarından oluşan devasa bir pankartın en önde taşındığı kortej, Arjantin sokaklarında yürüdü.[31] Kaybedilenler de protesto eylemindeydiler: Fotoğraflarıyla. 2010'da, Campo de Mayo gözaltı merkezinde tutulanlara işkence yaparak öldürdükleri suçlamasıyla yargılananların davası görülürken de oradaydılar; mahkeme salonundaki sandalyelere, kaybedilenlerin resimleri "oturtulmuştu".[32]

Kaybedilen çocuklar, Anneler'in evlerinde, protestonun bir parçası olarak işyerlerinde ve sokak gösterilerinde fotoğrafları yoluyla görünür, âdeta hayatta kılınıyordu. Oradan oraya taşınan fotoğraflar yoluyla kayıplar, sürekli sistemin gözüne sokuluyordu. Anneler'in kamusal alana çıkarak cesaretle adalet talebinde bulunmaları –*vazgeçmeyeceklerini, ortadan kaybolmayacaklarını,* görünür olmaya devam edeceklerini ortaya koymaları– ilkin otoriteryan rejimin terör stratejilerine, ardından halefi demokratik rejimin geçmişe bir sünger çekerek yaşananları yok sayma eğilimine bir meydan okumaydı.

Başlangıçtaki protesto eylemleriyle sadece kamusal alan tekrar kazanılmış olmadı, *travma da bu sayede kuşatılıyordu.* Anneler, Plaza de Mayo'yu ve vaktiyle egemen iktidarla eril otoriteyi temsil eden meydandaki anıtı kuşattı:

---

30 Matilde Mellibovsky, *Circle of Love over Death: Testimonies of the Mothers of the Plaza de Mayo*, çev. Maria Prosser ve Matthew Prosser (Willimantic, CT: Curbstone Press, 1997), s. 134.

31 Malagrino, *Burnt Oranges.*

32 Memory in Latin America, blog, http://memoryinlatinamerica.blogspot.com/2010/02/argentina-campo-de-mayo-trial-update.html

> 1976'dan beri kadınlardan oluşan gruplar, şehrin en popüler ve politik noktalarından biri olan Plaza de Mayo'da toplanıyordu: Burası Juan Perón'dan General Videla'ya kadar "resmî" tarihin –bir başka deyişle eril hâkimiyetin– görünür kılındığı bir yerdi... Başlarda sadece on dört anne vardı; artık sayıları yüzleri buluyor. Başlarında eşarpları, boyunlarında kayıp çocuklarının resimleri meydanda toplanan kadınların sayısı hızla arttı ve meydanı eşarplar, çiçekler ve oraya gelerek birbiriyle tanışan kadınlar kapladı. Her perşembe fallik bir sembolü dişil bir dönüşüme tabi tutarak dikilitaşın etrafında topluca yürüyorlar. Anneler meydanı ele geçirmişlerdi.[33]

Anneler meydanı kendilerine mal ettiler ve orada anlatılagelen tarihi yeniden yazdılar: Meydandaki anıt artık devletin otoritesinin ve egemen iktidarın değil, kaybedilenlerin, hayatları çıplak hayata indirgenenlerin kentin ve siyasetin bir parçası olarak görünür kılınmasının sembolüydü. Anneler, bir yandan kaybedilenlerin hesabını sorarken, diğer yandan muhatap alınma talebiyle orada toplanıyordu.[34]

Anneler bunu bir yanıyla, şu çarpıcı kabul üzerinden yaptılar: Muhatap alınmayı talep etme hakları vardı, çocuklarının başına ne geldiğini öğrenmeye hakları vardı. Yola çıkarken ortaya koydukları şuydu: İnsanlar öylece buharlaşıp yok olmadıklarına göre yetkililer içinde kayıpların nerede olduğunu, başlarına ne geldiğini bilenler mutlaka olmalıdır ve anneler olarak kendilerinin de çocuklarının akıbetini bilmeye hakları vardır. Rejimin sözde insan hakları yanlısı açıklamalarını kendilerine dayanak yaptılar ve bir cevap aradılar: "Hükümeti ya da Katolik Kilisesi'ni sorgulamayıp kendilerini iyi yurttaşlar ve kilise üyeleri olarak görüyorlardı."[35]

---

33 Marjorie Agosin, "Cities of Life, Cities of Change", *Human Rights Quarterly* 12, no. 4 (1990), s. 554-58.

34 Franco, "Gender, Death and Resistance"

35 Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s. 62; ayrıca bkz. Marysa Navarro, "The Personal Is Political: Las Madres de Plaza Mayo", *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements*, ed. Susan Eckstein (Berkeley: University of California Press, 2001), s. 241-58.

Kayıplarıyla ilgilenileceğini açıklayan yetkililer bunu, rejim için huzur bozucu olduğunu düşündükleri insanlar hakkında daha fazla bilgi toplayabilmek, bu insanların ilişki ağı içindeki diğer insanları da saptayabilmeyi sağlayacak bir fırsat olarak değerlendirdi. Anneler bilgi almak isterken toplanan onlara ait verilerdi; sorularınaysa verilen herhangi bir karşılık yoktu.[36] Ancak olup biten bundan ibaret değildi. Bürokrasinin hâkimiyetindeki devlet dairelerindeki bitmek tükenmek bilmeyen bekleyişler esnasında, kayıp çocuklarını arayan kadınlar birbirlerini tanıma fırsatı bulmuştu. Yaşadıkları trajedinin, sadece kendi başlarına gelmiş olduğunu sanırken, bunun doğru olmadığının farkına vardılar. Aynı durumda olan başka anneler de vardı.

Birbirlerinin kederine ortak olan ve kaybedilen çocukları birlikte arayan anneler, önceleri özel alanlarda toplanırken, bir süre sonra Plaza de Mayo'da toplanmaya başladılar. Başlangıçta toplanma mekânı olarak şehrin tarihinde her zaman için politik eylemliliğe sahne olan, aynı zamanda hükümet binalarının, bankaların ve ofis binalarının bulunduğu Plaza Meydanı'nın seçilme sebebi, bakanlığa bir dilekçe verilmesinin planlanmış olmasıydı. Zaman içinde anneler her Perşembe günü saat 15.30'da Plaza de Mayo'da toplanmaya başladılar. Anneler, "mutlak itaat dayatan ve gizlilik esasına göre işleyen bir rejime açıktan muhalefet ederek ve gerçeğin ortaya çıkartılması için uğraşarak, hükümetin uygulamalarına karşı koyacak bir oluşum" halini aldı.[37]

Circle of Love over Death: Testimonies of the Mothers of the Plaza da Mayo isimli kitabında Graciela'nın annesi Matilde Mellibovsky, annelerin tanıklıklarını aktarmaktan ya da onların ve çevrelerindekilerin hikâyelerini aktarmaktan fazlasını yapıyor.[38] Annelerle dayanışmak amacıyla ya da hikâyelerini duyulur kılmak için İngilizce yazılan kitaplar –her bir anlatıdaki nüansı ortaya çıkarmaya gayret gösteren Feitlowitz'inki gibi kitaplar bile– bize ne zaman ne olduğunu anlatıp, kimileyin de olayların sebeplerine değinirken, Mellibovsky kitabında başka

36 Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s. 68.

37 *A.g.e.*, s. 69.

38 Mellibovsky, *Circle of Love over Death*.

bir şey yapıyor.[39] Olayların dışında olan okuyucunun, yaşananlarla doğrudan herhangi bir bağ kurmasını sağlayabilecek bir şeyler ortaya koymanın ötesine geçiyor ve bizden sadece dikkatlice anlatılanları dinlememizi istiyor.

Mellibovsky'nin kitabının adı, kitaptaki şiirlerden biri okununcaya dek kulağa duygusal –hatta anaç, hatta belki sağaltıcı da– geliyor. Pedro Orgambide'in söz konusu "Circulate..." isimli şiirinin bir bölümü şöyle:

> Polis burada durmayın dedi,
> Ve o Perşembe günü başladılar yürümeye
>
> burada durmayın, dedi,
> ve böylece sonu gelmeyecek bir dansı başlattığının farkında
> bile değildi
> ölüme inat bir sevgi çemberi
> zamanla kıyılmış bir nikahın alyansı
> kendi boynuna geçirilmiş bir halat.[40]

Mellibovsky, kitabı yazmaya karar verme hikâyesini şöyle anlatıyor: "Artık kendi kendime konuşmayı bırakmalıyım. Artık içimdekileri, yazarak haykırmalıydım ve benim çığlığım, mücadeleme ortak olan her okuyucunun da kendini güçlü hissetmesini sağlamalı... 30 bin 'kayıp'ın olduğu yerde, oturup cümlelerle uğraşmaya vakit yoktu. Bir kılıç darbesiyle hayatımızı ve kültürümüzü paralize ettiler." Mellibovsky yazarken, yine de "biraz vakit ayırıp cümleler üzerinde düşünmeye" çalışmış. "Yaşananların bir muhasebesini yapmak ve talepkâr olmak" adına. Gelecek kuşaklara "bizlerin neler hissettiğini ve Arjantin tarihinde ailelerimiz üzerinde izi sonsuza kadar kalacak bir dönemi nasıl yaşamış olduğumuzu" aktarabilmek için.[41]

---

39 Burada, Feitlowitz, *Lexicon of Terror* ile birlikte Jo Fisher, *Mothers of Disappeared* (Londra: Zed Books, 1989) ve Bouvard, *Revolutionising Motherhood*'u düşünüyorum.

40 Mellibovsky, *Circle of Love over Death*, s. 81.

41 Mellibovsky, *Circle of Love over Death*, s. ix,x.

Kitaptaki tanıklıklarda, kaybedilen çocuklardan bahsediliyor: Her birinin farklı yollardan arayışında olduğu sosyal adalet ve herkes için talep ettikleri haklardan; politik aktivizmlerinden ve ailelerinin, tam da böylesi bir mücadelenin içinde oldukları için, başlarına gelebileceklerden duydukları kaygıdan. Kaygı duymakla birlikte ailelerin çocuklarının dünyayı değiştirmek için yapıp ettiklerini destekledikleri görülüyor. Annelerden birinin ifadesiyle, o yaşlarda "haksızlık karşısında kimin kanı bir şeyler yapmak için kaynamaz ki?"[42] Bazı aileler için çocuklarının kaçırılması hiç ihtimal verilmeyen bir şey değildi. Daha ziyade, başlarına bir şey gelebileceğine dair uzun zamandan beridir içten içe hissettikleri ama dillendirmedikleri kaygının boş yere olmadığının bir kanıtıydı.

Çocuklar ortadan kaybolduktan sonra ne olmuştu? Kimse böyle bir şeye hazırlıklı değildi: "'Kaybedilenlerden' biri söz konusu olduğunda bir bilinmezle karşı karşıyayızdır, kültürel olarak henüz keşfedilmemiş bir ilişkidir açığa çıkan." Oysaki biri öldüğünde, hikâyesi tüm detaylarıyla bilinir; "birisi zorla kaybedildiğindeyse, elde karmakarışık bir ihtimaller yumağı, belirsizlikler ve kuşkular dışında bir şey yoktur."[43] Yıllar geçti ve Anneler'in eylemi, "yetkililerin artan sessizliği ve yıkıcı kayıtsızlığı"na rağmen devam etti; kendilerini umutsuz, havada asılı kalmış, marjinalize edilmiş hissediyorlardı.[44] Bununla birlikte yılmadılar; kendilerinden istendiği gibi bir köşeye sinip kalmadılar. Mellibovsky'nin dikkati çektiği gibi,

> Bizden çenemizi kapalı tutmamız isteniyordu: Biz suçlamalarda bulunduk.
>
> Bizden itaat etmemiz isteniyordu: Biz maskelerini indirdik.
>
> Bizden sesimizi çıkartmamamız isteniyordu: Biz tüm kudretimizle haykırdık.

42 *A.g.e.*, s. 9. Van Drunen, kaybedilenleri masum kurbanlar olarak sunan dilin ancak 90'lara gelindiğinde değişerek, bu insanların aktivizmine vurgu yapılmaya başlanabildiğine dikkati çeker. (van Drunen, *Struggling with the Past*).

43 Mellibovsky, *Circle of Love over Death*, s. 27.

44 *A.g.e.*, s. 52.

Onlar olup bitenin üstünü örtmek istiyordu: Biz olup biteni sürekli gündemde tuttuk.

Her şeyden önemlisi, bizden evlerimizde sessizce oturmamız isteniyordu: Bizse sokağa çıktık, kendimizi görünür kıldık, düşünülemeyecek yerlere kadar gittik.[45]

Plaza de Mayo'ya ilk gittiklerinde korkuyorlardı ama bir yandan da kendilerini buna mecbur hissediyorlardı. Diğer annelerle buluşup, kol kola dikilitaşın etrafını turladıkları zamanlar, zihinlerini meşgul eden tek konu olan çocukları hakkında konuşabilecekleri zamanlardı. Ancak meydanda bulunmak riskliydi ve mimlenmişlerdi.[46]

Ataerkil bir kültürün tüm ağırlığıyla hüküm sürdüğü bir kültürel ortamda, Anneler'in kendilerini görünür kılma tarzını problemli bulanlar olmuştu. Diana Taylor'a göre "ordunun sergilediği performans erilliğin ortaya konmasıyken, Anneler'in eylemliliği bir *yoksunluğun* kamusal alana taşınmasıydı."[47] Taylor bu durumu, Anneler'in "kötü senaryoların" tuzağına düşmesinin bir kanıtı olarak görüyor: Erkeği bir kez daha güçlü olan konumuna yerleştiren, buna mukabil kadını "ev kadını"na indirgeyen ve kadının edilgenliğine yönelik "kolektif fantezi"yi besleyen negatif bir duruş olarak.[48] Ancak eğer askeriyenin kontrolündeki bir otoriter rejim, bir bütünlük fantezisine, egemen ikitdarın vücut bulduğu diğer formlardan ya da dışlama ve denetim üzerine kurulu bir sosyal düzenden daha fazla ihtiyaç duyuyorsa başkaları yanı sıra Slavoj Žižek ve Jacques Rancière'nin de vurguladığı gibi, o zaman otoriter rejimi kalbinden vuran yadsınamaz *yoksunluğun* teşhiri, yakıcı bir hamle olabilir.[49] Ve yine Taylor'un kendi ifadesiyle kaybedilenlerin varlığı, bu yoksunluğun işaretlerinden biridir:

---

45 *A.g.e.*

46 *A.g.e.*, s. 85.

47 Diana Taylor, *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's "Dirty War"* (Durham, NC: Duke University Press, 1997), s. 204.

48 *A.g.e.*, s. 203-5.

49 Slavoj Žižek, *The Sublime Object of Ideology*; Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*.

İronik bir biçimde, ataerkil düzenin görünmez kıldığı ve eve kapattığı kadınlar, kaybedilenlerin sesi oldular. Çocuklarının kaybedilişini görünür kılarak, birer görünmez olan kendilerini kamusal alanda görünür kıldılar. Kadınlar, kayıpları teşhir ederken, kendilerini de teşhir etmiş oldular.[50]

Anneler, baskı rejiminin yarattığı yoksunluğu teşhir ettiler ve kaybedilenler adına konuşarak, herhangi bir kategori içine sokularak değil, isimleri, yüzleri ve politik duruşları olan insanlar olarak tanınmaya hakları olduğunu ortaya koydular. Sağ siyasetin nosyonlarından aileye oynayarak, eşit haklara sahip bireyler olarak, başka türlü bir siyaset talebini dile getirmeye uygun bir alan açmış oldular.[51]

Aparición con vida! Sağ salim geri istiyoruz!

1984'te askerî diktatörlüğün yıkılıp Alfonsín'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte kurulan yeni hükümet bir Kayıplar Ulusal Komisyonu (Comisión Nacional sobre la Desparición de Personas, CONADEP) kurdu. Komisyonun görevi, "kayıpların akıbetini ve nerede olabileceklerini araştırmaktı."[52] İnsan hakları örgütleri, özellikle de Anneler, komisyonun dinlemek üzere mahkemeye tanık çağırma yetkisinin olmayıp eldeki tanıklıkları derlemekle yetinerek muhtemelen bir sonraki aşamada bunları mahkemeye sevk edecek olması karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı.[53] Kısa süre içinde Alfonsín'in söz vermiş olduğu üzere sorumluların peşine düşme iradesini göster-

50 Taylor, *Disappearing Acts*, s. 198.

51 Rancière, *Disagreement*, s. 33. Ayrıca bkz. Debra B. Bergoffen'in Anneler'in "ataerkil karta oynadığı" argümanı, "Engaging Nietzsche's Women: Ofelia Schutte and the Madres de la Plaza de Mayo", *Hypatia* 19, no. 3, (2004), s. 165-66; Bouvard'ın *Revolutionising Motherhood*'un son bölümlerindeki kapsamlı tartışması; Zoë Crossland, "Violent Spaces: Conflict over the Reappearance of Argentina's Disappeared", *Matériel Culture: The Archaelogy of Twentieth-Century Conflict*, (ed.) John Schofield, William Gray Johnson ve Coleen M. Beck (Londra: Routledge, 2002), s. 118.

52 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 60. Komisyonun raporu 1984'te yayımlanmıştı. (Argentine National Commission on the Disappeared, *Nunca Mas*).

53 Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s.134-35.

mek yerine bir uzlaşı arayışında olduğu anlaşıldı. Gerçekleşen insan hakları ihlallerinin bazılarının failleri cezalandırılacaktı, ancak Alfonsín demokrasiye geçiş döneminde orduyu devre dışı bırakmak istemiyordu.[54]

Annelerin beklentilerinin aksine yürütülecek soruşturmaların odağında failler yoktu, kayıplar hakkında bilgi toplanmasıyla yetinilecekti.[55] Oysa Anneler, dikta rejiminin sonlanmasıyla birlikte kayıplarının akıbetine vakıf olabileceklerini, ayrıca sorumluların da yargılanacağı umudunu taşıyordu. Bu sürecin bir paçası olarak cesetlerin mezarlardan çıkartılmasına başlanmıştı. Toplu mezarlarda gerçekleştirilen kazılara ait ürkütücü görüntüler, televizyonlarda ve gazetelerde görünür olmaya başlamıştı. Matilde Mellibovsky, o zaman hissettiklerini şöyle anlatıyor: "Bir Perşembe günüydü. Plaza'ya gitmeden önce miydi, sonra mıydı hatırlamıyorum. Televizyondaki görüntüler tek kelimeyle korkunçtu. Kazılan arazide oluşan toprak öbeklerinin yanında vinçe benzeyen devasa bir alet toprağı kazarak bir çukur oluşturuyor, kaldırdığı toprağı diğer tarafa taşıyordu... bunların içinde kemikler vardı, insan kemikleri."[56] Bu görüntüler, özellikle de kayıp yakınları için sadece şoke edici değildi aynı zamanda anlaşıldığı kadarıyla federal mahkeme kararıyla gerçekleştirilen kazılar esnasında cesetlerin teşhisini sağlayabilecek ve kovuşturmalarda kullanılabilecek kanıtlara da zarar veriliyordu: "Kazılar, bu konuda deneyimi olmayan insanlar tarafından gerçekleştiriliyordu. İtfaiyecilerin, mezarlık bekçilerinin ivedi şekilde yaptığı kazılar, adli tıp uzmanlarının yönlendirmesiyle gerçekleştiriliyordu. Kimileyin kazılar buldozerlerle yapılıyordu. Bunun sonucunda birçok kemik kayboldu, başka kemiklerle karıştı, mezarda kaldı ya da kırıldı."[57]

Kazıların gerçekleştirildiği dönemde bu işin nasıl yapılması gerektiği Arjantin'de fazla bilinmiyordu: Adli arkeoloji ya da antropolojiyle ilgilenen insanlar, bu sıkıntılı sürecin parça-

54 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 59.

55 Crossland, "Violent Spaces", s. 121.

56 Mellibovsky, *Circle of Love over Death*, s. 161.

57 Equipo Argentino de Antropologia Forense (EAAF), *Annual Report*, 2007, s. 20.

sı olmak istemiyordu; adli tıp uzmanlarıysa polisle yakın işbirliği içinde çalıştıkları için yanlış uygulamaların zaten bir parçası konumundaydılar. Ülke dışındaki uzmanlardan yardım almak gerektiği ayan beyan ortadaydı. Başta Plaza de Mayo Abuelas'larının baskısı sonucunda CONADEP, Amerika Bilim Geliştirme Derneği bünyesindeki Bilim ve İnsan Hakları Programı'ndan yardım talep etti.[58] Clive Snow liderliğinde bir grup adli tıp uzmanı Arjantin'e gönderildi; delegasyon, o vakte kadar yapılan kazıların sonuçlarını görür görmez kazıların derhal durdurulmasını istemişti. İncelemelerin bir kısmını üstlenmek yanı sıra daha sonra Arjantin Adli Arkeoloji Ekibi'ne (Equipo Argentino de Antropologia Forense, EAAF) dönüşecek birimde görev alacak yerel adli tıp uzmanlarına da eğitim vermeye başladılar. Böylece kazıların ve sürecin kayıt altına alınmasıyla ceset kalıntılarının analizinin doğru bir biçimde yapılmasına başlandı.[59]

Askerî dikta rejimi sırasında adam kaçırma, keyfî gözaltı, işkence ve adam öldürme haliyle gizli biçimde gerçekleştirilmiş olmasına rağmen bürokratik yapı içinde bu süreçte gerçekleşen ölümlerin ve defnedilenlerin kaydı tutulmuştu. Bazı cesetler, kötü namıyla ün salmış "ölüm uçuşları"yla denize ya da nehirlere atılmıştı; bazılarıysa daha sonra polis tarafından alınmak üzere sokak ortalarında bırakılmış ya da boş arazilere atılmıştı. İlginç sayılabilecek bir gelişme oldu ve bu cesetler bulunduğunda:

> polis, yasal prosedüre uygun biçimde rutin işlemlerin hemen tamamını gerçekleştirdi. Söz konusu prosedür, ulaşılan cesedi betimlemek, fotoğraflarını çekmek, parmak izini almak, otopsi

58 Mercedes Doretti ve Jennifer Burrell, "Gray Spaces and Endless Negotiations: Forensic Anthropology and Human Rights," *Anthropology Put to Work*, (ed.) Les W. Field ve Richard G. Fox (Oxford: Berg, 2007), s. 45-64.

59 Örneğin bkz. Equipo Argentino de Antropologia Forense (EAAF) raporları, http://eaaf.typepad.com/eaaf_reports/; Mauricio Cohen Salama, *Tumbas anónimas: Informe sobre la identificación de restos de víctimas de la represión ilegal* (Buenos Aires: Catalogos Editora, 1992). Ayrıca bkz. Christopher Joyce ve Eric Stover, *Witnesses from the Grave: The Stories Bones Tell* (Londra: Grafton, 1993).

yapmak ya da cesedi dıştan muayene etmek, ölüm belgesi yazmak, nüfus idaresini haberdar etmek ve defin sertifikası hazırlamayı kapsıyordu.[60]

Bu işlemler tamamlandıktan sonra kurbanlar, "NN" olarak –ismi bilinmeyen meçhul kimseler– mezarlıklarda bu kimseler için hazırlanan yere gömülüyordu. Mezarlıklara yakın oturan insanlar, askerî görevlilerin ve polis araçlarının sistematik olarak mezarlıklara cenaze getirdiklerine tanık olduklarını bildirdiler. Dosyalara erişmek serbest hale geldiğinde, bürokratik arşivler mezarların yerlerinin belirlenmesinde faydalı birer kaynak haline geldi; kayıp yakınlarının verdiği bilgiler ve görgü tanıklarının ifadeleri doğrultusunda kimin nerede tutulduğuna dair veriler gün yüzüne çıkmaya başladı. Ayrıca kayıp yakınlarından, kayıplara ait DNA örneklerinin toplanabileceği şahsi eşyalar istendi. Kimlik teşhisi, diş kayıtları, parmak izi ya da geçirilmiş bir cerrahi operasyondan bedende kalan izler üzerinden yapılıyordu.

Cesetler üzerinde gerçekleştirilen kimlik teşhisinde DNA'nın yaygın biçimde kullanılmaya başlanmasına ancak 2007'de başlanmıştı. Birleşik Devletler Kongresi tarafından fonlanan "Kaybedilenleri" Teşhis İçin Latin Amerika İnisiyatifi isimli projeyle birlikte, ilkin Balkanlar'da, ardından 11 Eylül sonrasında geliştirilen teknikler sayesinde genetik testler Arjantin'de de yaygın biçimde kullanılmaya başlandı.[61] Eş zamanlı olarak, 1983'te iptal edilmiş olan cezasızlıkla mücadeleye yönelik yasalar hazırlanmaya başlandı ve sorgulamalara yeniden başlandı.[62] Kayıpların yakınlarından kan örnekleri toplanıyor, bir yandan da ortaya çıkartılan ancak kimliği teşhis edilemeyen 600 iskeletin DNA analizinin yapılabilmesi için DNA örneklerinin sağlanmasına yönelik kampanyalar yürütülüyordu.[63]

---

60 EAAF, *Biannual Report*, 1996-97, s. 15, http://eaaf.typepad.com/eaaf_reports/

61 EAAF, *Annual Report*, 2007, s. 131-32.

62 Cezasızlık yasaları ve yürürlükten kaldırılmaları hakkında bkz. EAAF, "The Right to Truth", Annual Report, 2007 içinde, s.102-19; van Drunen, *Struggling with the Past*.

63 EAAF, "The Latin American Initiative for the Identification of the 'Disappeared' (LIID)", *Annual Report*, 2007 içinde, s. 130-35.

1980 başlarında mezarların açılmasıyla başlayan süreç kayıp yakınları, özellikle de Anneler arasında, bir süre sonra da Anneler'in bölünmesiyle sonuçlanacak şiddetli fikir ayrılıklarına yol açtı. Başlangıçta, kullanılan yöntemlere dair kuşkular bulunmakla birlikte kayıpların nihayet bulunması ve kimliklerinin teşhis edilmesi yaygın biçimde destekleniyordu. Ancak sürecin sonunda adli takibat yapılmayacağı anlaşılınca verilen destek geri çekildi.[64] Anneler'in lideri konumundaki Hebe de Bonafini, adli soruşturmaların açılmasına yönelik politik bir isteksizlik duyulduğundan kuşkulandıklarını söyledi.[65] Bir aşamada Anneler, kazıların yürütüldüğü alanlardan birinde bir protesto eylemi düzenledi. Arjantin Adli Arkeoloji Ekibi'ndeki (EAAF) gönüllülerden María Julia Bihurriet'in aktardığına göre,

> Kısmen açılmış mezarın etrafında kalabalık bir grup görüyorduk. Çoğu kadın, yaklaşık on beş kişilik bir grup vardı... Polis bize onların Anneler üyesi olduklarını söyledi. Kazdığımız mezarlara kimseyi yaklaştırmıyorlardı. Polis, Anneler'in kendilerine taş fırlattığını, bu nedenle mezarlıktan geri çekildiklerini söyledi.[66]

O gün kazılan mezarlardan birinin, Anneler üyesi annesinin mezarın açılmasını istemediğine dair bir dilekçe verdiği Ana Maria Torti'ye ait olduğu söyleniyordu.[67] Protestolar üzerine kazı emrini veren hâkim, yürütülen kazıları askıya almıştı. Anneler'in iddiasına göre baskı rejimi sırasında da görevde olan bu hâkim, Pedro Hooft, bilebildikleri en az bir vakada, kendisine ulaşan kayıp yakınlarıyla ilgilenmemişti.[68]

---

64 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 62-63; Antonius C.G.M. Robben, "Mourning and Mistrust in Civil-Military Relations in Post-Dirty War Argentina", *Multidisciplinary Perspectives on Peace and Conflict Research: A View from Europe*, ed. Francisco Ferrandiz ve Antonius C.G.M. Robben (Bilbao: University of Deusto, 2007), s. 253-70; 263; Crossland, "Violent Spaces", s. 119.

65 Robben, "Assault on Basic Trust", s. 91.

66 Joyce ve Stover, *Witnesses from the Grave*, s. 258.

67 *A.g.e.*, 257; Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s. 149.

68 Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s. 172 n. 37.

Polisin kazı alanındaki varlık sebebi, teorik olarak, kazıyı yürüten arkeologların ve buluntuların güvenliğini sağlamak, ayrıca düzeni tesis etmekti. Ancak polisin varlığı rahatsız ediciydi. "Polisin varlığı, tehditkar bir hava yaratıyor... kazı alanını tehlikeli bir yere dönüştürüyordu."[69] Kazı alanında bulunan polislerin içinde muhtemelen insanları kendi elleriyle buraya gömmüş olanlar ve mezarlarda bulunan mermilerden haberdar olanlar vardı. Çalışmaların polis gözetiminde yürütülüyor olması, kayıp yakınlarıyla insan hakları örgütlerinin kaygılarını doruğa çıkartmıştı. Bu durum aynı zamanda, gönüllü genç arkeologların işinin, henüz şekillenmekte olan bir demokraside ne derece rizikolu olduğunu da gözler önüne seriyordu.[70]

Anneler'in çoğunluğu, mezarların açılıp kimlik teşhisinin gerçekleştirilmesinin, sorumlular yargılanmaksızın, geçmişin üzerine bir sünger çekmeyi amaçlayan bir girişim olduğu sonucuna varmıştı. Yetkililer, başta Anneler olmak üzere kayıp yakınlarının, kayıpları bulunup, öldükleri kesinleştikten sonra cenazelerin teslim edilmesi ve böylece onları gömme imkânı sağlandığında, bu dosyanın kapatılacağını hesap etmişti. Kayıp yakınlarının, cenazelerini aldıktan sonra ne olduğunu sorgulamaktan vazgeçecekleri ve politik bir eylemlilik halini daha fazla sürdürmeye ihtiyaç duymayacakları sanılmıştı.[71]

Yetkililerin bu görüşte olduğunu benimseyenler, mücadelelerini ve adalet taleplerini –gerek çocuklarının uğruna mücadele ettiği sosyal adaletin sağlanması, gerek kaybetme ve ölümlerden sorumlu olanların mahkûmiyeti için– sürdürmeye; mezarların yeniden açılmasına ve kimlik teşhisine, bir adli takibatla neticelenmediği müddetçe izin vermeyerek devam etme kararı verdi. Ordudan gelen geçmişin üzerine sünger çekmeye yönelik baskıya teslim olduğunu düşündükleri Alfonsín hükümetinin, birtakım ödünler vermek pahasına sunduğu uzlaşı öneri-

69 Crossland, "Violent Spaces", s. 127.

70 *A.g.e.*, 128; Joyce ve Stover, *Witnesses from the Grave*, s. 259; ayrıca bkz. Karen Kissane, "Bringing back the dead", *The Age*, 11 Ekim 2008, http://www.theage.com.au/world/bringing-back-the-dead-20081010-4yb9.html?page=_1

71 Robben, "Assault on Basic Trust", s. 92.

sini kabul etmeyeceklerdi. Anneler'in tamamı bu konuda hemfikir değildi. Bazıları çocuklarının cenazesine olsun nihayet kavuşup, onları hak ettikleri şekilde gömebilmeyi her şeyden çok istiyordu. Fikir ayrılıklarının yarattığı gerilim sonucunda 1986'da, kendisini Linea Vakfı olarak adlandıran grup, Plaza de Mayo Anneleri'nden ayrıldı. Bu yeni yapı, adli tıp uzmanlarınca yürütülecek kazıların yapılmasını destekledi ve faaliyetlerini, "eylemlerini sürdüren ve hükümet aleyhtarı bir duruş sergileyerek yürüyüşler gerçekleştiren radikal bir muhalif örgüt olarak değil, politik sistem içinde hareket eden bir baskı grubu" olarak sürdürmeye karar verdi.[72]

Anneler'in sloganı olan "Sağ salim geri istiyoruz!" (*Aparición con vida!*) başlangıçta yanlış anlaşılmış, ilk protesto eylemleri sırasında dikta rejimi tarafından hasta ruhlu, deli insanlar olarak görülmelerine yol açmıştı. "Las Locas de Plaza de Mayo", Plaza de Mayo'nun Delileri olarak yaftalanmışlardı. Grup, kendilerini aşağılamak için kullanılan bu adlandırmayı, bizzat sahiplenmek suretiyle dikta rejimine aynen iade etti.[73] Gerçekten çocuklarının ölmüş olduğunu bu saate kadar anlamış olmaları mı gerekiyordu? Onların sağ salim bulunmalarını talep etmenin anlamı neydi?

Antonius C.G.M. Robben'e göre yetişkin evladın ölümüyle başa çıkmanın iki yolu vardır: "Bir anne, acısını kimlik teşhisiyle yetinerek içine atar ya da öfkesini kaybının sorumlularına yönelterek dışsallaştırır." Çocuk kaybedildiğinde yaşanan acı, hem ne olup bittiğine vakıf olunamamanın sıkıntısıyla katmerlenir hem de "ebeveyn, çocuğunun hayatta olduğunu ummakla ölümü kabullenmek arasında savrulup durur." Freudiyen psikanalizin yas ve ölüm üzerine ortaya koyduklarından hareketle Robben, Anneler içindeki bölünmenin annenin kaybedilen evlat karşısında duyduğu "ayrılık anksiyetesi"ne verilen iki farklı cevabın bir dışavurumu olduğu görüşündedir: yansıtma ve içe atma. Robben'e göre, mezarların kazılmasını reddeden anneler, kayıplarının acısını "içe atıyordurlar" ve zihinlerindeki ide-

72 Bouvard, *Revolutionising Motherhood*, s. 163.

73 *A.g.e.*, s. 79.

ale uygun olarak kendilerini "çocuklarının ideallerinin ve mücadelesinin taşıyıcısı" olarak görmektedirler. Çocuklarını yeniden gömenlerse aksine, kayıplarıyla yüzleşip, duygularını gömülen bedene yansıtarak, kayıplarını arama sürecini sonlandırmış olurlar. Bununla birlikte Robben'e göre, bu iki tepkiden hangisi veriliyor olursa olsun, "adaletin tecelli etmemesi ve kayıplardan sorumlu olanların herhangi bir biçimde cezalandırılmaması, iki grup açısından da sorunlu bir durumdur." Robben'in şu tespiti de önemlidir: Geçmişte yaşananların yarattığı travma, hem insanların birbirlerine karşı hem de vatandaşlarla yetkililer arasındaki güven ilişkilerinde bir gedik açmıştı; bu gedik *hem* kayıplar bulunup *hem de* sorumlular cezalandırılmaksızın kapanabilecek gibi değildi.[74]

Robben'e göre, kaybedilenlerin kaçırılma biçimi –çoğunlukla silahlı kimselerin evi basıp, darmaduman ettikleri bir arama sonrasında– kamusalla özel alan arasındaki ayrımın kasıtlı olarak ortadan kaldırılmasıydı. Anneler'in eylemliliği –acılarını Plaza de Mayo'ya taşımaları– bunun tam tersi yönünde bir hareketti: Kamusal alanın özel alanlaştırıldığı bir eylem şekli.[75] Yine Robben'e göre, Anneler'in oluşturduğu "politik şiddete maruz kalmış kurbanların tamamının acısına" kucak açan politik platform; yoksulluk gibi sosyal problemlere karşı yürüttükleri mücadele, "kendi çocuklarını koruyamamış olma halinin anaç bir uzantısı olarak, baskıya maruz kalan kurbanların tamamına açılmış bir kucaktı."[76]

Peki Anneler, ne oranda "kendi doğalarına" uygun biçimde davranıyordu, ne oranda politik ortamın birer "anne" olarak kendilerine dayattığı rolün dışına çıkarak bu şekilde davranmaya karar vermişlerdi? Kadınlara politik arenada yer alacak yeterlilik bahşedilmiyor. Bu önkabulün somut hali, kesin olarak birbirinden ayrılan kamusal ve özel alanda, kadının yerinin ancak ikincisi olmasıyla tezahür ediyor. Kadınlar politik alanda görünürlüğe sahip değiller, bunu ancak talep etmeleri gere-

74 Robben, "Assault on Basic Trust", s. 87, 88, 91, 93, 94, 96.

75 *A.g.e.*, s. 81-82.

76 *A.g.e.*, s. 93-94.

kiyor ki, Anneler'in yaptığı da tam olarak buydu. Bu taleplerini de kendi belirledikleri şekilde ifade ettiler. Kendilerini, onlardan beklenen şekilde "anneler" olarak davranarak değil, politik ve eşit haklara sahip bireyler olarak ortaya koydular. Gördüğümüz üzere, eşit haklara sahip bireyler olarak, onlara bahşedilen sınırlar içinde kalmak zorunda değillerdi; ayrıca kalamazlardı da.

Mezarların açılmasına ve kimlik teşhisine gösterdikleri reaksiyon, eşit haklara sahip ve kendi şartlarını ortaya koyan bireyler olarak sergiledikleri tepkinin bir yansımasıydı: Baskı dönemi kurbanlarının anneleri olarak yaftalanmaya yönelik bir itiraz olarak ve sosyal, bireysel ve kuşaklararası adaletin tecelli etmesine yönelik nihai talepleri karşılık bulana dek sessiz kalmaya yönelik bir itiraz olarak.

Zoë Crossland'in aktardığında göre bu reddiye başarılı olmuştu.[77] *Aparición con vida!* sloganı, kaybedilenlerin hâlâ hayatta olabileceğini ima eden, yersiz bir beklentiyle üretilmiş bir slogan değil, politik eyleme ve protestoya alan açan bir talebin ifadesiydi. İnsanlar kaçırıldıkları esnada hayattaydı. Mercedes Mereno'nun belirttiği gibi, "Kızımın sağ salim olduğunu bilmek istiyorum. Çünkü eğer hayatta değilse, onu kimin öldürdüğünü bilmek ve o katilin hapse atıldığını görmek istiyorum. Eğer onun cansız bedenine talip olursam, o zaman onu *ben kendim* öldürmüş olurum, gerçek katili değil."[78] Sivil hükümet kurulduktan sonraki dönemde, kaybedilen çocukları tarafından telefonla arananlar oldu: Kaybedilenlerin bazıları o dönemde henüz hayattaydı ve daha sonra öldürülecekti.[79] Ancak kayıp annelerinin çoğu çocuklarının ölmüş olduğunu kabullenmişti. Mezarların kazılmasını istemediler çünkü Graciela de Jeger'in ifadesiyle, "cesetleri mezarlardan çıkartmak suretiyle kayıplar sorununun kökünü kazımak istiyorlar. Böylece onlar artık *desaparecidos* olmaktan çıkarak, birer ölüye dönü-

77 Crossland, "Violent Spaces", s. 119-23.

78 Mercedes Mereno; Bouvard, *Revolutionising Motherhood* içinde, s.139. Vurgu bana ait.

79 Fisher, *Mothers of the Disappeared*, s. 127-28.

şecekler." Adam öldürmek, tanımlanabilir bir fiilken insanları kaybetmek, neleri içerdiği belli olmayan bir suçtu.[80] De Jeger şöyle devam ediyor: "Kurbanların isimlerini istemiyoruz. Kim olduklarını zaten biliyoruz. Biz katillerin isimlerini bilmek istiyoruz. Bize neler yaşandığını anlatmalarını istiyoruz. Anlatmayı istemedikleri şeyleri anlatmak zorundalar. *Aparición con vida*'nın anlamı budur."[81]

Anneler, çocuklarının kayıp statüsünü muhafaza ederek, onların kamusal alanda görünür olmasını sağladılar: "Anneler, kayıpların arkalarında bıraktıkları boşluğu görünür kılmak suretiyle o boşluğu, somut olarak görünür kılacak şekilde, kayıpların –onları hatırladıkları şekliye– kamusal alandaki temsiliyeti yoluyla doldurdular."[82] Kimlik teşhisinin gerçekleştirilmesi ya da polis düzeninin kaldığı yerden devam etmesi değildi talepleri; kayıplarla birlikte ortaya çıkan boşluğun, sosyal düzende ortaya çıkan yarığın farkına varılmasıydı; travmanın görünür kılınmasında ısrarcıydılar.

Çocuklarının cesetlerini almakla yetinseler, ölmüş olduklarını ve defnedildiklerini kabul etseler çocukları çıplak hayattan, adalet tecelli etmeksizin öldürülen hayattan ibaret kalacaktı. Böylece çocukları ikinci bir defa daha kaybedilmiş olacaktı. Çocuklar eve, ailelerine, özel alana dönmüş olacaktı ancak onların politik hayatlarıyla Anneler'in politik duruşu sonlanmış olacaktı. Kaybedilenleri politik olarak görünür kılmanın yegane yolu –ayrıca kayıpların ölmesine neden olan tam da politik duruşlarıydı– kazılara ve kimlik teşhisine izin vermemekti. Anneler çocuklarının ölümünü değil hayatlarını hafızalarında canlı tutmayı; onları kurbanlar değil politik aktivistler olarak anmayı istiyordu.

Kayıpların hesabının verilmesi, kaç kişi olduklarının saptanması, ölümlerinin kayıt altına alınması ya da katilleriyle işken-

80 Fernando J. Bosco, "Human Rights Politics and Scaled Performances of Memory: Conflicts among the *Madres De Plaza De Mayo* in Argentina", *Social and Cultural Geography* 5, no. 3 (2004), s. 390.

81 Graciela de Jeger; Fisher, *Mothers of the Disappeared* içinde, s. 129.

82 Crossland, "Violent Spaces", s. 122.

cecilerinin yargı önüne çıkartılmasından ibaret değildi; kim olduklarının tanınması gerekiyordu: Kendilerine ait hedefleri için mücadele veren kendilerine ait fikirleri olan insanlar olarak. Kayıpların sağ salim eve dönmelerine yönelik talep, hayatlarının değerli olduğuna yapılan bir vurguydu; sadece ölmüş oldukları kabul edilen birer kurban olarak kabul edilemeyeceklerine yapılan bir vurgu. Martin Caparros'un ifadesiyle, "politik tercihler ortaya koymuş özneler"[83] olarak tanınmalarına yönelik bir çağrıydı. Anneler bunu, çocuklarının üstlendiği politik tavrı kendileri devralarak başardılar. Annelerin, daha sonra da Unutuluşa ve Sessizliğe Karşı Kimlik ve Adalet İçin Çocuklar'ın (*Hijos por la Identidad, la Justicia, contra el Olvido y el Silencio*, H.I.J.O.S) yürüttüğü mücadele Arjantin siyasetinde muhalefete yer açılması talebiyle ortaya konulan eylemlerdi; ayrıca nüfusun fakir ve kırılgan yapıda olan bölümünün tanınmasına yönelik bir talepti.

Darbenin yirminci yıl dönümü olan 24 Mart 1996 tarihinde H.I.J.O.S ilk defa sokaklara çıktı.[84] Diğer gruplarla birlikte katıldıkları yürüyüşler yanı sıra yeni bir eylem biçimi ortaya koydular – *Esraches*: geçmişin işkencecileri ve katillerinin yaşadıkları yerlerde onları teşhir eden yürüyüşler düzenlediler; sorumluların görünür kılınması yoluyla, cezasızlık kültürüne meydan okudular.[85] Bu yapılanmayla birlikte, torunlar –dikta rejiminin eziyet ederek öldürdüğü insanların çocukları– bayrağı Anneler'den devralmış oldu.

Torunların devreye girmesiyle, Anneler'den iki sonraki kuşak sahneye çıkmış oldu. Bununla birlikte bu dönem, bizatihi kayıplar kuşağının –rejimin huzur bozucu addettiği insanların– da görünür olduğu ve kaybedilenlerin politik eylemliliğinden açıkça söz edilen; ayrıca abiler, kardeşler, arkadaşlar, yoldaşlar, bir biçimde o dönemden sağ çıkmış insan-

83 Martin Caparros, "Apariciones/Reappearances", *Buena Memoria/Good Memory*, ed. Marcelo Brodsky (Buenos Aires: La Marca Editora, 2006), s. 13-14.

84 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 91-92.

85 Örneğin bkz. Susana Kaiser, "Escraches: Demonstrations, Communication and Political Memory in Post-Dictatorial Argentina", *Media, Culture and Society* 24, no.4 (2002, s. 499-516.

lar olarak politik hayatın içindeki rollerinin de görünür olduğu bir dönemdi. Askerî dikta döneminde donanma kaptanı olan Adolfo Scilingo'nun itirafları ve hemen ardından dikta rejiminin yıkılışının yirminci yıldönümü vesilesiyle gerçekleştirilen yürüyüş bir dönüm noktasına gelinmesinde etkili olmuştu ve yürüyüş geniş bir katılımla gerçekleştirilmişti.[86] Kayıpların çocuklarının devreye girmesi, "kamusal görünürlükte bir yenilenmenin yolunu açarak, insan hakları mücadelesini de gençleştirdi."[87] Bu kuşağın mücadeleye dahil olması, ebeveynlerinin kuşağına mensup olan ve eve dönmeyi başarmış ya da hiç kaçırılmamış olanların özgürleşmesine ve kendi yaşadıklarıyla bir muhasebeye girişmelerine bir biçimde vesile oldu.

1990'ların sonlarında yayımlanan bir dizi kitapta kayıplar, özel birtakım insanlar olarak çizilmeye başlandı: Yaşadıkları dönemin genel eğilimine uygun biçimde gecekondu bölgelerine yardım etmekten, militan bir aktivizme uzanan yelpaze içinde toplumun bazı imkânlardan yoksun kesimlerine yardım etmeye angaje, genç idealistler olarak. Daha önceki bölümde değindiğimiz üzere, Matilde Mellibovsky'nin kayıp annelerinin çocuklarının hayatlarından kesitleri aktardığı ve 1997'de basılan *Circle of Love over Death* kitabı, insanların kaybedildiği o dönemi birebir yaşayanların tanıklıklarının açığa çıkması, bu sayede unutulup kalmaması yönünde bir girişimdi.

1996'da basılan *I Remeber Julia* kitabının yazarı Eric Carlson'ın kitabı kaleme alma saiki de benzerdi. Ancak Carlson, Julia'nın kuşağından, onu tanıyan insanların tanıklıklarına yer veriyordu kitabında.[88] Mellibovsky'nin kitabı gibi Carlson'un kitabı da yaşananlara dair akademik yazılarda görebileceğimiz türden düz bir hat üzerinde ilerleyen, hazmı kolay bir metin değil. Anlatılan, aksine, atlamalarla ilerleyen, tutarsızlıklar barındıran; zorlayıcı ve muğlak bir kaybın hikâyesi. Julia'ya da-

86 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 89-91.

87 *A.g.e.*, s. 93.

88 Eric Stener Carlson, *I Remember Julia: Voices of the Disappeared* (Philadelphia: Temple University Press, 1996).

ir anlatılanlar, bize derli toplu bir hikâye sunmuyor; gözümüzün önünde canlanıp sonra birden yitiveren bir Julia ile baş başa kalıyoruz. Kitap, tedirgin edici bir alt metin olarak, bir kimsenin kaybedilişinin etrafındakiler üzerindeki yıpratıcı etkisini açığa çıkartıyor.

Carlson'un kitabında ayrıca bir psikolog olan ve kendisini kayıplar kuşağının bir parçası olarak tanımlayan Ester Saavedra ile karşılaşıyoruz. Birdenbire ortadan kaybolma haline dair oldukça farklı bir bakışı olan Saavedra, "yaşayan ölüler" terimini kullanıyor: "İnsan birinin ortadan kaybolmuş olmasını kabullenmek istemiyor. Bu, kaybı, sevilen birinin ölmüş olduğunu kabul etmek anlamına geliyor." En azından başlarda, kayıpların varlığını neredeyse inkâr etme eğilimi hâkimdi; zamanla kayıplar hakkında konuşmama eğilimi ağır bastı: "Birinin kaybolması, hayatın doğal seyrine aykırı bir durum... Kayıp biri, sembolik olarak diğer insanlardan da bir parçayı alıp götürür... Geride kalanların can damarını kesmiş olur."[89]

Julia'nın cesedine, kayboluşunun üzerinden on üç yıl geçtikten sonra, 1991'de ulaşıldığında, yakın arkadaşlarından biri olan ve Julia ile aynı çocuk yurdunda çalışan Laura cenazeye gidecek kudreti kendinde bulamamıştı. Julia hakkında konuşmaktan ürküyordu. Şöyle diyordu: "Başıma bir iş gelsin istemiyorum. Evli bir kızım var ve huzur, sadece huzur istiyorum. Cenazeye gidemedim, çünkü onu son gördüğüm zamanı hatırlıyorum ve zihnimde hâlâ capcanlı... Son konuşmamızda, 'İşe gitmem gerek' dedi ve ondan bir daha haber alamadım. Sanki bir gün çıkıp gelecekmiş gibi onu bekler vaziyetteyim âdeta." Julia'nın eski sevgilisiyse Julia'ya o derece kilitlenmiş durumdaydı ki, Julia kaybolmadan önce ayrılmış olmalarına ve başka biriyle evlenmiş olmasına rağmen evi onun fotoğraflarıyla doluydu. Julia kaçırıldığında pek çok arkadaşı, sıranın kendilerine de geleceğinden korkmuş, "uzun yıllar boyunca Julia'yı tanıdıklarını reddetmişlerdi." O dönemde ülkeden kaçan bazı başka arkadaşları, kendileri gibi sürgünde olan kimselerle birlikte sonradan Julia'yı aramıştı. Julia ile aynı gözaltı merkezin-

89 *A.g.e.*, s. 46, 49.

de tutulan ve sonradan salıverilen iki kadın, o döneme dair hatırladıklarını anlatmıştı. Ancak Carlson'un görüştüğü pek çok kimse Julia'nın başına gelenlerden söz etmek istemiyordu: "Julia'nın ölümünün yegâne sorumluları askerler ve polisler değil, çevresinde bulunan pek çok arkadaşıydı aynı zamanda."[90] Yaşananları unutmanın daha iyi olacağını, güvende kalmak gerektiğini düşünüyorlardı.

Aynı esnada Marcelo Brodsky, daha sonra kitap olarak da yayımlanacak olan foto-denemesi *Buena Memoria*'yı pek çok yerde sergilemeye başlamıştı. Brodsky'nin denemesi, Colegio Nacional de Buenos Aires'teki sınıfının fotoğrafları üzerinden kendi kuşağının hikâyesini anlatıyor; "iki üyesi 'kaybolmuş' olan bir sınıfın hikâyesini"ne ek olarak kaybedilen ağabeyi Fernando'nun hikâyesini.[91] Kitaptaki ilk denemede Martin Caparros, geçmişte, bu kuşaktan

> politik tercihleri olan özneler olarak bahsetmemek için onların birer kurbana, başka insanların kararlarının nesnelerine indirgendiğini söylüyor. Onların kaçırılmaya, işkenceye, nihayet ölüme nasıl maruz kaldıklarından konuşuyor; onlardan, başka türlüsüne razı gelmedikleri için, sonunda öldürülme riskini de taşıyan bir yolu seçmiş özneler olarak nadiren bahsediyorduk. Başka şeyler yanı sıra yaşananların bu şekilde ifade edilmesi, *desaparecidos*'ları bir kez daha görünmez kılıyordu. Sonunda anladık ki, onlara reva gördüğümüz bu çifte görünmezlikle aslında her birimiz de kaybolmuştuk. Bizim hikâyelerimiz de, kimselerin anlatmadığı *desaparecidos*'ların hikâyesi gibi kaybolup gitmişti.[92]

Olağanüstü hüzünlü kitabının bir yerinde Brodsky, sınıf arkadaşlarının o zaman çekilmiş toplu fotoğrafı üzerinden yirmi sene geçtikten sonra çekilen fotoğraflarına yer veriyor. İlk fotoğrafın önünde, her biri kendi seçtikleri –meslekleri ya da ilgi

90 *A.g.e.*, s. 82, 83, xvi, xv.

91 Marcelo Brodsky, *Buena Memoria/Good Memory*, Dördüncü baskı, ed. (Buenos Aires: La Marca Editora, 2006), s. 10.

92 Caparros, "Apariciones/Reappearances", s. 13-14.

duydukları bir alanla ilgili– bir objeyi tutarak poz vermiş. Çoğunun sıradan bir hayat hikâyesi var. Bazılarının hayatıysa sürgün, göç ve sonrasında eve dönüşün yıpratıcı izlerini taşıyor. İçlerinden ikisinin hayatıysa kaçırılıp, sonrasında öldürüldükleri için kısa sürmüş. Colegio Nacional de Buenos Aires öğrencilerinin 1973 yılında çekilmiş fotoğrafı, aradan yirmi sene geçtikten sonra, Brodsky'nin fotoğraflara iliştirdiği notlar eşliğinde okul binasında sergileniyordu. Brodsky aradan yirmi sene geçtikten sonra, 1993 yılı öğrencilerinin, güneş yanığı suratlarıyla yirmi sene önceki fotoğrafa bakarken, fotoğrafın çerçevesindeki cama yansıyan bakışlarını görüntülemişti. Bu kareler Brodsky için "deneyimin bir kuşaktan diğerine aktarımı"nı temsil ediyordu.[93] Bu yeni kuşak fotoğraflara bakarken, kendilerini fotoğraftaki çocuklara ne denli yakın hissettiklerini ve yaşananlar hakkında farklı düşünmeye başladıklarını ifade etmişti.

Carlson, *I Remember Julia* (Julia'yı Hatırlıyorum) kitabını yazarken Julia'dan üstü kapalı biçimde bahsetme gerekliliği hissetmiş, Julia'nın kitap için görüştüğü arkadaşlarının isimleriniyse vermemişti. Kitabın öyküsü, Julia'nın ağabeyi Manuel'in Carlson'a içinde Julia'nın şahsi eşyalarının bulunduğu kutuyu göstermesiyle başlıyor. Julia ortadan kaybolduktan sonra ofisinden alınan bu eşyalar kutuya kaldırılarak bir dolaba konulmuş ve o güne dek bir daha da açılmamıştı. Kutudan yansıyanlar, bir hayata dair parçacıklardı; pek çoklarının hayatına dair bunun gibi dokunulmaksızın bir yerde durup duran bir yığın kutu vardı zira kayıpların yakınları karşı karşıya oldukları durumla yüzleşmek yerine çoğunlukla unutmayı tercih ediyordu. Carlson için bu "fazla büyük bir suskunluktu."[94] Carlson, bu suskunluk ortamında bir gedik açmak üzere yola çıkmış, arkadaşlarından Julia'yı dinlemişti; bununla birlikte hikâyenin sonuna gelindiğinde, bir sorunun cevabını hâlâ bulamadığını fark etmişti: Julia kimdi?: "Farklı anlatımlardan ve aktarılan anekdotlardan derlenen tablo, Julia'nın kim olduğuna da-

93 Brodsky, *Buena Memoria*, s. 58.

94 Carlson, *I Remember Julia*, s. 183.

ir gerçekten ne kadar şey ortaya koyabiliyordu? Geçmişin karanlık duvarına çarparak yankılanan hikâyelerin ortaya koyduğu, dağınık anekdotlardan, hiçlikten mi ibaretti yoksa?"[95] Carlson nihai olarak şu sonuca varıyor: "Her birey gibi bünyesinde çelişkiler barındıran karmaşık bir şahsiyet olan Julia'yı da tüm yönleriyle ortaya koyabilmek mümkün değildi." Julia'nın ağabeyiyse şöyle devam ediyor: "Julia'yı keşfetmek, onu oluşturan parçalara ulaşabilmek... Carlson'un bu arayışı hiçbir zaman sonlanmayacak bir uğraş."[96] Oscar Munzo'nun sürekli yeniden şekillenen, ardından yok olan, sonra yeni baştan oluşan surat imgesinde olduğu gibi, karımızdaki kişiyi kavramaya çalıştıkça, o elimizden kayıp gidiyor.[97]

2003'te devlet başkanı seçildikten sonra gerçekleştirdiği konuşmada Néstor Kirchner, "büyük bölümü yok edilmiş bir kuşağa ait" olarak tanımladığı kendi kimliğine sahip çıkıyordu.[98] "Ortak kimliğe ve kayıpların yaşandığı bir militanlıkla eziyetin izlerini taşıyan ortak tarihe"[99] vurgu yaparak, insan haklarına ve adalet arayışına bağlılığını dile getirdi. Birleşmiş Milletler'de gerçekleştirdiği ilk konuşmasında, "Bizler Plaza de Mayo Anneleri'nin ve Büyükanneleri'nin oğulları ve kızlarıyız"[100] ifadesini kullandı. Anneler bu çıkış sonrasında, hükümetin karşısında pozisyon almak yerine işbirliği içinde bir tavır sergiledi ve çocuklarının öldüğünü nihayet kabullendiler.

Graciela Mellibovsky'e işkence yapmakla itham edilen Antonio Francisco Valdez, 1984'te yazılı bir ifade verdi. Feitlowitz'in Graciela'nın annesiyle gerçekleştirdiği konuşmalardan naklettiğine göre bu, Valdez'in içeri girmemesi için sergilenen bir danışıklı dövüştü.[101] Başka bir kaynağa göreyse Graciela'nın babası Amerikan İstatistik Derneği'nden yardım istemiş,

95 *A.g.e.*, s. 181.

96 *A.g.e.*, s. 183.

97 Reuter, *Los Desaparecidos/The Disappeared*, s. 104-5.

98 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 212.

99 *A.g.e.*, s. 217.

100 *A.g.e.*, s. 218.

101 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. 96-97. Feitlowitz'in kitabında isim Andres Francisco Valdez olarak geçmektedir.

bu sayede Arjantin medyasında yer alan ve Graciela'nın akıbetine dair bilgisi olanlara ödül vaadiyle verilen ilana Valdez cevap vermişti.[102] Valdez, Graciela'nın maruz kaldığı işkenceye dair çarpıcı ve net bilgiler vermiş, sonunda nasıl vurulduğunu anlatmıştı. Bu noktaya gelinene dek ailesi, Graciela'nın hayatta olabileceğini umut ediyordu. Valdez onlara Graciela'nın gömüldüğü yeri söylemeyi, bedeli karşılığında teklif ettiğinde, aile bunu reddetti. Ailesi daha sonra başka tanıklıklar vasıtasıyla Graciela'nın, Buenos Aires'in hemen dışında yaklaşık 500 kişinin gömüldüğü bir toplu mezarda olduğunu öğrenecekti. Mezarın açılmasını istemediler: Bunun için diğer 500 kişinin yakınlarının da onaylı gerekliydi.[103]

Graciela'nın hikâyesi, buraya kadar öğrendiklerimizden daha karmaşık ve merak uyandırıcı olabilir. Graciela'nın "suçu", Arjantin hükümeti için çalışan bir ekonomist olduğu dönemde, Buenos Aires'in varoşlarındaki yaşam koşulları üzerine hazırladığı ve üstlerinin hiç de hoşuna gitmeyen istatistiki bir araştırma yapmış olmasıydı: "Cunta lideri General Jorge Vileda bunu rejim için huzur bozucu olan insanların hükümetin içine kadar sızmasının bir örneği olarak gösterdi."[104] 2008'de Jana Asher, David Banks ve Fritz Scheuren kaleme aldıkları *İnsan Hakları İçin İstatistik Yöntemleri* isimli kitabı Greciela'ya ithaf ettiler. Kitabın bir bölümü, Graciela'nın kaçırılmasıyla birlikte bir başka Arjantinli istatistikçi olan Carlos Noriega'nın kaybolmasının hemen akabinde Uluslararası İstatistik Enstitüsü tarafından Buenos Aires'te 1981'de gerçekleştirilen oturuma ayrılmış. Noriega, Arjantin Ulusal İstatistik Bürosu'nun başındaki isimdi ve resmî verilerle oynamayı reddettiği için görevden ayrılmaya zorlanmıştı.[105] Amerikan İstatistik Derneği, Bilimsel Özgürlük ve İnsan Hakları adı altında bir geçici komite kurarak top-

102 Jana Asher, David Banks ve Fritz Scheuren (ed.), *Statistical Methods for Human Rights* (New York: Springer, 2008), s. v. Ayrıca bkz. Pete Larson, Freewheel Burning, blog, 2 Mayıs 2010, http://peterslarson.com/2010/05/02/graciela-mellibovsky-saidler/

103 Feitlowitz, *Lexicon of Terror*, s. 95-96.

104 Asher, Banks ve Scheuren, *Statistical Methods for Human Rights*, s. v.

105 *A.g.e.*, s. 182.

lantıyı boykot edip etmemeyi tartışma gündemine almıştı. Yapılan tartışmalar sonucunda boykot kararı çıkmadı, ancak toplantıyla eş zamanlı bir dizi eylemin yapılması kararlaştırıldı: Bir dilekçe hazırlanarak hükümet yetkililerine basına iletildi, ayrıca insan hakları aktivistleriyle görüşmeler gerçekleştirildi.[106] Geçici Komite, daha sonra Amerikan İstatistik Derneği Bilimsel Özgürlük ve İnsan Hakları Komitesi adıyla kalıcı hale getirildi. Komitenin görevi, "bilimsel özerkliğe yönelik saldırılar ve tehditlerle istatistik uzmanlarının insan haklarını –daha geniş anlamda da dünyadaki bilim adamlarının insan haklarını– izlemek" olarak tanımlandı.[107]

Kayıpların akıbetinin ortaya çıkartılmasına yönelik talep, yerlerinin tespit edilmesine yönelik bir talepten fazlasıydı. Daha ziyade yapılan haksızlığa itiraz etmek yanı sıra kaybedilenlerin birer politik varlıklar olarak kabulü talebiydi – birer hayatı, çocukları, aileleri olan, politik mücadelelere girişmiş bireyler olarak varlıklarının kabulü. Kayıp yakınları ısrarcıydı: Bunca yıldır aradığımız insanları, bir gün "bulundu" diye getirerek bizden bununla yetinmemizi bekleyemezsiniz. Sizin için onların hayatının bir değeri yoktu. Şimdi bize sunduğunuz kemikleri kabul etmekle yetinirsek, sizin kabulünüzü zımnen paylaşmış oluruz.

Yaşananların yol açtığı zararı bütünüyle tazmin etmenin herhangi bir yolu yoktu. Zamanı geriye döndürmenin, yaşananları telafi etmenin bir yolu bulunmuyor. Elde kalan, yaşananlara dair eksik gedik bilgiler, çatırdayan yeni siyasi sistemler ve kırılgan, belirsiz ilişkiler. Ayrıca insanlar hiçbir durumda bütünüyle kavranamazlar. Mümkün olan yegâne şey, belki de H.I.J.O.S'ların kayıplara ilişkin tespitini kabul etmekti: "O kuşağa mensup kadınlar ve erkekler... ne birer kurban ne de kusursuz projeleri olan birer kahramandılar. Kendilerini bir şeylere adamış insanlardı ve bunu bütün benlikleriyle – başka bir deyişle, eşit haklara sahip insanlar olarak orta-

106 *A.g.e.*, s. 184.

107 ASA Committee on Scientific Freedom and Human Rights, http://www.amstat.org/committees/commdetails.cfm?txtComm=CCNPRO05

ya koymuşlardı."[108] Onların bu özellikleriyle tanınması, siyasete belirli bir kişi olarak bireyi tekrar sokabilecekti. *Aparición con vida*!, mahkemelerin kurulup sorumluların cezalandırılması yoluyla tesis edilecek bir adaletin sağlanmasından fazlasına; bu yeni siyasete dair bir talebe işaret ediyor.

108 Van Drunen, *Struggling with the Past*, s. 121.

MÜPHEM KAYIP

> Müphem kayıp söz konusu olduğunda, hikâyenin bir sonu yoktur; buradaki zorluk, bu belirsizlik haliyle yaşamayı öğrenmektir.
>
> – PAULINE BOSS, *Ambiguous Loss* kitabının yazarı

Yaşanan bir savaş, facia ya da doğal afet sonrasında insanlar kaybolduğunda, bunun herhangi bir tercihle ilişkili olmadığı aşikârdır. Otoriteryan rejimler, Arjantin örneğinde olduğu gibi, kaybın kendi iradesi doğrultusunda gizlice gözden kaybolduğunu söz konusu kişinin yakınlarına vazetmeye meyyal olabilirler ancak bu, inandırıcı bir argüman değildir. Farklı koşullar altındaysa bir kimsenin ortada bir adam kaçırma ya da adam öldürme vakası olmaksızın, iradi olarak ortadan yok oluverdiği durumlar söz konudur. Bu bölümde kendi tercihleri neticesinde aileleri ve akrabalarıyla temaslarını kesen insanlar üzerinde duracağız. İnsanlar bunu çok çeşitli gerekçelerle yapabiliyorlar: Koşullarına tahammül edilemeyen ya da suiistimale uğradıkları bir ortamdan kaçmak, yakalanmamak/esir düşmemek için ya da kovuşturmaya uğramaktan kurtulmak için –örneğin savaş suçu işledikleri ya da düşman milletten oldukları durumlarda–, çocuklarına bakamayacak bir du-

rumda olup, evlat edinilmelerini sağlamak amacıyla. Bu bölüm ilkin Birleşik Krallık'ta kayıp bildiriminde bulunulan insanları mercek altına alıyor ve kayıp yakınlarına, araştırmaları esnasında sunulan yardım sistemlerinin gelişimini ele alıyor. Bu süreçte yer alan bir dizi kurum bulunuyor. Ayrıca kayıp yakınlarının baskısı sonucu, izlenen prosedürlerde zaman içinde değişikliklere gidildiği görülüyor. Bölüm, Birleşik Krallık'ta hükümet yetkililerinin bir cinayet vakası ya da reşit olmayan birinin söz konusu olmadığı kayıp vakalarında angaje olmayı reddederken, büyük oranda gönüllü kuruluşlardan gelen baskı sonucunda polisin zaman içinde her nevi kayıp vakasıyla ilgilenmekte nasıl daha aktif bir rol üstlenmeye başladığının izini sürüyor. Tartışma, kişinin ortadan kaybolma hakkının olduğu teziyle yakınlarının kayıp kimsenin başına ne geldiğini öğrenmeye hakkının bulunduğu yönündeki iki zıt bakış açısını da ortaya koyuyor.

Bir kimse ortadan kaybolduğunda, hayatına dair detaylar ve onu harekete geçiren nedenler, ne olmuş olabileceğini anlamaya yönelik bir gayret sonucu, ortaya konmaya çalışılır. Son zamanlarında neler yaptığı, arkadaş çevresi ve ilişki ağı saptanmaya çalışılır. Bununla birlikte, ne kadar doneye ulaşılırsa ulaşılsın –kimileyin kişinin en özeline ilişkin bilgiler dahil– kavranılamaz bir yan hep kalır. Birisi, anlaşılmaz biçimde ortadan kaybolmuştur ancak bir tarafıyla o kimsenin zaten kayıp biri olduğu söylenebilir mi? Böyle bir şey olabildiğine göre, zaten hiç kimse aslında onu tanımıyordur. Hal buysa, bizler kendimizi ne kadar tanıyoruz gerçekte? Ya da en yakınımızdakileri? Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, olay gerçekleştikten uzun zaman sonra kayıp yakınlarını arayanların hikâyelerine odaklanılıyor. Sorular ve belirsizlikler, olayın üzerinden uzun zaman geçtikten sonra da baki kalıyor ve insanları bir cevap bulmaya zorluyor. Yapılan kapsamlı bir araştırmanınsa çoğunlukla ortaya koyduğu şey, soruların pek çoğunun cevapsız kalması ve belki de, kaçınılmaz olarak, zaten cevaplanamaz oldukları oluyor.

Haklarında kayıp bildiriminde bulunulan kimseler

Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılması ya da Londra'daki bombalı saldırı gibi felaketlerin yaşandığı durumlar haricinde polis kayıp bildirimlerini, kayıp olarak bildirilenlerin çoğunun kısa bir zaman içinde sağ salim eve döndükleri bilgisinden hareketle fazla ciddiye almıyordu.[1] İngiltere'deki kayıpların çoğunluğu cinayet *kurbanı* –ya da birer suçlu– olmadıkları için *kim olduklarının* bir önemi yoktur; bu durumda kayıplarını arayan insanları ciddiye almayı gerektiren bir durum da çoğunlukla söz konusu olmuyor. Bundan birkaç sene önce, polisin böylesi durumlarda ivedilikle harekete geçmesine yönelik kampanyalar düzenlenmişti. Kayıpların durumu ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avam Kamarası'nda gündeme gelmişti; kitabın ilk yarısında gördüğümüz üzere, savaş sırasında milyonlarca insan ailelerinden uzaklara gitmişti. Konuyu ilk olarak milletvekili Norman Dodds 1953'te, daha geniş bir bağlam içine oturtarak ve başka ülkelerin bunu yaptığının altını çizerek, merkezî bir kayıplar bürosu kurulmasını önermek suretiyle gündeme getirdi.[2] 1963'te, bir arabanın çarpması sonucu yaralandıktan sonra nezarethaneye götürülen, ardından uyuşturucu satma şüphesiyle tutuklanan, bir süre sonra da hastanede hayatını kaybeden Herman Woolf'un dosyası olayla ilgili bir soruşturma açılmasıyla sonuçlanmıştı. Woolf 'un eski karısı, polise kayıp bildiriminde bulunmuş, bununla birlikte Woolf'un ölümüyle sonuçlanacak olaya kadar polisten herhangi bir bilgi alamamıştı; oysa –aşina olduğumuz bir tablo üzere– Woolf üzerinde, acil durumlarda kendisine ulaşılabilmesi için eski karısının isminin ve iletişim bilgilerinin de içinde yer aldığı bir defter taşıyordu. Polis şiddetine maruz kaldığına dair kuşkular da vardı.[3] Wo-

1 Association of Chief Police Officers and National Centre for Policing Excellence, "Guidence on the Management, Recording and Investigation of Missing Persons" (Londra: National Centre for Policing Excellence, 2005)

2 Avam Kamarası oturumu: "Police, House of Commons Debates", 16 Temmuz 1953, *Hansard*, c. 517, cols. 2219-20.

3 Woolf Enquiry Evidence, House of Commons Debate, 15 Mayıs 1964, *Hansard*, c. 695, col. 837.

olfun eski kansına ulaşılmamış olması, polisin idari bir hatası olarak değerlendirildi ve benzeri bir durumun tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alındığına dair kamuoyuna güvence verildi. Milletvekili Greville Janner, merkezî bir arşiv oluşturulmasıyla bu zaman dilimi içinde kendisine sunulan istatistiklerin doğruluğunun sınanması taleplerini yineleyerek ilkin 1973'te ardından on yıl sonra 1983'te kayıplar konusunu gündeme getirdi.[4] 1980'lerin sonuna doğru, Avam Kamarası'nda kayıplara ilişkin dillendirilen sorular çoğaldı ve 1988 Aralık ayında, Polis Şefleri Derneği'nin kayıplar için ulusal bir kayıt sisteminin kurulmasına yönelik bir öneride bulunduğu kayıtlara geçti.[5] Kamuoyunun taleplerini karşılamaya yönelik uygulamaların hayata geçirilmesindeki yavaşlık, yetkililerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında takındıkları tavrı hatırlatmaktadır.

Bazı koşullarda alınan pozitif sonuçlar itibarıyla takdire şayan olmakla birlikte –örneğin zayıf ve savunmasız konumdakilerin korunmasına yönelik olarak ya da 1983'te Londra'daki Muswell Tepesi'nde on beş genç adamın öldürülmesi ve bir kısmı kayıp olarak bildirilmiş bir dizi kadının cesedinin bulunduğu Gloucester'deki Cromwell Sokağı cinayetleri gibi olayların[6] tekrarlanmasını önlemek amacıyla– kayıpların araştırılması ve yerlerinin tespit edilmesine yönelik geliştirilen sistemler istenmedik sonuçlar da doğurabilmektedir. Devletler tarafından sınır dışı edilme tehditiyle karşı karşıya olan sığınmacılar ya da içine düştükleri istismara açık durumdan ya da kurtulmak istedikleri bir ilişkiden kaçan insanlar için durumu zorlaştırabilmektedirler. Bu sistemler ayrıca devletin her bireyden DNA verilerini de içerecek kimlik bilgilerini talep etmesini hızlandırıcı bir rol oynayabilir.

Polisin yaklaşımını değiştirmesine yönelik baskı, çoğunluk-

4 "Missing Persons, House of Commons Debate", 25 Mayıs 1973, *Hansard*, c. 857, cols. 950-62; "Missing Persons (Statistics), House of Commons Debate", 31 Mart 1983, *Hansard*, c. 40, cols. 524-30.

5 Missing Persons, House of Commons Debate, 19 Aralık 1988, *Hansard*, c. 144, cols. 139-42W.

6 Brian Masters, *Killing for Company: Case of Dennis Nilsen* (Londra: Arrow Books, 1995).

la "geride kalanlar" olarak tarif edilen kayıp yakınlarıyla onlara kayıplarını arama sürecinde yardımcı olmaya çalışan gönüllü kuruluşlardan geldi. Bir kimse kaybolduğunda geride kalanlar, son derece tedirgin edici bir durumla karşı karşıya kalırlar: Kişinin sağ salim dönüp dönmeyeceği de, kendi iradesiyle ortadan kaybolup kaybolmadığı da bilinmemektedir. Savaş ya da yaşanan bir felaket sonrasında olduğu gibi, kayıp yakınları için de tüm olağanlığı içinde akmakta olan zaman ve yaşam âdeta askıya alınmıştır. "Aile fertlerinden birinin beklenmedik biçimde ortadan kaybolması, muazzam bir belirsizlik hali yaratır" ve aile fertlerinin ne olduğunu bir an önce öğrenmeye ihtiyaçları vardır.[7] Kayıp kimsenin ailesi, Pauline Boss'un "müphem kayıp" olarak adlandırdığı, kayıptan dolayı üzüntü duymanın özel olarak tedirgin edici bir halini yaşar.[8] Böylesi bir durumda istatistiklerin, olasılık hesaplarının, ihtimallerin söyleyebileceği fazla bir şey yoktur. "Kayıp kişiler" her durumda ciddi bir tehlike altında bulunmuyor olabilirler ancak kayıp yakınları açısından söz konusu olan "kayıp kişiler" değil, aile fertlerinden biri olan, biricik ve özel olan bir insandır.

Kendi iradesiyle ortadan kaybolanların, mevcut yaşantılarıyla bağlarını bir daha geri dönmemek üzere kopartarak, kendilerine yeni bir hayat kurma istekleri olabilir. Arkalarında hiçbir iz, geride kalanlara bir ipucu bırakmaksızın ortadan kaybolmak isteyebilirler; izlerinin sürülmesini umutsuz bir çaba kılmak için yakınlarıyla tüm bağlarını kopartabilirler.[9] Kayıp vakalarında izlenebilecek yollara dair bir kitap yazan gazeteci Doug Richmond'a göre, orta yaşlı erkeklerin kendi iradeleriyle ortadan kaybolmalarının temelde iki ana sebebi bulunuyor: "Can sıkıntısı ve hayal kırıklığı" yaratan mutsuz bir evlilikle cezai bir kovuşturmaya maruz kalma riski ya da başına

7 Susan Hogben, "Life's on Hold: Missing People, Private Calendars and Waiting", *Time&Society* 15, no. 2/3 (2006), s. 327-42.

8 Pauline Boss, *Ambiguous Loss: Learning to Live with Unsolved Grief* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999).

9 Jason Cowley, romanı *Unknown Pleasures*'da (Londra: Faber and Faber, 2000) bir insanın nasıl olup da kaybolabileceğini ele alır. Ayrıca bkz. Cowley, "Where Are They Now?", *Observer*, 18 Haziran 2000.

dert açacak bir şeye bulaşmış olmak.[10] Polisin ve diğer birimlerin ellerindeki verilerin birleştirilmesi ve etkin bir araştırmanın tamamlanması sonrasında kayıp vakasının, intihar olasılığı bir yana bırakılarak, gönüllü bir firar olma ihtimali tamamen değerlendirme dışı bırakılır. Bununla birlikte, Birleşik Krallık'ta yetişkinlerin, şayet istedikleri buysa, kimseye haber vermeksizin bir yerlere çekip gitme hakları tanınmaktadır.

Birleşik Krallık'ta kayıpların aranmasına yönelik sürdürülen çabada, polis ve sosyal hizmet birimleri yanı sıra bazen de onlarla ihtilaf halinde, gönüllü kurumların rolü belirleyici olmuştu. Daha önce gördüğümüz gibi, İngiliz Kızılhaçı, uzun zamandır kayıpların aranmasıyla ilgileniyordu; spesifik olarak savaş ve çatışmalar esnasındaki kayıplar, özellikle kayıp ordu mensuplarına odaklanmış bir şekilde. Kayıpların izini süren bir diğer kurum da Kurtuluş Ordusu'ydu; gerçi o da yalnızca yetişkin kayıpların aranmasıyla ilgileniyordu. 19. yüzyıl sonunda kurum misyonunu, "ahlâki bir çöküntü" içinde olan insanları, örneğin fahişeleri kurtarmak ve tekrar aileleriyle bir araya getirmek olarak tarif etmişti.[11] Eşlerini ve çocuklarını terk etmiş babaları eve geri dönmeye zorlayan girişimleri, tepki çeken girişimlerdi. Örneğin önemli sosyologlardan T.H. Huxley, Kurtuluş Ordusu'nun kullandığı yöntemlerle birlikte bu tip olaylarda kendini olayın hem hâkimi hem savcısı kılan yaklaşımını eleştiriyordu.[12] Sonuç olarak Kurtuluş Ordusu faaliyetlerini, hem kayıpların hem de onları arayanların gizli tutulması esasına dayalı olarak sürdürdü, sürdürmeye de devam ediyor. Artık evini barkını terk etmiş insanları dönmeye zorlamıyor ama dönmeye ikna etmeye çalışarak aileleri yeniden bir araya getirmeye çalışıyor.[13]

10 Doug Richmond, *How to Disappear Completely and Never Be Found* (New York: Carol Publishing Group, 1995). Richmond'un anektodlardan oluşan kanıtlardan hareketle vardığı sonuçlar, ilerleyen sayfalarda değinilecek olan *Lost from View* raporunun vargılarıyla örtüşmektedir.

11 Richard Williams, *Missing! A Study of the World-Wide Missing Persons Enigma and Salvation Army Response* (Londra: Hodder ve Stoughton, 1969).

12 Williams, *Missing!*, s. 54-56.

13 Williams'la aynı endişeleri, seküler bir yaklaşımla, 1960'lar başı itibarıyla ele alan bir çalışma için bkz. Mary Ellison, *Missing from Home*, (Londra: Pan Books, 1964).

Birleşik Krallık'ta kayıpları aramada kullanılan yöntemlerin geliştirilmesi ve bu prosedürlerin devlet aygıtının bir parçası haline getirilmesine yönelik çabalar, genellikle kamusal alanda kendine geniş yer bulabilen ve kişinin vahşi biçimde katledildiği vakalar sonrasında gündeme geliyor. Londralı bir emlak komisyoncusu olan Suzy Lamplugh'ın 1986'da ortadan kaybolduğu vaka hem kayıpların aranmasına hem de onları arayanlara yönelik yaklaşımlarda bir dizi çarpıcı değişikliği beraberinde getirdi.[14] O zaman için gerek çocuk, gerek yetişkin kayıpları araştırmakla görevli bir kurum, Kurtuluş Ordusu'nu saymazsak, bulunmuyordu.[15] Kayıpları araştırmakla görevli kurumların oluşturulmasına ilişkin talepler, örneğin milletvekili Greville Janner'ın önerileri karşılıksız kalmıştı. Polisin yürüttüğü araştırmalar sınırlıydı, ayrıca kayıp bildiriminde bulunulan insan sayısı da görece azdı. Suzy'nin babası Paul ile annesi Diane Lamplugh, Suzy anısına bir vakıf kurdu ve Suzy'nin arkadaşı Mary Asprey ile Mary'nin kız kardeşi Janet Newman, vakıf bünyesinde kayıp yakınları için bir acil yardım hattı kurulması görevini üstlendiler. Eski bir polis olan ve Suzy Lamplugh vakasıyla ilgilenmiş olan Nick Carter, acil yardım hattının çalışma yöntemlerini belirledi ve 1990'da bu yapı, Kayıp Kimseler Ulusal Danışma Hattı ismiyle kurumsallaştırıldı.[16]

1992'de bir hayır kurumu olarak tescillenen kurum, 1994'e dek büyümeye devam etti ve birkaç sene sonra adını Kayıp Kimseler olarak değiştirdi. 1994 yılında Fred ve Rosemary West'in yaşadığı Gloucester'deki Cromwell Sokak'ta bulunan 25 no'lu evde cesetlerin bulunmasından sonra kuruma gelen telefon sayısı hızla artmıştı. West çiftinin evinin bodrumunda ve bahçesinde uzuvları bedenlerinden ayrıldıktan sonra gö-

14 Andrew Stephens, *The Suzy Lamplugh Story* (Londra: Faber and Faber, 1988). Kitabın yazılmasını Stephens'ten isteyen Suzy Lamplugh'ın ailesi daha sonra kitabı sahiplenmemiştir.

15 Malcolm Payne, "Understanding 'Going Missing': Issues for Social Work and Social Services", *British Journal of Social Work* 25 (1995), s. 333-48.

16 Missing People, "Our History", http://www.missingpeople.org.uk/about/history

mülmüş en az on iki genç kadın cesedi bulunmuştu.[17] On iki kadından bir kısmı hakkında, kimisi yirmi sene geriye giden kayıp bildirimlerinin olduğu ortaya çıkacaktı. Gelen çok sayıda telefonda bildirilen kayıpların bir kısmı West'lerin evindeki kurbanlara aitti; yapılan yüz bildirimden fazlasınınsa bu olaydaki kurbanlarla bir ilgisi yoktu.[18]

Kayıplara ilişkin verilen hizmetler arttırılırken, kayıplar konusunu analiz etmeye yönelik yapılan araştırmalarla akademik çalışmaların sayısı da artmıştı. Malcolm Payne 1990'ların başında, o zamandan itibaren bir oranda kullanılmaya devam edilecek bir terminoloji geliştirdi. Kayıplar, "akılda kalıcı şekilde" birbirinden ayrıştırıldı: Kaçanlar (kayıp kimseler), atılmışlar/sokak çocukları (reddedilen kayıplar), zorlananlar (ortadan kaybolmaya mecbur edilenler), ayrı düşenler (birbirleriyle bağlantılarını yitiren insanlar) ve alıkonulanlar (insanlarla ilişkilerini kesmeye zorlananlar).[19] Bu sınıflandırma, kayıp vakalarının farklı şartlara bağlı olarak çeşitlendiğine dikkat çekmesi açısından dikkate değer olmakla birlikte böylesi bir sınıflandırma girişimi, her bir vakanın kendine özgü karmaşık bir yapısı olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır. "Kaçanlar" kategorisine giren genç insanlar, çoğunlukla aileleri tarafından istenmediklerini düşündükleri için, "alıkonulanlar" kategorisindekiler ya da kaçırılanlara benzer biçimde hassas, kırılgan, savunmasız olabilirler. Aileleriyle bağlarını tamamen kopartmaya niyetli oldukları için değil, bir zaman sonra artık bu bağı tesis etme imkânı bulamadıkları için bu şekilde davranıyor olabilirler.[20]

Daha sonraki aşamalarda araştırmalar, öncülü kurum yanı sıra Kayıp Kimseler tarafından fonlandı ve sürece dair bir dizi rapor yayımlandı. Bunlar arasında *Lost from View* (Gözden Irak) özel olarak ilginç bir genel değerlendirme sunmaktadır.[21]

17 John Bennett ve Graham Gardner, *The Cromwell Street Murders: The Detective's Story* (Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing, 2006).

18 Missing People, "Our History"

19 Payne, "Understanding 'Going Missing'", s. 336-37.

20 Andrew O'Hagan, *The Missing* (Londra: Faber and Faber, 1995).

21 *Lost from View* kitabına ek olarak bkz. Lucy Holmes, "Living in Limbo: The Experiences of and Impacts on the Families of Missing People" (Londra: Missing

Raporda "kaçan" çocuklar üzerine yapılmış kayda değer miktarda araştırma olmasına rağmen,[22] kayıp yetişkinler üzerine yapılmış oldukça sınırlı sayıda araştırma olduğu ifade ediliyor. Ayrıca kayıpların sayısına dair elde güvenilir bir rakam bulunmadığı ve upuygun bir "kayıp" tanımının yapılmasının oldukça zor olduğu belirtiliyor.[23] Kayıp Kimseler Ulusal Yardım Hattı'nın dosyaları incelenerek hazırlanan rapor, ayrıca bulunan kayıplarla gerçekleştirilen ve yaşadıkları deneyimle sürecin sebeplerinin araştırıldığı bir anketi kapsıyor. Raporun, "geçmişte kayıp statüsünde olanlar"la gerçekleştirilen görüşmeler kısmı, bu insanların bakış açıları ve motivasyonlarının "karmaşıklığı ve çokkatmanlılığına" dair az bulunur nitelikte bir içgörü edinmemizi sağlıyor.[24] Ankete katılanların neredeyse üçte ikisi, ortadan kaybolmayı tercih etmiş; bunlardan üçte biri buna, kötü giden bir ilişki nedeniyle karar vermiş – çoğu durumda uzun süredir problemlerin yaşandığı bir ilişkide yaşanan bir tartışmanın fitili ateşlemesi sonucunda. Diğerleri ortadan kaybolmayı, sağlık sorunları ya da ekonomik sıkıntılar, şiddete maruz kalma gibi muhtelif problemlerden kurtulmanın bir yolu addetmiş ve yeni bir başlangıç yapmanın yolu olarak görmüş. Ortadan kaybolmayı tercih eden bu insanlardan birkaçı intihar etmeyi düşünmüş ya da ruhsal problemler yaşamış. Kayıpların çoğu, yaklaşık beşte biri, görünüşe bakılırsa, uzun boylu düşünüp taşınmaksızın yakınlarıyla bağlarını kesmeye karar vermiş. Altıda biriyse kazara kaybolmuştu – demans halindeki yaşlılar

---

People, 2008), http://www.missingpeople.org.uk/supportus/livinginlimbo/detail.asp?dsid=1847; Missing People, "Research to Date" (Londra: Missing People, 2007), http://www.missingpeople.org.uk/media-centre/downloads/

22 Yakın dönemde yapılmış çalışmalar için bkz, Birleşik Krallık için PACT, "Every Minutes: A Review of the Available Data on Missing Children in the UK" (Londra: PACT [Parents&Abducted Children Together], 2005); Birleşik Devletler için Heather Hammer, David Finkelhor, Andrea J. Sedlak ve Lorraine E. Porcellini, "National Estimates of Missing Children: Selected Trends, 1988-1999", NISMART *Bulletin Series* (Washington, DC: Office of Juvenile Juctice and Delinquency Prevention, 2004) içinde.

23 Nina Biehal, Fiona Mitchell ve Jim Wade, *Lost from View: Missing Persons in the UK* (Bristol: The Policy Press, 2003).

24 *A.g.e.*, s. 14.

gibi. Gitmeye zorlananların oranı oldukça düşüktü: Yüz kişiden sadece biri bir saldırının kurbanı olmuş ya da bir başkası tarafından uzaklaşmaya zorlanmıştı.

Yapılan bazı akademik araştırmalarsa kayıpları polisin bakış açısı üzerinden ele almış ve farklı kayıp kategorilerinin ortaya koyduğu risk düzeylerinin analizine odaklanmıştı.[25] Polisin, elindeki sınırlı bir kaynak olan zamanı neye ayıracağına karar vermesi; bildirilen kayıplar arasında en savunmasız durumda olabilecek olanı belirlemeye çalışması gerekiyordu. Polis teşkilatı, kayıplara ilişkin raporlar hazırlamış ve vakalarla ilgilenecek memurları ayrıntılı biçimde yönlendirmişti.[26] 1999 tarihli rapor, "şaibeli kayıplar"ın tanımlanmasına yarayacak donelerin ortaya konması ya da hakkında "kayıp" yargısına varılabilmesi için daha çok veriye ihtiyaç duyulan vakaların saptanması yanı sıra, karşılanması beklenen koşullardaki çelişkilere de değiniyor: "Kayıp kimsenin esenliğinin gözetilmesi; kişinin kendi iradesiyle ortadan kaybolma hakkına saygı gösterilmesi; kayıp yakınlarına anlayışlı davranılması; kayıp kimsenin bir cinayete kurban gitmiş olma olasılığı ve delilerin korunması."[27] Raporda kayıp vakalarında polis birimlerinin uyguladığı prosedürlerin standardize edilmesi ve polisle birlikte çalışan diğer kurumların eşgüdüm içinde çalışıp çalışmadığının gözden geçirilmesi tavsiye ediliyordu. Rapor ayrıca, polis dahil hiçbir kurumun, ülke genelindeki kayıpların tam bir listesine sahip olmadığını ortaya koyuyordu.

Kayıp vakalarıyla ilgilenen polislere verilecek rehberlik eğitimi dahilinde, kayıpların bazı haklara sahip olduğunun kabul edilmesi, kayıp yakınlarına karşı da polisin bir sorumlulu-

25 Geoff Newiss, "Understanding the Risk of Going Missing: Estimating the Risk of Fatal Outcomes in Cancelled Cases", *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 29, no. 2 (2006), s. 246-60; Newiss, "A Study of the Characteristics of Outstanding Missing Persons: Implications for the Development of Police Risk Assessment", *Policing and Society* 15, no. 2 (2005), s. 212-25.

26 Geoff Newiss, "Missing Presumed...? The Police Response to Missing Persons" (ed.) Barry Webb, Polis Araştırmaları Dizisi 114 (Londra: Policing and Reducing Crime Unit, 1999).

27 *A.g.e.*, s. 9.

ğu olduğu ve diğer kurumlarla işbirliğine gidilmesi, polis teşkilatı tarafından 2002'de kabul edildi ve 2005'te güncellendi.[28] Gözetilecek esaslara dair yeni bir talimat, 2009 Nisanı'nda hazırlandı ve Kayıp Bürosu 2008'de Londra Polis Teşkilatı bünyesinden çıkartılarak, Polisliğin Geliştirilmesi Ulusal Ajansı (NPIA) bünyesine taşındı.[29] NPIA, "Birleşik Krallık'taki bütün kayıp bildirimleriyle –ülkedeki yabancı uyruklular dahil– başka ülkelerde kayboldukları bildirilen İngiliz vatandaşlarını listeleyecek bir veri tabanı oluşturacaktı."[30] Basın bülteninde aktarıldığı üzere, geçmişteki adı Kayıp Kimseler Ulusal Yardım Hattı olan Kayıp Kimseler'in Birleşik Krallık'ta kayıplarla ilgilenecek yegâne kurum olduğu duyuruldu. Bununla birlikte, polis birimleri dahil kayıplarla ilgilenen yedi örgütün inisiyatifyle oluşturulan bir internet sitesi (look4them.org.uk) de bazı spesifik alanlarda faaliyet yürüteceğini duyurmuştu. Kurtuluş Ordusu, Birleşik Krallık ve diğer ülkelerdeki kayıp yetişkinleri arayacak; Kayıp Kimseler, reşit olmayan "kaçaklar" ve kayıplarla ilgilenecek; Reunite adlı kurum, kaçırılma olaylarıyla gözaltı süreçlerinde ortaya çıkan uluslararası anlaşmazlıklara bakacak; Norcap adlı kurum, kaçırıldıktan sonra bulunan kimselerin ihtiyaçlarıyla ilgilenecek; İngiliz Kızılhaçı, savaş ve felaketler sonucu dağılan ailelere yardımcı olacak; polis birimleri ülkede güvenlik ve huzurun tesis edilmesinden sorumlu olacak; İngiliz Özel Dedektifler Derneği de ticari destek sağlayacaktı.[31]

Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC), kayıplara yönelik "Sessizliğe Son Verin" ve "Bilme Hakkı" sloganlarıyla bir kam-

28 Association of Chief Police Officers and National Centre for Policing Excellence, "Guidance".

29 Polisliğin Geliştirilmesi Ulusal Ajansı, "Collection of Missing Persons Data: A Code of Practice for the Police Service on Collecting and Sharing Data on Missing Persons with Public Authorities" (Londra: HMSO, 2009), http://www.official-documents.gov.uk/document/other/9787777146872/9787777146872.asp; NPIA, "Missing Persons Bureau Moves to NPIA", basın bülteni, 1 Nisan 2008, http://www.npia.police.uk/en/10266.htm

30 NPIA, "Missing Persons Bureau".

31 Look4them-tracing missing persons, locating relatives, searching parents, http://www.look4them.org.uk

panya yürütüyor.[32] ICRC'nin duyduğu bir endişe vardı: Hükümetler, çatışma durumunda kaybolan kimselerin kimliğini teşhis etmekle yükümlü olduklarının bilicindeydiler; bu sebeple örneğin askerî personel kimlik bilgilerini içeren kolyeler takıyordu. Söz konusu sloganlar, savaş ve felaket koşullarında geçerli olabilirdi. Kendi özgür iradeleriyle ortadan kaybolmaya karar vermiş insanlar söz konusu olduğundaysa akıbetini bilme hakkıyla kişinin ortadan kendi isteğiyle kaybolma hakkı arasında bir dengenin gözetilmesi gerekiyordu – ortadan kaybolan kişinin haklarına karşılık geride kalanların hakları arasında kurulacak bir dengenin. Bu durum ayrıca yardım kurumlarının işlerini de zorlaştırıyordu.

Bununla birlikte, meselenin bu şekilde ortaya konulmasının kendisi dahi sorunsuz bir yaklaşım değildir. Mesele sadece kendi rızasıyla ortadan kaybolan kimsenin haklarıyla geride kalanların haklarının karşı karşıya gelmesi değildir. Bir kimse her şeyi bırakıp gitmeye karar verdiyse buna, Kayıp Kimseler'in internet sitesinde de belirtildiği üzere kişinin kendisine ya da etrafına zarar verme eğiliminde olduğu koşullar hariç, saygı duyulması gereken bir tercih olarak bakılabilir. Ancak söz konusu olan, her zaman kesin ve net biçimde verilmiş kararlar olmayabilir. Bir açıdan bakıldığında yapıp ettiklerimizin, kendimiz için bile apaçık olmadığının farkına varabilirsek –gerçekten de "bizler" değişmez, var olan yani bir bakıma "kayıp" olmayan varlıklar değiliz– o zaman aldığımız kararların, yapıp ettiklerimizin tamamen iradi olarak, tam bir farkındalık içinde alınan kararlar, gerçekleştirilen davranışlar olmadığının da farkına varırız. İzine rastlandıktan sonra aileleriyle yeniden temasa geçen kayıpların hikâyeleri okunduğunda, en azından bir kısmının, hatta belki birçoğu için bile bunun geçerli olduğu öne sürülebilir, ortadan kaybolmaya *karar vermiş* olmakla birlikte eve dönme fırsatı bir defa karşılarına çıktığında bunu değerlendirdiği, bundan bir rahatlama duyduğu net biçimde görülmektedir. Doug Richmond "ardında bulunmasını sağlayabi-

32 Uluslararası Kızılhaç Komitesi, *The Missing: ICRC Progress Report* (Cenevre: ICRC, 2006).

lecek hiçbir iz bırakmadan kaybolmak isteyenler" için yazdığı el kitabında, "gözden yitenler" (*disappearees*) olarak tanımladığı bu kimselere dair oldukça karamsar bir tablo çizmektedir; bu, sadece kuvvetle muhtemel içine düşecekleri yalnızlık duygusundan kaynaklanmamakta, aynı zamanda kendilerini sil baştan var etmeye karar verdikleri bu süreçte herhangi bir açık vermemek için mütemadiyen çabalama gereğinden de kaynaklanmaktadır.[33] Bir süre sonra geride kalanlarla yeniden iletişim kurmak zor olacağından; bu süreçte farklı kurumların aracılık görevi üstlendiği görülmektedir. İzlerine rastlanan kimselerin yarıdan fazlası, son derece kararlı olup, eve dönmenin söz konusu olmadığını ve geride bıraktıkları insanlarla hiçbir şekilde yeniden temasa geçmek istemediklerini belirtmişti.[34]

Eğer parlamento eski üyelerinden John Stonehouse'un sahte intiharı ve ortadan kaybolma hikâyesinin –Avustralya'da polis tarafından izlenerek yakalandığını da hesaba katarak– herhangi bir inandırıcılığı olduğunu kabul edecek olursak gördüğümüz tablo ne yapacağını bilemeyen ve kendisine atfettiği muhtelif kimlikler arasında bocalayan bir adam olacaktır.[35] Stonehouse, muhtelif seferler Avustralya'ya göçerek bir zamanlar arkasında bıraktığı hayata geri dönmek üzere, plajda giysilerini bıraktıktan sonra farklı bir isim altında başka bir otele yerleşmeye dair detaylı planlar yaptığını anlatıyor. Dördüncü sahte intihar girişiminden sonra Avustralya'ya giden Stonehouse kısa bir süre sonra ortadan kaybolmasının Birleşik Krallık'ta yarattığı etkiyi gözlemlemek ve otobiyografisinde bundan bahsetmiyor olsa da muhtemelen sonradan ikinci karısı olacak olan sevgilisi Shelia Buckley ile buluşmak üzere Kopenhag'a dönmüştü. Stonehouse, dalaveresinin polis tarafından keşfedilmesiyle birlikte yaşadığı rahatlamayı da anlatıyor.

Kayıp hikâyeleri, suç romanları yazarlarına, esrarlı ortadan kaybolma hikâyelerine ilgi duyanlara ve tuhaf vakalarla ilgi-

33 Richmond, *How to Disappear Completely*; ayrıca bkz. Evan Ratliff, "Gone/Vanish: How to Disappear", *Wired*, Aralık 2009, s. 144-53, 184-88.

34 Biehal, Mitchell ve Wade, *Lost from View*, s. 36, 39-45.

35 John Stonehouse, *Death of an Idealist*, (Londra: W.A. Allen, 1975).

lenenlere elverişli malzeme sunacak denli ilginç derecede merak uyandırıcı ve yürek parçalayıcı olabilmektedir.[36] Kayıp vakalarının ele alındığı anlatılarda, "müphem kayıp"ın yol açtığı belirsizliğin ne tip sonuçlar doğurduğuna pek az değinilir. Stewart O'Nan'ın *Songs for the Missing* isimli kitabı bunun bir istisnasıdır; türün genel kalıpları dışına çıkan kitapta çocuğun kaybolması halinin yarattığı zorluklara değinilir.[37] Ayrıca kayıplarını aramaya kendi imkânlarıyla girişecek kimselere yönelik hazırlanmış kılavuz kitaplar bulunmaktadır.[38] Bu yazında, eski okul arkadaşlarını bulmaya yönelik girişimlerle kayıpların aranması arasında sıklıkla benzerlikler kurulduğu görülür. Kayıp hikâyelerini konu alan ve söz konusu kişileri görenlere yönelik çağrıların yapıldığı televizyon programlarının fanatik bir izleyici kitlesi bulunmaktadır ve söz konusu kişileri gördüğünü ileri süren kimseler telefonla programlara katılmaktadır. Yapımcılığını Leopald Films'in üstlendiği ve 2009 yılı başlarında BBC One kanalında gündüz kuşağında gösterilen bir seri olan *Missing Live* programı izleyici kitlesinin yüzde 23.1'lik bir kesimine ulaşıyordu: 1.05 milyon insan programı izliyordu.[39] Yine aynı şirket tarafından üretilen ve polisteki kayıp kimseler biri-

36 Örneğin bkz. Paul Begg, *Into Thin Air: People Who Disappear* (Londra: David and Charles, 1979); popüler vakalara odaklanan David Clark, *Vanished! Mysterious Disappearances* (Londra: Michael O'Mara Books, 1990); kaçırılıp öldürülen kız çocuklarını ele alan Barry Cummins, *Missing: Missing without Trace in Ireland* (Dublin: Gill&Macmillan, 2003). Chris McCandless'ın filme de çekilmiş olan hikâyesini konu alan John Krakauer, *Into the Wild* (Londra: Pan Books, 2007).

37 Stewart O'Nan, *Songs for the Missing: A Novel* (New York: Viking Adult, 2008).

38 Örneğin, kayıpların aranma yöntemleriyle birlikte 1980'ler ortası itibarıyla kayıplar konusunun nasıl ele alındığına ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Colin Rogers, *Tracing Missing Persons: An Introduction to Agencies, Methods and Sources in England and Wales* (Manchester: Manchester University Press, 1986); R.Scott Grasser, *Findsomeone.Com* (Woburn, MA: Butterworth-Heinemann, 1998); Karen Bali, *The People Finder: Reuniting Relatives, Finding Friends - A Practical Guide to Finding People You've Lost Touch With* (Londra: Nicholas Brealey Publishing, 2007).

39 Leopard Films, "Missing Drama Dominates Its Slot on BBC 1", http://www.leopardfilms.com/news/leopard-uk/missing-drama-dominates-its-slot-on-bbc. Bu programa dikkatimi çektiği ve programın kayıplara dair perspektifi üzerine benimle paylaştığı olağanüstü analizleri için Simona Rentea'ya müteşekkirim.

minin çalışmalarını kurgusal olarak anlatan drama serisi 1.55 milyon izleyiciyi ekran başına toplamıştı.

Kayıpların bir gün yeniden ortaya çıkması, ortadan kaybolmalarının yıllar içinde yarattığı etkinin yansımalarını de açığa çıkartıyor. Ian McEwan, kayıp olan ağabeyinin orta yaşlı bir adam olarak tekrar ortaya çıkmasıyla birlikte geçmişte apaçık görünür olmayan ve algılayamadığı birçok şeyin de açığa çıkmasına vesile olduğunu anlatıyor.[40] McEwan'ın ağabeyi, anne ve babası evlenmeden önce doğmuştu ve annesinin ilk kocası henüz hayattayken evlatlık olarak verilmişti. McEwan, yokluğunda ağabeyini özlememişti zira bir ağabeyi olduğundan o yeniden ortaya çıkana kadar bihaberdi. Bununla birlikte, ailesiyle ilişkileri, aile içinde konuşulmayan esrarengiz ve sorunlu hikâyelerin izlerini taşıyordu. Ebeveynlerinin "utancın ve dillendirilemeyenin sebep olduğu ağır bir yükü" sırtlamış olduğunu düşündüğünü söylemekte ancak annesinin ağabeyini Reading İstasyonu'nda terk etmesine dair şu nihai yorumu yapmaktadır: "Bu acılı ve kendine has özellikler barındıran olayı tüm yönleriyle kavrayabilmek için bilge bir Tanrı'nın sahip olacağı niteliklere sahip olmak gerekir. Hikâyenin tamamını algılayabilmek bizi aşan bir şey." Ağabeyi, aile hikâyesinin gizemli bir tarafı olduğunun her zaman için farkındaydı; oysa McEwan'ın bunun farkında değildi. McEwan, bir ağabeyi olduğunu öğrenmesiyle birlikte, "geçmişin sürekli ve zorlayıcı biçimde tekrar tekrar önüne çıktığını ve karşısına çıkıveren her bir olayın kendisini yargılamasına vesile olduğunu" anlatıyor.[41] Ayrıca tüm bir çocukluk döneminin tekrar gözden geçirilmesinin bir gereklilik olduğu açığa çıkmış ve yaşananları açıklayabilecek olası motivasyonlarla duygulara dair yeni birtakım varsayımlar üzerinde durmaya başlamıştı. Yalan söylenmediği durumlarda da geçiştirilmek suretiyle konuşulamaz olan, her zaman için ortadaydı. Ağabeyinin, farkına bile varmadığı yokluğu aile fertlerinin de bir anlamıyla birbirleri nezdinde kayıp oldu anlamı-

40 *Complete Surrender*, Dave Sharp ve John Parker, (Londra: John Blake, 2008), Ian McEwan, önsöz.

41 *A.g.e.*, s. xx, xiv, xvii.

na geliyordu; orta yerde bu denli üstü kapatılan bir konu olmasaydı olacaklarından çok daha fazla kayıptılar birbirleri için. Ailenin anlatılan hikâyesi eksikti, yapbozun en önemli parçası kayıptı; ilişkilere yön veren, hakkında konuşulamaz olandı – McEwan henüz bunun farkında olmasa dahi.

Jason Cowley, uzun zamandan beridir kayıp olan babasını aradığı sürecin ortalarına geldiği zamanki hissiyatını, "farkına vardım ki, arayışımın sonunda bir yere varamayacaktım: yaralanmış iç dünyaları içindeki bu kayıp insanların her biri birer ötekiydi, son tahlilde kendi kendileri için bile birer muammaydılar" şeklinde ifade ediyor.[42] İnsanların kayıpların hikâyelerine bu derece ilgi duymalarının sebebi, ortada hiçbir zaman çözülemeyecek bir gizemin bulunmasının yarattığı büyülenme hali olabilir. Buna, kayıpları eve döndürmek için gösterilen sürekli gayret ve aranılan cevapların hiçbir zaman bulunamayacağı gerçeğinin bir şekilde üstünün örtülmesi de eklenebilir. Ya da belki de, benliğimizin hiçbir zaman için bütünüyle kavranamayacağına dair kendilik algımız, yanlış bir algı değildir. Belki de hepsi birden geçerlidir. Pauline Boss'a göre, müphem kayıplarla en iyi başa çıkabilenlerin, eş zamanlı olarak birbiriyle çelişen iki nosyonla birden yaşayabilenler olduğu gözlenmektedir: Kayıp kimsenin ölmüş olduğunu kabul etmekle birlikte, bir gün ortaya çıkıp kapıdan içeri girmesinin de tamamıyla ihtimal dışı olmadığı kabulüyle birlikte yaşayabilenler.[43]

Daimi arayış

Kuşaklar gelip geçer, jeopolitik koşullar, parametreler değişir ama kayıp aranmaktan vazgeçilmez; en azından bazı insanlar için. Kapalı tutulan arşivler açıldı, dağılan Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da arşivlere ulaşımı engelleyen yasaklar kaldırıldı ve daha başka arşivlere de erişim mümkün hale geldi.[44]

---

42 Cowley, *Unknown Pleasures*, s. 90.

43 Boss, *Ambiguous Loss*.

44 Savaşın hemen sonrasını kapsayan zaman dilimi yakın dönemde tarihçilerin de ilgi odağı haline geldi. Örneğin Birkbeck'teki grup [David Feldman

Kimlik teşhisi konusunda yeni teknikler geliştirildi, DNA testlerinin yaygınlaşmasıyla cesetlere ulaşılabilen durumda, aradan onyıllar geçmiş olsa dahi kimlik teşhisi olanaklı hale geldi. Bununla birlikte, ulaşılabilen cesetler yanı sıra tartışmalarla belirsizlikler de ortada duruyor ve bunların günümüzde kayıpların aranmasına dair izlenen politikaya doğrudan etkileri oluyor. Gerçekten de aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, vaktiyle ne olmuş olduğunu neden bilmek isteyelim ki?

İkinci Dünya Savaşı bittikten yaklaşık 60 yıl ve aradan birkaç kuşak geçtikten sonra, yakınları Nazi Partisi üyesi olan ya da Parti'yle birlikte hareket etmiş insanlar arasından az sayıda kimse yaşadıklarını yazdı. Mark Wyman'ın yerinden edilmiş kimseler üzerine yazdığı ve 1989'da yayımlanan *DPs: Europe's Displaced Persons* kitabı için görüştüğü kimi Alman vatandaşları kimliklerinin gizli kalmasını istemişti.[45] 70'li yıllarda döneme ilişkin tanıklıklar yazılmaya başlandığında bu kitapların yazarları babalarının biyografisini kaleme alan çocuklarıydı.[46] Kurgu bazı eserler de kaleme alınmıştı: Christa Wolf'un

(Birkbeck) ve Mark Mazower (Columbia) tarafından yönetilen Balzan Project at Birkbeck College], "Reconstruction in the Immediate Aftermath of War: A Comparative Study of Europe, 1945-1950", İlk Balzan workshop'u "Comparing Europe's Post-War Reconstructions", 28 Ekim 2005, Jessica Reinisch, http://www.balzan.bbk.ac.uk/page14.html; workshop bu döneme farklı perspektiflerden bakmanın önemine vurgu yapıyordu. Sözkonusu döneme ait bir de çevrimiçi arşiv bulunmaktadır: *Post-War Europe: Refugees, Exile and Resettlement*, 1945-1950, ed. Dan Stone (Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007), http://www.tlemea.com/postwareurope/

45 Mark Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons*, 1945-1951 (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989; Associated University Press, 1998 [yeni bir giriş bölümü ile]. Örneğin bkz. 168. sayfada kendisiyle söyleşi yapılan bir Alman kadının, döneme dair düşüncelerini "Yerinden edilmiş kimseler, istedikleri her şeye sahipken Almanların giderek açlıktan kırıldığı" şeklinde ifade ettiği bölüm.

46 Eric Santner, *Stranded Objects: Mourning, Memory and Film in Postwar Germany* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990), s.36. Savaş sonrası Alman kimliği ve bellek konusundaki diğer tartışmalar için bkz. Maja Zehfuss, *Wounds of Memory: The Politics of War in Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Frank Biess, *Homecomings: Returning POWs and the Legacies of Defeat in Postwar Germany* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006); Dagmar Barnouw, *The War in the Empty Air: Victims, Perpetrators and Postwar Germans* (Bloomington: Indiana University Press, 2005); Mary Fullbrook, *German National Identity after the Holocaust* (Cambridge: Polity, 1999).

A Model Childhood, Rachel Seiffert'in *The Dark Room* kitapları gibi.[47] Seiffert'in kitabı, savaş sırasında ve sonrasında Almanların başından geçen üç hikâye anlatıyor. Kitaptaki ikinci öykü, ebeveynleri işgal güçleri tarafından yakalandıktan sonra büyükannelerine gitmek üzere Bavyera'dan Hamburg'a giden beş çocuğun başından geçenleri konu alıyor. Yol boyunca rastladıkları insanların kendilerine neden kuşkuyla baktıklarını anlayamayan çocuklara genç bir adam eşlik eder ve askerî bölgeler arasındaki sınırları geçmelerine yardım ederek, askerlerin dikkatini çekmeksizin yiyecek ve barınacak yer için nasıl dilenmeleri gerektiğini onlara anlatır. Bir süre sonra ortadan kaybolan eşlikçilerinin yol boyunca, kampların birinde ölmüş bir Yahudi'nin kimliğini kullanarak seyahat ettiğini çok sonraları öğrenirler. Çocuklarda, onları kurtaran ve onlara ağabeylik yapan bu adam hakkında "ikircikli" bir hissiyat oluşur; adam "hem iyi hem de kötü biridir, hem haklıdır hem haksızdır."[48] Kişilerin ve yerlerin isimleri değiştirilmiş olmakla birlikte, *A Model Childhood* kurgu bir roman değil. Eric Santner, Wolf'un kitabındaki anlatıcının Wolf'un çocukluğundan izler taşıyan yerleri saptamış; bir Nazi olan babasının, içinde gizli kalmış empati ve öfkenin, örneğin tutsak edilen beş Polonyalının infaz edildiğini öğrendiğinde açığa çıktığı an gibi.[49] Santner, bu örnekteki baba gibi figürlerin, çocuklarının hiçbir zaman yanında olmadığını, "psikolojik olarak da sürekli başka yerde olduklarını" anlatıyor ve bunun çocukların gelişimini olumsuz yönde etkilediğini ekliyor.[50] Ebeveynler, geçmiş söz konusu olduğunda duygusal bir tavır sergileyemiyorlar. Geçmişte yaşananları naklediyorlar ancak "vuku bulan olaylarda aldıkları yere ilişkin duygusal herhangi bir tavır sergilemiyor, en ufak bir pişmanlık, utanç ya da keder belirtisi göstermiyorlar; olayların yer aldığı bellekte, duygulanımsal herhangi bir

47 Christa Wolf, A *Model Childhood*, çev. Ursule Molinaro ve Hedwig Rappolt (Londra: Virago, 1995); Rachel Seiffert, *The Dark Room* (Londra: Vintage, 2005).

48 Seiffert, *The Dark Room*, s. 210.

49 Santner, *Stranded Objects*, s. 159-60.

50 *A.g.e.*, s. 37.

anıya yer bulunmuyor."[51] Santner'e göre, Wolf'un yaşananlara dair aradığı duygu belirtileri, "benliğin kendi sınırlarını zorlamasına" imkân sağlıyor ve "tarihin mazlumları"yla[52] temas kurmanın yolunu açıyor; kirlenmiş ve muammalı bir kimlikle, bir tür kayıplık haliyle yaşamayı kotaran bir benliğin kurulmasını sağlıyor.

Katrin FitzHerbert, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında iki defa Almanya'ya göç eden ailesini anlattığı otobiyografik romanında İngiltere'ye döndüğünde bir Nazi olarak yetiştirilmiş olmasıyla hesaplaşmasının zorlu hikâyesini anlatıyor. 1936'da Berlin'de doğan yazara Katrin Thiele ismi verilmiş, 1946'da Birleşik Krallık'a geldiğinde ismini Kay Norris olarak değiştirmişti.[53] Anneannesi ve dedesi, 1918'de Almanya'ya dönmeye zorlanmıştı; dedesi Alman, anneannesi İngiliz vatandaşıydı. Almanya'ya gittiklerinde, davaya adanmış birer Alman haline geldiler: Dedesi Berlin'deki Nazi yönetim merkezlerinden birinde çalışıyordu; kızları yani Katrin'in annesi Elfreda, Wehrmacht'ta subaylık yapan ve Nazi Partisi ile Hitler Gençliği bünyesinde çalışan "adanmış bir Nazi" olan Eberhard Thiele ile evlenmişti.[54] Katrin de ailesinin sahiplendiği değerleri içselleştirmişti ve mağlup duruma düşüldüğünde, henüz 9 yaşında olan küçük kız, Nazi'lerin ideallerine sımsıkı tutunmaya içten içe karar vermişti; dışardan bakıldığında duruma ayak uyduruyor görünmesine rağmen. Etrafında ona yol gösterecek, ne yapması gerektiği konusunda yardım edebilecek kimse yoktu.

Aile, ilerlemekte olan Rus ordusundan kaçarak, Birleşik Devletler'in kontrolündeki Süppling bölgesinde terk edilmiş bir çiftliğe sığınmıştı. Anneyle çocuklar araba ve trene binerken, büyükanneyle büyükbaba Berlin'i onlardan sonra, Nazi merkezleri faaliyetlerine son verdiğinde yürüyerek terk etmişti. Baba, anne tarafından, Amerikalı yetkilere teslim olmaya ikna edile-

51 *A.g.e.*, s. 44.

52 *A.g.e.*, s. 162.

53 Katrin FitzHerbert, *True to Both My Selves: A Family Memoir of Germany and England in Two World Wars* (Londra: Virago, 1997).

54 *A.g.e.*, s. 50, 163.

ne dek saklanmayı tercih etmişti. Bununla birlikte "saklanmaya devam etmiş olsaydı, yakalanmayabilirdi. SS subayı olan ağabey gibi diğer pek çokları bunu başarmıştı... Baba kimlik belgelerini yok ederek, bir yakının yaşadığı ve başka kimsenin kendisini tanımadığı kasabaya gitmiş... çok geçmeden de kasabanın tanınan simalarından biri haline gelmişti."[55] Ancak Katrin'in babası, bilinmeyen bir nedenle, Amerikalı yetkililer tarafından aradan kısa bir zaman geçtikten sonra yakalandı ve ne gerekçeyle alıkonulduğunu bilmeyen annesi, kocasının saklanması halinde, ailenin geri kalanını da tehlikeye atacağını düşünüyordu. Ayrılırken, Katrin'in annesinin en yakın arkadaşı Kätchen Beume üzerinden temas kurma konusunda anlaşmışlardı.

Katrin'in sonradan öğrendiğine göre, bir süre sonra Eberhard Thiele, önce savaş esiri ardından sivil bir tutsak olarak tutulduğu kamptan Kätchen Beume'e yazdığında Beume, "babayla ailenin geri kalanı arasında iletişim kurulmasını sağlamamaya karar vermişti."[56] Bu esnada Katrin'in annesi Elfreda, akıcı İngilizcesi sayesinde İngilizlere çeviri yapmaya başlamıştı. Savaş zamanında Naziler için televizyon yayıncılığı yaptığını saklamış, asker olan kocasının da yıllar önce Rus cephesinde kaybolduğunu söylemişti. Kocasıyla bir gün yeniden bir araya gelmek istemiyordu ve kendisine yeni bir hayat kurmakla meşguldü; bağımsız bir kadın olarak hareket etmek istiyordu ve o zamana dek bunu gerçekleştirme imkânı olmamıştı. Elfreda, iki çocuğuyla birlikte "ülkesi İngiltere'ye geri dönmek üzere" başvuruda bulundu ve çalışma hayatı esnasında tanıştığı bir İngiliz subayıyla evlendi.

Bu esnada Katrin'in babası, "kendisine çeki düzen vermiş ve geçmişte Nazi Partisi üyesi olan milyonlarca insan gibi dört dörtlük bir Batı Almanya vatandaşı haline gelmişti."[57] Eber-

55 *A.g.e.*, s. 127

56 *A.g.e.*, s. 259.

57 *A.g.e.*, 260. İşgalci müttefiklerin Nazizimden arındırma sürecinin nasıl tersine çevrildiği ve yürürlüğe giren aflar konusunda bkz. Norbert Frei, *Adenauer's Germany and the Nazi Past: The Politics of Amnesty and Integration*, çev. Joel Golb (New York: Columbia University Press, 2002). R. Gerald Hughes'a bu noktaya dikkatimi çektiği için müteşekkirim.

hard Thiele bir süre sonra Kätchen Beume ile evlendi ve çocuklarının da oraya gelmesi umuduyla Kanada'ya yerleşti. Katrin'in babasıyla ilgili çözemediği şey, bu esnada Naziliğine ne olmuş olduğuydu. Almanya'daki pek çok insan gibi o da eski inançlarından uzaklaşmış, onları kalbinin derinliklerinde bir yere saklamış ya da tıpkı Katrin gibi "olup bitenleri kavramaya çalışarak, tüm yaşananların ne anlama geldiğine kafa yormaya başlamıştı."[58] Katrin bu sürece dair babasıyla konuşmaya hiçbir zaman hazır hissetmemişti kendini. Tekrar bir araya geldiklerinde, aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen, ilişkileri geçmişte bir zamandalarmışçasına baba ve 9 yaşındaki küçük kızı formatında süregitmişti.

Ancak Katrin kurduğu bütünüyle İngilizleşmiş yeni aile yapısı için sorun yaratsa da Alman kimliğinden tamamen vazgeçmek istemiyordu. Diğerleri savaş dönemini buzdolabına kaldırırken Katrin bunu yapmak istemiyordu. Üniversiteden önceki öğrencilik yıllarında olduğu gibi üniversiteye başladığında da ailesinin ya kamplardan birinde olduğu ya da Temmuz ayında Hitler'e karşı hazırlanan komplonun bir parçası olduğu varsayımıyla yüzleşmesi gerekmişti; bu sayede, kendisi dışındaki bütün Almanlar kötüyken, yaşanan korkunç olayların bir parçası olmadığı için kendisine sempati duyulmasını hakkedecekti: "Savaş sonrası İngilteresi'nde yaşayan İngilizler, Almanların ezici çoğunluğunu oluşturan, bizim de bir parçası olduğumuz, ülkelerinin savaşta oynadığı rolü destekleyen ancak kitlesel Nazi kıyımlarının doğrudan içinde yer almamış ya da bunların yaşanmasına ses çıkarmamış bir kitle karşısında nasıl hareket edeceğini bilemiyordu."[59]

Katrin'in kitabı, 1992 yılına gelindiğinde nihayet ailesinin tarihini araştırma noktasına nasıl geldiğini anlatmasıyla sonlanıyor. Katrin, ailesi Süppling'deyken babasının Amerikalı yetkililer tarafından neden ısrarla arandığını ancak araştırmaya başladıktan sonra anlayabilmiş. Birkaç kilometre ötede, Auschwitz kampından getirilen bin kadar insan bir çiftlikte toplu halde

58 FitzHerbert, *True to Both My Selves*, 260.

59 *A.g.e.*, s. 284.

yakılmıştı ve buradaki yetkilinin adı Gerhard Thiele'ydi. Katrin, kendisine gönderilen Gerhard Thiele'nin fotoğrafını gördüğünde, bir yanlışlık olduğunu ve fotoğraftaki adamın babası Eberhard Thiele olmadığını fark ettiğinde duyduğu rahatlamayı anlatıyor.[60] Böylece Katrin araştırması boyunca dehşetli bir korku içinde kuşkulandığının aksine, babasının bir kitle kıyımcısı olmadığını öğreniyor.

Şimdi söylemesi kolay gerçi. Ama ya gerçekten bir kitle kıyımcısı olmuş olsaydı? O zaman karısı ve çocukları gözünde bir canavara dönüşmüş olacak mıydı? Bernard Schlink, *The Reader* adlı kitabında bu zorlu soruları ele alıyor.[61] Romanın kahramanı, kendisinden yaşça büyük bir kadın olan ve en az Gerhard Thiele kadar korkunç işler yapmış olan Hanna'ya duyduğu aşkı çözümlemeye çalışır. Auschwitz kampından yola çıkan kadın kafilesinin başındaki gardiyanlardan biri olan Hanna, kadınlar bir gece boyunca bir kilisede tutulduktan sonra yakılarak öldürülüp, ardından kilise bombalanarak ateşe verildiğinde orada bulunan sorumlulardan biridir:

> Eş zamanlı olarak Hanna'nın işlediği suçu anlamak ve bundan ötürü onu mahkûm etmek istiyordum. İşlenen suç o kadar korkunçtu ki, anlamaya çalıştığım zaman, mutlak olarak mahkûm edilmesi gereken suçu teslim etmekte zorlandığım hissine kapılıyordum. Yapılması gerektiği gibi, işlediği suçtan ötürü onu mahkûm ettiğimdeyse, anlamanın imkânı kalmıyordu. Hanna'yı anlamayı isteyip de bunu yapamadığım zamanlarda, bu sefer de onu külliyen inkâr etmiş hissediyordum kendimi. İşin içinden çıkamıyordum. İki şeyi birden yapabiliyor olmak istiyordum: Anlamak ve mahkûm etmek. Ama ikisini birden yapabilmek imkânsızdı.[62]

---

60 *A.g.e.*, s. 293.

61 Bernard Schlink, *The Reader*, çev. Carol Brown Janeway (Londra: Phoenix, 1997).

62 Schlink, *Reader*, s. 156. Gitta Sereny'nin Albert Speer üzerinden giriştiği çalışmayla karşılatırınız: Gitta Sereny, *Albert Speer: His Battle with Truth* (Londra: Picador, 1996).

Hikâye Arjantin'de de tüm karmaşıklığı ve belirsizliği içinde devam ediyor. Cesetlerin aranmasına, açılan davalara, geçmişle ne şekilde yüzleşileceğine ve anıtlar yapılmasına dair tartışmalara ek olarak çözülmeyi bekleyen bir konu daha bulunuyor: Kaybedilenlerin kaybedilen çocuklarının akıbeti meselesi. Kaçırılanlar arasında bir kısmı hamile olan pek çok genç kadın vardı. Yaygın uygulama, alıkonulan hamile genç kadına doğuma kadar işkence yapmak ve doğan bebeğe el koyarak, baskı döneminde bizzat aktif rol almış ya da dönemin pasif destekçilerinden olmuş ailelere evlatlık olarak vermekti. Kimileyin, evlat edinen ailelerin bebeğin hangi koşullar altında kendilerine verildiğini bilmedikleri oluyordu. Kimileyin de ebeveynleriyle birlikte kaçırılan küçük çocuklar, benzer biçimde evlatlık olarak veriliyordu. Amaç, bir sonraki kuşağın da ebeveynleri gibi "rejim açısından huzur bozucu" olmalarını önlemek için onları daha farklı şekilde yetiştirilecekleri ailelerin yanına yerleştirmekti.[63]

Bu çocukların bulunarak, gerçek aile fertlerinden hayatta olanlarla buluşturulması işini, Plaza de Mayo anneleriyle eş zamanlı olarak kurulmuş olan Abuelas (Büyükanneler) grubu üstlenmişti: Bir grup kadın bir araya gelerek, kaybedilmiş çocuklarının kayıp çocuklarını; torunlarını aramaya koyulmuştu. Gayretleri, kayda değer sonuçlar ortaya çıkartmıştı.[64] Kayıplara ulaşılabildiği durumda, cesetleri mezarlardan çıkartarak kimlik teşhisine tâbi tutan adli arkeolojinin işini kolaylaştırıyorlardı. Ayrıca Arjantin Adli Arkeoloji Ekibi'nin kurulmasında da rol oynamışlardı. Kullanılmaya başlanan yeni teknikler sayesinde, bir bebeğin yahut ceninin annesiyle birlikte gömülüp gömülmediği tespit edilebilir hale gelmekle kalmadı; aynı zamanda bir kadının ölmeden önce doğum yapmış olup olmadığı

63 Rita Arditti, *Searching for Life: The Grandmothers of the Plaza de Mayo and the Disappeared Children of Argentina* (Berkeley: University of California Press, 1999), s. 1.

64 Arditti, *Searching for Life* yanı sıra bkz. Abuelas'ın internet sitesi: http://www.abuelas.org.ar/english/history.htm

da tespit edilebilir hale geldi. Cesetler üzerinde kimlik teşhisinin doğrulanmasına yönelik bir yöntemin uygulanması gerekliliği hasıl olunca, mevcut kanıtların bunun için yeterli olmayacağı anlaşıldı. Bu aşamada Abuelas, kan testlerinin ve DNA eşleşmelerinin yapılabilmesi için devreye girdi.[65] Kayıpların ebeveynlerinden alınacak örneklerle ebeveynlerinin sahihliğinden kuşku duyan çocuklardan alınacak örneklerin toplanacağı Ulusal Genetik Veri Bankası'nın kurulmasında etkin rol oynadılar.[66] Yine Abuelas'ların girişimi neticesinde kimliğini bilme hakkı, BM Çocuk Hakları Bildirgesi'nde yer aldı. Cezasızlığın hüküm sürdüğü dönem boyunca, çocukların gerçek ailelerine iadesine yönelik mücadele, onları bebekken kaçıranların yargılanması için yürütülen mücadeleye paralel biçimde sürdürüldü. Cezasızlık, bu çocukların kaçırılmasından sorumlu olanlara kadar uzanamadı.

2010 yılına gelindiğinde Abuelas, "esaret altında doğan ve ordu tarafından çocuksuz ailelere verilen, sayıları 400 olarak tahmin edilen çocuktan 101 tanesini saptayabildi ve gerçek kimliklerine kavuşmalarını sağladı."[67] Abuelas'ın kurucuları arasında yer alan ve ilk başkanı olan Alicia Zubasnabar 2008'de öldüğünde torununu bulamamıştı.[68] Bulunup tekrar eve dönen çocuklardan biri Abel Pedro Madariaga'nın oğluydu. Sürgünden döndüğü 1985 yılından itibaren Abuelas'ın sekreterya işlerini yürütüyordu. Buenos Aires'in fakir bölgelerinde çalışan bir cerrah olan karısı, kaçırıldıktan sonra öldürüldüğünde 28 yaşındaydı ve ölmeden hemen önce bir erkek çocuk dün-

65 Örneğin bkz. Victor B. Penchaszadeh, "Abduction of Children of Political Dissidents in Argentina and the Role of Human Genetics in Their Restitution", *Journal of Public Health Policiy* 13, no. 3 (1992), s. 291-305.

66 Arditti, *Searching for Life*, s. 144-58.

67 Télam (Arjantin Ulusal Haber Ajansı), "Grandmothers of Plaza de Mayo Head Regrets That 'Noble Case' Turned into a War", 1 Nisan 2010, http://english.telam.com.ar/index.php?option=com_content&view=article&id=8897:grandmothers-of-plaza-de-mayo-head-regrets-that-qnoble-caseq-turned-into-a-war&catid=34:society

68 *Times*, "Alicia Zubasnabar: Founder of Grandmothers of the Plaza de Mayo", 30 Temmuz 2008, http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/obituaries/article4236351.ece

yaya getirmişti. 2010 Şubat'ı'nda bu erkek çocuk "ortaya çıktı" 33 yaşında, o zaman artık kendisine şiddet uygulayan kocasından boşanmış olan üvey annesinden, kanunsuz yollardan evlatlık edinildiğini öğrendiğinde Abuelas ile temasa geçmişti. Yapılan testler sonucunda gerçek babasının Abel Pedro Madariaga olduğu anlaşılan oğul Francisco Madariaga Quintela şöyle diyecekti: "Hayatımda ilk defa kim olarak yaşamış olduğumu ve gerçekte kim olduğumu öğrenmiş oldum."[69]

Bununla birlikte, işler her daim bu denli dolambaçsız yollardan ilerlemiyordu.[70] Tespit edilebilen çocukların tamamı, zuhur eden yeni (gerçek) kimliklerini sahiplenmeye talip olmuyordu; bazı durumlarda evlatlık verildikleri aileden kopmak, sorunsuzca yaşanan bir süreç olmuyordu. Ayrıca üvey evlatlarını kanunsuz yollardan evlat edindikleri açığa çıkan bu aileler çoğunlukla hapse atılıyordu. 1987'den beri ikinci dereceden kanıtların yetersiz kaldığı durumlarda, yargıçların genetik testler isteme yetkisi bulunmakla birlikte, başka suçlamalar yanı sıra reşit olmayanların kaçırılmasından sorumlu olanların yargılandığı davalar, yıllar boyu sürebiliyor, bazı durumlarda da vaka çözülmeksizin kalıyordu. Bu sürece karşı olanlar, çocuğun aradan yıllar geçtikten sonra biyolojik ailesine iade edilmesinin, ikinci bir travmaya yol açacağını savunurken; süreçten yana olanlar, söz konusu durumun sürdürülmesinin, çocuğun "fiili kölelik halinde" yaşamaya devam etmesi anlamına geleceğini öne sürüyordu.[71] Kayıpların aranmasının arka planındaki dedektiflik hikâyeleri ve ortaya koydukları duygusal karmaşıklığın çapı, havsala açısından kayıpların kendisinden daha etkileyici boyutlar ortaya koyuyordu. *La Historia Oficial* ve *Cautiva* bu tip hikâyeler üzerine kurulu iki film.[72]

---

69 Michael Warren, "Argentine Father and Son Reunited 33 Years after Military Kidnapped, Killed Imprisoned Mother", *Washington Examiner*, 23 Şubat 2010.

70 Penchaszadeh, "Abduction of Children", s. 299-301; Arditti, *Searching for Life*, s. 125-43.

71 Penchaszadeh, "Abduction of Children", s. 301-2.

72 Luis Puenzo, *La Historia Oficial*, film (Arjantin, 1985), 104 dk.; Gastón Biraben, *Cautiva*, film, (Arjantin, 2005), 109 dk.

DNA testi yaptırmayı reddeden çocuklar, üzerinden DNA testinde kullanılacak örnek toplamak üzere, saç fırçası gibi bir malzeme ya da giysi teslim etmeye zorlanabilirlerdi ancak eşyalar üzerinden toplanan veriyle yapılan testlerde her zaman başarı sağlanamıyordu. Bilhassa tartışmalı bir vaka olan Marcela ve Felipe Noble Herrera kardeşler vakasında, alınan DNA örnekleri bozulmuştu.[73] Marcela ve Felipe Noble Herrera kardeşler, güçlü bir medya patronu ve Clarín yayın grubunun sahibi olan, ayrıca Arjantin'in mevcut Devlet Başkanı Cristina Fernández de Kirchner'e muhalefetiyle tanınan Ernestina Herrera de Noble'un evlatlık edindiği çocuklardı.[74] Kardeşler, kim olduklarının sadece kendilerini ilgilendiren bir konu olduğunu, kimsenin buna karışmaması gerektiğini ileri sürüyordu.[75] Marcela, şayet bir gün kaybedilmiş Arjantinlilerden birinin çocukları olduklarını keşfederlerse, "durumu kabulleneceklerini, ondan sonra ne yapacaklarına kendilerinin karar vereceğini, öyle bir durumda ne hissedebileceklerinin yalnızca kendilerini ilgilendiren bir konu olduğunu" söylemişti.[76] Abuelas'ın, iki kardeşin gerçek ebeveynlerinin kaybedilmiş olduğundan kuşkulanmasının üzerinden yirmi yıl geçmiş, dava da o zamandan bu yana sürüncemede kalmıştı.[77] Abuelas'ın başkanı Estela de Carlotto, vakanın karşılıklı bir "savaş"a dönüşmüş olmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmekle birlikte, gerçeğin açığa çıkması için uğraştıklarını ifade ediyordu. Kaçırılan bir ebeveynin çocukları oldukları ortaya çıkartılsa dahi, "kimin-

73 David Usborne, "Argentine Media Heirs Face 'Adoption' DNA Tests", 8 Haziran 2010, http:/www.independent.co.uk/news/world/americas/argentine-media-heirs-face-adoption-dna-tests-1994125.html; Memory in Latin America, blog, "This Week in Argentina", 3 Temmuz 2010, http://memoryinlatinamerica.blogspot.com/2010/07/this-week-in-argentina.html

74 Cristina Kirchner ile Clarín arasındaki ilişki karmaşık ve tartışmalıdır. Örneğin bkz. "Kirchner and Clarín: Argentina Media Fight Gets Personal", *Huffington Post*, 13 Eylül 2009, http://www.huffingtonpost.com/2009/09/13/kirchner-and-clarin-argen_n_285105.html; Alvaro Vargas Llosa, "Newsprint Matters", Real Clear Politics, 1Eylül 2010, http://www.realclearpolitics.com/articles/2010/09/01/newsprint_matters_106964.html

75 Usborne, "Argentine Media Heirs Face 'Adoption' DNA Tests"

76 *A.g.e.*

77 Télam, "Grandmothers of Plaza de Mayo Head".

le yaşamak istiyorlarsa onunla kalmaya, hayatlarını aynen sürdürmeye devam edebileceklerdi", ayrıca mevcut miras hakları da baki kalacaktı. de Carlotto, meselenin "hükümetle muhalif Clarín medya grubu arasında yaşanan bir savaş olmayıp", bir insanlık sorunu olduğunu söylüyordu.[78] Bununla birlikte, burada samimi olmayan bir şey vardı. Çocukların kaçırılan ailelerden alınarak kanun dışı yollardan evlatlık verilmeleri, "düzene yönelik yıkıcılık"la mücadelenin bir parçası olarak yapılan politik bir hamleydi. Dolayısıyla çocukların gerçek kimliklerinin açığa çıkartılması da ancak politik bir hamle olarak görülebilir; kaybedilmiş ebeveynlerinin, kendilerine ait siyasi görüşleri olan kimseler olarak iade-i itibarının gerçekleştirilmesinin bir parçası olarak.

Gerçek hikâyenin evlat edinilmiş çocuklar tarafından keşfedildiği durumlarda da, çocukların gerçek hikâyeyi öğrenmek durumunda kaldığı durumlarda da içinden geçilecek süreç gerek çocuklar gerek çocukların etrafındaki kimseler için karmaşık ve tehlikeli olabilmekle birlikte, öyle görülüyor ki, çoğunluk kendini bu durumla yüzleşmeye mecbur hissediyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Minsk yakınlarındaki kasabası Koidanov'da, Yahudi kadın ve çocukların soykırıma tabi tutulduğu esnada Alex Kurzem, kimliğini açık etmeyerek ve gerçek kimliğinin fark edilmesine yol açabilecek her türlü davranıştan imtina ederek kurtulmayı başarmıştı. O zaman 5 yaşında olan Alex, katliamdan bir gece önce ormana kaçmış ve sonradan SS'lere katılacak olan ve birçok katliamın kuvvetle muhtemel müsebbibi olacak olan Letonyalı bir birlik tarafından bulunarak "evlat edinilmişti". Alex, birliğe şans getirecek bir maskot olarak sahiplenilmişti. Bir süre sonra savaşın bitmesiyle de Avustralya'ya kaçacak Letonyalı Nazi bir aile Alex'i evlat edinmişti. Babasının öldürüldüğünü düşünen, annesiyle kardeşleriyse gözleri önünde katledilmiş olan Alex, Avustralya'da kendisine Letonya birliği tarafından verilen yeni isim altında yeni bir hayat kurdu ve geçmişinin bu kesiti hakkında, ailesi ve karısı dahil olmak üzere hiçbir zaman kimseyle konuşmadı. Alex

78 *A.g.e.*

her zaman için iyi bir hikâye anlatıcısı olmuş, sürekli kilitli tuttuğu valizinden çıkartarak gösterdiği muhtelif eşyalar eşliğinde karısına ve çocuklarına kendi çocukluğuna dair öyküler anlatmıştı. Hiç kimse kendi çocukluğuna dair bir şeyleri gizlediğinin ne de Alex'in kendisinin dahi tam olarak bilmediği ama şüphelendiği bazı şeyler olduğunun farkına varmamıştı. Gel zaman git zaman, bu durum Alex için katlanılabilir olmaktan çıkmış, içini oğlu Mark'a açan Alex gerçekte kim olduğunu bulmak için ondan yardım istemişti. Giriştikleri araştırma onları Alex'in yetiştirildiği köye götürmüş, orada Alex'in varlığından bihaber olduğu bir üvey kardeşi ortaya çıkmış ve Alex'in çocukluğunu hatırlayan köylülere denk gelmişlerdi. Alex'in Auschwitz ve Dachau'da tutsak edilen babasının sağ kurtulmuş olduğunu ve eve, Koidanov'a döndüğünü de ancak o esnada öğrendiler. Alex gerçek kimliğini öğrendiğinde, babası ölmüştü ama ikinci karısından olan üvey kardeşi hayattaydı. Alex'in babası, ilk karısının da üç çocuklarıyla birlikte ölmüş olduğunu düşünüyordu. Baba oğul yaptıkları araştırma, Avustralya'daki sakin aile hayatını altüst etmiş, geçmiş kayıpların hikâyesinin açığa çıkmasını istemeyenlerin müdahalelerine sahne olmuş, pek çok soruysa cevapsız kalmıştı. Alex artık gerçeği öğrenmişti ama bu defa da ortaya aynı bedeni paylaşan iki ayrı Alex çıkmıştı; "herkesin bildiği Alex ve o zamana kadar gizli kalmış olan bir Alex."[79] Yapılan onca araştırma ve bütün bu süreç sonunda, düzeni altüst olan bir aile dışında "ne çözüme kavuşan bir şey, ne kesin veriler, ne kapanabilen bir boşluk, ne daha ileriye götürebilecek herhangi bir şey, ne de bu gizli kalmış geçmişle hesaplaşmayı sağlayabilecek bir şey elde edilebilmiş değildi... artık bilinir hale gelmiş bir geçmişten başka elde bir şey yoktu."[80]

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde arama faaliyetinin yürütüldüğü en dramatik alanlardan biri, SS tarafından Alman-

79 Mark Kurzem, *The Mascot: The Extraordinary Story of a Jewish Boy and an SS Extermination Squad* (Londra: Rider, 2007), s. 334. Bu çalışmaya dikkatimi çektiği için Susan Lillienthal'e müteşekkirim.

80 Kurzem, *Mascot*, s. 335.

ların doğurganlık düzeyindeki azalmayla birlikte cephede kaybedilen askerlere karşı iyi kan deposu olarak görülerek çalınan çocuklara yönelik olanlardı. İlk verilere göre, yaklaşık 50 bin İsveç, Çek, Norveç, Fransız, Hollandalı ve Polonyalı çocuk birer Alman gibi yetiştirilmek üzere ailelerinden kopartılmıştı.[81] Ancak zamanla anlaşıldı ki, sadece Polonya'dan kaçırılan çocukların sayısı 200 bini buluyordu. Bu çocukların aranması zorlu bir süreçti. Pek çoğu onları evlat edinmiş olan ailelerinden kopmak istemiyor, dönenlerse bunu isteksiz biçimde yapıyordu. Çocukları evlat edinmiş olan aileler, bekleneceği üzere onlardan vazgeçmek istemiyor ve araştırma yapanları, ellerinden geldiğince engellemeye çalışıyordu. Çocuklar gerçek ailelerinin yanına geldiğinde de isimleri değişmiş, Almancadan başka dil bilmez ve tamamen Almanlaşmış vaziyette oluyordu. 30 bin kadar Polonyalı çocuğun izi sürüldükten sonra program 1948'de sonlandırıldı. UNRRA açısından "düşmanın biyolojik askerî gücüyle" ilgilenmek politikalarının bir parçası olmaktan çıkmıştı – yeni düşman bizzat bu durumdu âdeta.[82]

Bunun kadar çarpıcı sayılabilecek bir diğer nokta da çok daha sonraları başlayan ve yakın zamanlara dek sürdürülmüş olan SS yönetimindeki *Lebensborn* programı çerçevesinde, Nazi yetimhanelerinde doğmuş ve yetiştirilmiş çocukların gerçeğin peşine düşmesiydi. Bu araştırma, gerçek hikâyenin ve gerçek ailelerin bulunması için yürütülüyordu. Uzun yıllar boyu inanılmaya devam edilenin aksine *Lebensborn* evleri, kadınların kimliği meçhul SS subayları tarafından hamile bırakıldığı "damızlık çiftlikleri" değildi. Nazilerin, Alman nüfusunu arttırma girişimi çerçevesinde, "değerli ırktan" olan çocukların doğumu için kadınlara sağladıkları bir mekândı.[83] Plan dahilinde, Aryan karakteri taşıdığına inanılan on binlerce evli ve bekâr ka-

81 Caroline Moorehead, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross* (Londra: HarperCollins, 1998), s. 432-36, 522-29; Wynan, *DPs*, s. 91-95.

82 Moorehead, *Dunant's Dream* içinde yer alan UNRRA bildirisi, s. 525-26.

83 Kåre Olsen, "Under the Care of the Lebensborn: Norwegian War Children and Their Mothers", *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*, (ed.) Kjersti Ericsson ve Eva Simonsen (Oxford: Berg, 2005), s. 15-16.

dın, çocuklarını burada yetiştirmek üzere teşvik edilmişti; evli olmayan kadınların da kürtaj olmak yerine doğurması teşvik edilmiş, doğan çocuklar çoğunlukla evli Alman subayları tarafından evlat edinilmişti.[84] Bu kadınlar burada gizlice doğum yapabiliyor ve isterlerse çocuklarını evlatlık olarak verebiliyor, hatta bazı durumlarda rızaları hilafına çocukları ellerinden alınıyordu.[85] Bu evlerde büyüyen ve işgal altındaki ülkelerde bazıları ailelerinden çalınan bu çocuklar, 60'lı yaşlara geldiklerinde bir araya gelerek, başlarına gelenler hakkında konuşmaya başladılar.[86] Hikâyeleri, bir dizi yalan üzerine kurulu kaçma/kurtulma hikâyeleriydi. Yarı doğrular ve kuşkular üzerine inşa edilmiş bu hikâyeler, sonunda kimliklerinin belirsizliği noktasına gelip dayanmıştı; SS'lerin çocuklarıydılar ama aynı zamanda onların kurbanlarıydılar.[87]

Bazıları korunabilmiş olmakla birlikte, *Lebensborn* programına ait doğum sertifikalarının çoğu imha edilmiş ya da kaybolmuştu. *Lebensborn* evlerinde yetişmiş pek çok kimseyle görüşmeler gerçekleştiren Dorothee Schmitz-Köster, "çocukluklarına dair bir şeylerin yolunda gitmediğine dair flu bir algıları olduğunu hatırladıklarını" ancak "bunun üzerine epey bir gittikten sonra, deşmekten vazgeçtiklerini, zira sorularına alabildiklerinin yalnızca kaçamak cevaplar olduğunu" belirtiyor: "Sorgulamalarına, tam olarak neyi aradıklarının dahi bilincinde olmaksızın başlamışlardı. İpucu olabilecek bir belge ya da fotoğ-

84 Ericsson ve Simonsen, *Children of World War II*. Ayrıca bkz. Michelle Mouton, *From Nurturing the Nation to Purifying the Volk: Weimar and Nazi Family Policy, 1918-1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Lisa Pine, *Nazi Family Policy*, 1933-1945 (Oxford: Berg, 1997).

85 David Crossland, "Nazi Program to Breed Maste Race: Lebensborn Children Break Silence", *Spiegel Online*, 11 Temmuz 2006, http://www.spiegel.de/international/0,1518,druck-446978,00.html; Jess Smee, "Victims of Hitler's Plan for a Master Race: Climate of Shame Suppressed Discussion of Third Reich's Social Impact", *Guardian*, 6 Kasım 2006.

86 Dorothee Schmitz-Köster, "A Topic for Life: Children of German Lebensborn Homes", Ericsson ve Simonsen, *Children of World War II*, s. 213.

87 Bkz. Gisela Heidenreich'in otobiyografik romanı, *Das endlose Jahr* (Frankfurt: Scherz, 2002). Ayrıca bkz şu romanlar: Nancy Huston, *Fault Lines* (Londra: Atlantic Books, 2008); Sara Young, *My Enemy's Cradle* (Londra: Harper-Collins, 2008).

raf bulmak ümidiyle çekmeceleri ve dolapların gizli bölmelerini karıştırmış, etraflarındaki büyüklerin konuşmalarını gizlice dinlemişlerdi. Bir sonuç alınamıyordu. Durum bu şekilde devam ettikçe çocuklar kendilerini giderek daha da güvensiz hissediyordu."[88]

Ailelerini suçlamak yerine kendilerini değersizleştirmiş ve tâbi tutuldukları muameleden kendilerini sorumlu tutmuşlardı. Ancak yaşları kemale erip, kendi kurdukların ailelerin fertleri birer yetişkin haline geldiğinde gerçek kimliklerini araştırmaya başlamışlardı. Ancak bu süreç de belirsizliklerle dolu ikircikli bir süreçti. Köster'in görüştüğü Anne M.'nin altını çizdiği gibi: "Araştırmalarınız sonunda kiminle karşı karşıya geleceğinizi bilmiyorsunuz... Bu karşınıza çıkacak insanı sevip sevmeyeceğinizden emin olmanın, onu bir baba ya da anne olarak kabul etmek isteyip istemeyeceğinizi kestirebilmenin bir yolu yok."[89] Anne M. askeriyeninkiler dahil arşivleri tarayarak, mezarlıkları gezerek ve annesinin kızlık soyadını kullanarak ulaşabildiği herkesi annesini bulma umuduyla aramıştı. Sonunda şans eseri karşısına çıkan ve annesiyle aynı soyadı taşıyan bir tarihçide, annesinin kız kardeşinin adresinin de bulunduğu bir arşive rastlamış ve annesinin altı ay önce öldüğünü öğrenmişti. Kendilerinden büyük bir üvey ablalarının olduğunu bilen üvey kız ve erkek kardeşleriyle buluştuğunda, annesinin kendisini de yanına alarak gitmiş olmaktan duyduğu pişmanlığı her daim dile getirdiğini öğrenmişti.[90] Kuşaktan kuşağa aktarılmış "Nazi piçi" lakabının işitildiği tatsız hikâyeler de vardı. *Lebensborn* evinde dünyaya gelmiş olan Hedda W., annesinin doğumdan sonra evlendiği ve bir Nasyonal Sosyalist olan kocasıyla ilişkisini kopartmayı reddetmiş; savaş bittiğinde önce mahkûm olan sonra infaz edilen üvey dedesinin, iyi bir insan olabileceğine ihtimal veremeyen öz oğlu annesiyle ilişkisini bu nedenle kopartmıştı.[91]

88 Schmitz-Köster, "A Topic for Life", 219.

89 *A.g.e.*, s. 223.

90 *A.g.e.*, s. 224.

91 *A.g.e.*, s. 225.

Adrianna Cavarero, birbirimize hikâyelerimizi anlatarak kendi biricikliğimizi keşfettiğimizi ve bu yolla, tekil varlıklar olarak bir çeşit bütünlük hissini yakalamaya yönelik bir istenci ortaya koyduğumuzu öne sürmektedir.[92] Kim olduğumuzu ortaya koyan, sahip olduğumuz muhtelif kimlikler ya da sosyal gerçeklik denilen düzen içinde oynadığımız roller değil; birbirimize spesifik detaylarıyla anlattığımız hikâyeler, başımızdan geçenleri aktardığımız ve birbirimizle paylaştığımız zamanlardır.[93] Hayatta hepimizin üstlendiği birtakım roller var, hatta hepimiz birden fazla kimliği bünyesinde barındıran insanlarız; bir anne, evin geçimini sağlayan kimse, öğretmen, sevgili olarak. Ama bir kimsenin biricikliği, üstlendiği rollerin toplamı ve çeşitliliği üzerinden ortaya konulamaz. Kişinin üstlendiği roller, o roller hakkında bir fikir edinmemizi, kişinin *ne yaptığını* bilmemizi sağlar ama biricik kimliği içinde *kim olduğunu* söylemez. Her zaman için dışarıda kalan, üstlenilen sosyal rol tarafından tamamıyla içerilmeyen bir yan kalır; bazen de kişi, üstlendiği role upuygun olmamakla birlikte ona uygun davranmaya çalıştığı için hep eksik kalan bir yan. Bir kimsenin *kim* olduğu, karakter özelliklerinin toplamına indirgenemeyeceği gibi, sahip olduğu özellikler üzerinden de tanımlanamaz: Mavi gözlü ya da uzun saçlı olmak, sosyoloji mezunu olmak, sandalet giyiyor olmak gibi. Birini mavi gözlü olduğu için ya da sahip olduğu kimi özellikleri için değil, tanımlanamaz başka bir şeyden ötürü severiz. Kişinin *ne* olduğuna bakmayız, *kim* olduğuna bakarız.[94] Filozoflar, örneğin politik felsefeyle uğraşanlar, vatandaşın kim olduğu; ekonomistler tü-

92 Adriana Cavarero, *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*, çev. Paul A.Kottman (Londra: Routledge, 2000).

93 "Sosyal gerçeklik denilen şey", Slavoj Žižek'in kullandığı elverişli bir tanımlamadır. Sosyal düzenin bir fantezi, bütünlük/tamamlanmışlığa duyulan arzuyu karşılamaya yönelik bir kurgu olduğuna gönderme yapar. (Žižek, *The Sublime Object of Ideology*). Žižek'in geliştirdiği Lacancı yaklaşım, sosyal düzenin –yani dilin ve sübjektivitenin devreye girmesinin– kaçınılmaz olarak bir "uyum" sorununu gündeme getirdiğini söyler: Hiçbir zaman ortadan kalkmayan bir eksiklik ya da fazlalık halinin.

94 Jacques Derrida'nın Amy Kofman'a verdiği söyleşide ifade ettiği gibi. Kirby Dick ve Amy Kofman, *Derrida*, film (Jane Doe Films Inc., 2002), 85 dk.

keticinin kim olduğuyla ilgilenerek, insanın *neliğini* sorgulayarak cevaplar arayabilirler ve bu cevapları tümel önermelerle soyutlamalar yoluyla ortaya koyabilirler. Buna karşılık, hayatta bir duruşu olan, tekil ve biricik varlıklar olarak insanların *kim* olduklarını belirleyen şey insanın kendisine dair anlatacakları ya da insanların hikâyelerini birbirleriyle paylaştıkları etkileşim halidir. İnsanlar tarafından algılanmak, bize bir çeşit tamamlanmışlık hissi verirken, anlattığımız hikâyelerin başkaları tarafından diğer insanlara nakledilmesi de peşinde olduğumuz kendiliğe dair tamlık hissinin tatmin olmasını sağlar.[95] Kendi hikâyemizi kendimize anlatarak bu tatmini sağlayabilmemiz mümkün değildir. Ayrıca hikâyemizden bahsediliyor olması için onun sonlanmasını da bekleyemeyiz, hikâye oluşum halindeyken ve bizler hayattayken paylaşılıyor olmalıdır.[96] Burada söz konusu edilen otobiyografi ne de biyografi de değildir.

Hikâyelerin karşılıklı olarak paylaşıldığı etkileşim halini yaşayamadığımız zaman, kim olduğumuzu da bilemeyiz. Birisi öldüğünde, o kimsenin hikâyesi onu özleyen insanlar tarafından diğer insanlara nakledilir; hikâye bazen de o hikâyeyi zaten bilen insanlar arasında, ölen kimseyi yad etmek üzere tekrar tekrar anlatılır: "Anlatıda artık namevcut olanla kurulan bağ, yinelenerek unutuşa karşı sergilenen bir direniştir âdeta."[97] Bir kimse *kaybolduğunda* ise esas aktörün yokluğunda onun hikâyesini anlatmak, kayıp kimsenin bir gün tekrar ortaya çıkarak yeniden kendi hikâyesinin anlatıcısı olacağına dair inancın yitirildiğinin göstergesidir. Ya da kayıp kimsenin hikâyesini bir yerlerde başka insanlara anlatıyor olabileceği ihtimalinin reddidir.

---

95 Jacques Lacan'ın ayna evresi olarak tanımladığı evrede çocuk, aynadaki aksini gördüğünde ya da annesinin bakışında kendini tamamlanmış bir varlık olarak algılar. Bu, bir yanılsamadır ancak hayat boyu karşılığını arayacak bir tamamlanmışlık ve bütünlük arzusunun yansımasıdır. Jacques Lacan, "The Mirror Stage as Formative of the Function of the I", *Écrits*, çev. Alan Sheridan (Londra: Routledge, 1977) içinde, s. 1-7.

96 Cavarero, *Relating Narratives*, s. 32-33.

97 *A.g.e.*, 100-101.

İnsanın kim olduğu, kendisinin anlattığı hikâyeden anlaşılmaz: "Hikâyenin merkezinde derli toplu ve tutarlı bir kimlikten ziyade, bünyesinde değişken ve ulaşılmak istenen bütünlükten uzak bir kimliği barındıran ve başkaları tarafından anlatılmadıkça vakıf olunamayacak bir hayat hikâyesidir daha ziyade söz konusu olan."[98] Bu anlamda kişinin *kim olduğu* her zaman için *kayıptır*. Bu durumda kim olduğumuzu biliyor olmaktan ziyade kim olduğumuzu ya da kim olabileceğimizi sürekli sorgular konumda olduğumuz söylenebilir. Gerçek kimliğini ve geçmişte yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmek ya da hayatta kalmak için yapmaya mecbur kaldığı şeylerin bir bilançosunu çıkartabilmek için giriştiği arayışın sonunda Alex Kurzem bulduğu tek şeyin, "geçmişle bir uzlaşma" olduğunu söylüyor. Alex kadar oğlu Mark için de mümkün olan yegâne şey, gerçekte kim olduklarını bularak, "ister başarması kolay ister zor olsun, bu kimlikle yaşamanın bir yolunu bulmaktı."[99] Oğlu Mark'ın kitabı üzerinden kendi hikâyesini anlatmak Alex için aradığı geçmişle kurulacak uzlaşıyı bulmanın yollarından biriydi belki de. Bu açıdan bakıldığında, hepimiz belki de *kayıp insanlarız*. Birbirimize anlattığımız hikâyeler üzerinden ve bu hikâyelerin hiçbir zaman sonlanmayacağının farkında olarak; kim olduğumuzu aslında hiçbir zaman tam olarak bilemeyeceğimizi idrak ederek kendimizle ve birbirimizle bir uzlaşı sağladığımız ölçüde, son tahlilde birer *kayıp kimseyiz*. Bu uzlaşı ve onun kaçınılmaz sonucu olarak kurulacak ilişkisellik üzerine inşa edilecek bir siyaset, mevcut siyasetten farklı bir siyaseti üretmek anlamına gelecektir: *Ne* olduğumuz değil *kim* olduğumuzla ilgilenen bir siyaset, kategorize eden ve mutlaklığın peşinde koşan bir siyaset yerine "milyonlarca tekil dünya-

98 *A.g.e.*, s. 23, 63. Cavarero, –başkalarıyla ilişki içindeki ve diğerkam– *kim*'in bütünüyle dışsal olduğunu vurgular. (s. 89) Bu vurgu, Jean-Luc Nancy'nin öznenin portrede ortaya çıkan suretine (porteredeki temsiline) ilişkin analizi (Jean-Luc Nancy, *Le Regard du portrait*) ile Roland Barthes'ın (Cavarero'nun bir başkası tarafından anlatılan hikâyesine benzer şekilde) fotoğraf için kurduğu cümleyi hatırlatmaktadır: *"Eşsiz varoluşun imkânsız bilimi"* (Roland Barthes, *Camera lucida*, s. 71)

99 Kurzem, *Mascot*, s. 335.

nın sonsuz sayıdaki ve çeşitlilikte rastlaşması"[100] üzerine kurulu bir siyaset. Ya da Paul Kottman'ın ifadesiyle "kişinin *ne* olduğunu değil *kim* olduğunu önemseyen" bir siyaset.[101] Bu kitapta anlatılan yerinden edilmiş kimselerin, kayıpların ya da kaybedilmiş insanların hikâyeleri, böylesi bir siyasetin halihazırdaki mevcudiyetine dair ipuçları ortaya koymuş olabilir. Bu hikâyeler ayrıca, kategorize edilen insanların kontrol edilmesi üzerine kurulu siyasetin konforuna sığınmak isteyenler karşısında bu yeni siyaset için verilen mücadelenin niteliğine dair göstergeler de sunmaktadır.

100 Costas Douzinas, "2 July, 7 July and Metaphysics", *Terrorism and the Politics of Response*, ed. Angharad Closs Stephens ve Nick Vaughan-Williams (Londra: Routledge, 2009), s. 208.

101 Paul A. Kottman, "Translator's Introduction", Cavarero, *Relating Narratives* içinde, s. xxiii.

Sonuç

> Politik olarak birlikte-olmak (*being-together*), bir arada-olma (*being-between*) halidir: Kimlikler arasında, dünyalar arasında.
> – Jacques Rancière, *Disagreement: Politics and Philosophy*

Yakın dönem siyaset teorisi ve felsefe, çağdaş siyasetle yönetişim üzerine eleştirel analizlere odaklanmış olmakla birlikte, bireyi nesneleştirmeyen ve onun biricikliğini hareket noktası alan başka türlü bir siyaset üzerine düşünme pratiklerine daha önceki dönemlerde de rastlıyoruz.[1] Böylesi bir siyaset toplumun, birtakım ortak müşterekler etrafında bir araya gelmiş insan teklerinden oluştuğu yollu kabulden uzaklaşarak, başka türlü toplum tahayyüllerine kapı aralamaktadır. Bu mümkün müdür? Başka türlü bir toplum nasıl olabilir? Başka türlü bir siyasetle ortaya konulan nedir?

---

1 Farklı terminolojiler kullanmakla birlikte bu mesele üzerine yazan yazarlar için bkz. Giorgio Agamben, *The Coming Community*; Maurice Blanchot, *The Unavowable Community* (Barrytown: Station Hill, 2006), [*Itiraf Edilemeyen Cemaat*, çev.Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 1997]; Jean-Luc Nancy, *The Inoperative Community*; Eric L. Santner, *On Creaturely Life: Rilke, Benjamin, Sebald* (Chicago: University of Chicago Press, 2006); Slavoj Žižek, Eric L. Santner, Kenneth Reinhard, *The Neighbor: Three Enquiries in Political Theology* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

Bu kitapta bu sorular felsefe üzerinden değil, kayıp kimseler ve tâbi kılındıkları muamele üzerine yapılmış detaylı bir araştırma üzerinden ele alındı; kişilerin hikâyeleri ve aktarılan anekdotlar kadar açıklama ve analizlere de yer verildi. Başka türlü bir yaklaşım kişiyi nesneleştirmek, kişileri birer birey olarak ele almak yerine kategoriler ve roller üzerinden analizlere girişmek olurdu. Kişileri birer birey olarak ele almak, ancak bireylerin verili bir zamandaki tekil eylemlerine odaklanmakla mümkün olabilirdi. Belirli bir kişiye odaklanan bir analiz genelleştirilmiş sınıflandırmalar üzerinden yapılamaz. Jacques Rancière'nin hatırlattığı üzere siyaset, "her zaman yerel ve koşullara bağlı gelişen bir şeydir."[2] Eğer, "bütün insanların eşdeğer olduğu kabulünden hareketle ortaya konulan" uygulamalara bakmak ve "buradaki eşdeğerlik iddiasını sınamak" istiyorsak, tekil pratiklere odaklanmamız gerekmektedir.[3] Bir durumu "politik" kılan, tam da "polis aklı ile eşitlikçi bir yaklaşımın karşı karşıya geldiği" böylesi pratiklerdir.[4]

İnsanlar kaybolduğunda ya da kaybedildiğinde, polis aklının devreye sokulmasına ve insanların araçsallaştırılması ya da neseneleştirilmesine yönelik protestolarla bu yönde bir aktivizm açığa çıkmaktadır. Birinci Bölüm'de 11 Eylül sonrasında New York'ta hazırlanan kayıp afişlerini ele alırken gördük ki, olayın üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra dahi afişlerin kaldırılmaması kaybın kabul edilmesiyle birlikte, aynı zamanda sergilenen bir politik muhalefetti. Afişler, federal yetkililerin kayıpları birer kahraman addetme yaklaşımıyla kayıp yakınlarının onları kendi tekillikleri içinde politik duruşları olan bireyler olarak ele alan yaklaşımları arasındaki farklılığı görünür kılıyordu. Manhattan'ın dört bir yanındaki duvarlara ve camlara asılan afişler, kulelerin mimarı yapısı içinde görünmez kılınmış insanların birdenbire kamusal alanda görünür olmasını sağladı. Ek olarak Giorgio Agamben'in "çıplak hayat" dediği şeyin, "egemen iktidar bahşettiği için bir hayatı olabilen, kendine ait

2 Rancière, *Disagreement*, s. 139.

3 *A.g.e.*, s. 30.

4 *A.g.e.*, s. 32.

bir duruşu olmayan bir hayatın"[5] sokaklarda açığa çıkmasını sağladı. Sıradan insanlar parklarda bir araya gelerek yaşananlar üzerine konuşmaya ve tartışmaya, kayıplarının yasını tutmaya başladılar. Yetkililer bu tablo karşısında insanlardan evlerine dönerek çocuklarının yanında kalmalarını ve politikayı siyasetçilere bırakmalarını talep etti. Ama afişler sökülmediği gibi protesto gösterileri de devam etti.

Batı dünyasının mevcut siyasetinde kişi, birey olarak değerli bir varlık addedilmeyip, idareye tâbi bir nesne, yönetişimin bir aracı olarak görülmektedir. Nüfusun yönetimi olarak biyopolitika politikanın yerine geçmiştir.[6] Ya da Agamben'in terminolojisiyle ifade edecek olursak, Batı dünyasında siyaset, her daim ayrıştırmalar ve dışlamalar üzerine kurulu olmuştur; özel olarak da özel alanla politik hayatın ayrıştırılması üzerine. Özel alanın –evin– çıplak hayata indirgendiği bu ayrışmanın bir yansımasını modern zamanların kamp deneyimlerinde görmek mümkündür.[7] İkinci Bölüm'de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerinden edilmiş insanların tutuldukları kamplarda nasıl çıplak hayata-politik bir duruşu olmayan hayatlara, sadece kurtarılması gereken insanlara indirgendiğini gördük. Jacques Rancière, insanların kim olduklarına değil ne olduklarına bakılarak haklarında hüküm verilen ve mümkün olan yegâne düzen olarak sunulan kurulu "birlikte var olma hali" içinde, oynadıkları rollere göre tanımlandıkları bir polis düzeni içinde yaşadığımızı öne sürer.[8] Rancière bu düzene, "kişinin fiziken görünür olacağı bir dizi protesto eylemiyle sınırları ve yapısı önceden belirlenmiş bir alanda kalarak, yani o alandaki deneyimin yeniden üretilmesini sağlamaktan başka bir işe yaramayacak bir şekilde değil; sınırları ve yapısı bireylere öncel olarak belirlenmemiş ifade yolları bulunarak"[9] meydan okuna-

5 Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*.

6 Michel Foucault, *The History of Sexuality, c. 1, An Introduction*, çev. Robert Hurley (Harmondsworth: Penguin Books, 1990), s. 139.

7 Agamben, *Homo Sacer*.

8 Rancière, *Disagreement*, s. 27.

9 *A.g.e.*, s. 35.

bileceğini söyler. İnsanların kendilerine çıplak hayat muamelesi yapılmasını kabul etmedikleri DP kamplarında bu şekilde bir meydan okumaya girişilmişti. Kayıp yakınlarının aranmasını talep eden insanlar, bu yolla seslerini duyurmayı başardı. Taleplerinin karşılık bulmadığı durumlardaysa kendi imkânlarını zorlayarak bunu gerçekleştirmeye çalıştılar. İnsanlar bu talebin karşılanmasının yiyecek ya da barınma ihtiyacından daha önemli olduğunda ısrarcıydı. Bu meydan okumanın bir örneğini, Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz üzere, Kızılhaç yetkililerinin kayıp yakınlarının taleplerinin hesaba katılması ve endişelerini bir nebze dindirecek şekilde hareket edilmesi yönündeki ısrarında da gördük. Kayıplar, kamplarda içine yerleştirildikleri kategorilerden ya da idari yetkililerin tasarruflarından bağımsız olarak, kayıp kimseler olarak aranmalıydı. Kişilerin tekil bireyler olarak hesaba katılmasına yönelik bu talep, işgalci otoritenin sınırlamalarına meydan okuyor ve tekil bireylerle onların çevrelerindeki insanların önemine vurgu yapıyordu.

Kayıpları arayanlar için kayıpların *ne* oldukları, üstlendikleri roller değil onların tüm tekillikleri içinde *kim* olduğuydu önemli olan. Öte yandan Dördüncü Bölüm'de 2005'te Londra'da gerçekleştirilen bombalı saldırılar sonrasında yetkililerin kayıpların kim olduğuyla değil ne olduklarıyla ilgilendiğini gördük. Birinci öncelik saldırıyı gerçekleştirenlerin tespit edilmesiydi ve bu süreç boyunca endişe içindeki kayıp yakınlarına hiçbir biçimde bilgi verilmemişti. Sürece değil insanlara odaklanılması gerektiği yönündeki meclis raporunun bir yankısı olmamakla birlikte, kayıp yakınlarına reva görülen muamele zaman zaman gündeme getirilmişti. Sonradan anlaşıldı ki, patlama sonrasında kendilerine ulaşan yardım ekiplerine ya da kaldırıldıkları hastanedeki personele kimlik bilgilerini verebilecek kadar yaşayabilmiş olanların bilgileri dahi onları arayan yakınlarına iletilmemişti. Yaşanan bir felaket sonrası izlenen prosedürler insan odaklı olmayıp, prosedürün adım adım işletilmesine yöneliktir. Bu nedenle, birey faktörüyle her bir bireyin etrafında kurulu ilişkiler ağı hesaba katılmamaktadır.

Londra'daki bombalı saldırılar sonrasında kayıpların kimlik teşhisinin son derece uzun bir zamana yayılmasının nedeni, adli tıpla ilgili zorluklar değildi. New York'taysa durum çok farklıydı. Müdahale edebilmek için mevcut tekniklerin geliştirilmesi, yeni sistemlerin geliştirilmesi gerekiyordu. Ayrıca yaşanan trajedinin çapı, ortaya çıkan sonuçlarla başa çıkmayı son derece zorlaştıran bir etmendi. Beşinci Bölüm'de gördüğümüz üzere, sürecin kendisi belirsizliklerle doluydu. Bir taraftan, kulelerin çökmesiyle oluşan enkazdan çıkartılan cesetlerin kimlik teşhisi için muazzam bir kaynak tahsis edilmişti ki bu, aynı zamanda kayıpları kategorize eden polis mantığının uygulamaya konulması olarak da görülebilirdi; öte taraftan bu girişim başarısızlığa mahkümdu. Cesetlere ulaşılabildiğinde dahi, parçalanmış oldukları için yalnızca bulunan ceset parçaları üzerinden kimlik tespitini gerçekleştirmek olanaklı değildi. Süreç, Altıncı Bölüm'de ele aldığımız görev esnasında kaybolanlarınkine benzer biçimde karmaşık bir süreçti. Görev esnasında kaybolanlar, birer "kahraman" olarak nitelendiriliyor ve ailelerine değil orduya ait kayıplar olarak görülüyordu. Ordu personeli, Agamben'in *homo sacer*'i gibi, ölümle yaşam arasındaki belirsiz alanda bulunuyordu; öldürmenin cinayet sayılmadığı bir alanda. Orduya tâbi bu insanlar, kendi başlarına var olan bireyler değillerdi artık. Kaybolduklarında, ölmüş olduklarına hükmetme yetkisi askerî yetkililerin tekelindeydi. Aynı otorite pek çok durumda, cesetlerin tek sahibi olduğu kabulünden hareket ediyor, defin işlemlerinin ne şekilde gerçekleştirileceğine ve "kurban"ın ne şekilde anılacağına da kendisi karar veriyordu. Bununla birlikte, ele aldığımız üzere, özellikle Birinci Dünya Savaşı akabinde kayıp yakınları bu yaklaşıma itiraz etmiş ve kayıplara dair tasarrufun kendilerinde olduğunu savunmuştu. Kayıp yakınlarının mücadelesi, kimi durumlarda galebe çalmış ve cenazeler kendilerine teslim edilmiş, bazı durumlarda bu gerçekleşmemişti.

Kayıp siyasetini incelemek, iki farklı siyaset türü arasındaki çatışmayı ortaya koydu: Kişiyi araçsallaştıran, onu bir bakıma ***kaybeden çağdaş siyaset***le kişiyi bir birey olarak merkeze

koyan bir siyaset arasındaki çatışmayı. Kayıplara yönelik ortaya konan protestolar, kişiyi bir birey olarak merkeze koyan bu yeni siyasete dair bir talep olarak görülebilir. Yedinci Bölüm'de ele aldığımız üzere, Arjantin'de "kirli savaş" sırasında kaybedilenler için düzenlenen protesto gösterilerine damgasını vuran kaybedilenlerin sağ salim eve dönmelerine yapılan vurguydu. Mezarların açılarak kimlik tespitinin yapılmasının reddedildiği durumlarda bu, sorumluların yargılanmasını beraberinde getirmediği için ortaya konulan bir tepkiydi. Ama aynı zamanda ve esas olarak kayıpların kendilerine ait bir hayatları, politik duruşları olan; politik inançları doğrultusunda şu ya da bu biçimde eylemlilik içindeki bireyler olarak tanınmasına yönelik bir talepti. Yetkililerin bir torba içinde kemikler iade etmesi ve olayın böylelikle kapanmasını talep etmesi, kabul edilebilir bir şey değildi. Ayrıca Eric Carlson'un *I Remember Julia* kitabındaki tanıklıklar üzerinden de gördük ki, Julia'yı tanıyan insanların anılarını paylaşması dahi ortaya tamamlanmış bir Julia portesi çıkartmaya yetmemişti.

Sonunda gelinen noktada, kişiyi bir birey olarak merkeze koyan bir siyaset, bir anlamda hepimizin "kayıp" olduğu bir siyaset türüne kapı aralamaktadır. Tekilliği içinde bir birey, hiçbir zaman için bütünüyle bilinebilir, her yönüyle tanımlanabilir, kategorize edilebilir bir varlık olamaz. Bir sebepten ortadan kaybolmaya karar veren insanların, kaçırılan çocukların ve yıllar sonra onları arayan insanların hikâyelerini ele aldığımız Sekizinci Bölüm'de gördüğümüz üzere geride hep bir boşluk, tanımlanamaz bir şey kalmaktadır; birbirimize ya da kendimize dair. Bu durumun farkına varan siyaseti, *kişinin bir kayıp olarak siyaseti* olarak tanımlıyorum. Bu, sadece kaybın, yokluğun izini süren değil, aynı zamanda tekilliği içinde bireylerin, bir anlamda hiçbir zaman tamamlanmış varlıklar olmadığının da ayırdında olan bir siyasettir.

Bu kitapta, böylesi bir siyasetin idare ve kontrol üzerine kurulu mevcut politika içinde kendine yer açmaya çalıştığı örneklerin izini sürdüm. Kişiyi bir birey olarak merkeze koyan bu siyasetin, adına ister polis devleti, ister egemen iktidar, ister bi-

yopolitika diyelim, mevcut düzene karşı –tabiatıyla karşı taarruzlara maruz kalmakla birlikte– bir meydan okuma olduğunu gösterdim. Ne mevcut olan ne de tamamıyla namevcut konumda olan; ölümle yaşam arasındaki bölgeye sıkışmış vaziyetteki kayıp, yerinden edilmiş ve kaybedilmiş kimselerin, verili sistemde bir çatlak oluşturan konumlara işaret ettiğini göstermiş oldum.

Arşiv Belgeleri

İngiliz Kızılhaçı Arşivleri, Londra.

Ref. 656/1. Merkezî Araştırma Bürosu. Mayıs 1947. Daktilo metni. Orijinal belgede tarih, Ocak 1944 - Nisan 1946.

Ref. 656/2. Merkezî Araştırma Bürosu'nun yeniden düzenlenmesi [c 1947].

Ref. 656/4. Fotoğraf: Araştırma Bürosu'nu gösteren çizelge c 1947 (1) Ulusal Araştırma Büroları (2) Merkezî Araştırma Bürosu (3) Bölgesel Araştırma Büroları.

Ref. 735/1. Merkezî Araştırma Bürosu, Almanya 1946-1947.

Ref. 1064/1 (29) Kişisel dosya: Warner, Bn. Sydney Jeanetta.

Ref. 1344 11/9A. Kişisel dosya: Bark, Evelyn.

Ref. 2305/4. Hilda M. Pickard-Cambridge, "British Red Cross Search for the Missing," 1940-1945. Hilda Pickard-Cambridge tarafından tutulmuş albüm: Mektuplar, formlar, Yaralı ve Kayıp araştırmacılarının çalışmalarına dair el yazısı belgeler, 1939-1945.

Ref. 2156/13. *Hospital Searching for "Missing" Men: The Work of the Searching Service, Wounded and Missing Department, Red Cross and St. John War Organisation.* Tekrar basım, "Summary of Work," no. 96, 12 Haziran 1943.

"Canadian Letters and Images Project", Vancouver Island University- The University of Western Ontario işbirliği. http://www.canadianletters.ca

"Center for History and New Media and American Social History Project/Center for Media and Learning". 11 Eylül Dijital Arşivi. http://911digitalarchive.org/

Amerikan Kızılhaç Müzesi Hikâyeleri.

Asociación Tepeyac de New York Koleksiyonu.

Holocaust ve Soykırım Araştırmaları Merkezi. http://www.chgs.umn.edu

Hansard. Avam Kamarası

Tartışmalar. Avam Kamarası Oturumu, 1920-88. http://hansard.millbanksystems.com/commons/

Yazılı cevaplar. http://www.publications.parliament.uk/

Savaş sonrası Avrupa: Mülteciler, Sürgünler ve Yeniden Yerleştirmeler, 1945-1950. Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri ve Viyana Kütüphanesi online arşivleri (birinci el belgeler), Londra. http://www.tlemea.com/postwareurope/

FO 1052/336. "Reports on DP Camps. Control Office for Germany and Austria and Foreign Office: Control Commission for Germany (British Element), Prisoners of War/Displaced Persons Division. Registered files (PWDP and other series)".

WO 202/609. "War Office: British Military Missions in Liaison with Allied Forces. Military Headquarters Papers, Second World War".

Ulusal Arşiv, Kew

FO 371/66721. "Foreign Office: Political Departments; General Correspondence from 1906-1966. POLITICAL: REFUGEES (WR); Refugees (48). Establishment of an International Tracing Service." 1947.

FO 945/557. "Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: General Department. Displaced Persons Section. Germany: Proposals for handling enquiries on whereabouts of missing persons." 1945-1946.

FO 945/558. "Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: General Department. Displaced Persons Section. Germany: Proposals for handling enquiries on whereabouts of missing persons." 1946-1947.

FO 945/591. "Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: General Department. Displaced Persons Section. SHAEF

(Supreme Headquarters, Allied Expeditionary Force): Outline plan for displaced persons and refugees." 1944-1945.

HO 213/1071. "Home Office: Aliens Department; General (GEN) Files and Aliens' Naturalization and Nationality (ALN and NTY Symbol Series)

Files. National Tracing Bureau undertaken by Foreign Relations Dept. and British Red Cross." 1944.

HO 294/169. "Czechoslovak Refugee Trust: Records. United Kingdom Search Bureau for German, Austrian, and Stateless Persons from Central Europe: Minutes and correspondence." 1943-1948.

WO 162/205. "Commander-in-Chief and War Office: Adjutant General's Department; Papers. History of Casualty Branch (Liverpool) (Cas L)." 1945.

WO 361/12. "War Office: Department of the Permanent Under-Secretary of State; Casualties (L) Branch: Enquiries into Missing Personnel, 1939-45 War. Evacuation of Dunkirk: Losses on hospital carrier *Gracie Fields*, 30 May 1940." 1 Ocak 1940 - 31 Aralık 1941.

BM Arşivleri, New York

S-0402. "United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)/ Germany: Central Headquarters, Department of Field Operations, Repatriation Section. Subject files of the Repatriation Section at Central Headquarters." 1945-.

S-0413. "United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)/ Germany Mission: Central Headquarters (Arolsen), Department of Field Operations, Central Tracing Bureau. Subject files of the Central Tracing Bureau at Central Headquarters." 1945-.

S-0436. "United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)/ Germany Mission: United States Zone (Pasing), Area Teams. District, team, and camp files of the United States Zone." 1945-.

S-1021. "Series consists of reports, documents, and reference papers relating to studies on the organization and functions of UNRRA. UNRRA-Records of the Office of the Historian-Monograph Collection." 1942-.

S-1058. "UNRRA Germany Mission photographs. Taken by a variety of UNRRA photographers, for the UNRRA Visual Information Office, Washington, D.C."

Birleşik Devletler Soykırımı Anma Müzesi. http://www.ushmm.org/

Soykırım Ansiklopedisi. Kişisel hikayeler, savaş suçları mahkemeleri.

Soykırım Ansiklopedisi. Fotoğraflar, ölüm yürüyüşleri.

Uluslararası Araştırma Merkezi Arşivi.

Kitap ve Makaleler

Abrahams, Fred, Gilles Perez, Eric Stover. *A Village Destroyed, May 14, 1999: War Crimes in Kosovo.* Berkeley: University of California Press, 2001.

Agamben, Giorgio. *The Coming Community.* Çev. Michael Hardt. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993. [*Gelmekte Olan Ortaklık*, çev. Betül Parlak, MonoKL, 2012]

—. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life.* Çev. Daniel Heller-Roazen. Stanford, CA: Stanford University Press, 1998. [*Kutsal İnsan. Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, 2013]

—. *Profanations.* Çev. Jeff Fort. New York: Zone Books, 2007. [*Dünyevileştirmeler*, çev. Betül Parlak, 2012, Monokl]

Agger, Inger ve Soren Buus Jensen. *Trauma and Healing under State Terrorism.* Londra: Zed Books, 1996.

Agosin, Marjorie. "Beyond the Dawn." *Human Rights Quarterly* 10 (1988), s. 133.

—. "Buenos Aires." Lawrence Weschler'in, Laurel Reuter'in *Los Desaparecidos/The Disappeared* kitabına yazdığı önsözden alıntı, 8. Milan: Charta, 2006.

—. "Cities of Life, Cities of Change." *Human Rights Quarterly* 12 (1990), s. 554-58.

—. "The Generation of Disenchantment." *Human Rights Quarterly* 14 (1992), s. 135-41.

Allen, Michael Thad. *The Business of Genocide: The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005.

Aly, Götz ve Karl Heinz Roth. *The Nazi Census: Identification and Control in the Third Reich.* Philadephia: Temple University Press, 2004.

Anderson, Kenneth. "First in the Field: The Unique Mission and Legitimacy of the Red Cross in a Culture of Legality." *Times Literary Supplement,* 31 Temmuz 1998.

Arditti, Rita. *Searching for Life: The Grandmothers of the Plaza De Mayo and the Disappeared Children of Argentina.* Berkeley: University of California Press, 1999.

Asher, Jana, David Banks ve Fritz Scheuren (ed.) *Statistical Methods for Human Rights.* New York: Springer, 2008.

Bacque, James. *Crimes and Mercies: The Fate of German Civilians under Allied Occupation, 1944-1950.* Vancouver: Talonbooks, 2007.

Bali, Karen. *The People Finder: Reuniting Relatives, Finding Friends.* Londra: Nicholas Brealey Publishing, 2007.

Bark, Evelyn. *No Time to Kill.* Londra: Robert Hale, 1960.

Barnouw, Dagmar. *The War in the Empty Air: Victims, Perpetrators, and Postwar Germans.* Bloomington: Indiana University Press, 2005.

Barthes, Roland. *Camera lucida.* Çev. Richard Howard. Londra: Vintage, 1993. [*Camera Lucida. Fotoğraf Üzerine Düşünceler*, çev. Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayın, 2011]

Barton, Peter. "The Historian's Role." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here

Baudrillard, Jean. *The Spirit of Terrorism.* Londra: Verso, 2002.

Begg, Paul. *Into Thin Air: People Who Disappear.* Londra: David and Charles, 1979.

Bennett, John ve Graham Gardner. *The Cromwell Street Murders: The Detective's Story.* Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing, 2006.

Bergoffen, Debra B. "Engaging Nietzsche's Women: Ofelia Schutte and the Madres de la Plaza de Mayo." *Hypatia* 19, no. 3 (2004), s. 157-68.

Biedermann, Charles-Claude. "International Tracing Service: 50 Years of Service to Humanity." *International Review of the Red Cross* 296 (1993), s. 447-56.

Biehal, Nina, Fiona Mitchell ve Jim Wade. *Lost from View: Missing Persons in the UK.* Bristol: The Policy Press, 2003.

Biesecker, L.G. vd. "DNA Identification after the World Trade Center Attack." *Science* 310, no. 5751 (2006), s. 1122-23.

Biess, Frank. *Homecomings: Returning PO Ws and the Legacies of Defeat in Postwar Germany.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.

Black, Edwin. "Secret Bad Arolsen Holocaust Archive-A Trove of Revelations about Holocaust Insurance, Corporate Complicity, and IBM Involvement." http://www.ibmandtheholocaust.com/BadArolsenArticles.php

Blanchot, Maurice. *The Unavowable Community.* Barrytown: Station Hill, 2006.

Bosco, Fernando J. "Human Rights Politics and Scaled Performances of Memory: Conflicts among the *Madres De Plaza De Mayo* in Argentina." *Social and Cultural Geography* 5, no. 3 (2004), s. 381-402.

Boss, Pauline. *Ambiguous Loss: Learning to Live with Unresolved Grief.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

Bouvard, Marguerite Guzman. *Revolutionizing Motherhood: The Mothers of the Plaza de Mayo*. Lanham, MD: SR Books, 1994.

Bower, Tom. *Blind Eye to Murder: Britain, America, and the Purging of Nazi Germany-A Pledge Betrayed*. Londra: Andre Deutsch, 1981.

Brady, Kate. "Fromelles: A Report from Oxford Archaeology's Finds Manager." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/getting_going

Bramwell, Anna C. (ed.) *Refugees in the Age of Total War*. Londra: Unwin Hyman, 1988.

Brenner, Michael. "Displaced Persons and the Desire for a Jewish National Homeland." *Post-War Europe: Refugees, Exile, and Resettlement, 1945-1950*. Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007. http://www.tlemea.com/postwareurope/essay2.asp

Brodsky, Marcelo. *Buena Memoria/Good Memory*. 4. baskı, Buenos Aires: La Marca Editora, 2006.

Brysk, Alison. "The Politics of Measurement: The Contested Count of the Disappeared in Argentina." *Human Rights Quarterly* 16, no. 4 (1994), s. 676-92.

Bubriski, Kevin. *Pilgrimage: Looking at Ground Zero*. New York: Power House Books, 2002.

Budimlija, Zoran M. vd. "World Trade Center Human Identification Project: Experiences with Individual Body Identification Cases." *Croatian Medical Journal* 44, no. 3 (2003), s. 259-63.

Burstow, Paul. "Dying Alone: Assessing Isolation, Loneliness, and Poverty." http://www.paulburstow.org.uk/resources/index/

Butler, Judith. *Frames of War: When Is Life Grievable?* Londra: Verso, 2009. [*Savaş Tertipleri. Hangi Hayatların Yası Tutulur*, çev. Şeyda Öztürk Yapı Kredi Yayınları, 2015]

—. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Londra: Verso, 2004. [*Kırılgan Hayat. Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür, Metis, 2005]

Cambray, P.G., ve G.G.B. Briggs. *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947*. Londra: Red Cross and St. John 1949.

Caparros, Martin. "Apariciones/ Reappearances." *Buena Memoria*, (ed.) Marcelo Brodsky, s. 12-17. Buenos Aires: La Marca Editora, 2006.

Capdevila, Luc ve Daniele Voldman. *War Dead: Western Societies and the Casualties of War*. Çev. Richard Veasey. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

Carlson, Eric Stener. *I Remember Julia: Voices of the Disappeared*. Philadelphia: Temple University Press, 1996.

Cavarero, Adriana. *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*. Çev. Paul A. Kottman. Londra ve New York: Routledge, 2000.

Cesarani, David. *Justice Delayed: How Britain Became a Refuge for Nazi War Criminals*. Londra: Phoenix Press, 2001.

Clark, David. *Vanished! Mysterious Disappearances*. Londra: Michael O'Mara Books, 1990.

Connor, Ian. *Refugees and Expellees in Post-War Germany*. Manchester: Manchester University Press, 2007.

Corsellis, John ve Marcus Ferrar. *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II.* Londra: I.B. Tauris, 2006.

Cowley, Jason. *Unknown Pleasures.* Londra: Faber and Faber, 2000.

Crossland, Zoë. "Violent Spaces: Conflict over the Reappearance of Argentina's Disappeared." In *Matériel Culture: The Archaeology of Twentieth-Century Conflict,* (ed.) John Schofield, William Gray Johnson ve Colleen M. Beck, s. 115-31. Londra: Routledge, 2002.

Crownshaw, Richard. "Performing Memory in Holocaust Museums." *Performance Research* 5, no. 3 (2000), s. 18-27.

Cummins, Barry. *Missing: Missing without Trace in Ireland.* Dublin: Gill&Macmillan, 2003.

Czarnecki, John E. "Unlikely Collaboration of Architects Design Viewing Platform (David Rockwell, Diller+Scofidio, and Kevin Kennon Collaborate on the Platform for the Public Overlooking Ground-Zero)." *Architectural Record* 190, no. 2 (2002), s. 26.

Darton, Eric. "The Janus Face of Architectural Terrorism: Minoru Yamasaki, Mohammed Atta, and Our World Trade Center." *After the World Trade Center: Rethinking New York City,* (ed.) Michael Sorkin ve Sharon Zukin, s. 88-95. New York: Routledge, 2002.

Dede, Martha. "Blood and Money: The American Red Cross and the Terrorist Attacks of September 11, 2001." California State University Long Beach, Spring 2008. www.csulb.edu/colleges/cba/ucel/.../martha-dede-2007-2.doc.

Dejevsky, Mary. "Heroes Born the Day 999 Let Us Down." *Independent,* 3 Aralık 2010.

De Zayas, Alfred M. *Nemesis at Potsdam: Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans.* Londra: Routledge and Kegan Paul, 1977.

Dharwadker, Vinay. "Poetry of the Indian Subcontinent." *A Companion to Twentieth-Century Poetry,* (ed.) Neil Roberts, s. 264-80. Oxford: Blackwell, 2003.

Djurović, Gradimir. *The Central Tracing Agency of the International Committee of the Red Cross: Activities of the ICRC for the Alleviation of the Mental Suffering of War Victims.* Çev. Muriel Monkhouse ve Dominique Cornwell. Cenevre: Henry Dunant Institute, 1986.

Donnison, F.S.V. *Civil Affairs and Military Government: North West Europe, 1944-1946.* Londra: HMSO, 1961.

Doretti, Mercedes ve Jennifer Burrell. "Gray Spaces and Endless Negotiations: Forensic Anthropology and Human Rights." *Anthropology Put to Work,* (ed.) Les W. Field ve Richard G. Fox, s. 45-64. Oxford: Berg, 2007.

Douglas, Mary ve Stephen Nay. *Missing Persons: A Critique of the Social Sciences.* Berkeley: University of California Press, 1998.

Douzinas, Costas. "2 July, 7 July and Metaphysics." *Terrorism and the Politics of Response,* (ed.) Angharad Closs Stephens ve Nick Vaughan-Williams, s. 190-210. Londra: Routledge, 2009.

Durand, André. *From Sarajevo to Hiroshima: History of the International Committee of the Red Cross.* Cenevre: Henry Dunant Institute, 1984.

Edkins, Jenny. "Exposed singularity." *Journal for Cultural Research* 9, no. 4 (2005), s. 359-86.

—. "Humanitarianism, Humanity, Human." *Journal of Human Rights* 2, no. 2 (2003), s. 253-58.

—. "The Rush to Memory and the Rhetoric of War." *Journal of Political and Military Sociology* 31, no. 2 (2003), s. 231-51.

—. "Sovereign Power, Zones of Indistinction, and the Camp." *Alternatives* 25, no. 1 (2000), s. 3-25.

—. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Elbot, Hugh G. "Manhunt for 6,000,000." *Information Bulletin* (Office of the U.S. High Commissioner for Germany, Office of Public Affairs, Public Relations Division, APO 757, US Army), Nisan 1951, s. 7-10. http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.omg1951May

Ellison, Mary. *Missing from Home*. Londra: Pan Books, 1964.

Ellison, Ralph. *Invisible Man*. Londra: Penguin, 2001. [*Görülmeyen Adam*, çev. Mehmet H. Doğan, İletişim Yayınları, 2013]

Eng, David. "The Value of Silence." *Theatre Journal* 54, no. 1 (2002), s. 85-94.

Ericsson, Kjersti ve Eva Simonsen, (ed). *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*, Oxford: Berg, 2005.

Evans, Mary. *Missing Persons: The Impossibility of Auto/Biography*. Londra: Routledge, 1999.

Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. Çev. Charles Lam Markmann. Londra: Pluto, 1986. [*Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak, Versus, 2009]

Fatayi-Williams, Marie. Foreword to *Terrorism and the Politics of Response*, (ed.) Angharad Closs Stephens ve Nick Vaughan-Williams, s. x-xii. Londra: Routledge, 2009.

—. *For the Love of Anthony: A Mother's Search for Peace after the Londra Bombings*. Londra: Hodder&Stoughton, 2006.

Faust, Drew Gilpin. *The Republic of Suffering: Death and the American Civil War*. New York: Vintage Books, 2008.

Feitlowitz, Marguerite. *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*. Oxford: Oxford University Press, 1988.

Feldschuh, Michael, (ed.) *The September 11 Photo Project*. New York: Regan Books, Harper Collins, 2002.

Femenía, Nora Amalia. "Argentina's Mothers of Plaza De Mayo: The Mourning Process from Junta to Democracy." *Feminist Studies* 13, no. 1 (1987), s. 9-18.

Fisher, Jo. *Mothers of the Disappeared*. Londra: Zed Books, 1989.

FitzHerbert, Katrin. *True to Both My Selves: A Family Memoir of Germany and England in Two World Wars*. Londra: Virago, 1997.

Foucault, Michel. *The History of Sexuality*. c. 1, *An Introduction*. Çev. Robert Hurley. Harmondsworth: Penguin Books, 1990. [*Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, 6. Baskı, 2015]

—. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Londra: Tavistock/Routledge, 1970. [*Kelimeler ve Şeyler. İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, 2013]

Franco, Jean. "Gender, Death, and Resistance: Facing the Ethical Vacuum." *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America*, (ed.) Juan E. Corradi,

Patricia Weiss Fagen ve Manuel Antonio Garretón, s. 104-18. Berkeley: University of California Press, 1992.

Frei, Norbert. *Adenauer's Germany and the Nazi Past: The Politics of Amnesty and Integration.* Çev. Joel Golb. New York: Columbia University Press, 2002.

Friend, David. *Watching the World Change: The Stories behind the Images of 9/11.* New York: Picador, 2006.

Fulbrook, Mary. *German National Identity after the Holocaust.* Cambridge: Polity, 1999.

Gaggero, Jorge. *Graciela está en nosotros: Memoria de todos.* Buenos Aires: Colihue, 2007.

Gambaro, Griselda. *Information for Foreigners.* Çev. Marguerite Feitlowitz. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1992.

George, Alice Rose, Gilles Peress, Michael Schulan ve Charles Traub. *Here Is New York: A Democracy of Photographs.* Zurich: Scalo, 2002.

Glasgow, Gordon H. H. "The Campaign for Medical Coroners in Nineteenth-Century England and Its Aftermath: A Lancashire Focus on Failure, Part II." *Mortality* 9, no. 3 (Ağustos 2004), s. 223-34.

Goodwin, William ve Sibte Hadi. "DNA." *Forensic Human Identification: An Introduction,* (ed.) Timothy Thompson ve Susan Black, s. 5-27. Boca Raton: CRC Press, 2007.

Grasser, R. Scott. *Findsomeone.Com.* Woburn, MA: Butterworth-Heinemann, 1998.

Greenberg, Judith. "Wounded New York." *Trauma at Home: After 9/11,* (ed.) Judith Greenberg, s. 21-35. Lincoln: University of Nebraska Press, 2003.

Hadaway, Stuart. *Missing Believed Killed: The Royal Air Force and the Search for Missing Aircrew, 1939-1952.* Barnsley: Pen and Sword Aviation, 2008.

Hammer, Heather, David Finkelhor, Andrea J. Sedlak ve Lorraine E. Porcellini. "National Estimates of Missing Children: Selected Trends, 1988-1999." *NISMART Bulletin Series,* NCJ 206179. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2004.

Hare, David. *The Permanent Way or La Voie Anglaise.* Londra: Faber&Faber, 2003.

Hasleton, Philip. "Reforming the Coroner and Death Certification Service." *Current Diagnostic Pathology* 10, no. 6 (2004), s. 453-62.

Hawley, Thomas M. *The Remains of War: Bodies, Politics, and the Search for American Soldiers Unaccounted for in Southeast Asia.* Durham, NC: Duke University Press, 2005.

Heidenreich, Gisela. *Das endlose Jahr.* Frankfurt: Scherz, 2002.

Henry, Jeanne. "What Madness Prompts, Reason Writes: New York City, September 11-October 2, 2001." *Anthropology and Education Quarterly* 33, no. 3 (2002), s. 283-96.

Henwood, Melanie. "The Emergency Response to 7/7: Flaws with the Family Assistance Centre," 23 Kasım 2006. http://www.communitycare.co.uk/ Articles/2006/11/23/102302/the-emergency-response-to-77.-flaws-withthe-family-assistance.html

Hirsch, Marianne. "I Took Pictures: September 2001 and Beyond." *Trauma at Home: After 9/11,* (ed.) Judith Greenberg, s. 69-86. Lincoln: University of Nebraska Press, 2003.

Hogben, Susan. "Life's on Hold: Missing People, Private Calendars, and Waiting." *Time & Society* 15, no. 2/3 (2006), s. 327-42.

Holmes, Lucy. "Living in Limbo: The Experiences of, and Impacts on, the Families of Missing People." Londra: Missing People, 2008. http://www.missingpeople. org.uk/supportus/livinginlimbo/detail.asp?dsid=1847

Hoshower-Leppo, Lisa. "Missing in Action: Searching for America's War Dead." *Matériel Culture: The Archaeology of Twentieth-Century Conflict,* (ed.) John Schofield, William Gray Johnson ve Colleen M. Beck, s. 80-90. Londra: Routledge, 2002.

Hulme, Kathryn. *The Wild Place.* New York: Cardinal, 1960.

Hume, Janice. "'Portraits of Grief,' Reflectors of Values: The *New York Times* Remembers Victims of September 11." *Journalism and Mass Communication Quarterly* 80, no. 1 (2003), s. 166-82.

Husanović, Jasmina. "'Therapeutic' Regimes of Governing Trauma and the Dea(r) th of the Political: Politics of Missing Persons and ICMP's 'Bosnian Technology.'" Seminer sunumu, Goldsmiths College, Londra, Mart 2009.

Huston, Nancy. *Fault Lines.* Londra: Atlantic Books, 2008.

Jacobs, Ken. "Circling Zero, Part One: 'We See Absence': Program Note." American Museum of Moving Image'daki "Attack and Aftermath: Documenting 9/11" sergisinde yapılan sunum, New York, 7-11 Eylûl 2002.

Jones, Billie. "Employing Identification in Online Museums." 17-19 Nisan 2000 arasında Minneapolis'te gerçekleştirilen Museums and the Web 2000'de sunulan makale, http://www.archimuse.com/mw2000/papers/jones/jones.html

Joyce, Christopher ve Eric Stover. *Witnesses from the Grave: The Stories Bones Tell.* Londra: Grafton, 1993.

Jussawalla, Adil. *Missing Person.* Mumbai: Clearing House, 1976.

Kaiser, Susana. "*Escraches:* Demonstrations, Communication, and Political Memory in Post-Dictatorial Argentina." *Media, Culture, and Society* 24, no. 4 (2002), s. 499-516.

Kear, Adrian ve Deborah Lynn Steinberg. *Mourning Diana: Nation, Culture, and the Performance of Grief.* Londra: Routledge, 1999.

Kottman, Paul A. "Translator's Introduction." *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood,* (ed.) Adriana Cavarero, s. vii-xxxi. Londra: Routledge, 2000.

Krakauer, Jon. *Into the Wild.* Londra: Pan Books, 2007. [*Yabana Doğru*, çev. Taylan Taftaf, Siren Yayınları, 2015]

Kroslowitz, Karen J. "Spontaneous Memorials: Forums for Dialogue and Discourse." *Museums and Social Issues* 2, no. 2 (2007), s. 243-56.

Kurgan, Laura. *Around Ground Zero.* New York: New York New Visions; Coalition for the Rebuilding of Lower Manhattan, 2001.

Kurzem, Mark. *The Mascot: The Extraordinary Story of a Jewish Boy and an SS Extermination Squad.* Londra: Rider, 2007.

Lacan, Jacques. *Écrits: A Selection.* Çev. Alan Sheridan. Londra: Routledge, 1977.

—. "The Mirror Stage as Formative of the Function of the I." *Écrits,* s. 1-7.

Langewiesche, William. *American Ground: Unbuilding the World Trade Center.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002.

Lerner, Kevin. "Architect Creates Map to Orient Ground-Zero Visitors (Laura Kurgan's Map Includes Pedestrian Routes, Open Views, and Area Buildings Condition Information)." *Architectural Record* 190, no. 2 (2002), s. 28.

Levi, Primo. *"If This Is a Man" and "The Truce."* Çev. Stuart Woolf. Londra: Abacus, 1979. [*Bunlar Da Mı İnsan*, çev. Zeyyat Selimoğlu, Can Yayınlan, 1996; *Ateşkes*, çev. Semin Sayit, Can Yayınlan, 2002]

Levine, Annette H. *Cry for Me, Argentina: The Performance of Trauma in the Short Narratives of Aida Bortnik, Griselda Gambaro, and Tununa Mercado.* Madison NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 2009.

Mackinnon, Gaille ve Amy Z. Mundorff. "The World Trade Center-September 11, 2001." *Forensic Human Identification: An Introduction,* (ed.) Timothy Thompson ve Susan Black, s. 485-99. Boca Raton: CRC Press, 2007.

Marchak, Patricia. *God's Assassins: State Terrorism in Argentina in the 1970s.* Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999.

Marchi, Elaine. "Methods Developed to Identify Victims of the World Trade Center Disaster." *American Laboratory,* Mart 2004, s. 30-36.

Marchi, Elaine ve T.Z. Chastain. "The Sequence of Structural Events That Challenged the Forensic Effort of the World Trade Center Disaster." *American Laboratory,* Aralık 2002, s. 13-17.

Marjanović, Damir vd. "DNA Identification of Skeletal Remains from the World War II Mass Graves Uncovered in Slovenia." *Croat Medical Journal* 48 (2007), s. 513-19.

Marrus, Michael R. *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century.* Oxford: Oxford University Press, 1985.

Martin, Steve ve Tracey Vennai. "Fromelles: The Story So Far." Commonwealth War Graves Commission, The Project, 14 Eylül 2009. http://www.cwgc. org/fromelles/?page=english/the-project/getting_going

Massumi, Brian. "The Future Birth of the Affective Fact." Konferans Tutanakları, "Genealogies of Biopolitics," Ekim 2005. http://browse.reticular.info/text/collected/massumi.pdf

Masters, Brian. *Killing for Company: Case of Dennis Nilsen.* Londra: Arrow Books, 1995.

McEwan, Ian. *Complete Surrender* kitabına önsöz, Dave Sharp ve John Parker. Londra: John Blake, 2008.

Mellibovsky, Matilde. *Circle of Love over Death: Testimonies of the Mothers of the Plaza de Mayo.* Çev. Maria and Matthew Prosser. Willimantic, CT: Curbstone Press, 1997.

Mignone, Emilio F. "Beyond Fear: Forms of Justice and Compensation." *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America,* (ed.) Juan E. Corradi, Patricia Weiss Fagen ve Manuel Antonio Garretón, s. 250-63. Berkeley: University of California Press, 1992.

Mittermaier, Klaus. *Vermißt wird-: Die Arbeit des deutschen Suchdienstes.* Berlin: Links Publisher, 2002.

Moorehead, Caroline. *Dunant's Dream: War, Switzerland, and the History of the Red Cross.* Londra: Harper Collins, 1998.

Mouton, Michelle. *From Nurturing the Nation to Purifying the Volk: Weimar and Nazi Family Policy, 1918-1945.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Muppidi, Himadeep. *The Politics of the Global.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004.

—. "Shame and Rage: International Relations and the World School of Colonialism." *Interrogating Imperialism: Conversations on Gender, Race, and War,* (ed.) Robin L. Riley ve Naeem Inayatullah, s. 51-62. New York: Palgrave, 2006.

Nancy, Jean-Luc. *The Inoperative Community.* Çev. Peter Connor, Lisa Garbus, Michael Holland ve Simona Sawhney. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.

—. *Le regard du portrait.* Paris: Galilee, 2000.

Navarro, Marysa. "The Personal Is Political: Las Madres de Plaza Mayo." *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements,* (ed.) Susan Eckstein, s. 241-58. Berkeley: University of California Press, 2001.

Newiss, Geoff. "Missing Presumed...? The Police Response to Missing Persons." (ed.) Barry Webb. Polis Araştırmaları Dizisi 114. Londra: Policing and Reducing Crime Unit 1999.

—. "A Study of the Characteristics of Outstanding Missing Persons: Implications for the Development of Police Risk Assessment." *Policing and Society* 15, no. 2 (2005), s. 212-25.

—. "Understanding the Risk of Going Missing: Estimating the Risk of Fatal Outcomes in Cancelled Cases." *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 29, no. 2 (2006), s. 246-60.

Nicolson, Nigel. *Long Life.* Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1997.

Niven, Bill. *Facing the Nazi Past: United Germany and the Legacy of the Third Reich.* Londra: Routledge, 2001.

North, Rachel. *Out of the Tunnel.* Londra: Friday Books, 2007.

O'Hagan, Andrew. *The Missing.* Londra: Faber and Faber, 1995.

Olsen, Kåre. "Under the Care of the Lebensborn: Norwegian War Children and Their Mothers." *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy,* (ed.) Kjersti Ericsson ve Eva Simonsen, s. 15-34. Oxford: Berg, 2005.

O'Nan, Stewart. *Songs for the Missing: A Novel.* New York: Viking Adult, 2008.

Panagia, David ve Jacques Rancière. "Dissenting Words: A Conversation with Jacques Rancière." *Diacritics* 30, no. 2 (2000), s. 113-26.

Payne, Malcolm. "Understanding 'Going Missing': Issues for Social Work and Social Services." *British Journal of Social Work* 25 (1995), s. 333-48.

Penchaszadeh, Victor B. "Abduction of Children of Political Dissidents in Argentina and the Role of Human Genetics in Their Restitution." *Journal of Public Health Policy* 13, no. 3 (1992), s. 291-305.

Pérez Solla, María Fernanda. *Enforced Disappearances in International Human Rights.* Jefferson, NC: McFarland and Company, 2006.

Pettiss, Susan T. *After the Shooting Stopped: The Memoir of an UNRRA Welfare Worker, Germany 1945-1947.* Bloomington, IN: Trafford Publishing, 2004.

Pine, Lisa. *Nazi Family Policy, 1933-1945.* Oxford: Berg, 1997.

Proudfoot, Malcolm J. *European Refugees, 1939-1952: A Study in Forced Population Movement.* Londra: Faber and Faber, 1957.

Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and Philosophy.* Çev. Julie Rose. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. [*Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*, çev. Hakkı Hünler, Aralık Yayınları, 2001]

—. *Dissensus: On Politics and Aesthetics.* Çev. Steven Corcoran. Londra: Continuum, 2010.

Ratliff, Evan. "Gone/Vanish: How to Disappear." *Wired*, Aralık 2009, s. 144-53, 184-88.

Reiber, Alfred J. (ed.) *Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950.* Londra: Frank Cass, 2000.

Reinisch, Jessica. "Preparing for a New World Order: UNRRA and the International Management of Refugees." *Post-War Europe: Refugees, Exile, and Resettlement, 1945-1950.* Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007. http://www.tlemea.com/postwareurope/essay4.asp

—. "'We Shall Build Anew a Powerful Nation': UNRRA, Internationalism, and National Reconstruction in Poland." *Journal of Contemporary History* 43, no. 3 (2008), s. 451-76.

Reuter, Laurel. *Los Desaparecidos.* Milan: Charta, 2006.

Reynard, Paul. "The International Committee of the Red Cross and the International Tracing Service in Arolsen." *International Review of the Red Cross* 33, no. 296 (1993), s. 457-63.

Ribowsky, Shiya ve Tom Shachtman. *Dead Center: Behind the Scenes at the World's Largest Medical Examiner's Office.* New York: Harper, 2007.

Richmond, Doug. *How to Disappear Completely and Never Be Found.* New York: Carol Publishing Group, 1995.

Ritter, Nancy. "Identifying Remains: Lessons Learned from 9/11." *National Institute of Justice Journal* 256 (2007), s. 20-26.

—. "Missing Persons and Unidentified Remains: The Nation's Silent Mass Disaster." *National Institute of Justice Journal* 256 (2007), s. 2-7.

Robben, Antonius C.G.M. "The Assault on Basic Trust: Disappearance, Protest, and Reburial in Argentina." In *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*, (ed.) Antonius C.G.M. Robben ve Marcelo M. Suárez-Orozco, s. 70-101. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

—. "Mourning and Mistrust in Civil-Military Relations in Post-Dirty War Argentina." *Multidisciplinary Perspectives on Peace and Conflict Research: A View from Europe*, (ed.) Francisco Ferrandiz ve Antonius C.G.M. Robben, s. 253-70, Bilbao: University of Deusto, 2007.

—. *Political Violence and Trauma in Argentina.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.

Rogers, Colin. *Tracing Missing Persons: An Introduction to Agencies, Methods, and Sources in England and Wales.* Manchester: Manchester University Press, 1986.

Rosenberg, Tina. *Children of Cain: Violence and the Violent in Latin America.* New York: William Morrow, 1991.

Rothenbuhler, Eric W. "Ground Zero, the Firemen, and the Symbolics of Touch on 9/11 and After." *Media Anthropology*, (ed.) Eric W. Rothenbuhler ve Mihai Coman, s. 176-87. New York: Sage, 2005.

—. "The Symbolics of Touch on 9/11 and After." "Making Sense of September 11: News Media and Old Metaphors", Ohio University, Athens, Ohio, 21 Eylül 2002'de yapılan sunum.

Salama, Mauricio Cohen. *Tumbas anónimas: Informe sobre la identificación de restos de víctimas de la represión ilegal.* Buenos Aires: Catalogos Editora, 1992.

Santner, Eric L. *On Creaturely Life: Rilke, Benjamin, Sebald.* Chicago: University of Chicago Press, 2006.

—. *Stranded Objects: Mourning, Memory, and Film in Postwar Germany.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990.

Sarkar, Dilip. *Missing in Action: Resting in Peace?* Worcester: Victory Books International, 2006.

Scarry, Elaine. *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World.* New York: Oxford University Press, 1985.

Schechtman, Joseph B. *European Population Transfers, 1939-1945.* New York: Oxford University Press, 1946.

Scheper-Hughes, Nancy. *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil.* Berkeley: University of California Press, 1992.

Schisgall, Oscar. "'T' Stands for Dead: UNRRA Traces Hitler's Victims." *Coronet* 20, no. 6 (1946). ("Central Tracing Bureau Finds Many Missing DPs," *[UNRRA] Team News,* 22 Mart 1947, s. 5'den kısaltılarak; İngiliz Kızılhaçı Arşivi, Londra, Ref. 735/1, Merkezî Araştırma Bürosu, Almanya 1946-1947.)

Schlink, Bernard. *The Reader.* Çev. Carol Brown Janeway. Londra: Phoenix, 1997. [*Okuyucu*, çev. Cemal Ener, 11. baskı, Ekim 2015, İletişim Yayınları]

Schmitz-Köster, Dorothee. "A Topic for Life: Children of German Lebensborn Homes." *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy,* (ed.) Kjersti Ericsson ve Eva Simonsen, s. 213-28. Oxford: Berg, 2005.

Schulze, Rainer. "'A Continual Source of Trouble': The Displaced Persons Camp Bergen-Belsen (Hohne), 1945-1950." *Post-War Europe: Refugees, Exile, and Resettlement, 1945-1950.* Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007, http://www.tlemea.com/postwareurope/essay1.asp

Schwenger, Peter. "Circling Ground Zero." *PMLA-Publications of the Modern Language Association of America* 106, no. 2 (1991), s. 251-61.

Sebald, W.G. *Vertigo.* Çev. Michael Hulse. Londra: Harvill, 1999. [*Vertigo*, çev. Hulki Demirel, Can Yayınları, 2015]

Segobye, Alinah Kelo. "Missing Persons, Stolen Bodies, and Issues of Patrimony: The El Negro Story." *Pula: Botswana Journal of African Studies* 16, no. 1 (2002), s. 14-18.

Seiffert, Rachel. *The Dark Room.* Londra: Vintage, 2005.

Sereny, Gitta. *Albert Speer: His Battle with Truth.* Londra: Picador, 1996.

Shaler, Robert C. *Who They Were: Inside the World Trade Center DNA Story: The Unprecedented Effort to Identify the Missing.* New York: Free Press, 2005.

Shapiro, Paul A. "The History of the International Tracing Service and Its Archival Collection." Beyond Camps and Forced Labour: Current International Research on Survivors of Nazi Persecution, Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nde gerçekleştirilen Üçüncü Uluslararası Disiplinlerarası Konferans'ın açılış bölümünde sunulan tebliğ, 7-9 Ocak 2009.

Simpson, David. *9/11: The Culture of Commemoration.* Chicago: University of Chicago Press, 2006.

Sledge, Michael. *Soldier Dead: How We Recover, Identify, Bury, and Honor Our Military Fallen.* New York: Columbia University Press, 2005.

Smith, Dennis. *Report from Ground Zero: The Heroic Story of the Rescuers at the World Trade Center.* Londra: Doubleday, 2002.

Stafford, David. *Endgame 1945: Victory, Retribution, Liberation.* Londra: Little, Brown, 2007.

Steedman, Carolyn. *Dust.* Manchester: Manchester University Press, 2001.

Steinert, Johannes-Dieter ve Inge Weber-Newth (ed.) *European Immigrants in Britain, 1933-1950.* Münih: K.G. Saur, 2003.

Stephens, Andrew. *The Suzy Lamplugh Story.* Londra: Faber and Faber, 1988.

Stone, Dan (ed.) *Post-War Europe: Refugees, Exile, and Resettlement, 1945-1950.* Reading: Thomson Learning EMEA Ltd., 2007, http://www.tlemea.com/postwareurope

Stone, I. F. *Underground to Palestine.* New York: Boni and Gaer, 1946.

Stonehouse, John. *Death of an Idealist.* Londra: W.H. Allen, 1975.

Stover, Eric ve Rachel Shigekane. "The Missing in the Aftermath of War: When Do the Needs of Victims' Families and International War Crimes Tribunals Clash?" *International Review of the Red Cross* 84, no. 848 (2002), s. 845-66.

Summers, Julie. *Remembered: The History of the Commonwealth War Graves Commission.* Londra: Merrell, 2007.

Summers, Julie, Louise Loe ve Nigel Steel. *Remembering Fromelles: A New Cemetery for a New Century.* Maidenhead: CWGC Publishing, 2010.

Szymborska, Wisława. "Starvation Camp near Jaslo." *Poems New and Collected,* s. 42, Orlando, FL: Harcourt, 1998.

Taylor, Diana. *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas.* Durham, NC: Duke University Press, 2003.

—. *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's "Dirty War."* Durham, NC: Duke University Press, 1997.

Thompson, Timothy ve Susan Black (ed.) *Forensic Human Identification: An Introduction.* Boca Raton, FL: CRC Press, 2007.

Tolstoy, Nikolay. *Victims of Yalta.* Londra: Hodder and Stoughton, 1977.

Tulloch, John. *One Day in July: Experiencing 7/7.* Londra: Little, Brown, 2006.

Van Drunen, Saskia P.C. *Struggling with the Past: The Human Rights Movement and the Politics of Memory in Post-Dictatorship Argentina (1983-2006).* Amsterdam: Rozenberg Publishers, 2010.

Von Hassell, Fay. *A Mother's War.* Londra: John Murray, 2003.

Wagner, Sarah E. *To Know Where He Lies: DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing.* Berkeley: University of California Press, 2008.

Wallace, Jonathan. "The Missing." *Year Zero,* 29 Eylül 2001. "The Ethical Spectacle" http://www.spectacle.org/yearzero/missing.html

Wallace, Mike. *A New Deal for New York.* New York: Bell&Weiland, Gotham Center for New York City History ile birlikte, 2002.

Weinberg, Jeshajahu ve Rina Elieli. *The Holocaust Museum in Washington.* New York: Rizzoli, Birleşik Devletler Soykırımı Anma Müzesi ile birlikte, 1995.

Weschler, Lawrence. *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers.* Chicago: University of Chicago Press, 1990.

—. *Los Desaparecidos*'a önsöz, Laurel Reuter. Milan: Charta, 2006.

Whitford, Tim ve Tony Pollard. "For Duty Done: A WWI Military Medallion Recovered from the Mass Grave Site at Fromelles, Northern France." *Journal of Conflict Archaeology* 5, no. 1 (2009), s. 201-29.

Wigley, Mark. "Insecurity by Design." *After the World Trade Center: Rethinking New York City,* (ed.) Michael Sorkin ve Sharon Zukin, s. 69-85. New York: Routledge, 2002.

Williams, Grant. "Red Cross Faces Sharp Criticism over Spending and Management." *The Chronicle of Philanthropy,* 17 Ekim 2001. http://philanthropy. com/free/update/2001/10/2001101702.htm

—. "Red Cross President Resigns under Pressure from Board." *The Chronicle of Philanthropy,* 26 Ekim 2001. http://philanthropy.com/free/update/2001/10/2001102601.htm

Williams, Richard. *Missing! A Study of the World-Wide Missing Persons Enigma and Salvation Army Response.* Londra: Hodder and Stoughton, 1969.

Williams, Robin ve Paul Johnson. *Genetic Policing: The Use of DNA in Criminal Investigations.* Cullompton: Willan, 2008.

Wilson, Francesca M. *Afternath: France, Germany, Austria, Yugoslavia, 1945 and 1946.* West Drayton, Middlesex: Penguin Books, 1947.

Wolf, Christa. *A Model Childhood.* Çev. Ursule Molinaro and Hedwig Rappolt. Londra: Virago, 1995.

Woodbridge, George. *The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration.* New York: Columbia University Press, 1950.

Wright, Thomas C. *State Terrorism in Latin America: Chile, Argentina and International Human Rights.* Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2007.

Wyman, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945-1951.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989; Associated University Presses, 1998 (yeni bir girişle).

Young, Sara. *My Enemy's Cradle.* Londra: Harper Collins, 2008.

Zehfuss, Maja. "Forget September 11!" *Third World Quarterly* 24, no. 3 (2003), s. 513-28.

—. *Wounds of Memory: The Politics of War in Germany.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Zimonjic, Peter. *Into the Darkness: An Account of 7/7.* Londra: Vintage Books, 2008.

Žižek, Slavoj. *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor.* Londra: Verso, 1991.

—. *The Sublime Object of Ideology.* Londra: Verso, 1989. [*Ideolojinin Yüce Nesnesi,* çev. Tuncay Birkan, Metis, 2002]

Žižek, Slavoj, Eric L. Santner ve Kenneth Reinhard. *The Neighbor: Three Enquiries in Political Theology.* Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Zulaika, Joseba ve William A Douglass. *Terror and Taboo: The Follies, Fables, and Faces of Terrorism.* New York: Routledge, 1996.

Gazeteler, Online Haber Siteleri, Haber Yayınları

Amundson, Amber. "A Widow's Plea for Non-Violence." *Chicago Tribune*, 25 Eylül 2001.

Associated Press. "Final WTC Death Toll Said Down to 2,749." 23 Ocak 2004. http://www.voicesofsept11.org/medical_examiner/012304.html

BBC News. "DNA Tests Fail to Identify Unknown WWI Soldiers." 17 Mart 2010. http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/8572381.stm

—. "In Full: Blair on Bomb Blasts; Statement from Downing Street, 1730 BST 7 July 2005." 7 Temmuz 2005. http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4659953.stm.

—. "Missing People Sought after Bombs." 10 Temmuz 2005. http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/Londra/4666679.stm

Bennetto, Jason. "Terror in Londra: Police Identifying Victims of Asian Tsunami Switch." *Independent*, 12 Temmuz 2005.

Betz, Frank-Uwe. "Das andere Mahnmal." *Die Zeit*, 19Nisan 2005.

CBS News. "Latest NYC 9/11 Search Finds 72 Human Remains." 23 Haziran 2010. http://www.cbsnews.com/stories/2010/06/22/ap/national/main6608278.shtml

—. "Many WTC Remains Are Unidentified." 14 Ağustos 2003. http://www.cbsnews.com/stories/2003/08/14/attack/main568168.shtml

CNN. "Red Cross Briefing on Liberty Fund." Canlı/özel yayın, 14 Kasım 2001. http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0111/14/se.03.html

—. "Red Cross Defends Handling of Sept. 11 Donations." 6 Kasım 2001. http://archives.cnn.com/2001/US/11/06/rec.charity.hearing

Cohen, Roger. "U.S.-German Flare-Up Over Vast Nazi Camp Archives." *New York Times*, 20 Şubat 2006.

Cowley, Jason. "Where Are They Now?" *Observer*, 18 Haziran 2000.

Crossland, David. "Nazi Program to Breed Master Race: Lebensborn Children Break Silence." *Spiegel Online*, 11 Temmuz 2006. http://www.spiegel.de/international/0,1518,druck-446978,00.html

Dear, Paula. "Don't Wait for Me Tonight, Mum." BBC News. 4 Temmuz 2006. http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/5098448.stm

DeYoung, Karen. "On the Tarmac, Clinton Attends Ceremony for Americans MIA in Vietnam." *Washington Post*, blog, 23 Temmuz 2010. http://voices.washingtonpost.com/checkpoint-washington/2010/07/on_the_tarmac_clinton_attends.html

Dunlap, David W. "Renovating a Sacred Place, Where the 9/11 Remains Wait." *New York Times*, 29 Ağustos 2006.

European Hospital, EHOnline. "The Londra Tube and Bus Bombings: UK Government Now Supports Forensic Radiography Response Team Training." 27 Mart 2009. http://www.european-hospital.com/topics/article/5568.html

Flanders, Laura. Manhattan'dan canlı, 10.35, 11 Eylül 2001, Salı. Working Assets. WorkingforChange. http://www.workingforchange.com/printitem.cfm?itemid=11899

—. Manhattan'dan canlı, 13.05, 12 September 2001, Çarşamba. Working Assets. WorkingforChange. http://www.workingforchange.com/printitem.cfm?itemid=11899

Funder, Anna. "Secret History." *Guardian,* 16 Haziran 2007.

Gamboa, Suzanne. "Victims May Include Illegal Aliens," *Newsday,* 20 Eylûl 2001.

Gardham, Duncan. "Families of July 7 Bombing Victims Fear They May Never Learn the Truth." *Telegraph,* 20Nisan 2009.

Gardham, Duncan, and Nicole Martin. "How Much Blood Must Be Spilled? A Mother Asks." *Telegraph,* 13 Temmuz 2005.

Geoghegan, Tom. "Trying Not to Harbour Hatred." BBC News, 3 Temmuz 2006. http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/5130044.stm

Gillan, Audrey ve Owen Bowcott. "Families Feel Pain of Name Delay: First Victim Is Identified but Frustration Grows among Those Waiting to Hear Fate of the Missing." *Guardian,* 12 Temmuz 2005.

Gordon, Greg. "Pressure Mounts to Open Holocaust Records." *Minneapolis-St. Paul Star Tribune,* 9Nisan 2005.

Gorlick, Vivian. "First Person: Why the Posters Haunt Us Still." *New York Times,* Eylûl 23, 2001.

Greenhill, Sam. "I've Just Seen Hell on Earth: Four Years after 7/7, a Never-before-Seen Picture of the Horror That Confronted Police on the Tube Ripped Apart by Terrorists." *Daily Mail,* 8 Temmuz 2009.

Greenhouse, Steven, and Mireya Navarro. "Those at Towers' Margin Elude List of Missing: The Hidden Victims." *New York Times,* 17 Eylûl 2001.

Gross, Jane ve Jenny Scott. "The Missing: Hospital Treks, Fliers, and the Cry: Have You Seen...?" *New York Times,* Eylûl 13 2001.

Guardian. "Bomb Victim IDs May Take Weeks-Coroner." 15 Temmuz 2005.

—. "Straight from the Heart." 13 Temmuz 2005.

Hall, Robert. "Piecing Together the Past." BBC News, 13 Mart 2009. http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/7940540.stm

Harding, Luke. "Germany to Release Archive Files on Millions of Nazi Victims." *Guardian,* 20 Nisan 2006.

Hayman, Andy. "No Warning, No Links, No Leads: 7/7 Bombings Were a Bolt out of Nowhere." *Times,* 20 Haziran 2009.

Hotz, Robert Lee. "Probing the DNA of Death." *Los Angeles Times,* 9 Ekim 2002.

ICRC (Uluslararası Kızılhaç Komitesi). Bad Arsolen'deki Uluslararası Kayıp Araştırma Bürosu'nun açılış töreninde sunulan resmî tebligat, 30 Nisan 2008. http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/int-tracing-servicestatement-300408

Kissane, Karen. "Bringing Back the Dead." *The Age,* 11 Ekim 2008.

Larson, Pete. Freewheel Burning, blog, 2Nisan 2010. http://peterslarson.com/2010/05/02/graciela-mellibovsky-saidler

Laville, Sandra. "Government Bans Former Anti-terror Chief's Tell-all Book: Court Injunction on Andy Hayman's *The Terrorist Hunters,* Which Includes Details of De Menezes and Litvinenko Cases." guardian.co.uk, 2 Temmuz 2009.

—. "Mother's Fury at 'Slaughter of the Innocents.'" *Guardian,* 12 Temmuz 2005.

Lawrence, Charles. "Remains of 9/11 Victims 'to Spend Eternity' in City Rubbish Dump." *Telegraph,* 10 Ekim 2004.

Lenkowitz, Eric. "9/11 Victim ID'd 6 Yrs Later." *New York Post*, 14 Eylûl 2007.

Lipton, Eric. "At the Limits of Science: 9/11 ID Effort Comes to End." *New York Times*, 3 Nisan 2005.

—. "New York Settles on a Number That Defines Tragedy: 2,749 Dead in Trade Center Attack." *New York Times*, 23 Ocak 2004.

Loewenberg, Sam, and Julian Borger. "Closed Archive Leads to Holocaust Denial Claim." *Guardian*, 21 Şubat 2006.

Louje, Mirian Ching. "The 9/11 Disappeareds." *Nation*, 3 Aralık 2001.

Lower Manhattan.info. "Memorial Draws Comments from Fire-Fighters, Others", 29Nisan 2003. http://www.lowermanhattan.info/news/memorial_draws_comments_from_87335.asp#top

Malik, Shiv. "My Brother the Bomber." *Prospect*, 30 Haziran 2007.

McKittrick, David. "Nazi Background of Prominent Irish Publisher Exposed." *Independent*, 4 Ocak 2007.

Memory in Latin America, blog. "Argentina Campo de Mayo Trial Update." 4 Şubat 2010. http://memoryinlatinamerica.blogspot.com/2010/02/argentinacampo-de-mayo-trial-update.html

—. "This Week in Argentina." 3 Temmuz 2010. http://memoryinlatinamerica.blogspot.com/2010/07/this-week-in-argentina.html

Moyers, Bill. "Bill Moyers Interview with Mrs. Admundsen." *Now with Bill Moyers*, PBS, 25 Ocak 2002. http://www.pbs.org/now/transcript/transcript102_full.html

Murray, Kieran. "Poor Migrant Workers among Victims of US Attacks." Reuters, 12 Eylûl 2001. http://www.tepeyac.org/sep12reuters.htm

Nanji, Ayaz. "Ground Zero Forensic Work Ends." CBS News, 23 Şubat 2005. http://www.cbsnews.com/stories/2005/02/23/national/main675839.shtml

New York Times. "Joanne Ahladiotis: Going All Out, All the Time." 29 Kasım 2001.

North, Rachel. "The July 7 Questions That Still Haunt Victims." *Times*, 18 Aralık 2005.

Norton-Taylor, Richard. "Victim of 7/7 'Might Have Been Saved.'" *Guardian*, 27 Nisan 2010.

Olaniyonu, Yusuph ve Frank Kintum. "Anthony Fatayi-Williams Body Recovered." Online Nigeria, 15 Temmuz 2005. http://nm.onlinenigeria.com/templates/?a=3831&z=12

O'Neill, Sean. "Book by Former Anti-terror Chief Andy Hayman Banned from Shops." *Times*, 3 Temmuz 2009.

Robb, Stephen. "Fromelles Dead Offer Reminder of 'Preciousness of Life.'" BBC News UK, 19 Temmuz 2010. http://www.bbc.co.uk/news/uk-10661923

Rozenberg, Joshua. "Relatives of Tube Bomber Want Another Post Mortem." *Daily Telegraph*, 29 Ekim 2005.

Sella, Marshall. "Missing: How a Grief Ritual Is Born." *New York Times Magazine*, 7 Ekim 2001.

Smee, Jess. "Victims of Hitler's Plan for a Master Race: Climate of Shame Suppressed Discussion of Third Reich's Social Impact." *Guardian*, 6 Kasım 2006.

Sontag, Deborah. "Who Brought Bernadine Healy Down?" *New York Times*, 23 Aralık 2001.

Sontag, Susan. "Of Courage and Resistance." *Nation*, 5 Nisan 2003.

—. The Talk of the Town, *New Yorker*, 24 Eylül 2001.

Stephenson, Helen. "Opening the Archives—Closure for Holocaust Victims." *Prescott News*, 23 Şubat 2008.

Télam (Arjantin Ulusal Haber Ajansı). "Grandmothers of Plaza de Mayo Head Regrets that 'Noble Case' Turned into a War." 1 Nisan 2010. http://english.telam.com.ar/index.php?option=com_content&view=article&id=8897:grandmothers-of-plaza-de-mayo-head-regrets-that-qnoble-caseq-turnedinto-a-war&catid=34:society

Telegraph. "Inquest into Oil Executive Opens." 14 Temmuz 2005.

Times. "Alicia Zubasnabar: Founder of Grandmothers of the Plaza de Mayo." 30 Haziran 2008.

Travis, Alan. "Victims of 7/7 Bombs Were Not Given Enough Help, Ministers Admit." *Guardian*, 23 Eylül 2006.

Tremlett, Giles. "Spanish Reaction: Admiration Mingled with Astonishment over Calm Response." *Guardian*, 12 Temmuz 2005.

Tutek, Edwin Andrés Martínez. "Undocumented Workers Uncounted Victims of 9/11." *Chicago Tribune*, 7 Eylül 2006.

Twum, Nana Sifa. "Wundowa's Body Released To Family." Modern Ghana.com, 19 Temmuz 2005. http://www.modernghana.com/news/82274/1/wundowasbody-released-to-family.html

Usborne, David. "Argentine Media Heirs Face 'Adoption' DNA Tests." *Independent*, 8 Haziran 2010. http://www.independent.co.uk/news/world/americas/argentine-media-heirs-face-adoption-dna-tests-1994125.html

—. "It Has Taken Me My Whole Life to Find Him." *Independent*, 14 Eylül 2001.

—. "The Most Important Story of My Life." *The Independent Saturday Review*, 15 Eylül 2001.

—. "Normal Life Resumes." *Independent*, 15 Eylül 2001.

Waldman, Amy. "A Nation Challenged: The Fliers; Posters of the Missing Now Speak of Losses." *New York Times*, 29 Eylül 2001.

Walsh, Declan. "Without a Trace." *Guardian*, 16 Mart 2007.

Warren, Michael. "Argentine Father and Son Reunited 33 Years after Military Kidnapped, Killed Imprisoned Mother." *Washington Examiner*, 23 Şubat 2010.

Washington Post. "A Holocaust Denial." 25 Mart 2006.

Söyleşi, Basın Bülteni, Kurumsal İnternet Siteleri

9-11 Research. "Missing Bodies" http://911research.wtc7.net.wtc/evidence/bodies.html

11 Eylül Fotoğraf Projesi, "The September 11 Photo Project Launches National Tour at Washington, D.C.'s Military Women's Memorial." Basın açıklaması, 12 Şubat 2002. http://www.sep11photo.org/sep11version_2007.htm

Abuelas of the Plaza de Mayo. http://www.abuelas.org.ar/english/history.htm

ABD Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Bilgi Programları. *New York City: Three Months After; Pictorial Essays Developed during Three Days in December 2001 Captu-*

re the City's –and the Nation's– Indomitable Spirit. http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/album/newyork/

Alman Kızılhaçı, Araştırma Bürosu Münih. "History". http://www.drk-suchdienst.eu/content/content2.php?CatID=61&NewsID=45&lang=en

—. "Missing in the Second World War". http://www.drk-suchdienst.eu/content/categoryshow.php?CatID=53

—. "The Missing of World War II: Expert Opinions". http://www.drk-suchdienst.eu/content/content2.php?CatID=53&NewsID=120&lang=en

Amerikan Kızılhaçı. "Charter". www2.redcross.org/images/pdfs/charter.pdf.

—. "History, The Federal Charter of the American Red Cross". http://www.redcross.org/portal/site/en/menuitem.d229a5f06620c6052b1ecfbf43181aa0/?vgnextoid=39c2a8f21931f110VgnVCM10000089f0870aRCRD.

—. "Liberty Disaster Relief Fund, Financial Statements", 30 Haziran 2004. http://www.redcross.org/portal/site/en/menuitem.d8aaecf214c576bf971e4cfe43181aa0/?vgnextoid=0bf26a5e61dce110VgnVCM10000089f0870aRCRD&vgnextfmt=default#report

—. "September 11th Response and Recovery: Fraud. House Committee on Homeland Security, Subcommittee on Management, Integration, and Oversight. Testimony of Leigh A. Bradley, American Red Cross". 12 Temmuz 2006. http://www.redcross.org/911recovery/

—. "September 11th Response and Recovery: Liberty Fund: The Liberty Fund Controversy, Clip 1: George Mitchell", kayıt: 28 Nisan 2006. http://www.redcross.org/911recovery/

Amerikan İstatistik Derneği Bilimsel Özgürlük ve İnsan Hakları Komitesi. http://www.amstat.org/committees/commdetails.cfm?txtComm=CCNPRO05

Arjantin Adli Arkeoloji Ekibi (Equipo Argentino de Antropologia Forense-EAAF). *Annual Report, 2007*. eaaf.typepad.com/eaaf/An07_Report.pdf

—. *Biannual Report, 1996-97*. http://eaaf.typepad.com/eaaf_reports/

—. "The Latin American Initiative for the Identification of the 'Disappeared' (LIID)." *Annual Report, 2007*, s. 130-35.

—. "The Right to Truth." *Annual Report, 2007*, s. 102-19.

Arjantin Kayıplar Ulusal Komisyonu. *Nunca Mas: Report of the Argentine National Commission on the Disappeared.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986.

Asociación Tepeyac de New York. http://www.tepeyac.org.ns50.alentus.com/intro.asp; http://www.tepeyac.org/notasprensa.htm

Balzan Project-Birkbeck College, yöneticiler: David Feldman (Birkbeck) ve Mark Mazower (Columbia). "Reconstruction in the Immediate Aftermath of War: A Comparative Study of Europe, 1945-1950." İlk Balzan workshopu, "Comparing Europe's Post-War Reconstructions", 28 Ekim 2005. Jessica Reinisch. http://www.balzan.bbk.ac.uk/page14.html

Birleşik Krallık Bakanlar Kurulu, John Reid (İçişleri Bakanı) ve Tessa Jowell (Kültür Bakanı. "Addressing Lessons from the Emergency Response to the 7 July 2005 Londra Bombings: What We Learned and What We Are Doing about It." 22 Eylül 2006. Norwich: HMSO. www.Londraprepared.gov.uk/.../homeoffice_lessonslearned.pdf

Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA) Avrupa Bölge Ofisi. "Fifty Facts about the UNRRA." Londra: HMSO, 1946. European Navigator, Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe (CVCE). http://www.ena.lu

Congressional Research Service. *The Congressional Charter of the American National Red Cross: Overview, History, and Analysis.* 15 Mart 2006. Kevin R. Kosar. www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33314.pdf

"Coroner's Inquests into the Londra Bombings of 7 Temmuz 2005". http://7julyinquests.independent.gov.uk/index.htm

—. Hearing Transcripts, 26 Nisan 2010, Morning. http://7julyinquests.independent.gov.uk/hearing_transcripts/26042010am.htm

Disaster Action. "When Disaster Strikes-Disaster Victim Identification: Issues for Families and Implications for Police Family Liaison Officers (FLOs) and Coroner's Officers (COs)." http://www.disasteraction.org.uk/guidance.htm

Federal Soruşturma Bürosu. "The FBI Releases 19 Photographs of Individuals Believed to Be the Hijackers of the Four Airliners That Crashed on September 11, 01." Basın bülteni, 27 Eylül 2001. http://www.fbi.gov/pressrel/pressrel01/092701hjpic.htm

Fromelles Kayıp Askerler Tartışma Grubu. "Military, Media, and Exploratory Dig." 23 Şubat 2009. http://www.docstoc.com/docs/35340103/The-Military_-Media-and-Exploratory-Dig

Griffin, Hon. Alan, Milletvekili. "Final Fromelles Soldier Laid to Rest." Basın açıklaması, 41/2010, 19 Temmuz 2010. http://www.minister.defence.gov.au/Griffintpl.cfm?CurrentId=10634

Guatemala Başpiskoposluğu, İnsan Hakları Ofisi. *Guatemala: Never Again! Recovery of Historical Memory Project (Remhi); The Official Report.* Maryknoll, NY: Orbis Books, 1999.

Hallett, Rt. Hon. Lady Justice DBE. "Decision following Pre-Inquest Hearing from 26 to 30 Nisan 2010" http://7julyinquests.independent.gov.uk/directions_decs/decision-april-2010.htm

House of Commons Constitutional Affairs Committee. "Reform of the Coroners' System and Death Certification: Eighth Report of Session 2005-06; Report, together with Formal Minutes." HC 902-I. Londra: The Stationery Office Limited, 2006.

INTERPOL. "Disaster Victim Identification." http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/Default.asp

—. "Manual". http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/guide/default.asp

İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu. "Facts & Statistics". http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=2&submenuid=50&id=50&menuname=Facts%20and%20figures&menu=sub

—. "Getting Us Here-Building the Case." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here&pageno=2

—. "The GUARD Investigations-Proving the Case." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/background/getting_us_here

—. "New Cemetery Becomes Final Resting Place for 250 Soldiers in Dedication Led by HRH Prince of Wales." Basın bülteni, 19 Temmuz 2010. http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/diary-events/view/news190710

—. "Order of Service: Dedication and Burial; Fromelles (Pheasant Wood) Military Cemetery, 19 Temmuz 2010." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/diary-events/view/news190710

—. "Remembering Fromelles: The Project." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/project/1

—. "Remembering Fromelles: Questions and Answers." http://www.cwgc.org/fromelles/?page=english/the-project/questions

—. "Who We Are." http://www.cwgc.org/content.asp?menuid=1&id=1&menuname=Who%20We%20Are&menu=main

İstihbarat ve Güvenlik Komitesi. "Could 7/7 Have Been Prevented? Review of the Intelligence on the Londra Terrorist Attacks on 7 July 2005." Başkan Kim Howells. Cm. 7617. Mayıs 2009. http://www.cabinetoffice.gov.uk/intelligence/special_reports.aspx

Kızılhaç ve Hospitalye Şövalyeleri Savaş Kuruluşu, 1939-1947, "Official Record: Appendices to Official History" [P.G. Cambray ve G.G.B. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947* (Londra: Red Cross and St. John 1949)] *and Confidential Supplement.* İngiliz Kızılhaçı Arşivi Kütüphanesi.

Kızılhaç ve Hospitalye Şövalyeleri Savaş Kuruluşu, 1939-1947, Official Record: Confidential Supplement [P.G. Cambray and G.G.B. Briggs, *The Official Record of the Humanitarian Services of the War Organisation of the British Red Cross Society and Order of St. John of Jerusalem, 1939-1947* (Londra: Red Cross and St. John 1949)]. İngiliz Kızılhaçı Arşivi Kütüphanesi.

Londra Meclisi, Richard Barnes AM (Başkan). "Report of the 7 July Review Committee." Haziran 2006. c. 1, "Report." Londra: Greater Londra Authority.

—. "Report of the 7 July Review Committee." Haziran 2006. c. 2, "Views and Information from Organisations." Londra: Greater Londra Authority.

—. "Report of the 7 July Review Committee." Haziran 2006. c. 3, "Views and Information from Individuals." Londra: Greater Londra Authority.

Look4them—tracing missing persons, locating relatives, searching parents. http://www.look4them.org.uk.

Luce, Tom. *Death Certification and Investigation in England, Wales, and Northern Ireland: The Report of a Fundamental Review, 2003.* Cm. 5831. Londra: HMSO, 2003.

Metropolitan Polisi. *Messages from 7/7.* Londra: HMSO, 2006.

—. "'One Week Anniversary' Bombings Appeal." http://cms.met.police.uk/news/major_operational_announcements/terrorist_attacks/one_week_anniversary_bombings_appeal

Michael Lynch Vakfı. "About Us". http://www.mlynch.org/ml/about.htm

Missing People. "Our History." http://wwww.missingpeople.org.uk/about/history.

—. "Research to Date." Londra: Missing People, 2007. http://www.missingpeople.org.uk/media-centre/downloads

Not in Our Name. "The Pledge of Resistance," 2003. http://www.notinourname.net/index.html

New York Adli Tıp Kurumu Amirliği (OCME). "Update on the Results of DNA Testing of Remains Recovered at the World Trade Center Site and Surroun-

ding Area." Basın açıklaması, 1 Şubat 2009. http://www.ci.nyc.ny.us/html/ocme/html/pa/pa.shtml

Parents&Abducted Children Together (PACT). "Every Five Minutes: A Review of the Available Data on Missing Children in the UK." Londra: PACT, 2005.

Polis Şefleri Derneği ve Polislikte Üst Düzeylik Ulusal Merkezi. "Guidance on the Management, Recording, and Investigation of Missing Persons." Londra: National Centre for Policing Excellence, 2005.

Polisliğin Geliştirilmesi Ulusal Ajansı (NPIA). "Collection of Missing Persons Data: A Code of Practice for the Police Service on Collecting and Sharing Data on Missing Persons with Public Authorities." Londra: HMSO, 2009.

—. "Missing Persons Bureau Moves to NPIA." Press release, 1 Nisan 2008. http://www.npia.police.uk/en/10266.htm

Seferi Kuvvetleri Müttefik Yüksek Komutanlığı (SHAEF). *CROWCASS (Central Registry of War Criminals and Security Suspects): Wanted Lists.* Uckfield: Naval&Military Press, 2005. 1947 tarihli orijinal belgenin tekrar basımı, Ulusal Arşiv, Kew, Londra.

Simon Wiesenthal Merkezi ve Targum Shlishi Vakfı. "Operation: Last Chance" Kampanyası. http://www.operationlastchance.org/index.htm

"Skyscraper Safety Campaign: A Project of Parents and Families of Firefighters and WTC Victims". http://www.skyscrapersafety.org/

Slovenya Cumhuriyeti Hükümet Sözcülüğü. "Commission: Important Steps Made in Revealing Post-WWII Killings." Ljubljana, 14 Ekim 2008. http://www.ukom.gov.si/eng/slovenia/publications/slovenia-news/7252/ 7262/

"Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research (ITF)" "International Task Force Supports Decision to Open Bad Arolsen Archives for Scholarly Research by the End of the Year," 9 Haziran 2004; "International Task Force Calls for Concrete Steps to Open Holocaust-Era Archives of the International Tracing Service in Germany," 16 Aralık 2004; "International Holocaust Task Force Urges Opening of Bad Arolsen Archive," 30 Haziran 2005. http://www.holocausttaskforce.org/about/index.php?content=press/

"UK Foreign and Commonwealth Office. International Commission for the International Tracing Service" (18/05/2009). http://www.fco.gov.uk/en/newsroom/latest-news/?view=News&id=17969182

Ulusal Adalet Kurumu. "Lessons Learned from 9/11: DNA Identification in Mass Fatality Incidents." Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, 2006.

Uluslararası Araştırma Bürosu. *Annual Report 2007.* Bad Arolsen: ITS, 2008.

—. *Annual Report 2008.* Bad Arolsen: ITS, 2009.

—. "Debate on the Future of ITS Is Well Underway." Basın açıklaması, 20 Mayıs 2009. http://www.its-arolsen.org/en/press/press_releases/index.html?expand=2514&cHash=d89ea8fe93

—. "New Home for the International Tracing Service at Arolsen." *Information Bulletin,* Eylül 1952. http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/History.omgl952Sept.

Uluslararası Kızılhaç. *Report of the International Committee of the Red Cross on Its Activities during the Second World War (September 1, 1939 - June 30, 1947).* XXVII. Konferans, Stockholm, Ağustos 1948. Cenevre: IRC, 1948.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC). "Draft International Convention on the Condition and Protection of Civilians of Enemy Nationality Who Are on Territory Belonging to or Occupied by a Belligerent." Tokyo, 1934. http://www.icrc.org/ihl.nsf/INTRO/320?OpenDocument

—. *The Missing: ICRC Progress Report.* Cenevre: ICRC, 2006.

Film, Televizyon, Sergi, Resim

Artists Network of Refuse and Resist. "Our Grief Is Not a Cry for War." Sanatçı performansı 2001. http://www.refuseandresist.org/newresistance/092301grief.html

Bammer, Angelika. "Memory Sites: Destruction, Loss, and Transformation." Görsel panelleri. The Schatten Gallery, Robert W. Woodruff Kütüphanesi, Emory University, 9 Eylül-9 Kasım 2003. http://web.library.emory.edu/libraries/schatten/previous/memorysites/

Biraben, Gastón. *Cautiva.* Film. Arjantin, 2005. 109 dakika.

City Lore. "Missing: Streetscape of a City in Mourning." New York Historical Society, Mart-Temmuz 2002, www.citylore.org/911_exhibit/911_home.html

Dick, Kirby ve Amy Ziering Kofman. *Derrida.* Film. Jane Doe Films Inc., 2002. 85 dakika.

Federal Almanya Cumhuriyeti Tarih Evi Vakfı. Daimi Sergi. "Exhibit Highlights / Missing Persons Tracing Service" http://www.hdg.de/index.php?id=1687&L=1&Fsize=2

Funder, Anna. "Sydney PEN Voices: The 3 Writers Project", Kasım 2008, SlowTV. *The Monthly: Australian Politics, Society, and Culture.* http://www.themonthly.com.au/node/1330

Ikimi, Thomas. *The Homefront.* Film. Londra, 2007. 81 dakika.

Kurgan, Laura. *New York, September 11, 2001: Four Days Later...* 15 Eylül 2001'de New York'ta kaydedilen yüksek çözünürlüklü Ikonos uydu görüntülerinin kullanıldığı enstalasyon. Control_Space, ZKM, Karlsruhe, Almanya, Ekim 2001. Katalog http://www.princeton.edu/~kurgan/sep15/text.html

Leopard Films. "Missing Drama Dominates Its Slot on BBC 1." http://www.leopardfilms.com/news/leopard-uk/missing-drama-dominates-its-sloton-bbc

Malagrino, Silvia. *Burnt Oranges.* Film. United States: www.libremedia.com, 2006.

Nevaer, Louis. *Missing: Last Seen at the World Trade Center, September 11, 2001.* Mesoamerica Vakfı desteğiyle gerçekleştirilen kayıp ilanlarının sergilendiği gezici sergi. http://www.bronston.com/missing/

Puenzo, Luis. *La Historia Oficial.* Film. Arjantin, 1985. 104 dakika.

Slovenya. RTS, Odprtje Kostnice ž rtev povojnih pobojev, 28 Ekim 2008. Video (Slovence). http://www.tele-59.si/novice/2064/?results=40

Waite, John. "A Death Unnoticed." Face the Facts, BBC Radio 4, 23 Temmuz 2009. http://www.bbc.co.uk/programmes/b00lr2g8#synopsis

Ware, Julian. "WWI: Finding the Lost Battalions." Channel 4, 19 Temmuz 2010. Darlow Smithson Productions. Yapımcı ve yönetmen Janice Sutherland.

Zafar, Ziad. *Missing in Pakistan.* Belgesel. 2007. http://video.google.com/videoplay?docid=-854791386997728455

Kayıp'ta Jenny Edkins farklı koşullar altında meydana gelen kayıp vakalarını inceliyor: Avrupa'da milyonlarca insanın yerinden edildiği İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemi; 11 Eylül 2001'de Manhattan'daki Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin yıkılması sonrasındaki dönemi; Temmuz 2005'te Londra'da gerçekleştirilen bir dizi bombalı saldırı sonrasındaki dönemi; görev esnasında kaybolan askerî personelin aranmasını; Latin Amerika'daki, özellikle Arjantin'deki binlerce siyasi "kayıp"ları ve hayatın olağan akışı içinde ailelerini terk ederek kendi iradesiyle ortadan kaybolanları...

Yakınları ve aileleri için "biricik" olan kimselerin ortadan yok olmasından sonra yaşanılanları tarihsel perspektifleri içinde, detaylı biçimde ele alan Edkins savaş, politik şiddet, soykırım ya da doğal felaketler sonucu kaybolan insanların aranması faaliyeti esnasında "idarenin" insanları nasıl nesneleştirdiğini gösteriyor; adli teşhis süreci, kayıp yakınlarının tutumu, yas tutma hallerine değinerek "namevcut olma hali"nin politik terimlere tahvil edildiğinde ne anlam ifade edebileceğini araştırıyor.

"Bu kitap, insanı hem nesneleştiren hem de araçsallaştıran yaygın politik ya da biyopolitik yönetim formlarına duyulan öfkeden hareketle ortaya çıktı. (...) Kişi, idareye ait bir nesne olarak ele alınır: Politik bir duruşu olmayan, sesi önemsenmeyen, bağlamdan kopuk ve tekilleştirilmiş biri olarak. Çağdaş politikalar, kişiyi bir birey olarak değil, bir nesne olarak görür..."

THG
0591903
FZA

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2105-8
9 789750 521058